

VOLUME-9

ISSUE-1

November-2022

WORLD SCIENTIFIC RESEARCH JOURNAL

**World scientific research
journal**

**Jahon ilmiy tadqiqot
jurnali**

MUASSIS:

**Qo'qon davlat pedagogika instituti,
"Ustozlar uchun" MCHJ**

TAHRIRIYAT | EDITORIAL

Tahririyat kengashi raisi:

**D.SH.Xodjayeva- filologiya fanlari nomzodi,
dotsent**

Jamoatchilik kengashi raisi:

**D.SH.Xodjayeva- filologiya fanlari nomzodi,
dotsent**

Bosh muharrir

**D.SH.Xodjayeva- filologiya fanlari nomzodi,
dotsent**

Mas'ul muharrir:

**N.S.Jo'rayev - psixologiya fanlari nomzodi,
dotsent**

Mas'ul muharrir yordamchisi:

**O.Y.To'xtasinova- filologiya fanlari
nomzodi, dotsent**

Nashr uchun mas'ul:

**G'.Ochilov - Kimyo fanlari nomzodi,
dotsent**

Tahririyat manzili:

**Farg'ona viloyati, Qo'qon shahri, Turon
ko'chasi, 23-uy**

Telefon:

(0373) 542-38-38

E-mail:

info@wsrjournal.com

Jurnalning elektron sayti:

www.wsrjournal.com

Tahrir kengashi:

Sh.Farmonov - O'zR FA akademigi
Sh.Namozov - O'zR FA akademigi
S.Rashidova - O'zR FA akademigi
I.Asqarov - kimyo fanlari doktori, professor
V.Xo'jayev - kimyo fanlari doktori, professor
Sh.Abdullayev - kimyo fanlari doktori, professor
M.Isakov - kimyo fanlari doktori, professor
R.Rasulov - fizika-matematika fanlari doktori, professor
B.Samatov - fizika-matematika fanlari doktori, professor
D.Akbarov - fizika-matematika fanlari doktori
A.Xusanov - fizika-matematika fanlarinomzodi, dotsent
V.Isaqov - biologiya fanlari doktori, professor
G'.Abdullayev - biologiya fanlari doktori
A.Batashov - biologiya fanlari doktori
D.Mamatqulov - biologiya fanlari nomzodi, professor
H.Xonboboev - texnika fanlari nomzodi, dotsent
B.Nu'monov - texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
I.Oxunov - kimyo fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
R.Payg'amov - kimyo fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
N.Valiyev - kimyo fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
A.Gapparov - Kimyo fanlari nomzodi, dotsent
N.Karimov - O'zR FA akademigi
A.S.Sagdullayev - O'zR FA akademigi
O.Akimova - filologiya fanlari doktori, professor (Rossiya)
V.Borisova - filologiya fanlari doktori, professor (Rossiya)
I.Artyushkov - filologiya fanlari doktori, professor (Rossiya)
M.Rasulova - filologiya fanlari doktori, professor
Sh.Iskandarova - filologiya fanlari doktori, professor
D.Nabiyeva - filologiya fanlari doktori, professor
O.Bozorov - filologiya fanlari doktori
A.Ziyayev - filologiya fanlari doktori (DSc)
D.Jamoliddinova - filologiya fanlari doktori (DSc)
Z.Qobilova - filologiya fanlari doktori (DSc)
M.Hoshimova - filologiya fanlari nomzodi, dotsent
M.Siddiqov - filologiya fanlari nomzodi, dotsent
M.Jamoliddinov - filologiya fanlari nomzodi, dotsent
O.O.Bozorov - filologiya fanlari nomzodi
M.Rasulova - filologiya fanlari nomzodi, dotsent
V.Karimova - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
M.Djo'rayev - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
G.Kislov - falsafa fanlari doktori, professor (Rossiya)
G.Abdullayev - falsafa fanlari doktori, professor
M.Aminova - falsafa fanlari nomzodi, dotsent
M.Temirboyev - falsafa fanlari nomzodi
T.Fayzullayev - siyosat fanlari doktori, professor
A.Rasulov - tarix fanlari doktori, professor
R.Shamsiddonov - tarix fanlari doktori, professor
Q. Akbarov- tarix fanlari nomzodi
T.Haydarov - iqtisod fanlari doktori, professor
N.Babayeva - iqtisod fanlari nomzodi, dotsent
N.Erkaboyeva - pedagogika fanlari doktori, dotsent
S.Alimsaidova - pedagogika fanlari doktori, dotsent
Z.Azimova - pedagogika fanlari doktori, dotsent
V.Qodirov - pedagogika fanlari doktori, dotsent
A.Tolibjonov - pedagogika fanlari nomzodi, dotsent
J.Azamov - yuridika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
D.Soliyeva - psixologiya fanlari doktori, dotsent
O.Bektoshev - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
M.Ergashev - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
N.Aliboyeva - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
G.Nazirova - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
A.Abdurashitov - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
M.Xoldorov - tibbiyot fanlari nomzodi, dotsent
O.Sh.Sheraliyev - Texnik korrektor

**Fan tarmoqlari: Geografiya, Fizika, Matematika, Pedagogika, Psixologiya,
Falsafa, Filologiya, Kimyo, Tarix, Boilologiya.**

NUTQ VA UNING INSON HAYOTIDAGI O'RNI

Durdona Ubaydullayeva Mahmudjon qizi

Andijon davlat universiteti lingvistik yo'nalishi (O'zbek tili)

2-kurs magistranti

Annotatsiya: ushbu maqolada nutq va uning inson hayotidagi o'rni haqida so'z yuritilgan

Kalit so'zlar: nutq, aloqa, madaniy faoliyat, lug'at, til, munosabat

Inson bebaho nutq sovg'asiga ega, u uni erta bolalik davrida egallaydi va ko'p yillar davomida takomillashtiradi: u aniq va to'g'ri so'zni tanlab o'rganadi, jummalarni erkin tuzadi, nafas olish va ovozni, intonatsiyalarni o'rganishni o'rganadi.

Nutq-bu faqat insonga xos bo'lgan eng muhim aqliy funktsiya. Nutq aloqasi tufayli dunyoning bir kishining ongida aks etishi doimiy ravishda to'ldirilib boriladi va jamoat ongida aks etadigan, insoniyatning barcha ijtimoiy-ishlab chiqarish va madaniy faoliyati yutuqlari bilan bog'liq bo'lgan narsalar bilan boyitiladi.

Pedagogik lug'atda nutq til orqali odamlar o'rtasidagi aloqa shakli sifatida qaraladi, bu odamlarning birgalikdagi faoliyatini tashkil qiladi, bir-birini bilishga hissa qo'shadi, shuningdek shaxslararo munosabatlarni shakllantirish va rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Lingvistik atamalar lug'atida nutq o'z qonunlariga muvofiq tashkil etilgan til belgilarining ketma-ketligi sifatida tavsiflanadi

va ifoda etilgan ma'lumotlarning ehtiyojlariga muvofiq.

Psixologiyada nutq ma'lum qoidalar asosida yaratilgan til konstruktsiyalari orqali odamlar o'rtasidagi muloqotning tarixan shakllangan shakli sifatida tushuniladi.

Nutqning umumiy tavsifi odatda uning tiliga qarama-qarshi qo'yish orqali beriladi. Nutq-bu so'zlarning ketma-ketligi, u chiziqli, til esa darajali tashkilotga ega; nutq nutq oqimidagi so'zlarni birlashtirishga intiladi va til ularni alohida saqlaydi; nutq qasddan va ma'lum bir maqsadga yo'naltirilgan, tilning maqsadsizligidan farqli o'laroq; nutq harakatchan, til barqaror; nutq shaxsning tajribasini, u ifoda etgan tizimdagi tilni aks ettiradi qadriyatlar jamoaning tajribasi bilan belgilanadi. Umumiy (til) va xususiy (nutq) har xil va shu bilan birga bir xil. Ularning har qanday aniq qo'llanilishidan chalg'itishda olingan aloqa vositalari til deb ataladi. Xuddi shu aloqa vositalari, xususan ishlatilgan, ya'ni ma'lum bir tarkib (odamning fikrlari, his-tuyg'ulari, kayfiyatlari) bilan bog'liq bo'lgan nutq deyiladi.

Til nutq vositasidir. U yuzlab avlod avlodlari tomonidan yaratilgan va doimiy ravishda boyitilib kelinmoqda. Til-bu har qanday jismoniy tabiatning belgilar tizimi bo'lib, u insonning aqliy faoliyati bilan aloqa qilish vositasi, shaxsning o'zini anglashini ifoda etish, avloddan avlodga etkazish va ma'lumotlarni saqlash usuli bo'lib xizmat

qiladi. Til nutq orqali ovozi-og'zaki aloqa sifatida mavjud, amalga oshiriladi va takomillashtiriladi. Til va nutq bir xil hodisaning ikki tomonidir. Til har qanday odamga xosdir, nutq esa ma'lum bir kishiga xosdir.

Nutq deganda odamlarning til kodidan foydalanish, imo – ishora tizimidan foydalanish faoliyati tushuniladi, nutq amalda tildir. Nutqda til birliklari turli xil munosabatlarga kirib, son-sanoqsiz kombinatsiyalarni hosil qiladi. Nutq har doim o'z vaqtida rivojlanadi, u ma'ruzachining xususiyatlarini aks ettiradi, kontekst va aloqa holatiga bog'liq.

Agar til kim gapirishidan qat'i nazar mavjud bo'lsa, unda nutq har doim ma'ruzachiga bog'langan. Faqatgina shaxsning nutqi to'g'ri yoki noto'g'ri, buzilgan yoki yaxshilangan bo'lishi mumkin. Til ob'ektiv berilgan, uni yo'q qilish yoki buzish uchun bizning harakatlarimizdan tashqarida; aksincha, biz tildagi xatti-harakatlar uslubini tanlaymiz. Muvaffaqiyatli muloqot qilish uchun rivojlangan tilning mavjudligi etarli emas. Uni ishlatish sifati yoki har bir ma'ruzachining nutq sifati, suhbatdoshlarning kommunikativ lingvistik kompetentsiyasi darajasi muhim rol o'ynaydi.

Kommunikativ til kompetentsiyasi deganda lingvistik (til tizimini bilish), sotsiolingvistik (ijtimoiy me'yorlarni bilish: nutq odob-axloq qoidalari, turli yosh, jins va ijtimoiy guruhlar vakillari o'rtasidagi aloqa normalari) va pragmatik (til vositalaridan ma'lum funktsional maqsadlarda foydalanish ko'nikmalari, tanib olish) tushuniladi. har xil turdagi matnlar, vaziyatning xususiyatlariga qarab til vositalarini tanlash qobiliyati) nutq vositalaridan foydalangan holda u yoki bu faoliyatni amalga oshirishga imkon beradigan bilim va ko'nikmalar.

Shuni ta'kidlash kerakki, nutq deganda nutq jarayonining o'zi ham, ushbu jarayonning natijasi ham tushuniladi, ya'ni. nutq faoliyati, xotira yoki yozuv bilan qayd etilgan nutq asarlari. Nutq faoliyati-nutqni qurish uchun zarur bo'lgan inson tanasining psixofiziologik ishlarining to'plami. Nutq faoliyatining mahsuli ma'ruzachilar tomonidan og'zaki yoki yozma ravishda yaratilgan aniq matnlardir.

"Til", "nutq", "nutq faoliyati" atamaları va tushunchalari "so'z" atamasi bilan chambarchas bog'liq va o'zaro ta'sir qiladi. So'z tilning Markaziy birligidir. Bu tilning asosiy nominativ va kognitiv birligi bo'lib, mavzular, xususiyatlar, jarayonlar va munosabatlarni nomlash va xabar berish uchun xizmat qiladi. So'z shakli (ifoda rejasi) va ma'nosi (mazmun rejasi) bo'lgan tilning tarkibiy-semantik ikki tomonlama birligidir.

Nutqning ijtimoiy rivojlanish uchun ahamiyati

Nutq insonning barcha aqliy jarayonlari bilan chambarchas bog'liqdir. Nutq va uning semantik birligi-so'zlar asosida idrok, tasavvur, xotira kabi aqliy jarayonlar shakllanadi va rivojlanadi.

Shaxsni shakllantirish uchun nutq rivojlanishining katta ahamiyati L. S. Vygotskiy bir necha bor ta'kidlagan: "nutqni rivojlantirish, birinchi navbatda, bolaning madaniy xulq-atvorining eng muhim funktsiyalaridan biri uning madaniy tajribasini to'plash asosida qanday shakllanishi haqida hikoya qiladi".

L. S. Vygotskiy "aqliy vositalar" deb atagan bilvosita til belgilari tizimi bo'lib, nutq insonning ixtiyoriy, ongli faoliyat darajasiga etgan barcha aqliy jarayonlarini qayta tiklaydi. Olimning ta'kidlashicha, nutq har qanday faoliyatni amalga oshirishning ajralmas sharti va zarur tarkibiy qismi – nazariy, amaliy, jamoaviy va individualdir.

A. G. Arushanova nutqni insonning eng muhim ijodiy aqliy funktsiyasi, barcha odamlarga xos bo'lgan bilim, o'zini o'zi tashkil etish, o'zini rivojlantirish, shaxsiyatini, ichki dunyosini dialog orqali qurish qobiliyatining namoyon bo'lishi sohasi sifatida belgilaydi.

Bolaning nutqini rivojlantirishga katta e'tibor beriladi, chunki til bilan birgalikda bola butun g'oyalar tizimini, undagi dunyo va insonni tushunishni o'rganadi, demak u ijtimoiy tajribaga ega bo'ladi. Bularning barchasi bolaning jamiyatga qo'shilishiga yordam beradi.

Shu munosabat bilan S. N. Shaxovskaya "...kognitiv va hissiy rivojlanishda asosiy rol o'ynaydigan til va nutq ijtimoiy o'zaro ta'sirning asosi, xulq-atvorni tartibga soluvchi, ta'lim tashkilotchisi ekanligini ta'kidlaydi. Til orqali bilish, tajriba, tasavvur, xotira jarayonlari vositachilik qiladi.

Nutq orqali atrofdagi dunyo tan olinadi, bolalar o'rtasidagi munosabatlar quriladi. Ma'lumotni to'g'ri tushunish va uzatish qobiliyati bolaning muvaffaqiyatli moslashuvining omillaridan biridir (Volkova G. A. , Korobeinikov I. A.).

Shunday qilib, bolaning ijtimoiy hayotidan tashqarida imkonsiz bo'lgan to'liq nutq faoliyatini shakllantirish jarayoni va ijtimoiylashuv jarayoni o'rtasidagi bog'liqlik kuzatiladi, uning muvaffaqiyati sharti bolaning atrofdagi odamlar bilan to'liq aloqasi bo'lib, undan til vositalarini, muloqot qobiliyatlarini, ijtimoiy o'zaro ta'sirning majburiy tarkibiy qismlari sifatida egallashni talab qiladi.

Nutq, kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirish jarayoni va ijtimoiy moslashuvchan qobiliyatlarni va shaxsning ijtimoiy ahamiyatga ega fazilatlarini rivojlantirish jarayoni bir xil. Bir tomondan, bolaning kommunikativ mahorati o'sib ulg'ayishi va ijtimoiylashishi bilan o'sib boradi, boshqa tomondan, til vositalarini, nutq faoliyatining ko'plab modellarini bilish, imo – ishora tizimidan turli yo'llar bilan foydalanish qobiliyati, uni ma'lum bir hayotiy vaziyatga moslashtirish qobiliyati bola sotsializatsiyasining ijobiy shartidir. Shunday qilib, lingvistik kompetentsiya darajasi asosan bolaning jamiyatning ijtimoiy-madaniy muhitiga kirishda muvaffaqiyatini belgilaydi.

Maktab davrida sotsializatsiya jarayoni bola uchun yangi faoliyat turini – "o'rganish"ni o'zlashtirish orqali amalga oshiriladi.

Nutq funktsiyalari

Nutqni keyingi tahlil qilish uchun uning funktsiyalarini aniqlash katta ahamiyatga ega. Psixologiyada nutq odamlar o'rtasidagi aloqa jarayoni va aqliy faoliyat mexanizmi sifatida qaraladi. Shunga asoslanib, psixologlar nutqning ikkita asosiy, bir-biri bilan chambarchas bog'liq funktsiyalarini ajratib ko'rsatishadi: kommunikativ funktsiya yoki

inson aloqasi funksiyasi va nutqni fikrlash funksiyasi yoki fikrlash funksiyasi. Kommunikativ funktsiya doirasida, o'z navbatida, xabar va harakatga undash funktsiyalarini farqlash odat tusiga kiradi. Nutq muayyan ob'ektlar, hodisalar, harakatlar, fazilatlar va boshqalarni anglatishi mumkinligi sababli fikrni ifoda etish shakliga aylanadi.

Aloqa

Filogeniyada nutq dastlab odamlar bilan aloqa qilish vositasi, ma'lumot almashish usuli sifatida harakat qilgan. Psixologik adabiyotlarda aloqa muammosiga B. G. Ananyev, A. A. Bodalev, L. S. Vygotskiy, A. G. Kovalev, A. A. Leontiev, B. F. Lomov, V. N. Myasishchev, A. V. Petrovskiy kabi taniqli olimlar murojaat qilishgan. Ushbu va boshqa tadqiqotchilar psixologiyada aloqa nazariyasi masalalarini, aloqa jarayonida inson tomonidan insonni bilish psixologiyasi masalalarini hal qildilar, aloqa va odamlarning bir-birini idrok etish o'rtasidagi bog'liqlik muammolarini o'rganib chiqdilar va aloqa uchun zarur bo'lgan shaxsiy fazilatlarini izladilar. Ilmiy manbalarda aloqa toifasining bir qator ta'riflari mavjud:

* Muloqot-bu shaxslararo munosabatlarni o'rnatish va saqlash, birgalikdagi faoliyatning umumiy natijasiga erishish uchun ikki yoki undan ortiq odamlarning o'zaro ta'siri; bolaning aqliy va ijtimoiy rivojlanishining eng muhim omillaridan biri. (Katta psixologik entsiklopediya)

* Odamlarning bir-biri bilan o'zaro munosabati, ular o'rtasida kognitiv yoki affektiv-baholovchi xarakterdagi ma'lumotlarni almashishdan iborat-bu aloqa" (B. C. Muxina).

* Aloqa-bu birgalikdagi faoliyat ehtiyojlari (E. I. Rogov) natijasida hosil bo'lgan odamlar o'rtasidagi aloqalarni rivojlantirishning ko'p qirrali jarayoni.

* Muloqot insonning ma'naviy, ijtimoiy va shaxsiy namoyon bo'lishining eng muhim muhiti, odamlar o'rtasida o'zaro tushunishga erishish vositasidir. Muloqotning ijtimoiy-psixologik mohiyati shundaki, u odamlar, inson o'zi va dunyo bilan o'zaro ta'sirining jonli va hech qachon to'xtamaydigan jarayonidir (B. T. Lixachev).

* Aloqa-ratsional va hissiy ma'lumotlar, faoliyat, tajriba, bilim, ko'nikma va ko'nikmalar, shuningdek faoliyat natijalari almashinadigan sub'ektlarning o'zaro ta'siri. (K. K. Platonov).

Psixologiyada aloqani tahlil qilishda uning turli jihatlari ajralib turadi:" aloqa "(odamlar o'rtasida ma'lumot almashish)," ijtimoiy idrok "(insonni inson tomonidan idrok etish va tushunish)," interaktsiya " (o'zaro ta'sir). Deyarli aloqa ushbu tarkibiy qismlarning kombinatsiyasi sifatida ishlaydi.

V. M. Bexterevning ijtimoiy-psixologik nazariyasida aloqa guruhlariga birlashish mexanizmi, shaxsni sotsializatsiya qilish sharti sifatida ishlaydi. Shaxsning rivojlanishi va shakllanishida muloqotning rolini tavsiflab, V. M. Bexterev ta'kidlashicha, atrofdagi odamlar bilan aloqa qanchalik xilma-xil va boy bo'lsa, shaxsning rivojlanishi

shunchalik muvaffaqiyatli bo'ladi. "Turli xil odamlar doirasi bilan muloqotda o'sgan odamlar, jamiyatdan uzoqda hayot kechiradigan odamlarga qaraganda ancha rivojlangan."

Aynan aloqa orqali inson ijtimoiy tajribani o'zlashtiradi va dunyoning kontseptual rasmini shakllantiradi, bu odamga dunyoni boshqarishga, undan hayotiy maqsadlarida foydalanishga imkon beradi (Kolshanskiy).

Muloqot insonning sotsializatsiyasi va individuallashtiruvining, bolaning insoniyatning tarixiy rivojlanishi jarayonida to'plangan ijtimoiy tajribani o'zlashtirishining eng muhim omilidir (L. S. Vygotskiy, A. V. Zaporozets, A. R. Luriya, D. B. Elkonin), oning paydo bo'lishi uchun hal qiluvchi shart (B. F. Asmolov), xulq-atvorning ijtimoiy shakllarini shakllantirish va uning boshqalar bilan munosabatlari (M. I. Lisina, A. V. Petrovskiy). Bolaning aloqa sub'ekti sifatida rivojlanishi uning ijtimoiylashishi va yashash muhitiga qo'shilishi uchun zarur shartdir.

L. S. Vygotskiyning fikriga ko'ra, sotsializatsiya, aloqa sohalaridan birining pastligi ijtimoiy va madaniy jihatdan aniqlangan makondan "tushish" ga, jamiyat, madaniyat bilan rivojlanish manbai sifatida to'liq aloqaning buzilishiga olib kelishi mumkin.

B. G. Ananyevning nutq aloqasi haqidagi fikrlari qiziqarli va o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Uning ta'kidlashicha, nutq muloqotining faoliyat sifatida o'ziga xos va asosiy xususiyati shundaki, u orqali inson boshqa odamlar bilan munosabatlarni o'rnatadi. Psixologik nuqtai nazardan, aloqa barcha faoliyat turlarining tarkibiy qismidir, bu shartsiz, atrofdagi voqelikni shaxs tomonidan har qanday bilish mumkin emas. Muallif muloqotni bilim va mehnat bilan bir qatorda inson faoliyatining eng muhim turlari triadasiga joylashtiradi.

Shunday qilib, dialogik nutq aloqasini tashkil qilish uchun ishlatiladigan izchil nutqning asosiy shakllaridan biridir. Dialogik nutq-bu shunchaki bir-biri bilan bog'liq bo'lgan mulohazalar, savollar, aloqa holatiga muvofiq tuzilgan bayonotlar ketma-ketligi, ular kesimlar, to'liq bo'lmagan jumlar yoki umumiy jumlar bilan ifodalanadi, balki bolaning ona tilini o'zlashtirishdagi barcha yutuqlarini o'zida mujassam etgan nutq.

Tengdoshlar bilan aloqa

Rivojlanishning ma'lum bir darajasiga yetganda, bola tengdoshlari bilan yaqin bo'lishi, ular bilan muloqot qilishi kerak. Boshlang'ich maktab yoshidagi tengdoshlar bilan muloqot talaba shaxsining ijtimoiy rivojlanishining ajralmas qismidir. L. I. Akatov bolalar va tengdoshlar o'rtasidagi muloqotning quyidagi xususiyatlarini aniqlaydi:

* Tengdoshlar bilan muloqot hissiy jihatdan kuchli. Agar bola kattalar bilan ozmi-ko'pmi xotirjam gaplashsa, u holda tengdoshlari bilan suhbatlar, qoida tariqasida, keskin intonatsiyalar, qichqiriq, "qichqiriq", kulgi bilan birga keladi. Ya'ni, tengdoshlar

bilan muloqot ko'proq hissiy rangga ega, bu esa ijtimoiy his-tuyg'ularning rivojlanishini ta'minlaydi.

* Bu bolalarning nostandart bayonotlarida, qat'iy shakl va qoidalar yo'qligida namoyon bo'ladi. Kattalar bilan muloqot qilishda bolalar ma'lum iboralar, umumiy qabul qilingan iboralar va nutq burilishlariga rioya qilishadi. Aynan tengdoshlar bilan muloqotda bolalarda ijodkorlik, xayolot paydo bo'ladi.

* Bolalar muloqotida javoblardan ko'ra tashabbuskor bayonotlar ustunlik qiladi. Ular uchun boshqasini tinglashdan ko'ra, o'zlari bilan gaplashish muhimroqdir. Kattalar bilan muloqot qilishda bola gapirishdan ko'ra ko'proq tinglashni afzal ko'radi.

* Bu uning maqsadi, funksiyalari jihatidan ancha boy, sherik kattalar bo'lganidan ko'ra xilma-xildir. Voyaga etgan boladan bola o'z harakatlarini baholashni yoki yangi ma'lumotlarni kutadi.

Nutqni o'zlashtirish

Nutqni rivojlantirish bolada uzoq va murakkab jarayon bilan bog'liq bo'lib, unda bola o'zi rivojlanayotgan tilning shakllarini o'rganishni o'rganadi. Hayotga kirishda bola atrofdagi odamlar bilan muloqotga kirishish uchun tayyor va murakkab tilni oladi.

Bolalarning nutqi, ularning rivojlanishi davomida, ularning faoliyati va aloqalari bilan chambarchas bog'liq. Nutqni rivojlantirish bir necha yo'nalishlarda amalga oshiriladi: uning boshqa odamlar bilan muloqotda amaliy qo'llanilishi yaxshilanadi, shu bilan birga nutq aqliy jarayonlarni qayta qurish uchun asos, fikrlash vositasiga aylanadi.

Bolaning rivojlanishi bilan uning nutqiy muloqotga bo'lgan ehtiyoji ortadi, bu esa o'z navbatida uning nutq qobiliyatlari va ko'nikmalarining to'planishi va rivojlanishini rag'batlantiradi (ularning miqdoriy tarkibi oshadi, tuzilishi murakkablashadi, sifati yaxshilanadi).

Bola doimiy ravishda nutqni o'zlashtiradi, ijtimoiy tabiatda rivojlanadi va kattalar va tengdoshlari bilan birgalikdagi faoliyatning ko'p qirrali xususiyatiga ega. Bolaning rivojlanishining har bir keyingi bosqichida tobora murakkablashib borayotgan faoliyatni amalga oshirish jarayonida uning oldida nutq aloqasiga murojaat qilishni talab qiladigan ko'proq vazifalar (kognitiv, tartibga soluvchi va boshqalar) paydo bo'ladi. Bolada vositalar (til belgilari tizimi), shuningdek aloqa usullari va usullari ketma-ket shakllanadi.

Bolaning nutq rivojlanishining ontogenezida til va nutq ko'nikmalarini shakllantirishdagi etakchi motivlar kognitiv, ijtimoiy-madaniy sifatida tavsiflanadi, bu nutqning to'liq shakllanishi uchun kommunikativ o'zaro ta'sirga, muloqotga bo'lgan ehtiyojning paydo bo'lishining ahamiyatini va ushbu faoliyatning majburiy qulay shart-sharoitlarini, shu jumladan, ijtimoiy aloqalarning soni va sifatini va bolaning ijtimoiy o'zaro munosabatdagi pozitsiyasini ko'rsatadi..

Nutq insonning tug'ma qobiliyati emas, u bolaning rivojlanishi bilan birga asta-sekin shakllanadi. Nutq ma'lum biologik shartlar va, avvalambor, Markaziy asab tizimining normal pishishi va ishlashi mavjud bo'lganda paydo bo'ladi.

Nutqning normal shakllanishi uchun miya yarim korteksi ma'lum bir etuklikka erishishi va bolaning sezgi organlari – eshitish, ko'rish, joziba, teginish – ham etarlicha rivojlangan bo'lishi kerak. Nutqni shakllantirish uchun nutq motor va nutq-eshitish analizatorlarining rivojlanishi ayniqsa muhimdir.

Shuningdek, nutqni rivojlantirish uchun bolaning ruhiy salomatligi – uning yuqori asabiy faoliyatining holati, yuqori aqliy jarayonlar (diqqat, xotira, tasavvur, fikrlash), shuningdek uning jismoniy (somatik) holati katta ahamiyatga ega.

Agar bola yangi yorqin taassurotlarni olmasa, harakatlar va nutqning rivojlanishiga hissa qo'shadigan muhit yaratilmagan bo'lsa, uning jismoniy va aqliy rivojlanishi ham kechiktiriladi.

Shunday qilib, nutq aloqasi o'zining didaktik va tarbiyaviy funksiyalarini amalga oshirib, rivojlanayotgan odamning aqliy rivojlanishi va ijtimoiy shakllanishining butun xususiyatini belgilaydi. Biroq, bu jarayon ma'lum bir bosqichda tugamaydi, u butun hayot davomida davom etadi, uning davomida u yaxshilanadi, shaxsning rivojlanayotgan refleks xususiyatlari va turli xil aloqa vaziyatlari ta'siri ostida o'zgaradi.

Adabiyotlar:

1. Insonning nutq madaniyati / Ed. - M.: Lenand, 2017 Yil.
2. Anoxina, T. ya.rus nutqining uslubi va madaniyati: darslik / T. ya.Anoxina, E. I. Dashevskaya, O. A. Zmazneva. - M.: Forum, 2015 Yil.
3. Antonova, E. S. rus tili va nutq madaniyati: darslik / E. S. Antonova. - M.: Akademiya, 2017 Yil.
4. Antonova, E. S. Nutq madaniyati: darslik / E. S. Antonova, T. M. Voiteleva. - M.: Akademiya, 2018 Yil.
5. Antonova, E. S. Nutq madaniyati: darslik / E. S. Antonova. - M.: Akademiya, 2015 Yil.
6. Bobrova, S. V. Nutq madaniyati / S. V. Bobrova, M. A. Mishcherina. - M.: Knorus, 2018 Yil.

MODEL OF HUMAN CAPITAL ASSESSMENT OF THE ENTERPRISE

Dauletmuratov Adilbay Mirzabaevich

*Associate Professor of the Department of Management and fundamentals economics,
KSU named after Berdakh, Uzbekistan, dadil1509@mail.ru*

Annotation: The article presents the essence and importance of the human capital evaluation model in the enterprise. Also, during the conducted research, it was proved that one of the factors determining the contribution of human capital to the company's income is innovation costs..

Key words: human capital, investment, innovation, education level, wages, encouragement, innovative activity, innovative and active enterprise, human capital assessment.

Introduction

In the service sector, as in all sectors, enterprises, regardless of the scope of their activities, regularly make mandatory investments in human capital. These include labor costs or wages, mandatory allocations to off-budget funds and costs for mandatory training of employees. Some of the enterprises, especially those with a small scale of activity, are limited only to this type of activity. In this case, the salary is a motivating factor for the employee, as well as one of the important elements of the formation and development of human capital. Large enterprises, in addition to mandatory investments in their employees, spend the following additional costs: employee training costs (optional for the employer), which usually include learning relevant professions, personal and professional development. Increasing the level of education of employees is one of the elements of human capital formation and development. As an incentive element, a social policy, which includes certain privileges and conditions for workers, applies in enterprises. This includes providing vacation or sanatorium tickets that have a positive effect on the employee's health, which is considered one of the main elements of human capital, providing additional insurance to the employee to solve the health problem, and making social payments to support employees in a certain life situation..

Materials

Another important reason for investing in the formation and development of human capital is the development of innovative activities in the enterprise. A person's ability to design, start and implement new technologies, new products, that is, to participate in the innovation process, is an important element of human capital today. In the course of the research, it was proved that one of the factors determining the contribution of human capital to the company's income is innovation costs. As a rule, these costs include the costs of encouraging innovators working in the enterprise and the costs of creating a favorable environment for the activation of innovative activities in the enterprise¹.

Even when choosing workers with experience in their field, it is necessary to conduct the right incentive policy and retain them in the enterprise, because the experience gained by the employee in his enterprise is more important than the experience gained in another enterprise, because each enterprise has its own characteristics, and experience has a significant impact on labor productivity and their work involvement in the process is important for the implementation of innovation policy. A large turnover (exchange) of employees forces the enterprise to incur additional costs for the

¹ Dauletmuratov A. M. Factors of formation and development of human capital in the enterprise. // Scientists of the XXI century. International scientific journal. Russia. No. 4 (85) April 2022, pp. 24-27. ISSN 2410-3586

selection of qualified personnel. This can have a negative impact on the productivity and innovation activity of the enterprise.

Taking into account the above, we can express the system of investing in the formation and development of human capital in an innovative-active enterprise as follows (Fig. 1).

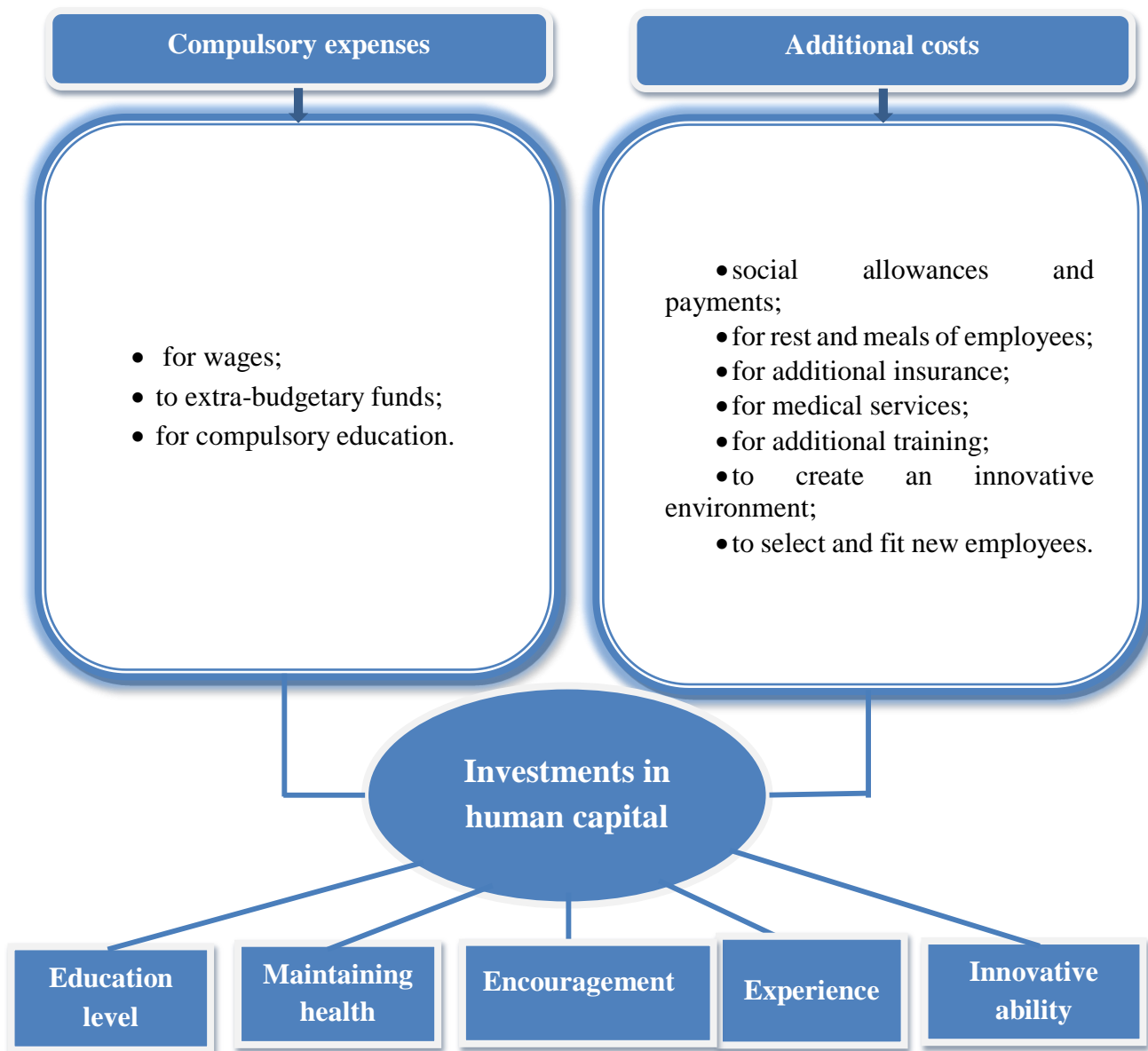

Figure 1. The system of investing in the formation and development of human capital in the enterprise²

It is impossible to create a system of formation and development of human capital in an enterprise without a system of principles. The system of principles of formation and development of human capital consists of a set of interrelated elements, the use of which allows creating a system of formation and development of human capital that is more effective for the enterprise³. The principles of this system include:

² Developed by the author

³ Khudyakova E. G. Human capital as a factor in the competitiveness of an enterprise / E. G. Khudyakova // International Research Journal. - 2015. - No. 6 (37) (part 3). - S. 124-126.

• **to achieve the main goal of the enterprise.** The essence of this principle is that the process of formation and development of human capital must be closely related to the production activity of the enterprise;

• **scholarship and relevance.** The formation and development of human capital should be based on the achievements of modern science and meet current requirements;

• **ease of implementation.** This principle is based on using the successes of hierarchical management systems at all levels and implementing them;

• **thrifit.** All processes of building the system should be carried out with minimum costs;

• **continuity.** The system and all its processes must work continuously;

• **perspective.** When implementing the system, it is necessary to take into account its role in the future development of the enterprise;

• **complexity.** All elements of the system must interact and push towards a common goal;

• **individuality.** The system is aimed at the formation and development of all elements of the human capital of the enterprise, but it should take into account the specific characteristics and development of the needs of each capital carrier.

Thus, the performed analysis allows us to conclude that the introduction and implementation of the human capital formation and development system in the enterprise is a complex process that requires compliance with a number of principles and conditions. At the same time, this system will have certain characteristics in an innovative-active enterprise. They include additional investments in the formation and development of human capital in the enterprise, in particular, to bring out the innovative abilities of employees. That is, an innovative-active enterprise strives to fully form and develop human capital using all possible means, but it is appropriate to develop a human capital evaluation model to see how reasonable these measures are and how to evaluate their effectiveness. In the course of the research, it is shown that the innovative development of service sector enterprises depends on human capital and the financial indicators of the enterprise depend on investments in human capital, it is necessary to take these factors into account when developing the human capital assessment model of the enterprise.

Experience shows that domestic and foreign approaches to human capital assessment all have their own characteristics and shortcomings. As a rule, the complexity of the existing technique consists of difficulties in obtaining the necessary data for calculation. Therefore, it is necessary to take the most common cost approach as the basis of the developed model, the methodology that is most convenient and realistically reflects the value of human capital (the general methodology for calculating the international index of human potential) to be used as a methodological basis for the formation of the model.

In the model developed based on a combination of macro- and micro-level approaches, the human capital of the enterprise is considered not only as an independent economic unit, but also as a high-level element of the economic system. Taking into account the factors influencing human capital on innovative development allows taking into account modern economic trends.

Within the framework of the conducted research, the main conditions of the model for evaluating the value of human capital in the enterprise are supplemented by the following:

• the need to assess human capital;

• taking into account the company's investments in human capital;

• use of indicators reflecting the results of innovative development of the enterprise;

• consideration of employee motivation;

• ensuring the return on investment in human capital.

The conducted correlation-regression analysis shows that innovative activity and investments made in it have a positive effect on the income of the enterprise, the innovative, rationalizing and inventive activity of the enterprise is a product of the use of human capital of the employees of this enterprise. It follows that the result of innovative activity is determined by the use of highly developed human capital. The existing (applicable) human capital evaluation methods do not take into account the motivation of its carriers, but this factor plays a major role in maintaining the formed and invested human capital carrier. For example, the main subjects in the involvement of an innovative project in the enterprise are the management team of the enterprise, and the subjects implementing the project are the specialized and working employees of this enterprise. As a result, if the enterprise does not have enough human capital, even the most successful innovation project may fail. Inadequate employee motivation is reflected in their frequent turnover, as a result of which a newly hired employee, even with high human capital, undergoes an adjustment period that requires a certain time, which means a loss of time and opportunities for the employer. In this regard, it can be noted that employing an employee with a high level of innovative ability is not the most profitable position for the employer in relation to the training, improvement and development of the existing employee at the enterprise.

Wage coefficient defined by many economists is a separate indicator, which is taken into account in the model developed from the quality of investments in human capital, because labor costs are a remuneration for the use of human capital, as well as a motivating factor.

Methods

Methods such as logic, induction and deduction, analysis and synthesis, comparative analysis, statistical and comparative analysis, correlational and regression analysis, scientific abstraction, complex evaluation were used in the research.

Results

Thus, using the main principles of the applicable methods, as well as taking into account the generally accepted and specific factors of the formation of the human capital of the enterprise, it is proposed to carry out the evaluation of the human capital of the enterprise as follows:

$$VHC = I * I_{CHCIDE}$$

here, **VHC** is the value of human capital, swm;

I – employer's investment in human capital, swm;

I_{CHCIDE} – index of the contribution of human capital to the investment development of the enterprise, in unit shares.

Based on the above indicators, it should be said that human capital expenditures may not always have a full return, and considering the index of "investment in human capital" as the index of the contribution of human capital to the innovative development of the enterprise reflects the value of human capital, taking into account the impact on the innovative development of the enterprise.

Correlation-regression analysis shows that the contribution of human capital to the company's income depends on the following factors:

- expenses for innovative activities;
- the number of employees who passed training and retraining courses during the year;
- the number of employees with more than three years of work experience.

Thus, the financial status of the enterprise in the service sector depends on what kind of human capital it has and how this human capital participates in the innovative activities of the enterprise. Therefore, the indicator "Index of the contribution of human capital to the innovative development of the enterprise" should take into account the following two elements:

- 1) innovative development of the enterprise, which is the result of the formation and use of human capital;
- 2) development of human capital.

$$I_{CHCIDE} = I_{IDE} \times I_{HCD}$$

here, I_{CHCIDE} - is the index of the contribution of human capital to the investment development of the enterprise, in unit shares;

I_{IDE} – the innovative development index of the enterprise (reflects the efficiency of human capital used in the innovative development of the enterprise), in unit shares;

I_{HCD} – human capital development index (reflects the level of influence of the existing human capital in the enterprise on its innovative development), in unit shares.

It is proposed to define the innovative development index of the enterprise as the average geometric product of investments in the human capital of the enterprise, because innovative activity is the result of highly developed human capital and the efficiency of innovative activity in a certain period:

$$I_{IDE} = \sqrt{C_{HCI} \times (1 + C_{IAE})}$$

here, I_{IDE} - is the innovative development index of the enterprise, in unit shares;

C_{HCI} – human capital investment coefficient (this indicator reflects the share of human capital development costs in the total costs of the enterprise), in unit shares;

C_{IAE} – efficiency coefficient of innovative activity (this indicator shows the degree of influence of innovative activity on the financial condition of the enterprise), in unit shares.

$$C_{IDE} = \frac{I}{\text{the total cost of the enterprise}},$$

where, I - is the employer's investment in human capital (mandatory and additional expenses of the employer on human capital), swm.

In most cases, the economic result of attracting innovation in the enterprise is considered as the result of innovative activity and is calculated as the difference between the economic result of the activity and its costs. These indicators are shown as an internal report on the development of innovative activities of the enterprise. One of the main indicators affecting the financial condition of the enterprise is the "total costs of the enterprise", most innovative projects are aimed at reducing it, therefore, it is proposed to determine the coefficient of efficiency of innovative activity as follows:

$$C_{IAE} = \frac{\text{the result of the innovative activity of the enterprise}}{\text{the total cost of the enterprise}},$$

Based on the logic of its definition, the essence of the indicator "Index of innovative development of the enterprise" is always a non-negative indicator.

Looking at the indicator under the square root, it can be said that the coefficient of investment in human capital cannot be greater than 1, because it is equal to the ratio of human capital costs to the total costs of the enterprise.

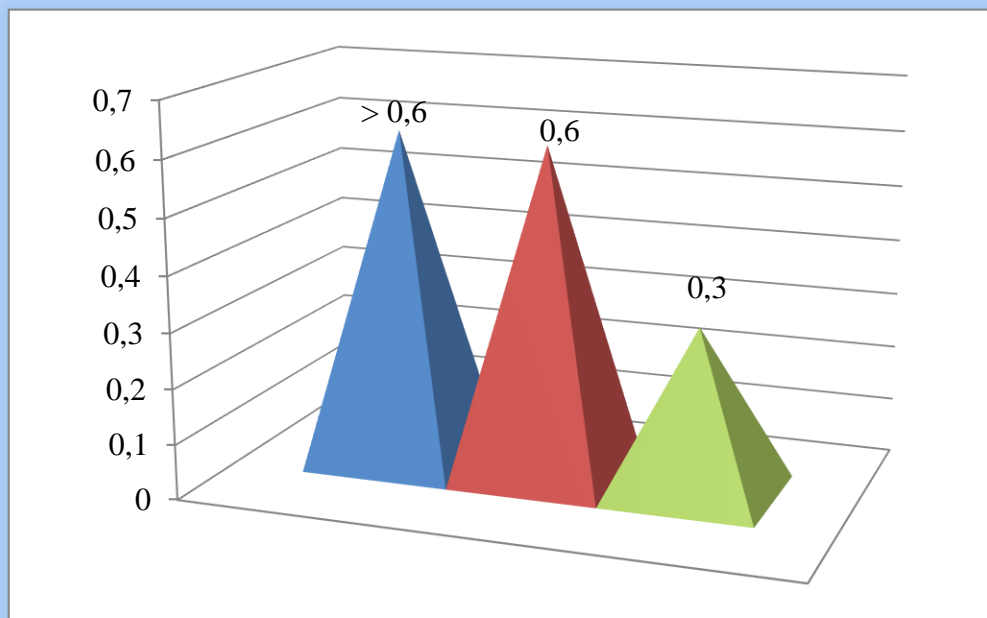

Figure 2. Differential value of the innovative development index of the enterprise (in percentage of units)

The coefficient of innovative activity, which is determined by the ratio of the innovative activity of the enterprise to the total costs of the enterprise, in turn, may have a negative character, because the innovative activity may not always be positive. But in addition to the negative character, the efficiency coefficient of the innovative activity of the enterprise and the coefficient of costs for the development of human capital do not exceed 1, because both positive and negative values may not be equal to the total costs of the enterprise. This may be the case with high-risk innovations (venture), which are rarely introduced by enterprises. In the event of a negative result on the coefficient of innovative activity, the positive value gives its sum with 1.

Thus, the coefficient of investments in human capital can be from 0 to 1, and the coefficient of innovative activity of the enterprise can take a value from -1 to +1.

For the purposes of differential management, we graphically show the general scale of the enterprise's innovation development index value: from 0 to 0.3 as a low level of enterprise innovation development, from 0.31 to 0.6 as an average level, above 0.6 as a high level (Figure 2).

Discussion

The index of human capital development represents the level of influence of the existing human capital in the enterprise on its innovative development in the future, it must include the main elements of human capital that have a positive effect on the financial condition and innovative development of the enterprise.

According to correlation-regression analysis, such elements include:

- the work experience of employees (taking into account the specific characteristics of the field), the more time an employee has worked in a certain field, the more practical knowledge he acquires directly in this field, which differs from the theoretical knowledge he received in an educational institution, based on this, the employee's opportunities to create and implement innovative projects expands so much. Because the period of up to three years for an employee who starts working in a certain enterprise is the adaptation period, during which the employee learns practical knowledge, skills, and specific features of the enterprise. The proposed model considers the share of employees with more than three years of work experience in the relevant service sector

compared to the average number of employees of the enterprise. We designate this coefficient as the coefficient of experience (c_e);

- continuous development, retraining, upgrading of the company's employees. Since knowledge has the ability to become obsolete, the creation of new technologies and products (services) requires a modern view of the world and modern knowledge of the profession, therefore it is necessary to train, retrain, improve and develop not only the management staff of the enterprise, but also all personnel. Since training, retraining and retraining of personnel is a very expensive business, no enterprise can train, retrain and retrain all employees every year, as a result of which the number of trained employees should be analyzed for three years. We define this coefficient as the vocational training coefficient (c_{vt});

Also, according to the results of the correlation-regression analysis, in addition to the selected indicators, it is necessary to take into account the factors of employee motivation, which is inversely proportional to the level of personnel turnover. We define this coefficient as the personnel motivation coefficient (c_{pm}).

Thus, the human capital development index of the enterprise was defined as the geometric mean value of the above indicators:

$$I_{HCD} = \sqrt[3]{c_e * c_{vt} * c_{pm}}$$

$$c_e = \frac{\text{the number of employees with more than three years of experience in the field}}{\text{average number of employees}},$$

where c_e is the experience coefficient of employees, in unit share,

$$c_{vt} = \frac{\text{number of employees trained (retrained and retrained) within three years}}{\text{average number of employees (ANE)}}$$

where c_{vt} is the coefficient of professional training of employees, in unit share,

$$c_{pm} = \frac{1}{(\text{number of employees dismissed at will for no good reason})/ANE * 100}$$

where c_{pm} is the coefficient of employee motivation, in unit percentage.

The product of these coefficients is related to the need to consider the degree of influence of these factors on the general indicator, to determine the value of each coefficient and its impact on the overall indicator. At the same time, the coefficient of employee encouragement (motivation) is inversely proportional to the level of staff turnover, excused reasons for voluntary resignation (except for good reasons) include: moving to a permanent place of residence in another region, taking care of a child until the age of 2, and the law of the Republic of Uzbekistan other reasons specified in the documents. It should be noted that if one of the above indicators (c_e , c_{vt} , c_{pm}) is equal to zero, it is not taken into account in the calculation.

The human capital development index, as well as the innovation index of the enterprise considered above, cannot have a negative value, since the values of the used coefficients are non-negative values. Thus, the experience coefficient can take a value from 0 to 1, since the number of employees with more than three years of work experience in the field (enterprise) should not exceed the average number of employees. The coefficient of professional training can take a value from 0 to 3, because the number of trained people can be three times its number, provided that all employees are trained in three years. The coefficient of employee motivation depends on the coefficient of personnel turnover in service sector enterprises, and to calculate its value, we

calculate the speed (norm) of personnel turnover in the service sector. In turn, the level of employee turnover depends on many factors, for example, the territorial location of the enterprise, the scope of activity and the characteristics of industries. Many companies calculate this rate for their own company, taking into account these and other factors. Taking into account that the model will be tested in enterprises of the service sector located in the same region, it is proposed to determine the average value of the staff turnover coefficient using the method of "benchmarking" (comparison of the best practice), for which the average value of the staff turnover coefficient is calculated between the studied service sector enterprises.

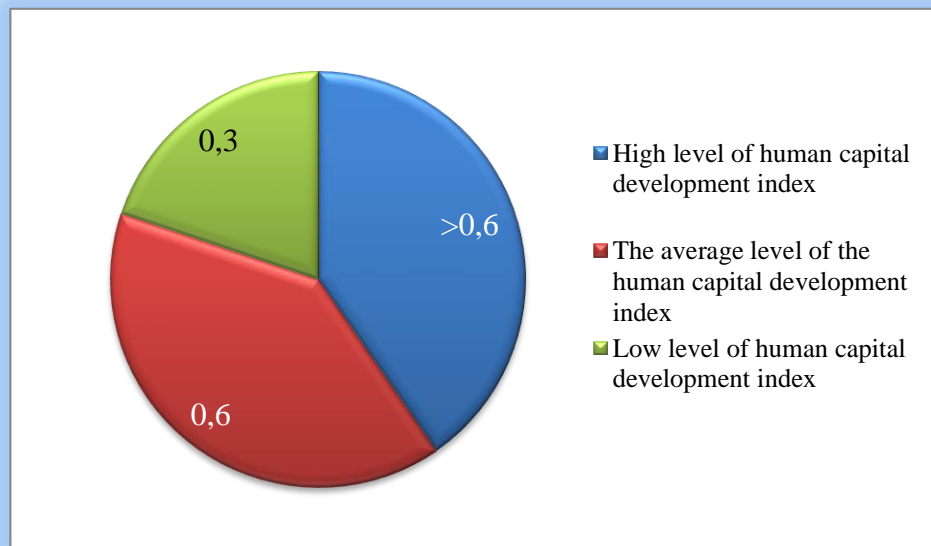

Figure 3. A differentiated scale of human capital development index values ⁴

The value of turnover rate among the considered enterprises varies from 2.0% to 10.0%, and the calculated turnover coefficient for the service sector is 5%. Thus, the value of the employee motivation coefficient can vary from 0.1 to 0.5, but an average value of 0.2 should be used as a guideline. It should be noted that the staff turnover rate in large enterprises does not reach 4%, and in small enterprises it even reaches 10%, which shows that the policy of motivating and retaining its employees is more effective for large enterprises.

Thus, taking into account the value ranges of the coefficients that make up the human capital development index, we can conclude that the value of the human capital development index itself can vary from 0 to 1. Differentially, we can define ranges with specific values. So, from 0 to 0.30 - a low level of human capital development; From 0.31 to 0.60 - the average level of human capital development; If it is higher than 0.6, it means a high level of human capital development in the enterprise (Figure 3).

When comparing the values of the indices of the innovative development of the enterprise and the development of human capital, the value scale of the index of the contribution of human capital to the innovative development of the enterprise is determined, which can be taken from 0 to 1, where:

- from 0 to 0.3 - insignificant contribution of human capital to the innovative development of the enterprise;
- from 0.31 to 0.6 - sufficient;
- if it is higher than 0.6, it is important (Figure 4).

⁴ It was developed by the author based on the results of the analysis

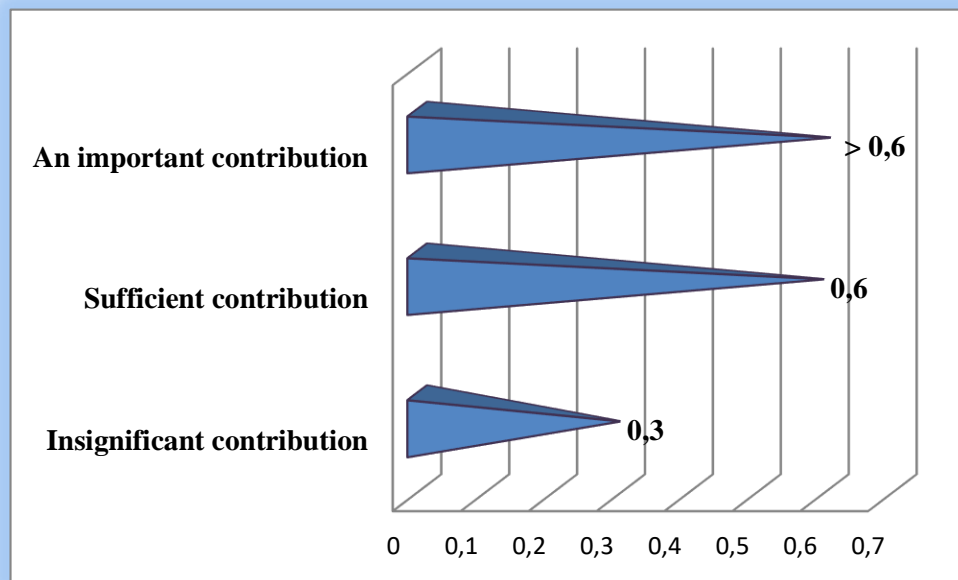

Figure 4. A differentiated scale of the values of the index of the contribution of human capital to the innovative development of the enterprise, in unit share⁵

Conclusion

Thus, the proposed approach to determining the value of human capital in the enterprise reflects the value of the human capital of the enterprise, taking into account the impact on the innovative development of the enterprise. By comparing the costs of human capital and its real cost calculated by the proposed method in the dynamics of a certain period, we can draw a conclusion about the state of human capital in the enterprise and the efficiency of its use.

Literature

1. Decree No. PF-60 of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 28, 2022 "On the development strategy of New Uzbekistan for 2022-2026", <https://lex.uz/docs/5841063>.
2. Decree No. PF-213 of the President of the Republic of Uzbekistan dated August 31, 2022 "On additional measures to increase the welfare of the population through the rapid development of entrepreneurship, innovative technologies and infrastructures in the Republic of Karakalpakstan". <https://lex.uz/docs/6181114>
3. Mirziyoev Sh.M. New Uzbekistan strategy. - Tashkent, "Uzbekistan" publishing house, 2021. - 464 p.
4. Abdurakhmonova G.Q., Rustamov D.J. "Directions of development of human capital based on digital economy". Monograph. - Beau Bassin: "GlobeEdit" Publisher, 2020. - 20, p. 43-48.
5. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. N.Y.: Columbia University Press for NBER, 1964.
6. Ben-Porath. The Production of Human Capital and the Life Cycle of Earnings. – N.Y.; -L, 1970.- P.49.
7. Dauletmuratov A. M. Factors of formation and development of human capital in the enterprise. // Scientists of the XXI century. International scientific journal. Russia. No. 4 (85) April 2022, pp. 24-27. ISSN 2410-3586
8. Khudyakova E. G. Human capital as a factor in the competitiveness of an enterprise / E. G. Khudyakova // International Research Journal. - 2015. - No. 6 (37) (part 3). - S. 124-126.
9. Usmanov B.Sh., Kadirov M.Q., Eltazarov J.D. The role of education and science in the formation of human capital (scientific and popular treatise). – Samarkand: SamDU, 2015. -18 p

⁵ It was developed by the author based on the results of the analysis

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ АУДИТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ

к.э.н., доцент *Ходжаева М.*

Хашимова С.С.

Ташкентский государственный экономический университет

Аннотация: Статья посвящена анализу современного состояния рынка аудиторских услуг в Узбекистане. Представлены последние изменения законодательной базы в области осуществления аудиторской деятельности. Рассмотрены количество аудиторских организаций и аудиторов, сведения об аудиторах, динамика доходов аудиторских организаций и распределение субъектов аудиторской деятельности по регионам страны. Проанализирован Закон «Об аудиторской деятельности». Сделан вывод об основных тенденциях, присущих узбекскому рынку аудиторских услуг.

Ключевые слова: Аудит, аудиторская деятельность, аудиторская организация, аудитор, Национальная Ассоциация бухгалтеров и аудиторов Узбекистана (НАБА Уз), сертификат аудитора.

1. Введение.

Переход Узбекистана к рыночным отношениям выявил необходимость создания новых экономических институтов, регулирующих взаимоотношения различных субъектов предпринимательской деятельности, среди которых достойное место занимает и институт аудиторства. В рыночной экономике важную роль играет достоверная информация о деятельности предприятия, которая необходима:

- государственным органам для контроля за соблюдением законодательных актов о налогообложении;
- владельцу предприятия для определения стратегии развития и способов повышения эффективности его деятельности;
- банкам, страховым компаниям, для оценки платежеспособности предприятия и вероятности возврата кредитов, определения страхового риска;
- поставщикам, покупателям, другим предприятиям и организациям, имеющих деловые взаимоотношения с субъектом хозяйствования, для уверенности в оплате поставок, в получении товаров, услуг, работ;
- потенциальным инвесторам, для оценки доходов по вкладам.

Аудит - элемент рыночных отношений. Как и любой другой элемент рынка, он появляется на свет, как только у какой - либо группы участников рынка возникает потребность в нем, возникает спрос. В своё время развитие и

усложнение производства, развитие рынка привело к тому, что собственники организаций (акционеры, пайщики, учредители), а также инвесторы и кредиторы оказались не в состоянии самостоятельно убедиться в том, что все финансовые и хозяйственные операции интересующего их экономического субъекта соответствуют требованиям закона и правильно отражены в учёте.

Таким образом, с одной стороны:

- необходимость уверенности заинтересованных пользователей бухгалтерской отчётности в её достоверности (поскольку бухгалтерская отчётность используется для принятия ответственных решений)

С другой стороны:

- отсутствие у заинтересованных пользователей специальных знаний и опыта;

- отсутствие свободного доступа к документации организации;

- возможность необъективной информации со стороны руководства и бухгалтерии организации в конфликтных ситуациях;

- подверженность бухгалтерской отчётности искажениям вследствие действия неизбежных факторов (субъективность составителей, неоднозначность интерпретации нормативных актов и т. д.) привели к возникновению института независимых высококвалифицированных специалистов-аудиторов, мнению которых о достоверности бухгалтерской отчётности организации заинтересованные пользователи могли бы доверять.

Система аудита является неотъемлемой частью финансовой сферы экономики Узбекистана. Государство обращает пристальное внимание на совершенствование и развитие данной сферы. На сегодняшний день создана комплексная законодательно-правовая основа аудиторской деятельности, существенно упрощена и либерализована система выдачи лицензий.

2. Обзор литературы.

С принятием Закона «Об аудиторской деятельности» (Закон от 25.02.2021 г. № ЗРУ-677) [3]:

- аудиторская деятельность осуществляется только на основе международных стандартов аудита, контроля качества, обзорных проверок, заданий, обеспечивающих уверенность, сопутствующих услуг. Стандарты публикуются Советом по международным стандартам аудита и заданий, обеспечивающих уверенность Международной федерации бухгалтеров. Порядок признания международных стандартов аудита для применения их на территории Узбекистана определяется Кабмином.

- отменено требование о лицензировании аудиторской деятельности. Аудиторская организация вправе осуществлять аудиторскую деятельность с даты внесения сведений о ней в Реестр аудиторских организаций. Она может, как

и прежде, создаваться и осуществлять свою деятельность в любой организационно-правовой форме, предусмотренной законодательством, за исключением АО. При этом должны быть соблюдены следующие обязательные условия:

- минимальное количество аудиторов, для которых аудиторская организация является основным местом работы, составляет не менее 4-х штатных аудиторов;

- уставный фонд (уставный капитал) аудиторской организации формируется имуществом, в том числе денежными средствами, непосредственно используемыми аудиторской организацией при осуществлении своей деятельности;

- доля уставного фонда (уставного капитала), принадлежащая аудиторам (аудитору), должна составлять не менее 51% (за исключением случаев создания аудиторской организации – филиала или дочернего хозяйственного общества иностранной аудиторской организации);

- руководителем аудиторской организации должен быть только аудитор, для которого данная аудиторская организация является основным местом работы.

- скорректированы права, обязанности и ответственность аудиторской организации, а также перечень организаций, подлежащих обязательной аудиторской проверке. Так, обязательной проверке теперь подлежат коммерческие организации, которые одновременно выполняют следующие условия по итогам отчетного года: балансовая стоимость активов – свыше 100 тыс. БРВ, выручка от реализации продукции (работ, услуг) – более 200 тыс. БРВ, среднегодовая численность работников – свыше 100 человек.

- также определен перечень сопутствующих услуг, оказываемых аудиторскими организациями, к числу которых относятся:

- постановка, восстановление, ведение бухучета, составление финансовой отчетности и консультирование по вопросам их ведения и составления;

- осуществление функций ревизионной комиссии (ревизора) юрлица, доверительного управляющего инвестиционными активами;

- консультирование по применению налогового законодательства, составлению расчетов, деклараций по налогам и сборам при наличии в штате аудиторской организации налогового консультанта либо с его привлечением на договорных условиях и др.

- установлено, что по результатам аудиторской проверки выдается только аудиторское заключение.

- определен порядок ведения реестров аудиторских организаций и аудиторов.

3. Методология исследования.

В ходе исследования использовались логическое мышление, научное наблюдение, системный подход, статистические методы при изучении статистических данных и теорий по теме. При анализе использованы статистические данные Государственного Комитета по статистике Республики Узбекистан.

4. Анализ и результаты.

Отечественная теория и практика аудита, как развивающегося института правовой экономики складывается в условиях серьёзной конкурентной борьбы. Появилось довольно много достаточно крупных отечественных аудиторских организаций, оказывающих практически полный комплекс аудиторских услуг, отечественные организации приобрели соответствующий опыт в области аудита.

На сегодняшний день аудиторскую деятельность осуществляют более 100 аудиторских организаций, а аудиторов, имеющих квалификационный сертификат более 600 (Таблица 1.1, Рисунок 1.1). [1]

Таблица 1.1

Количество аудиторских организаций и аудиторов

Данные	2019 г.*	2020 г.*	2021 г.*	I кв-2022 г.
аудиторские организации	96	99	96	104
аудиторы	558	572	651	676

По данным таблицы 1.1 видно что, по состоянию на 31 марта 2022 года существует 104 аудиторских организаций и 676 аудиторов.

Рисунок 1.1. Количество аудиторских организаций и аудиторов.

Таблица 1.2

Сведения об аудиторах за 2021 год

Аудиторы, всего	из них:	
	имеющие непрерывный стаж работы аудитора более 10 лет	имеющие международный сертификат бухгалтера (CIPA, ACCA, DipIFR, CPA)
651	130	68

По данным таблицы 1.2 видно что, по состоянию на 1 января 2022 года существует 651 аудитор из них: 130 аудиторов имеют непрерывный стаж работы аудитора более 10 лет , 68 аудиторов имеют международный сертификат бухгалтера (CIPA, ACCA, DipIFR, CPA).

В Республике Узбекистан с 13 марта 1992 года официально начала действовать Ассоциация бухгалтеров, начавшая свой путь с республиканской конференции, состоявшейся 17 января 1992 года, на которой был утвержден Устав Ассоциации, избран исполнительный комитет, бюро исполкома и ревизионная комиссия. Ассоциация объединяла к тому времени около двухсот своих членов. После выхода в 1993 году Закона «Об аудиторской деятельности», Ассоциация преобразовалась в «Ассоциацию бухгалтеров и аудиторов Узбекистана» и насчитывала к тому времени около 4000 членов. 22 мая 2001 года на отчетно-выборной конференции были утверждены изменения к Уставу, критерии членства, и Ассоциация стала называться «Национальная Ассоциация бухгалтеров и аудиторов Узбекистана» (НАБА Уз). НАБА Уз на сегодняшний день имеет региональные отделения в областных центрах: гг. Андижане, Бухаре, Гулистане, Джизаке, Карши, Намангане, Нукусе, Самарканде, Ургенче, Фергане, Навои. Ведется работа по открытию филиала в Термезе.

НАБА Уз тесно сотрудничает с Министерством финансов Республики Узбекистан и принимает активное участие в разработке нормативно-правовых актов, национальных стандартов бухгалтерского учета и аудита.

С 1998 года НАБА Уз является действительным членом Международной общественной организации Ассоциация бухгалтеров и аудиторов «Содружество» (СНГ). С 2000 года НАБА Уз является ассоциированным членом Международной Федерации бухгалтеров (IFAC). С 2001 года НАБА Уз является действительным членом Евразийского Совета Сертифицированных Бухгалтеров и Аудиторов - ЕССБА. НАБА Уз постоянно участвует в Международных программах и проектах, направленных на внедрение в Узбекистане практики работы аналогичных организаций США, Англии, Германии, Канады и других высокоразвитых стран. Национальная Ассоциация Бухгалтеров и Аудиторов

Узбекистана (НАБА Уз) является общественной организацией, объединяющей на добровольных началах сертифицированных бухгалтеров и аудиторов. Целью НАБА Уз является содействие в защите прав и продвижении интересов профессиональных бухгалтеров и аудиторов путем проведения образовательных программ и курсов повышения квалификации, оказания консалтинговых услуг, с целью достижения статуса членов Ассоциации международного уровня.[2]

Основные цели и задачи:

- Развитие профессий бухгалтера и аудитора в Республике Узбекистан и приближение их квалификаций к международным стандартам, отвечающим критериям членства в Международной Федерации бухгалтеров (IFAC);
- Активное участие в проведении рыночных реформ в Узбекистане;
- Участие в разработке нормативных документов в области бухгалтерского учета и аудита и представления предложений по их совершенствованию;
- Разработка квалификационных требований, предъявляемых к бухгалтерам и аудиторам, и проведение сертификационных экзаменов в соответствии с требованиями IFAC;
- Контроль за соблюдением Кодекса этики сертифицированных бухгалтеров и аудиторов;
- Организация региональных, республиканских и международных семинаров, конференций, симпозиумов в целях развития бухгалтерского учета и аудита;
- Содействие в оказании методической, консультативной и информационной помощи бухгалтерам и аудиторам с целью обеспечения их профессиональной защиты;
- Установление связей и сотрудничества с международными профессиональными организациями бухгалтеров и аудиторов с целью достижения международного признания;

Современный этап развития аудита характеризуется постепенной адаптацией и внедрением основных принципов международных стандартов.

В целях усиления ответственности аудиторских организаций, повышения качества аудиторских услуг и внедрения эффективных методов регулирования, искоренения недобросовестной конкуренции на рынке аудиторских услуг, дополнительного стимулирования деятельности аудиторских организаций:

- внедрена система дифференциации лицензий на аудиторскую деятельность в зависимости от вида аудиторских проверок;
- введено требование об осуществлении аудитором аудиторской деятельности только в одной аудиторской организации, а также быть учредителем только одной аудиторской организации;

- введено требование о запрещении проведения аудиторской организацией аудиторской проверки одного и того же хозяйствующего субъекта более трех лет подряд;
- введено требование обязательного наличия в аудиторских организациях внутренних стандартов качества работы аудиторов;
- внедрена система обязательной рейтинговой оценки аудиторских организаций со стороны профессиональных общественных объединений аудиторов;
- введено требование об обязательном прохождении руководителем аудиторской организации аттестации один раз в три года;
- введено требование об обязательном проведении Министерством финансов не реже одного раза в три года проверок соблюдения лицензионных требований и условий;
- установлен порядок, в соответствии с которым не менее 50% уставного капитала аудиторской организации формируется из денежных средств учредителей (участников), а оставшаяся часть – материальными ценностями, непосредственно используемыми при осуществлении аудиторской деятельности;
- предусмотрена полная укомплектованность установленного минимального количества аудиторских штатов аудиторами, для которых данная аудиторская организация является основным местом работы;
- аудиторским организациям предоставлена возможность в течение определенного времени устранять возникшие после получения лицензии несоответствия лицензионным требованиям и условиям.

Таблица 1.3

Динамика доходов аудиторских организаций

Данные о динамике доходов	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.
Объем оказанных услуг – всего, млрд. сум	139,2	130,1	206,40	321,16
Доля аудиторских услуг к ВВП (%)	0,034	0,025	0,036	0,044

Из таблицы 1.3. видно, что объем оказанных аудиторских услуг за 2021 год увеличился по сравнению с 2020 годом в 0,56 раза и составил 321,16 млрд. сум.

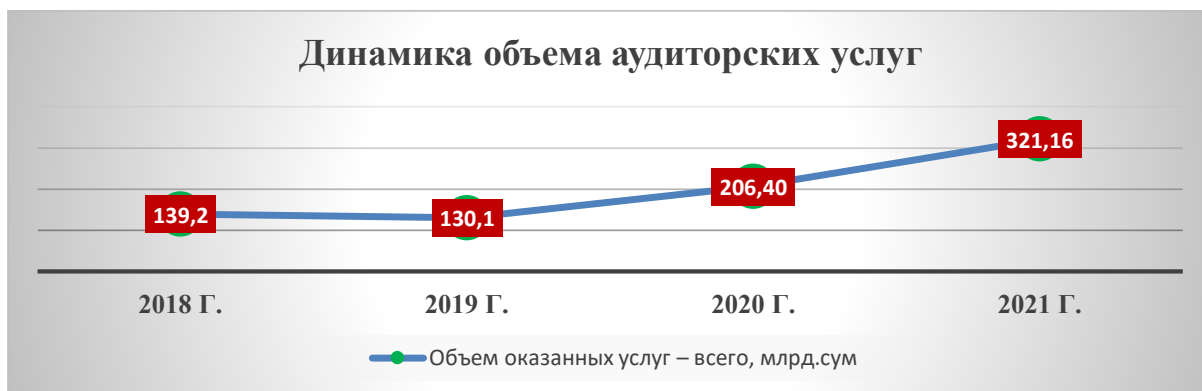

Рисунок 1.2. Динамика объема аудиторских услуг.

Около 60 процентов аудиторских организаций занимаются аудиторской деятельностью десять и более лет, что подтверждает рост профессионализма и укрепления позиций аудита. По-прежнему аудиторский рынок характеризуется высокой концентрацией. Из общего количества аудиторских организаций 66,7 % расположены в г. Ташкенте и 33,3% - в других регионах республики (Таблица 1.4).

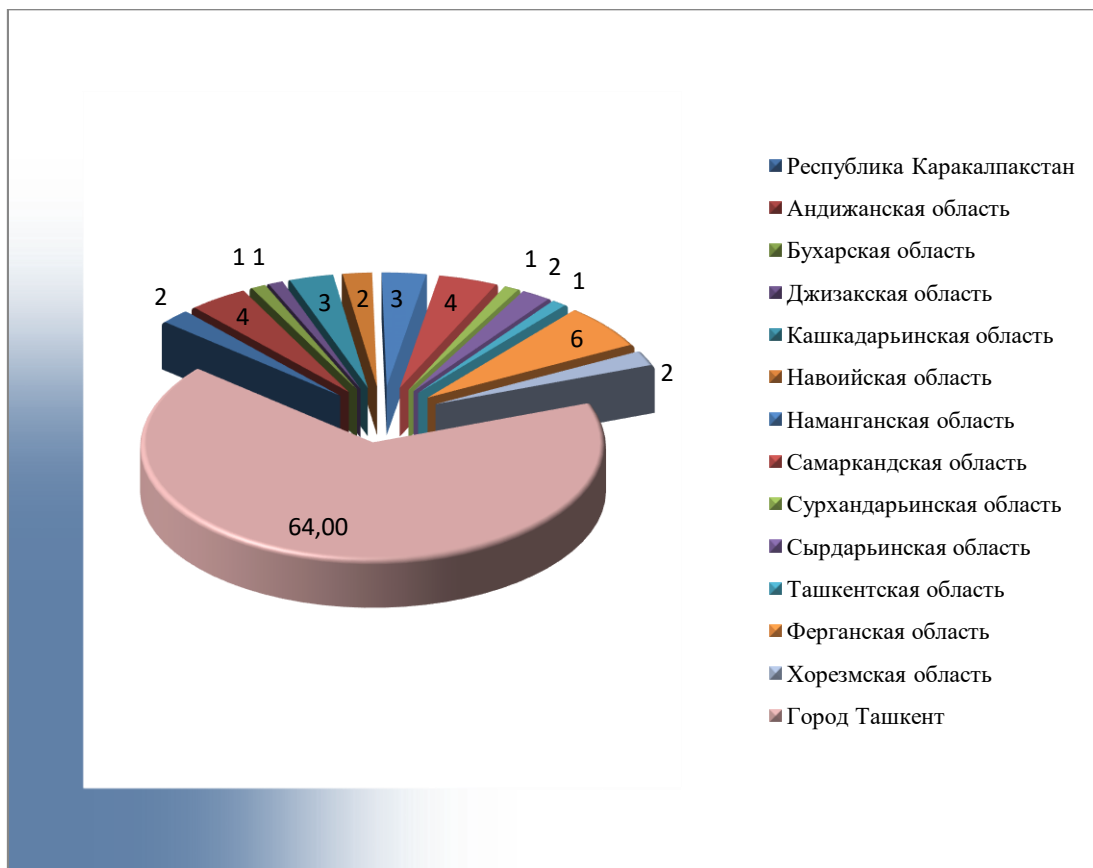
Таблица 1.4

Распределение субъектов аудиторской деятельности по регионам
(по данным реестра аудиторов и аудиторских организаций)

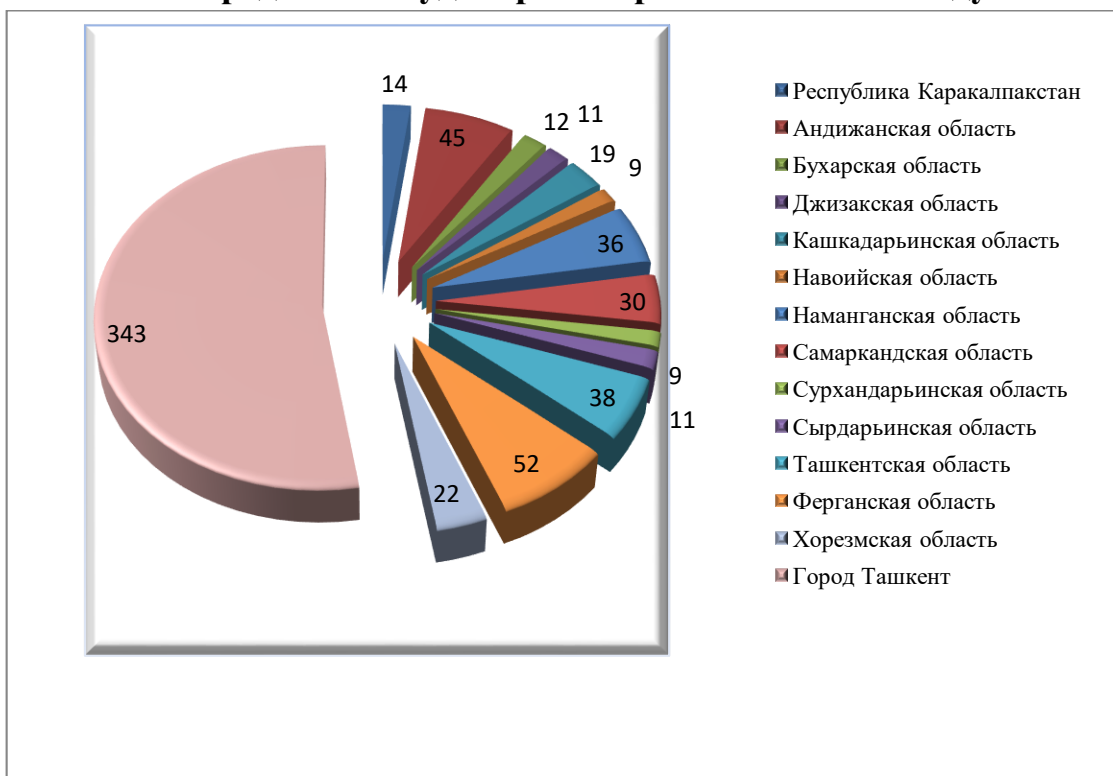
Регион	2019	2020	2021	2019	2020	2021
	Аудиторские организации			Аудиторы		
Республика Каракалпакстан	2	2	2	11	11	14
Андижанская область	6	6	4	43	41	45
Бухарская область	1	1	1	12	12	12
Джизакская область	1	1	1	11	12	11
Кашкадарьинская область	3	3	3	23	23	19
Навоийская область	2	2	2	9	8	9
Наманганская область	3	3	3	34	36	36
Самаркандская область	4	4	4	27	26	30
Сурхандарьинская область	1	1	1	6	7	9
Сырдарьинская область	2	2	2	10	10	11
Ташкентская область	1	1	1	33	37	38
Ферганская область	7	7	6	43	43	52
Хорезмская область	1	2	2	15	17	22
Город Ташкент	62	64	64	281	289	343
Итого:	96	99	96	558	572	651

* количество аудиторов указывается исходя из места жительства

Распределение аудиторских организаций по регионам в 2021 году

Распределение аудиторов по регионам в 2021 году

Министерство финансов Республики Узбекистан является уполномоченным государственным органом в области аудиторской деятельности.

Уполномоченный государственный орган:

- реализует государственную политику в области аудиторской деятельности;
- представляет интересы Республики Узбекистан в международных организациях в области аудиторской деятельности;
- разрабатывает, утверждает и реализует в пределах своих полномочий нормативно-правовые акты, регулирующие аудиторскую деятельность;
- устанавливает порядок и регламент работы квалификационной комиссии;
- проводит квалификационный экзамен с участием республиканских общественных объединений аудиторов;
- выдает, переоформляет квалификационный сертификат аудитора, продлевает срок его действия и прекращает его действие, за исключением сертификата, выдаваемого Центральным банком Республики Узбекистан;
- утверждает совместно с республиканскими общественными объединениями аудиторов типовую программу повышения квалификации аудиторов;
- ведет Реестр аудиторских организаций и Реестр аудиторов;
- обеспечивает совершенствование информационной системы программного комплекса «Аудит», предназначенного для электронного взаимодействия с аудиторскими организациями и республиканскими общественными объединениями аудиторов;
- проводит совместно с республиканскими общественными объединениями аудиторов внешний контроль качества работы аудиторских организаций;
- осуществляет анализ развития аудиторских услуг.

Согласно постановлению Президента «О дополнительных мерах по совершенствованию системы сертификации аудиторов» (Постановление от 04.08.2021 г. № ПП-5210) с 15 августа 2021 года общественным объединениям аудиторов передаются функции Министерство финансов Республики Узбекистан по [4]:

- проведению квалификационных экзаменов на получение квалификационного сертификата аудитора;
- выдаче, переоформлению, продлению и прекращению срока действия квалификационного сертификата аудитора;
- утверждению программы повышения квалификации аудиторов.

На официальном сайте общественных объединений аудиторов размещается информация об организации и структуре квалификационных экзаменов, материалах и учебных программах, рекомендованных для подготовки к

квалификационным экзаменам, а также результатах квалификационных экзаменов.

Общественными объединениями аудиторов ведутся базы данных о претендентах, принявших участие в квалификационных экзаменах, и выданных квалификационных сертификатах аудитора. Им предоставлено право:

- самостоятельного или совместного создания экзаменационных центров по проведению квалификационных экзаменов в соответствии с установленным порядком и регламентом;

- развития региональной сети в целях организации квалификационных экзаменов для получения квалификационного сертификата аудитора во всех регионах республики и повышения квалификации аудиторов.

С 1 августа 2022 года внедряются в образовательный процесс пилотных ВОУ обновленные учебные программы по дисциплинам «Бухгалтерский учет» и «Аудит» по направлениям бакалавриата и специальности магистратуры, предусматривающие углубленное изучение МСА.

5. Заключение.

В заключении отметим, что аудит в Республике Узбекистан развивается как часть единой экономической системы и играет важную роль в ее развитии. Важно отметить, что государственная политика направлена на поощрение и расширение аудиторской деятельности. Принят ряд законодательных и правительственных документов, регламентирующих различные процедуры организации, регулирования аудиторской деятельности в республике. Итоги более 30-летнего развития аудита в нашей стране показывают, что он уже сегодня играет важнейшую роль в экономике Узбекистана. Процесс его становления необратим.

Список литературы

1. По данным реестра аудиторов и аудиторских организаций, размещенных на официальном веб-сайте Министерства финансов Республики Узбекистан www.mf.uz (раздел Бухгалтерский учет и аудит).
2. По данным размещенных на официальном веб-сайте Национальной Ассоциации Бухгалтеров и Аудиторов Республики Узбекистан www.naaa.uz
3. Закон «Об аудиторской деятельности» от 25.02.2021г.
4. Постановление Президента Республики Узбекистан ПП-5210 от 04.08.2021 года «О дополнительных мерах по совершенствованию системы сертификации аудиторов»

O'ZBEKISTONDA OLIB BORILGAN GENDER SIYOSATI INSON HUQUQLARI KAFOLATLANISHINING MUHIM MEZONI

Faxriddinova Nargiza Shamsiddinovna

Mahalla va nuroniylarni qo'llab-quvvatlash vazirligi bosh yuriskonsulti

Annotatsiya: Ushbu maqolada “O'zbekistonda olib boriladigan gender siyosati inson huquqlari kafolatlanishining muhim mezonlari”

Kalit so'zlar: Gender siyosat, kafolat, mezon, tenglik, siyosat, huquqshunoslik.

Ko'pchilik bu tushunchaning ma'nosini to'liq tushunmaydi. Gender sotsiologiyasi uni har ikkala jins vakillarining shaxsiy va jamoat hayotining turli sohalarida teng ishtirok etish imkoniyati sifatida tavsiflaydi. Bu holatda tenglikni gender farqining antitezi sifatida ko'rmaslik kerak - aksincha, bu gender tengsizligiga qarama-qarshidir. Uning mohiyati erkaklar ham, ayollar ham mehnat qilish, ta'lim olish, ovoz berish, o'z-o'zini anglash va hokazolarda bir xil huquqlarga ega ekanligini isbotlashdan iborat. Hayotning turli jabhalarida davom etayotgan gender tengsizligi bu salbiy va madaniyatsiz hodisaga qarshi doimiy kurashni taqozo etadi. Gender tengligining xalqaro standartlari Qonunda gender tengligi Birlashgan Millatlar Tashkilotining Xalqaro Tashkiloti tomonidan 1952 va 1967 yillardagi konventsiyalarda mustahkamlangan. 1997 yilda Evropa Ittifoqi gender tengligi standartlarini ishlab chiqdi:

- ish joyida erkaklar va ayollarga teng munosabatda bo'lish;
- homilador ayollar, yaqinda tug'ilgan va emizikli ayollar uchun ish joyida xavfsiz bo'lishni amalga oshirish;
- teng ish haqi;
- kamsituvchi harakatlarga yo'l qo'ygan rahbarlarga nisbatan jazo choralarini qo'llash.

Gender tengligini joriy qilish nuqtai nazaridan ta'limdagi ijobiy siljishlarni alohida ta'kidlash kerak. Ya'ni, 2017 yildan boshlab aksariyat oliy o'quv yurtlarida turli mutaxassisliklar bo'yicha sirtqi bo'limlar faoliyati tiklandi. Ta'limning ushbu shakli yosh ayollarga bolalarni parvarish qilish va boshqa oilaviy majburiyatlarni bajarishga xalal qilmasdan oliy ma'lumot olish imkoniyatini beradi.

Fursatdan foydalanib, Prezident Shavkat Mirziyoevning 2019 yil iyun oyida Oliy Majlis Senatidagi nutqidan iqtibos keltirishni o'rinli deb bilaman:

“Meni kishilarimizning ongida paydo bo'lgan stereotip ko'p o'ylantiradi. Odatda biz ayolni avvalambor ona, oila qo'rg'onining qo'riqchisi sifatida hurmat qilamiz. Bu, shubhasiz, to'g'ri. Ammo bugun har bir ayol oddiy kuzatuvchi emas, balki mamlakatda

amalga oshirilayotgan demokratik o'zgarishlarning faol va tashabbuskor ishtirokchisi ham bo'lishi kerak".

Shu kuni Prezidentning taklifiga binoan, mamlakat tarixida ilk bor Senat raisligiga ayol kishi – Tanzila Norboeva saylandi. Ma'lumki, Norboeva xonim O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining o'rinbosari, O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi raisi bo'lib ishlagan.

Mazkur sohadagi qonunchilik choralariga to'xtaladigan bo'lsak, O'zbekistonda xotin-qizlar huquqlarini ta'minlash va himoya qilishning huquqiy asoslarini yanada takomillashtirish maqsadida 2019 yil sentyabr oyida "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi hamda "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'rvonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi Qonunlar qabul qilindi. BMTning deyarli barcha agentliklari, jumladan BMT Taraqqiyot Dasturi, BMT Aholishunoslik jamg'armasi (YUNFPA), BMT Bolalar jamg'armasi (YUNISEF), BMT Inson huquqlari bo'yicha Oliy komissari boshqarmasi, BMTning Narkotik moddalar va jinoyat boshqarmasi, Xalqaro migratsiya tashkiloti ushbu ikki qonun bo'yicha o'z izoh va takliflarini berishdi.

O'zbekiston Respublikasi oliy majlisi senatining 2021 yil 28 maydagi SQ-297-IV-sonli "2030 yilga qadar O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasini tasdiqlash haqida"gi Qarorida so'nggi to'rt yilda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarga erishish, jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda ularning teng ishtirok etishini ta'minlash, xotin-qizlarni ijtimoiy-huquqiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, shuningdek, xotin-qizlarni tazyiq va zo'rvonliklardan himoya qilishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi.

Gender tenglik masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilib, sohaga oid 25 ta qonunchilik hujjati qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasining Gender tenglikni ta'minlash masalalari bo'yicha komissiyasi, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatida Xotin-qizlar va gender tenglik masalalari qo'mitasi tashkil etildi.

O'zbekiston tarixida ilk marotaba parlamentda xotin-qizlar soni BMT tomonidan belgilangan tavsiyalarga mos darajaga etib, parlamentdagi xotin-qizlar soni qariyb 32 foizga etdi va dunyodagi 190 ta parlament orasida 37-o'ringa ko'tarildi.

Boshqaruv lavozimidagi xotin-qizlar ulushi 27 foizga, partiyalarda 44 foizga, oliy ta'limda 40 foizga, tadbirkorlikda 35 foizga etdi.

Xotin-qizlarni ijtimoiy-iqtisodiy qo'llab-quvvatlash, ular bilan manzilli ishlash maqsadida «Ayollar daftari» tizimi joriy etilib, Davlat byudjetidan har yili 300 mlrd so'm mablag' ajratib borish yo'lga qo'yildi.

Ota-onasi yoki ularning biridan ayrilgan muhtoj qizlar, boquvchisi yo'q yolg'iz ayollarning o'qish to'lovlarini qoplab berish tizimi joriy etilib, oliy o'quv yurtlariga qabul qilishda ehtiyojmand oilalar qizlari uchun grantlar soni ikki baravarga ortdi.

Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish maqsadida 224 mingdan ortiq xotin-qizga jami 6,9 trln so‘m miqdorida imtiyozli kredit ajratildi.

Sohada olib borilayotgan islohotlar xalqaro reytinglardagi mamlakatimiz o‘rniga ijobiy ta’sir ko‘rsatib, Jahon bankining Ayollar, biznes va qonun indeksida O‘zbekiston 2020 yilda xotin-qizlar huquqlari va gender tenglik bo‘yicha ahamiyatga molik islohotlarni amalga oshirgan 27 ta davlat qatoriga kiritildi va 5 pog‘onaga yuqorilab, 190 ta davlat orasida 134-o‘rinni egalladi.

O‘zbekiston BMT Nizomining maqsad va prinsiplariga hamda xalqaro huquqning boshqa umume’tirof etilgan normalariga sodiq ekanliklarini doimo ko‘rsatib kelgan.

BMT Bosh Assambleyasining 2015 yilning sentyabrida Barqaror rivojlanish bo‘yicha o‘tkazilgan sammitida 70-son rezolyusiyasi qabul qilinib, mamlakatimiz uchun dolzarb hisoblangan 16 ta milliy maqsadga erishish bo‘yicha 125 ta maqsadli vazifa hamda 206 ta indikator ishlab chiqilgan.

Xususan, xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, barqaror rivojlanish sohasidagi 5-maqsad — Gender tenglikni ta’minlash va barcha xotin-qizlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish mamlakatimizda xotin-qizlar va erkaklarning teng huquq hamda imkoniyatlarini ta’minlashga qaratilgan islohotlar bilan hamohangdir.

So‘nggi yillarda amalga oshirilgan keng qamrovli islohotlar natijasida O‘zbekiston Respublikasida jamiyat hayoti va faoliyatining barcha sohalarida xotin-qizlar hamda erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlarni ta’minlash, xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonliklardan himoya qilish masalalari bo‘yicha mustahkam huquqiy asoslar yaratildi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Кирилина А.В. Исследование гендералингвистических научных дисциплинах//
2. Гендерные образование в системе высшей и средней школы: состояние и перспективы: Материалы международной научной конференции, Иваново, 24-25 июня 2003 г. – Иваново: Иван.гост.ун-т, 2003.
3. Мўминов С. Ўзбек мулоқот хулқининг жинс жихатдан хосланиши // Ўзбек тили ва адабиёти, 64-66 бетлар

INGLIZ TILI O'RGANISHDA FANLARARO ALOQADORLIKNING MAZMUN MOHIYATI

Ergashova Shahrizoda Elbek qizi

O'zbekiston davlat Jahon tillari universiteti

Filologiya va tillarni o'qitish ingliz tili yo'nalishi, 3-kurs talabasi

Ergashovashahrizoda2206@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada fanlararo aloqalar doirasida o'quvchilar tomonidan ingliz tilini o'zlashtirishda eng yaxshi natijalarga erishishning eng qulay usullarini izlash zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: integratsiyalashgan yondashuv, ilmiy dunyoqarash, madaniyatlar dialogi, informatsion jarayon.

USE OF INTERDISCIPLINARY COMMUNICATIONS IN ENGLISH LEARNING

ABSTRACT

The article proves the necessity of searching the most effective ways of reaching the best results in learning English using interdisciplinary relations.

Keywords: complex approach, scientific worldview, dialogue of cultures, informative process.

KIRISH

O'qitish nazariyasi va amaliyoti rivojlanishining hozirgi bosqichida kasb maktabii o'quvchilarining ta'lim faoliyati uchun motivlarni yaratish masalasi haqli ravishda markaziy masalalardan biri hisoblanadi. O'qitishning sifati ko'p jihatdan uning o'quvchilar ko'z o'ngida qanchalik rag'batlantirilishiga bog'liq. Motivatsiya muammosi, ayniqsa, muloqotga tabiiy ehtiyoj yo'qligida muhimdir. Shu sababli, chet tili o'qituvchisi uchun kasb maktabii o'quvchilarining qiziqishi nafaqat ularning ish natijalariga, balki ushbu natijaga erishish jarayonida ham muhimdir. Kasb maktabii o'quvchilarining o'quv faoliyati motivatsiyasini oshirishning zaxiralaridan biri bu mavzulararo aloqalardan oqilona foydalanishdir.

ASOSIY QISM

Fanlararo aloqadorlik - fanlar tizimi va didaktik maqsadlar tufayli o`quv rejalarining o`zaro izchilligidir. Bilimlarning ilmiy tabiati va tizimligining didaktik tamoyillari o`quv rejasida alohida fanlarni shunday tartibga solishni taqozo etadiki, bir fanni o`rganish boshqa fanlarda berilgan bilimlarga tayanishi mumkin bo`ladi. Fanlararo aloqalar o`quvchi tarbiyasiga kompleks yondashuvning tegishli vositasidir. O`quv dasturlarida fanlararo aloqalarning mavjudligi o`rta kasb maktabi o`quvchilariga tushunchalar tizimi va universal qonunlar, yuqori sinf o`quvchilari o`rtasida esa umumiy nazariyalar va murakkab muammolar haqida tasavvur hosil qilish imkonini beradi [1, 17].

Fanlararo aloqadorlik fanni o`qitish darajasini va o`quvchining ilmiy dunyoqarashini shakllantirishdagi rolini oshiradi. Fanlararo aloqalarning har xil turlari mavjud:

- 1) ma'lumotik bog`lanishlar – o`quv fanlari orasidagi ma'lumotlar darajasidagi bog`lanishlar;
- 2) turdosh sub'ektlar uchun umumiy tushunchalarni shakllantirishga qaratilgan konseptual bog'lanishlar;
- 3) nazariy bog`lanishlar – ma'lum bir fan sohasidagi ilmiy bilimlar tizimlari;
- 4) materialistik dialektika kategoriyalarini aks ettiruvchi falsafiy aloqalar.

“Har qanday fanni o`qitishda fanlararo aloqadorlik muhim o`rin tutadi. Ular, birinchi navbatda, yangi bilimlarni to'liq idrok etish va tushunish, ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish uchun qo'llab-quvvatlash, asos bo'lib xizmat qiladi; ikkinchidan, ular mavjud lingvistik va nutq tajribasini umumlashirish va tizimlashtirishga imkon beradi va bilimlarning to'liqligini ta'minlaydi ” (V. A. Onishuk).

Ushbu masala bo'yicha o'rganilgan materiallar ingliz tilini o'qitishda fanlararo aloqalarni amalga oshirish yo'llarini taklif qildi, ammo hech bir joyda ingliz tilidagi material muddatidan bir yoki ikki yil oldin yoki undan ham ko'proq beriladi, deb aytilmagan va shuning uchun nafaqat o'qituvchi qiyinchiliklarga duch keladi (ya'ni, chunki. u birinchi navbatda ona tilida materialni to'g'ri tushuntira olishi kerak va bu vaqt talab etadi, bundan tashqari, bu mamnuniyat bilan qabul qilinmaydi va ehtimol faqat ba'zi hollarda), balki bolalarda ham qiyinchiliklarni yazaga keltiradi. Har bir o`quvchi o'z ona tilini bilish asosida chet tilini o'rganishi kerak.

Shuni ta'kidlash kerakki, kasb maktabi siklining fanlari mavjud bo'lib, ingliz tilini o'rgatishda ularga tayanish zarur. Ona tilidan sinonimlar, antonimlar, dialog, monolog, tavsif, rivoyat, mulohaza yuritish, nutqning kompozitsion tuzilishi va boshqalar kabi tushunchalar; adabiyotdan - matn, fikr, asosiy fikr, she'rlar, maqollar, matallar va

boshqalarni keltirish. tasviriy san'atdan – portret rasm, landshaft, mavzu kompozitsiyasi o'qituvchi uchun asos hisoblanadi. Ingliz tilini o'qitishda fanlararo aloqalardan foydalanish istiqbollarini yaratish lozim.

Chet tilining boshqa o'quv fanlari bilan aloqasi xilma-xil va ko'p funktsiyalidir. Xorijiy tillar bo'yicha o'quv jarayonini takomillashtirishning eng samarali yo'llarini fanlararo aloqadorlikdan foydalanish sharti bilan o'quv fanining mazmun rejasini ham, uning kasbiy tomonini ham takomillashtirib tuzish talab etiladi. Shu munosabat bilan chet tilining boshqa fanlar bilan fanlararo aloqalarini amalga oshirishda ikki yo'nalish ajratiladi.

Birinchi yo'nalish ingliz tilidagi mavzuni mazmunli o'qish rejasini turli fan sohalaridan lingvistik (va ixtisoslashtirilgan sinflarda - tildan tashqari) ma'lumotlar bilan boyitish hisobiga kengaytirish bilan bog'liq. Ushbu o'quv fanining kasbiy tomonini tavsiflovchi ikkinchi yo'nalish umumiy ta'lim ko'nikmalarini takomillashtirishni o'z ichiga oladi, bu esa chet tilida o'qishni o'rgatish samaradorligini oshiradi, o'quvchilarning o'quv jarayonida olgan bilimlarini yangilash va tizimlashtirishga qaratilgan bo'ladi. Shuningdek ularni keyinchalik chet tili va boshqa fanlar bo'yicha auditoriyada qo'llashga erishiladi [7, 41].

Keling, avvalo ushbu muammoni o'quv fanimizning mazmuni bilan bog'liq holda ko'rib chiqaylik. O'quvchilar nutqini (qo'shimcha) lingvistik ma'lumotlar bilan boyitish nuqtai nazaridan chet tilining boshqa fanlar bilan aloqasiga kelsak, chet tilini o'qitishda undan foydalanishning ikkita istiqboli muhim: Umumjahon ma'lumotik

ma'lumotlarning umumiy ulushini oshirish va chet tilini o'qitishning mintaqaviy jihatini oshirish, kasb maktabida chet tilini o'qitishning ma'lumotik jihatini oshirish talab etiladi. Gumanitar fanlar bo'yicha quyidagi fikrlarni hisobga olgan holda ularning zaruriyati ko'rinadi. :

- birinchidan, mintaqashunoslik materiallari, asosan, chet tilidagi muloqot vositasi sifatida chet tilining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi;

- ikkinchidan, ingliz tilida o'rganilayotgan til mamlakati haqidagi materialni o'qiyotganda, o'quvchilar o'rganilayotgan til mamlakati haqiqati bilan tanishish imkoniyatini sezilarli darajada oshiradilar, ular boshqa fanlarni o'rganishda ular bilan deyarli tanishish imkoniga ega emaslar.

Keng xalqaro hamkorlik va madaniyatlar muloqotining zamonaviy davri ko'rsatilayotgan til mamlakatiga munosabatni qayta ko'rib chiqishga, xususan, mafkuraviy yorliqlardan qochishga, unda, birinchi navbatda, do'st qiyofasini ko'rishga, umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlikni shakllantirishga ahamiyat berilishi lozim. Turli o'quv fanlaridan olingan bilimlarni birlashtirish g'oyasi, qoida tariqasida,

tarix va adabiyot fanlaridan ma'lumotlarini (yoki hodisalar, ularning baholari) o'z ichiga olgan matnlarda eng samarali amalga oshiriladi.

An'anaga ko'ra, adabiyot va tarix ingliz tiliga eng yaqin fanlar qatoriga kiradi. Bu ikki sub'ekt o'zlarida umuminsoniy va aniq tarixiylikni ikki bilim sohasi sifatida sintez qilib, so'z ijodkorlari doimo o'z oldiga qo'ygan bir qancha axloqiy, umuminsoniy muammolarni ilgari suradi. Ushbu fanlar guruhiga musiqa, rassomlik kabilalr kiradi, ular o'zlarining badiiy vositalari bilan umumiy insoniy muammolarni hal qiladilar.

Yana shuni ta'kidlash kerakki, sub'ektlararo aloqalar va muloqot qobiliyatlari o'rtasida ma'lum bir o'zaro bog'liqlik mavjud. Fanlararo aloqalar ham kommunikativ malakalarni shakllantirishning asosi va kommunikativ faoliyatni amalga oshirish natijasidir [9, 172]. Fanlararo aloqalarlarning asosiy ahamiyati shundan iboratki, ular turli darslarda olingan barcha bilimlarni yagona tizimga "bog'lash" hamda shu bog'lanishlar natijasida yangi bilimlarni egallash imkonini beradi.

O'quvchilarga ingliz tili darslarida boshqa fanlardan olingan ma'lumotlarni ajratib olish va qo'llash qobiliyatini o'rgatish kerak. Bu o'qituvchi va psixologlarning "o'quv faoliyati doirasida o'quvchilarning nafaqat bilimning o'zi, balki bilim olish usuliga

yo'naltirilganligini shakllantirish kerak"

(A. K. Markova) degan talabiga javob beradi.

Umumiy ta'lim ko'nikmalariga kelsak, ulardan matndan ma'lumot olishga qaratilgan va o'qishni axborotli jarayon sifatida tavsiflovchilarga birinchi navbatda ahamiyat berish lozim. Matnni semantik qismlarga bo'lish va ulardan asosiy ma'lumotlarni ajratib ko'rsatish, asosiy va batafsil ma'lumotni farqlash qobiliyatini shakllantirishga erishish nazarda tutiladi. Bu va boshqa ko'nikmalar ingliz tiliga xos bo'lgan milliy va madaniy tushunchalarning o'ziga xos xususiyatlariga kirib, fanlararo o'ziga xos ko'nikmalarni shakllantirish asosida mintaqaviy geografik sharhni tushunish qobiliyatini rivojlantiradi. Ingliz tilidagi matnlarni o'qishda tarix, geografiya, adabiyot ma'lumotlari o'rtasida sababiy bog'lanishni o'rnatish qobiliyati, sinfda olingan bilimlarni boshqa fanlarda qo'llash qobiliyatini shakllantiradi.

Umumta'lim va maxsus fanlararo ko'nikmalarni rivojlantirish bilan bog'liq holda, ularni shakllantirish usullarini aniqlash maqsadga muvofiq bo'lib, ular o'z ichiga faollashtirish, taqqoslash va tizimlashtirishni qamrab oladi. Bu metodlarni o'zlashtirish o'quvchilarga ingliz tilining boshqa fanlar bilan aloqasini o'rnatish va amalda qo'llash imkonini beradi [6, 45]. Ingliz tilini o'zlashtirish jarayonida boshqa fanlarga tayanish muhimligi va majburiyatini isbotlash uchun ko'rsatilgan qoidalarni juda ishonchli deb hisoblash mumkin.

Chet tilidagi nutq faoliyatini fanlararo aloqalarga asoslangan holda o'zlashtirish (bu erda kasb maktabi o'quv fanlari o'rtasidagi aloqa nuqtalari aniq belgilangan va motivatsiyani yaratish usullari taklif etiladi) o'quvchilarning turli manfaatlariga javob beradi, ularning individual xususiyatlari va moyilliklarini hisobga olishga imkon berishi tabiiy hol bo'lib, tildan muloqot vositasi sifatida amaliy foydalanish uchun eng qulay imkoniyatlarni yaratadi. Darsdagi amaliy mashg'ulotlarni kuzatish natijasida, o'qituvchilar bilan suhbatlar fanlararo aloqalardan foydalanish tasodifiy, epizodik ish lahzalari, kam sonli o'qituvchilarning noyob uslubiy topilmalari ekanligiga ishonch hosil qilamiz.

Bu holatni qoniqarli deb bo'lmaydi, chunki mavjud adabiyotlarda fanlararo ma'lumotlarni hisobga olish muhimligi ta'kidlangan, fanlararo aloqalarning ta'lim - tarbiyaviy funksiyalari belgilab berilgan va eng muhimi, ulardan foydalanishning bir qator o'qitish usullari taklif etilgan: fanlararo mazmun masalalari, fanlararo muammoli savollar, murakkab topshiriqlar, fanlararo vazifalar, murakkab ko'rgazmali qurollar, mavzulararo matnlar, mavzulararo krossvordlar, fanlararo testlar, fanlararo uyga vazifa va boshqalar[8, 196].

Fanlararo aloqalar samaradorligining psixologik asoslari. Fanlararo aloqalarning psixologik asoslari akademik I.P.Pavlovning dinamik stereotip va ikkinchi signal tizimi haqidagi ta'limoti bilan yaratilgan. I.P.Pavlov bosh miya po'stlog'ida murakkab tizimlarning hosil bo'lishini bilimlarni o'zlashtirishning fiziologik mexanizmi deb hisoblagan. "Barcha o'rganish vaqtinchalik aloqalarni shakllantirishdan iborat - bu fikr, fikrlash, bilimdir." Qoida tariqasida, har xil holatlar zanjiri bilan o'zaro bog'langan voqelik ob'ektlari va hodisalari inson xotirasida o'zaro bog'liq holda paydo bo'ladi. Ushbu ob'ektlar yoki hodisalardan biri bilan uchrashgan kishi, birlashma bo'yicha u bilan bog'liq bo'lgan boshqa ob'ektni eslay oladi. Har bir inson hayotida shunday holat bo'ladiki, u bevosita ishtirok etgan voqea butunlay unutiladi.

Ammo unga eslatish yoki bitta qahramonning o'zini eslash kifoya, butun voqea uning xotirasida qanday aniq aks ettirilgan. O'qitishning muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan, ilgari olingan bilimlarni xotirada tez va aniq takrorlashga yordam beradigan o'zaro bog'liq bo'lgan zarur ma'lumotlar, hodisalar soniga bog'liq bo'ladi. Bu qobiliyatning shakllanishida fanlararo aloqalar muhim rol o'ynaydi. Har qanday o'rganish yangi aloqalar, uyushmalar shakllanishiga to'g'ri keladi.

Yangi bilimlar ongda mavjud bo'lgan, o'qitish va tajriba natijasida olingan ma'lumotlar bilan turli xil aloqalarga (assotsiatsiyalarga) kiradi. O'z vaqtida L. S. Vygotskiy o'zining "Bolalik davridagi ilmiy tushunchalarning rivojlanishini o'rganish" asarida "Umumlashtirishni rivojlantirishning har bir yangi bosqichi oldingi bosqichlarni umumlashtirishga asoslanadi" deb yozgan edi. Umumlashtirishning yangi

darajasi faqat oldingisi asosida yuzaga keladi ” [3, 104]. Ana shu xususiyatlardan kelib chiqib, o‘qitish shunday tuzilishi kerakki, yangi materialni yaxshiroq eslab qolish uchun o‘quvchilarda ilgari olingan bilimlarni takrorlash qobiliyati shakllantirilishi kerak.

Tabiatda o‘zaro bog‘langan narsa yoki hodisalar ham inson xotirasida bog‘langan holda bo‘ladi. Xotiraning ilgari ma‘lum bo‘lganlar asosida yangi narsalarni yodlash qobiliyati faqat sub'ektlar ichidagi aloqalar bilan cheklanmasligi kerak, sub'ektlararo aloqalar ob'ektga turli burchaklardan qarash va tizimlararo asosda mustahkamroq eslab qolish imkonini beradi. voqelikning butun sub'ekti yoki hodisasini birlashtirib boradi. To‘ldirishning eng muhim xususiyatlari o‘quv materialini semantik guruhlash usullari va semantik mos yozuvlar nuqtalarini taqsimlash, allaqachon ma‘lum bo‘lgan narsa bilan bog‘liq holda o‘rganilganlarning semantik nisbati hisobga olinishi kerakligi bilan tafsiflanadi.

Rivojlantiruvchi ta‘lim tizimida o‘quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etishning yo‘llaridan biri sifatida fanlararo bog‘lanishlarni ko‘rish mumkin. Demak, an‘anaviy o‘qitishda nazorat faqat o‘quvchilarning tashqi faoliyati bilan amalga oshiriladigan va rivojlantiruvchi ta‘lim sharoitida doimo bog‘liq bo‘lgan fikrlash jarayonlarini boshqarish mumkin bo‘lgan fanlararo aloqalar o‘rtasidagi farqni ko‘rish oson. rasmiy bilimlardan tashqariga chiqish [4, 84]. Shu munosabat bilan fanlararo aloqalar didaktik tamoyil sifatida ta‘limni rivojlantirish texnologiyasi va metodologiyasiga kirishi, ushbu pedagogik tizimning nazorat ta‘sirini kuchaytirishi kerak.

Demak, fanlararo bir qator fanlar bo‘yicha o‘quv materialini tanlash va tuzilishiga ta‘sir etuvchi, o‘quvchilar bilimining izchilligini oshirish, o‘qitish usullarini faollashtirish, ta‘limni tashkil etishning murakkab shakllaridan foydalanishga yo‘naltirish, birlikni ta‘minlashga qaratilgan zamonaviy o‘qitish tamoyiliga asoslangan ta‘limni taqozo etadi U yoki bu tarzda, tizimda fanlararo aloqalarni amalga oshirish kasb maktabi o‘quvchilarida ma‘lum bir hodisalarni tushuntirishda o‘zlarini bir mavzu doirasida cheklamaslik zarurligini shakllantirishga yordam beradi.

Jamiyatimizda keyingi yillardagi yoshlarning an‘anaviy vatanparvarlik tarbiyasi asta-sekin yo‘qolib borayotganini tasdiqlovchi voqealarni hisobga olib, tarbiya jarayonining asosiy tamoyillaridan biri bo‘lgan ma‘naviy-axloqiy tarbiyaga alohida e‘tibor qaratmoqchimiz.

Ingliz tili, tarix, ijtimoiy fanlar va mahalliy tarix fanlarining aloqasi.

Shaxsning ma‘naviy qadriyatlarini shakllantirishning muhim omili kasb maktabi ta‘limi mazmunini insonparvarlashtirishdir. Bu masalada muhim jihat milliy madaniyatga yo‘naltirilganlikdir. Vatan madaniyati, tarixi, o‘lkashunosligini o‘rganish

chet tili va madaniyatini o'qitishning ajralmas qismidir, chunki bu chet el madaniyatini tushunishning kalitidir.

“Vatan” tushunchasi joyning tarixini bilishdan boshlanadi: inson yashaydigan qishloq yoki shahar. U o'z ona yurtining an'analarini bilishi va hurmat qilishi kerak. Ko'pincha ingliz tili darslarida ushbu mavzularni muhokama qilar ekanmiz, biz bolalar Angliya yoki Amerika haqida ko'proq ma'lumotga ega bo'lishlari va ularni, masalan, o'z shaharlari haqida emas, balki chet tilida yetkazishga qodir ekanligiga duch kelasiz.

Hatto o'z ona yurtining tarixi va madaniyati haqida o'lkashunoslik darslarida yoki umuman mamlakat tarixi va madaniyati to'g'risida tarix, ijtimoiy fanlar darslarida olingan ma'lum bilimlarga ega bo'lsa ham, o'quvchilar bu haqda gapira olmaydilar. u chet tilida, ehtimol, birinchi navbatda, kichik lug'at, shuningdek, bu bilimga talab yo'qligi sabablidir. Uzoq vaqt davomida ingliz tilidagi ushbu madaniy materialga ehtiyoj qolmadi. Ayni paytda xorijlik sayyohlar, ishbilarmonlar, hamkasblarga mamlakatimiz haqida ochiq gapirib berish imkoniyati mavjud. Qolaversa, hozir ko'p odamlar xorijga xizmat safari, o'qish va dam olish uchun ketmoqda. Va savol: "Bizga shahringiz, mamlakatingiz haqida gapirib bering?" – deya murojaat qilishadi, kasb maktabi o'quvchilar lug'atida faqat "Toshkent - Vatanimiz poytaxti" mavzusida ma'lumotlar mavjud.

O'quvchilar deyarli har qanday mavzuda boshqa fanlardan olingan bilimlarga murojaat qilishlari kerakligiga ko'niksa, bu qiziqarli va tanish bo'lib qabul qilinadi. Keyin yoshlarning o'zlari muammoni hal qilish, savollarga javob berish, u yoki bu hodisani tushuntirish uchun o'z bilimlaridan foydalanishni o'rgana boshlaydilar. Demak, fanlararo bog'lanishlar o'quv jarayonini maqsadli tizim sifatida tashkil etishning zaruriy sharti hisoblanadi.

XULOSA

Shu asosda xulosa qilish mumkinki, bir fan bo'yicha bilimlarni o'zlashtirib, boshqasini o'zlashtirish usulini o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarning analitik-sintetik faoliyatiga ma'lum masalalarni yechishda ko'proq maqsadlilikni kiritadi, mustaqil ish usullarining faolligini oshiradi, yaxshi bilim olishini ta'minlaydi. Aqliy faoliyatni tashkil etish va nihoyat, umumiy va xususiy muammolarni hal qilishda mantiqiy ketmaketlikni ishlab chiqishga yordam bo'ladi. Ular o'qitishga kompleks yondashuv va uning ta'lim bilan birligini mustahkamlash vositasi sifatida namoyon bo'ladi. O'quvchilarning o'quv faoliyatida fanlararo aloqalarni amalga oshirishni faollashtirish, bilimlarni tizimlashtirish, mustaqil fikrlash va kognitiv qiziqishni shakllantirishning didaktik sharti bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Бердичевский, А. Л. Содержание обучения иностранному языку на основе базовой культуры личности // Иностранные языки в школе. – 2004. – № 2.
2. Волкова, Н. В. Детский праздник (In the world of English songs and poems) // Иностранные языки в школе. – 1997. – № 4.
3. Выготский, Л. С. Исследование развития научных понятий в детском возрасте / Л. С. Выготский. – М.: Лабиринт, 2001. – 104 с.
4. Гальскова, Н. Д. О взаимодействии учителя и учащихся на уроке иностранного языка / Н. Д. Гальскова, З. Н. Никитенко // Иностранные языки в школе. – 1991. – № 2.
5. Кабакчи, В. В. Английский язык в межкультурном общении – новый аспект в преподавании английского языка // Иностранные языки в школе. – 2000. – № 6.
6. Комаров, А. С. Творческий подход к планированию урока английского языка // Иностранные языки в школе. – 2003. – № 4.
7. Лазарева, Е. В. Раннее обучение английскому языку средствами искусства: воспитание человеческой природы // Иностранные языки в школе. – 1996. – № 2. – 41 с.
8. Любченко, А. С. Нестандартные уроки английского языка в школе / под общ. ред. С. Н. Смоленского. – Ростов н/Д.: Феникс, 2007. – 196 с.
9. Титова, И. М. Методики обучения иностранным языкам в средней школе. Модернизация общего образования / И. М. Титова; под ред. М. К. Колковой – СПб.: КАРО, 2006. – 172 с.

BINO VA INSHOOTLAR KONSTRUKSIYASIGA TEXNIK VA IQTISODIY TALABLAR

Mutalibov Tolibjon

Toshkent davlat transport universiteti talabasi

Omonturdiyev Abror

Toshkent davlat transport universiteti talabasi

Achilov Oybek Rustamovich

Toshkent davlat transport universiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada bino va inshootlar konstruksiyasiga texnik va iqtisodiy talablar, ularning asoslari va hozirgi holati, mahalliy va xorijiy tajribalar, bino qurish usullari bo'yicha turlarga bo'linishi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: konstruksiyalar, muhandislik inshootlari, poydevorlar, devorlar, to'sinlar, qavatlararo yopmalar, yopmalar, tomlar, eksterper, interper

Qurilish konstruksiyalari — har qanday bino va sun'iy inshootlarni qurish, turarjoy binolari, jamoat, sanoat va qishloq xo'jalik binolari. ko'priklar, katta hajmli imoratlar, quvurlar va inshootlarning asosi hisoblanadi. Bino va inshootni qurish uchun sarflangan xarajatlarning asosiy qismi konstruksiyalarga to'g'ri keladi. Hozirgi kunda amalga oshirilayotgan katta hajmdagi kapital qurilishlar, qurilish konstruksiyalaridan samarali foydalanish rivojining juda tez jadallashuviga turtki bo'ldi — konstruksiyalarning turlari va ulardan tayyorlanadigan xomashyolar to'xtovsiz takomillashib bormoqda. Shu boisdan ulami hisoblash, loyihalash va tiklash usullari ham takomillashtirilmoqda. Qurilishning samaradorligini oshirish yo'llaridan biri — uning konstruktiv sxemalarini ixchamlashtirish va konstruksiyalarni tiplashtirish asosida, iloji boricha ko'proq tayyorligini oshirish bo'lsa, ikkinchisi — bu imoratlarni raqobatbardosh, yuqori sifatli, shunamva vazifaviy qulay bo'lishini ta'minlashdir. Shu tufayli mexanizatsiyalashtirilgan va avtomatlashtirilgan texnologik jarayonlarni qo'llash bilan bir qatorda qurilish maydonchalarida bajariladigan ishlarga keng imkoniyatlar ochib berildi [1].

Fuqaro va sanoat binolari hamda inshootlari ko'rinishlari, fazoviy ko'rsatkichlari, vazifalari va ularga qo'yilgan talablar bo'yicha ma'lum ta'rif va tushunchalarga ega. Quyida shu masalani sodda va tushunarli ko'rinishda ifodalash uchun tegishli ta'riflar va tushunchalar keltirilgan.

BINO — kishilarning biror ish faoliyatiga mo'ljallangan va moslashtirilgan, ichki fazoga-bo'shliqqa ega bo'lgan yer usti inshooti.

INSHOOT — jamiyatning moddiy hamda ma'naviy ehtiyojlarini qondirish uchun kishilar tomonidan bunyod etilgan barcha qurilmalar.

MUHANDISLIK INSHOOTLARI — amaliy ish faoliyatida foydalaniladigan, binolarga aloqasi bo'lmagan inshootlar: to'g'onlar, ko'priklar, televizion minora, tunellar, metropoliten, turli mahsulotlarni saqlaydigan katta hajmdagi idishlar va boshq. Binolar quyidagi qismlardan tashkil topishi mumkin:

1. Hajmiy elementlar, ya'ni bino hajmining yirik qismlari (alohida xonalar, sanitariya kabinalari va h.k.).
2. Konstruktiv elementlar, ya'ni bino tuzilishini belgilovchi asosiy qismlar (poydevorlar, devorlar, to'sinlar, qavatlararo yopmalar, yopmalar, tomlar va boshq.).
3. Qurilish ashyolari, ya'ni konstruktiv elementni tashkil etuvchi, nisbatan kichik qismlar (g'isht, beton, oyna, po'lat, armatura va boshq.) [2,5].

Binolar quyidagi ko'rsatkichlarga binoan bir-biridan farq qiladilar:

1. Vazifasiga muvofiqligi, ya'ni bino qaysi jarayon (maqsad)ga mo'ljallangan bo'lsa, u shu jarayon talabiga to'liq javob berishi kerak (yashash uchun, mehnat qilish uchun qulay, dam olishga moslashgan va h.k.).
2. Texnik tomondan muvofiqligi, ya'ni bino kishilarni tashqi ta'sirlar (past yoki yuqori harorat, yog'ingarchilik, shamol va h.k.)dan to'la asrashi, mustahkam va ustivor bo'lishi, ekspluatatsiya sifatlarini uzoq vaqtgacha saqlashi lozim.
3. Bino ko'rinishi me'morchilik va badiiylik talablariga mos holda tanlanishi, uning tashqi (eksterper) va ichki (interper) ko'rinishi chiroyli, shinam, atrof-muhit bilan uyg'unlashgan bo'lishi kerak.
4. Iqtisodiy jihatdan qulayligi, ya'ni bino va inshoot qurilishida mehnat sarfini kamaytirish, qurilish ashyolarini va vaqtni tejash ko'zda tutiladi.

Bino va inshootlarni loyihalash ular quriladigan hududga bevosita bog'liq, shuning uchun o'sha hudud bir qancha ko'rsatkichlar bo'yicha ilmiy asoslangan holda tahlil qilib chiqilishi zarur. Eslatib o'tish joizki, bu tahlilning asosida loyihalash vazifasidan va maqsadidan qat'iy nazar birinchi navbatda inson omili yotadi.

Sobiq Ittifoq davrida, xususan, respublikamizda bir qancha aholi turarjoylari va, hatto, shaharlar bunyodga keldiki, ularning paydo bo'lishida birlamchi omil — yerosti va yerusti tabiiy zaxiralaridan xomashyo ishlab chiqarish uchun foydalanish imkoniyatini kengligi bo'ldi.

Quriladigan bino yoki inshootlarda yashash, mehnat qilish, o'qish va h.k. lar uchun eng qulay muhit yaratilishi lozim.

Turar-joylarni loyihalashda sanoat zonasi (inson sog'ligiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi, havoni, suvni, tuproqni zaharlovchi moddalar chiqaruvchi ishlab chiqarish korxonalarini) bilan turar-joy o'rtasida himoya zonasi bo'lishi zarur. Sanoat korxonalarini loyihalashtiruvchi sanitar me'yorlar ekologiyani buzuvchi manba sifatida sanoat korxonalarini 5 ta sinfga ajratadi [1,3].

Turar-joy bilan sanoat zonasi o'rtasidagi himoya zonasi sinflarga mos ravishda belgilanadi: I sinf - 1000 m; II sinf - 500 m; III sinf — 300 m; IV sinf — 100 m; V sinf — 50 m. Bu himoya zonalarini ko'klamzorlashtirilgan va obodonlashtirilgan bo'lishi zarur.

Binoni ko'tarib turuvchi konstruksiyalar, ya'ni poydevorlar, devorlar, alohida tayanchlar, qavatlararo yopmalar fazoda bir-biri bilan bog'lanib, bino negizini tashkil etadi

Qurilish konstruksiyalari me'morchilik konstruksiyalaridan (bino qismlaridan) shu bilan farq qiladiki, bularning kesimlari hisoblash yo'li bilan aniqlanadi. Ular o'zlariga qo'yilgan talablarga, mahalliy qurilish sharoitlariga, iqtisodiy va boshqa mulohazalarga ko'ra turli xil materiallardan tayyorlanadi. Qurilish konstruksiyalarining asosiy turi temir-beton konstruksiyalar bo'lib, ular hozirgi kapital qurilishning asosini tashkil etadi. Metall, ayniqsa, metall konstruksiyalar ham keng miqyosida ishlatilmoqda. Aluminiy qotishmalaridan, yog'och va plastmassadan tayyorlangan qurilish konstruksiyalari ham qo'llanadi. Juda ko'p obyektlar, ayniqsa, binolarning ko'pginasi g'isht-tosh va armotosh konstruksiyalaridan ko'tariladi.

Foydalanish va texnik talablar shundan iboratki, qurilish konstruksiyalari bino va inshootlardan foydalanish qulay, yetarlicha mustahkam, ustivor, chidamli, bikr, yorilish-bardoshlilik, bino va inshootlarning uzoqqa chidamliligi bilan xarakterlanadi. Asosiy talablardan biri ularning tejamliligidir

Qurilish konstruksiyalariga qo'yiladigan texnik talablar. Bino va inshootlar konstruksiyalariga bir necha texnik talablar qo'yilib, ularning ijrosi tegishli qurilish me'yoiiari va qoidalari hujjati — QMQ da alohida keltirilgan.

Asosiy texnik talablardan bo'lgan mustahkamlik, bikrlik, ustivorlik, zilzilabardoshlik va chidamlilik talablari eng dolzarb shartlar bo'lib, konstruksion sifatni ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasi sharoitida inshoot va binolar konstruksiyalari zilzilabardosh bo'lishi lozim. Bu shart ma'lum zilzilabardoshlik nazariyasi va amaliyoti asosida ta'minlanadi. Bu ko'rsatkich binoning turiga, qaysi maydonda joylashganiga va, albatta, tashqi va ichki muhitga bog'liq. Zilzilabardoshlik sharti bino va inshoot konstruksiyalarini yer tebranishida o'zining vazifasini to'liq bajara olishini va hayot xavfsizligini ta'minlaydi.

Bino konstruksiyalari chidamli boiishlari lozim, buning uchun konstruksiyalar ehtimollik nazariyasi asosida aniq muhitga nisbatan hisoblanadi, shu bilan birga uning umrboqiyiligi aniqlanadi. Bu talab mas'uliyati yuqori va qimmatbaho binolar konstruksiyalariga tegishlidir.

Respublikamizda ommaviy qurilish katta samara berib kelyapti, ayniqsa, yangi mikrorayonlarda, yangi o'zlashtirilayotgan tumanlarda, sanoat va qishloq markazlarida qurilishni industrilashtirish katta samara bermoqdi. Albatta shaxsiy, bir-biriga

o'xshamas binolar qurilishi bilan bir qatorda ko'rsatilayotgan amaliyot o'z dolzarbligini yo'qotmaydi[2,3,4].

Qurilish tajribasida katta o'lchamli po'lat konstruksiyalar bilan birgalikda yengil metall qotishma va plastmassadan ishlangan yig'ma konstruksiyalar tobora ko'proq ishlatilmoqda. Yig'ma elementlarni ishlab chiqarish vaqtida buyum laming turlarini kamaytirish texnik va iqtisodiy jihatdan juda muhim hisoblanadi. Bunga erishish uchun ularni bir xillash, tiplarga ajratish va standartlash talab qilinadi. Bir xillash deganda turli xil yig'ma konstruksiyalardagi detallarning o'lchamlarini bir xillashtirish tushuniladi: bunda ularni tayyorlash texnologiyasi ancha soddalashadi, montaj ishlari tezlashadi. Qurilish konstruksiyalarini bir xillash binoning hajmiy planlashtirish parametrlari: qavatlarning balandligi, prolyotlar o'lchamlarining turlitumanligini kamaytirishga hamda konstruksiyaga ta'sir etadigan hisobiy yuklarni unifikatsiyalashga asoslangan. Bir xil shakldagi konstruksiyalarni har xil maqsadlarga mo'ljallangan binolarda ishlatish mumkin, ya'ni bunday holda konstruksiyalar bir-birlarining o'rnida ishlatilib, ularning universalligi ta'minlanadi. O'rnini almashtirish deganda biror elementni bino parametrlarini o'zgartirmasdan boshqa o'lchamga ega boigan detal bilan almashtirish tushuniladi. Masalan. kengligi 3000 mm bo'lgan tom yopma plitalari o'rniga eni 1500 mm plitalardan ikkitasini ishlatish va h.k. Bitta konstruksiya elementini tipi va katta-kichikligi bo'yicha har xil ko'rinishdagi binolarda ishlatish mumkinligi elementning universalligi deyiladi. Tiplarga ajratish qurilishda ko'p marta foydalanishga yaraydigan avrim konstruksiyalarning iqtisodiy jihatdan eng samarali yechimini topish va tanlashdan iborat. Tiplarga ajratish qurilish konstruksiyalarining tip-o'lchamlarini hamda binolarning tiplari sonini kamaytirish imkoniyatini vujudga keltirish bilan birga qurilish ishlarini osonlashtiradi va arzonlashtiradi. Loyiha tashkilotlari tomonidan taklif etilgan va qurilish amaliyotida tekshirib ko'rilgan namunaviy detallar va konstruksiyalar standartlashtiriladi. Standartlash qurilish konstruksiyalari va buyumlarini bir xillash hamda tiplarga ajratishning eng so'nggi bosqichidir. Standartlashtirilgan qurilish elementlari detallar va konstruksiyalar uchun ma'lum bir shaklga, o'lchamlarga, sifatlarga ega bo'lib, ularni tayyorlashda muayyan texnik talab va shartlarga qat'iy rioya qilinadi.

Binolar loyihasini yaratishda standartlashtirilgan va kataloglarga kiritilgan konstruksiya, buyum va detallar qo'llaniladi. Ko'plab quriladigan binolarda ishlatiladigan yig'ma buyumlarning tiplari sonini kamaytirish maqsadida detallarning yagona sortamentini joriy etish buyumlarni ko'plab ishlab chiqarish texnologiyasini yaxshilashga, ularning sifatini oshirishga va tannarxini pasaytirishga yordam beradi.

References:

1. Abdurashidov K.S., Xabilov B.A., Toychiyev N.J., Raximboyev A.G. Qurilish mexanikasi. — T., 2000.
2. Анализ причин аварий и повреждений строительных конструкций. — М.: «Стройиздат», 1973. 3. Asqarov B. Qurilish konstruksiyalari. — T., 1995 Achilov, O. R. (2017).
3. IMPROVING STUDENTS' CRITICAL THINKING THROUGH CREATIVE WRITING TASKS. In International Scientific and Practical Conference World science (Vol. 4, No. 4, pp. 19-23). ROST.
4. Achilov, O. R. (2018). ISLAM ABDUGANIEVICH KARIMOV—THE FOUNDER OF CIVIL SOCIETY IN UZBEKISTAN. ИСЛОМ КАРИМОВ—ЯНГИ ДАВР ЎЗБЕК ДАВЛАТЧИЛИГИНИНГ АСОСЧИСИ, 299.
5. Jumayev, S., Khudayberganov, S., Achilov, O., & Allamuratova, M. (2021). Assessment criteria for optimization of parameters affecting to local wagon-flows at railway sites. In E3S Web of Conferences (Vol. 264, p. 05022). EDP Sciences.
6. Rustamovich, A. O., & Ismoilovna, A. G. THE CONCEPT OF DIASPORA REFLECTED IN WORLD LITERATURE.
7. М.Н.Хасанов, Б.З.Зайниддинов, О.А.Абдухалилов, & Д.Д.Джурайев. (2022). МЕҲНАТДА ИНСОННИ ШАКЛЛАНИШДАГИ АҲАМИЯТИ . *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 116–123.

AVTOMOBIL YO'LLARI VA UNDAGI INSHOOTLARNI LOYIHALASH JARAYONLARINI AVTOMATLASHTIRISH ASOSLARI

Mirsaidov Mirakbar Mirziyod o'g'li

Toshkent Davlat Transport Universiteti talabasi

Og'amurodov Asilbek

Toshkent davlat transport universiteti talabasi

Axmadov Asilbek Aziz o'g'li

Toshkent davlat transport universiteti talabasi

Achilov Oybek Rustamovich

Toshkent davlat transport universiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada avtomobil yo'llari va undagi inshootlarni loyihalash jarayonlarini avtomatlashtirish asoslari va hozirgi holati, mahalliy va xorijiy tajribalar, yer yuzasiga joylashishi, chuqurligi va qurish usullari bo'yicha turlarga bo'linishi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar : AY-avto yo'llar, AL-avtomatlashgan loyihalash, tizimli yondashish, loyihalash tuzilishi, modellashtirish, optimallashtirish, zamonaviy dasturlar, avtomatlashgan loyihalash, dasturlar, zamonaviy texnologiyalar. texnik ta'minlash, AutoCAD dasturi, CorelDRAW dasturi.

Bugungi kungacha to'plangan tajribalar shuni ko'rsatadiki, loyihalashda matematik uslublarni va loyihalashning avtomatik tizimlarini qo'llash loyihalashni yanada samaraliroq qiladi va qurilish bahosini sezilarli pasaytiradi, shu bilan birga loyihani ishlab chiqish muddatini bir qancha kamaytiradi. Avtomatlashgan loyihalash samarali bo'lishi uchun loyihalashning avtomatik tizimlarida ba'zi bir hisoblarni bajarish va avtomatlashgan loyihalash tizimiga o'tish talab etiladi. Bunda ma'lumot yig'ishdan boshlab ma'lumotlarni qayta ishlash va loyiha-smeta hujjatlarini rasmiylashtirishni tugatishgacha bo'lgan ishlarni o'z ichiga oladi.

Avtomatlashgan loyihalash tizimi (ALT) - tashkiliy-texnik tizim bo'lib, loyiha-qidirish ishlarini texnologiyasini tuzishni ta'minlab beradi, shu bilan birga loyihalashning avtomatik tizimlari va boshqa avtomatlashtirish vositalarini keng qo'llab, belgilangan muddatda eng kam mehnat sarflab eng maqul loyiha echimiga ega bo'lishni ta'minlaydi [1].

Shuni hisobga olish lozimki, avtomobil yo'llarini avtomatlashgan tizimini (AY ALT ni) qo'llash, umuman loyiha ishlarini bajarishda loyihalashning avtomatik tizimlaridan foydalanish, hamma loyihalash jarayonini avtomatlashtirishga olib kelmaydi, chunki avtomatik jarayon deganda inson ishtirokisiz bo'ladigan jarayonlar nazarda to'atiladi. Loyihalashning avtomatik tizimlaridan foydalanish loyihalashdagi

ba'zi bir qiyin va murakkab jarayonlarnigina avtomatlashtirish imkonini beradi, masalan qidirish materiallarini qayta ishlash, ma'lumotlarni qidirish, hisoblashlar, chizma-grafik ishlar. Avtomatik va avtomatlashgan loyihalashni bir biridan alohida tushunish kerak. Avtomatik loyihalash jarayonida ma'lumotlarni qabul qilish va uzatish boshqaruvchi komandalar muxandis-loyihachi ishtirokisiz avtomatik ravishda amalga oshiriladi. Bunda loyihachi loyiha jarayonining bosh bosqichida ishtirok etadi, ya'ni: loyihalashga topshiriqni tayyorlash va olingan loyiha echimini baholash va unga keyinchalik o'zgartirishlar kiritish bosqichida. Avtomatlashgan loyihalashda muxandis loyihalovchi bevosita loyiha echimini ishlab chiqish jarayonida ishtirok etadi va loyihalash jarayonini kerakli o'zanga yo'naltirishi mumkin.

ALT ni qullashda katta samaradorlik loyihada eng muxim echimlar qabul qilinayotgan bir bosqichda inson har-xil ijodiy faoliyatini avtomatlashtirish natijasida yuzaga keladi (masalan, avtomobil yo'lining o'qini yunalishini tanlashda, bo'ylama kesimda loyiha chizig'ini yotish holatini belgilashda va b.). AY ALT inson va EHM imkoniyatlarini optimal uyg'unlashtirishga imkon beradi. EHM va boshqa texnik vositalar yordamida ALT ma'lumotlarni qidirish, hisoblashlar, chizma-grafik va bosma ishlarini tezlikda bajarishni ta'minlaydi. Loyihalovchi og'ir va murakkab ishlardan ozod bo'lgach o'zining muxandislik faoliyatida ijodiy masalalarga yondashish va e'tibor qaratish imkoniga ega bo'ladi. [2,6]. AY ALT ni tuzishda bizning mamlakatimizda, xuddi shunday xorijda xam uning vazifasiga, tuzilishiga va foydalanish usuliga nisbatan bir xil shart sharoit belgilanadi. Bunda katta doiradagi masalalar echiladi, shulardan asosiylari quyidagilar hisoblanadi:

- Ob'ekt turi va murakkabligidan, loyihalash bosqichlaridan kelib chiqib EHM va muxandis loyihalovchi o'rtasidagi vazifalarni optimal taqsimlashni aniqlashtirish;
- Hisoblash, chizma-grafik va boshqa ish turlarni avtomatlashtirish uchun dastur ta'minotini yaratish;
- Boshlang'ich ma'lumotlarni olish va ularni qayta ishlashni avtomatlashtirish, birinchi navbatda topografik ishlarni;
- Chizma-grafik ishlarni avtomatlashtirish;

Avtomobil yo'llarini avtomatlashgan loyihalashning ko'pchilik mavjud tizimlari bir xil umumiy printsiplarga asoslanadi: axborot birligi, tizim birligi, komplekslilik, o'rindoshlilik, rivojlanishlik.

Muxandis-loyihalovchi tomonidan ALT texnik vositasi yordamida qurilish ob'ektining matematik modelini tuzish ijodiy jarayonida, bu modelning yutuq va kamchiliklarini tezlikda taxlil qilish loyihalashda yangi sifatli jixatnini aniqlab beradi, ya'ni muxandis loyihalovchi EHM bilan muloqat vaqtida har tomonlama ko'p sonli variantlarni taxlil qiladi, loyiha echimlarini optimallashtirishni amalga oshiradi va natijada keyingi loyihalash ishlari uchun eng maqul variantni tanlab olishga erishadi.

ALT-bu yangi tashkiliy tizim bo'lib, uning asosini uslubiy, dasturiy, axborot, texnik va tashkiliy ta'minot komponentlari tashkil qiladi. ALT darajasida loyihalash hamma loyiha-qidiruv ishlarini qayta qurishni, ya'ni muxandis-texnik xodimlar bilimi va tarkibini radikal o'zgarishini, mavjud loyiha-qidiruv institutlari tuzilishini va loyihalash-qidirish texnologiyalarini o'zgarishini kurib chiqadi. ALT asosiy funksiyasi an'anaviy loyihalash vositalari bilan erishib bo'lmaydigan sifat darajasida loyiha-smeta hujjatlarini ishlab chiqish hisoblanadi. [3,7]. ALT ni tuzish maqsadi qo'yidagilar hisoblandi:

- loyihalash ob'ektlari sifatini oshirish. Masalan, avtomobil yo'llarni loyahasini ishlab chiqish, optik silliq trassaga ega bo'lgan, atrof muxit landshafti bilan uyg'unlashgan va loyihani to'ldiradigan eng yaxshi transport-foydalanish sifatlarini ta'minlaydigan echimga ega bo'lish (xarakat qulayligi va xavfsizligi darajasi, xarakat tezligi, etib borish vaqti, o'tkazuvchanlik qobiliyati va boshqalar);
- qurilish ob'ektlari bahosini va materiallarga bo'lgan talabini kamaytirish;
- loyihalash muddatini, mehnat sarfini kamaytirish va loyiha-smeta hujjati sifatini oshirish.

ALT dan foydalanib loyihalashda iqtisodiy samaradorlik quyidagi omillar yordamida ta'minlanadi[4,8,9]:

- avtomatlashgan loyihalash vositalaridan tizimli foydalanish;
- loyiha-qidiruv ishlarini bajarishda yangi texnologiyalarni yaratish;
- loyihalash jarayonlarini boshqarish usullarini takomillashtirish;
- loyiha echimlarini optimallashtirish uslublarini takomillashtirish;
- loyiha echimlarini ishlab chiqishda ko'p variantlilikni qo'llash.

Avtomatlashgan tizimlari texnik, axborot, uslubiy va tashkiliy ta'minot komponentlariga asoslanadi. ALT texnik ta'minoti texnik vositalar kompleksini o'z ichiga oladi, buning tarkibiga EHM va unga o'lanadigan tashqi qo'rilmalar (sichqoncha, printer, ploter, skaner, modem, klaviatura), aerofoto tavirlarni qayta ishlash uchun fotogrammetrik asboblari, joy raqamli modelini tuzish maqsadida topografik xaritalar va rejalar, xotiraga natijalarni avtomatik yoki yarim avtomatik kirituvchilarni ta'minlovchilar kiradi.

Hozirgi kunda AY ALT da ko'proq personal kompyuterlar foydalanilmoqda, masalan Pentium III, 1000/OZU 128 Mb/20/32 Mb SVGA yoki Pentium IV-2200/OZU 256 Mb/60/64. Plotlar Hewlett Paskard turida bo'lib, A1, A3 formatlardagi chizmalarni chiqarish imkoniga ega bo'lishi lozim[4,5].

Kompyuterga tashqi qurilmalar, ya'ni sichqoncha, klaviatura, printer va ploter o'rnatilgan bo'lganda xususiy foydalanish uchun avtomatlashgan ishchi o'rni yaratiladi. Loyiha tashkilotlarida bir nechta kompyuterlar bo'lganda ularni HUB yordamida umumiy tarmoqqa o'lash maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda bir qator qo'layliklar yaratiladi, ya'ni ma'lumotlarni tashishda disketlardan foydalanmasdan tezlikda o'zlash mumkin bo'ladi.

AY ALT dastur ta'minoti uning mo'him elementlaridan hisoblanadi. Ular umum tizimli va amaliy bo'ladi. Umum tizimli dastur ta'minoti tarkibiga diskli operatsion tizimlar (DOS), dasturlashning xar xil algoritm tili uchun translyatorlar, dastur paketlari, masalan chizma-grafik ishlarni bajarish uchun AvtoCAD, standart dasturlar va boshqalar. Amaliy dastur ta'minotiga loyihalashning ba'zi bir vazifalarini echish uchun foydalaniladigan dasturlar kiradi.

Amaliy dasturlarni ishlab chiqishda quyidagilar kuzda tutiladi:

- dastur tuzishning yagona tilini qo'llash;
- standart dasturlardan foydalanish;
- dasturlar unifikatsiyasi;
- ma'lumotlarni qayta ishlashning barcha bosqichlarida ularni nazorat qilish imkoniyati;
- ma'lumotlarni saqlash va ularni qayta ishlashda ularga tuzatma kiritish imkoniyati;
- kompyuterga ma'lumotlarni kiritishning bir marotabaligi- xar xil darajadagi eslab qoluvchi qo'rilmalar o'rtasida almashinuvni tashkil qilish;
- Loyihalovchilar talabi asosida axborotlarni etkazib berish imkoniyati.

Avtomobil yo'lini loyihalash jarayonining kompleks xarakteri ko'p sonli omillarni hisobga olishni talab qiladi. AY ALT da hisoblarda ko'p marotaba ishlatiladigan yagona axborot ta'minoti qo'llaniladi. Axborot ta'minoti tarkibiga katta xajmdagi boshlang'ich ma'lumotlarni qayta ishlash va tizimlashtirish, oraliq va tugallangan natijalar, shu bilan birga boshqa axborotlarni saqlash uchun muljallangan quyidagi ma'lumotlar kiradi:

1.Loyihalashda foydalaniladigan barqaror xarakterdagi ma'lumotlar, shu bilan birga: amaldagi me'yoriy xujjatlar ma'lumotlari (GOST, QMQ, SQM, yo'l elementlari va inshootlari bo'yicha na'munaviy echimlar va boshqalar.). Me'yoriy xujjatlar o'zgarganda EHMda saqlanayotgan ma'lumotlar yangilanishi lozim.

2. Yo'l loyihalalanayotgan tumanni xususiyatlarini to'liq xarakterlaydigan xududiy xarakterdagi ma'lumotlar. Bunga asosan, JRM ga o'xshash joy geologik tuzilishi va reliefi haqidagi ma'lumotlar, yo'l qurilish materiallari va karerlar to'g'risidagi ma'lumotlar kiradi.

3. O'zgaruvchan xarakterdagi ma'lumotlar, loyihalashni boshlashdan oldin kiritilgan, shu bilan birga loyihalash jarayonida bir necha variant bo'yicha oraliq va tugallangan hisoblashlardan olingan natijalar.

AY ALT ni uslubiy ta'minlash me'yoriy-uslubiy xujjatlarda taqdim etilgan bo'lib, nazariya, uslublar, usullar, algoritmlar, uslubiy modellar, AY ALT dan foydalanib yo'llarni loyihalash uslublari keltirilgan. AY AT ni tashkiliy ta'minlash AYT dan foydalanishdan eng ko'p samara bo'lishini ta'minlashga qaratilgan tadbirlarni o'z ichiga oladi. Bunga quyidagilar kiradi: loyiha tashkiloti, uning bo'lim va qismlarini tashkiliy tuzilishini o'zgartirish, bo'limlar o'rtasida ba'zi bir vazifalarni

qaytadan taqsimlash; loyiha-qidiruv ishlari texnologiyasini o'zgartirish; loyihalovchilar malakasini oshirish, birinchi navbatda ALT dan foydalanadigan xodimlarni; mehnat mutaxassisligini oshirish. Avtomobil yo'llarini avtomatlashgan loyihalash texnologiyasi bir qancha omillar yig'indisiga bog'liq: loyiha tashkilotida mavjud bo'lgan AY ALT xususiyatiga; loyihalanayotgan yo'l toifasiga va uning uzunligiga; yo'l loyihalanayotgan tuman tabiiy sharoiti murakkabligiga; loyihalash bosqichiga; qidirish natijasida olingan ma'lumotlarga. Ammo, ko'pchilik xollarda yo'llarni avtomatlashgan loyihalash texnologiyasi quyidagi xolatlarga asoslanadi:

1. Relief haqida axborot taqdim etish, ba'zida raqamli model tariqasida joyning geologik tuzilishi haqida axborot taqdim etish, qaysiki yo'l rejasi, bo'ylama va kundalang kesimlari, yo'llarni kesishishlari, sun'iy inshootlar bo'yicha loyiha echimlarini ishlab chiqishda loyihalashning hamma bosqichlarida foydalaniladigan ma'lumotlar.

2. Loyihalashning asosiy bosqichlarini aniq ketma ketligi bo'lishi, qachonki yo'l inshootlari yoki boshqa elementlar bo'yicha faqat ma'lum bir loyiha echimlarini aniqlab bo'lgachgina bajarish mumkin bo'lgan qandaydir ish turlari ketma ketligi bo'lishi. Masalan yo'l bo'ylama kesimini loyihalash, JRM ni hosil qilgandan keyin, yo'l rejasini variantlarini ishlab bo'lgach, amalga oshirish mukinligi, yoki yo'l bo'ylama kesimini loyihasi tayyor bo'lgach yo'l kundalang kesimini loyihalash va tuproq ishlari hajmini aniqlab bo'lishi mukinligi.

3. Hamma loyihalash bosqichlarida natijalar jadavalini olish va chizma-grafik ishlarni, hisoblashlarni avtomatlashtirish.

4. AY ALT texnologik ta'minoti hamma vasitalarini tizimli foydalanish.

5. Loyiha echimlarini ishlab chiqishda EHM bilan muxandis-loyihalovchining o'zaro ta'sir muloqati.

6. Loyiha echimlarini matematik usullarga asoslanib optimallashtiradigan dasturlardan foydalanish yoki bunga o'xshash xolatlar bo'lmaganda yo'l uzunligi bo'yicha yoki uning ayrim uchastkalari va inshootlari buyicha loyiha echimlarini ko'p variantlarini ishlab chiqish.

7. Loyiha yechimlarini sonli va sifat kompleks ko'rsatkichlari bo'yicha (kurinishni ta'minlash, atrof manzarasini yoritish, xarakat tezligi, o'tkazuvchanlik qobiliyati, xarakat xavfsizligi, ish xajmlari, ekspluatatsion xarajatlar, yuk tashish tan narxi, atrof muxitga salbiy ta'sir darajasi, kapital ajratmalar iqtisodiy samaradorligi) loyihalashning oraliq va tugallangan bosqichlarida baholash, zarurat bo'lganda ularga tuzatmalar kiritish.

Bugungi kunda avtomobil yo'llarini avtomatlashgan loyihalashning juda ko'p sonli dasturlari kompleksi mavjuddir. Hamdo'stlik davlatlari va xorijda asosan Belorussiyaning CREDO-DIALOG kompaniyasi tomonidan ishlab chiqilgan CREDO kompleks dasturidan keng foydalanilmoqda. Xorijiy davlatlarda avtomatlashgan

loyihalash uchun Softdesk, Intergraph Corporation, Eagle Point Software va boshqa kompaniyalar tomonidan ishlab chiqilgan dasturlar kompleksidan keng foydalaniladi. Yo'llarni avtomatlashgan loyihalash uchun amaldagi hama dasturlar bir biriga o'xshash, deyarli bir xil loyihalash texnologiyasiga ega. AY ALT ni qo'llash loyiha echimlarini sifatini oshirish imkoniyatini beradi, shu bilan birga mexnat xajmini kamaytiradi va loyiha ishi bajarilish muddatini qisqartiradi. Loyiha echimi sifatini oshirish quyidagilar hisobiga amalga oshadi:

1. O'zining ko'p mexnat talab qilishi va murakkabligi jixatdan qo'lda hisoblashlarda foydalanib bo'lmaydigan juda aniq hisoblash usullaridan foydalanish.
2. Matematik optimallashtirish usullarini qo'llash.
3. Loyiha yechimlari variantlarini ko'rib chiqiladigan sonini oshirish. Bu usul qo'yilgan vazifani echishda matematik optimallashtirish imkoniyati bo'lmaganda foydalaniladi.

References:

1. R.Ahmedov., A.I.Mamadaliyev . "Avtomobil yo'llari va undagi inshootlarni loyihalash jarayonlarini avtomatlashtirish asoslari".256-b.
2. Xorguelin, Pol A.(1966)."La Traduction Technique".Meta: Tarjimonlar jurnali. 11(1): 23-24. doi:10.7202/003113ar-Erudit orqali.
3. Kingskott,Jefri(2002). "Texnik tarjima va unga oid fanlar". Perspektivlar. 10(4): 247-255. doi: 10.1080/0907676X.2002.9961449- Olimlar portal jurnallari orqali.
4. Zhang, H."Babel not: Texnik kommunikator uchun mashinaviy tarjima." Proz tarjima ish joyi.2008-yil. <http://www.proz.com/doc/1717>.
5. Krauwer,Stiven. "Mashina tarjimasizamonaviylik,tendentsiyalar va foydalanuvchi istiqboli." Til texnologiyalari uchun til manbalarida: TELRI(Trans-Evropa til resurslari infratuzilmasi) Evropa seminari materiallari.Tixani,Vengriya:1995-yil.
6. Achilov, O. R. (2017). IMPROVING STUDENTS'CRITICAL THINKING THROUGH CREATIVE WRITING TASKS. In International Scientific and Practical Conference World science (Vol. 4, No. 4, pp. 19-23). ROST.
7. Achilov, O. R. (2018). ISLAM ABDUGANIEVICH KARIMOV–THE FOUNDER OF CIVIL SOCIETY IN UZBEKISTAN. ИСЛОМ КАРИМОВ–ЯНГИ ДАВР ЎЗБЕК ДАВЛАТЧИЛИГИНИНГ АСОСЧИСИ, 299.
8. Jumayev, S., Khudayberganov, S., Achilov, O., & Allamuratova, M. (2021). Assessment criteria for optimization of parameters affecting to local wagon-flows at railway sites. In E3S Web of Conferences (Vol. 264, p. 05022). EDP Sciences.
9. Rustamovich, A. O., & Ismoilovna, A. G. THE CONCEPT OF DIASPORA REFLECTED IN WORLD LITERATURE.
- 10.М.Н.Ҳасанов, Б.З.Зайниддинов, О.А.Абдухалилов, & Д.Д.Джурайев. (2022). МЕҲНАТДА ИНСОННИ ШАКЛЛАНИШДАГИ АҲАМИЯТИ . JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 4(3), 116–123.

**BINO VA SANOAT INSHOOTLARI QURILISHINI ILMIY O'RGANISH
TDTr UNIVERSITETI OLIMLARI NIGOHIDA**

G'ayratov Azimbek

Toshkent davlat transport universiteti talabasi

Abdiyev Azizbek

Toshkent davlat transport universiteti talabasi

Achilov Oybek Rustamovich

Toshkent davlat transport universiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada bino va inshootlar konstruksiyasiga texnik va iqtisodiy tahlillar, ularning asoslari va hozirgi holati, mahalliy va xorijiy tajribalar, bino qurish usullari bo'yicha turlarga bo'linishi ko'rib chiqiladi

Kalit so'zlar: Estakada, Konstruktiv elementlar, qurilish ashyolari, hajmiy elementlar, tashqi kuchlar, atrof-muhit ta'siri.

“Qurilishni ishlab chiqarish” sohasida bir qancha olimlar : Alekseev V.B. (1971-1975y.); Strelnikova M.P. (1975-1980y.); Mirhamedov M.M. (1980-1986y.); Taxirov M.K. (1986-1988y.); faoliyat yuritishgan va . 1988 yili “Qurilishni ishlab chiqarish bilan “Qurilish materiallari” birlashtirildi .Rapoport K.V. Dikumar V.V., Mirtirosov M.X., Safaev A.S., Borisov M.E., Tirin V.P. Dosmetov S.K., SHodjalilov SH.SH., Belyakov A.B. lar faoliyat ko'rsatib ,ushbu sohani rivojlanishida o'z hissalaini qo'shishgan. Fuqaro va sanoat binolari hamda inshootlari ko'rinishlari, fazoviy ko'rsatkichlari, vazifalari va ularga qo'yilgan talablar bo'yicha m a'lum ta'rif va tushunchalarga ega. Quyida shu masalani sodda va tushunarli ko'rinishda ifodalash uchun tegishli ta'riflar va tushunehalar keltirilgan.[1,3,7]. BINO — kishilaming biror ish faoliyatiga moMjallangan va moslashtirilgan, ichki fazoga-bo'shliqqa ega bo'lgan yer usti inshooti.

INSHOOT — jamiyatning moddiy hamda ma'naviy ehtiyojlarini qondirish uchun kishilar tomonidan bunyod etilgan barcha qurilmalar.

MUHANDISLIK INSHOOTLARI — amaliy ish faoliyatida foydalaniladigan, binolarga aloqasi bo'lmagan inshootlar: to'g'onlar, ko'priklar, televizion minora, tunellar, metropoliten, turli mahsulotlarni saqlaydigan katta hajmdagi idishlar va boshq

1994-yilda qayta tashkil qilish natijasida avval “Sanoat va fuqaro qurilishi” keyin “Bino va sanoat inshootlari qurilishi” tashkil qilindi. 1960 yili dotsent Burnaev N.L. boshchiligida O'rta osiyo va Qozog'iston Temir yo'llari uchun qurilish materiallari ilmiy-tadqiqot laboratoriyasi tashkil qilindi. 1970-yili laboratoriya tashkil qilinib “Yo'l izining ustki qurilmasi elementlarini tadqiqot qilish va qum ko'chishga qarshi kurash” deb nomladi. Unga Burnaev N.L., Fazilov T.I., Isamuxamedov YU.R., Goldenberg D.N. va boshqalar boshchilik qilishdi. Ularning sa'yi harakatkari bilan tarmoqli korxonalar bilan chuqur aloqada bo'lib ilmiy-tadqiqot ishlari yanada rivojlandi. Bu vaqtlarda laboratoriya material bazasi mustahkamlanib yanada rivojlandi, qum mustahkamlash ishlarini tashkil qilish ilmiy-tadqiqot asosiy yo'nalishlari aniqlandi, shuningdek O'rta Osiyo hududlarida sanoat va fuqaro qurilishida mahalliy qurilish materiallarini qo'llash, xususan temir yo'l transporti

ob'yektlari va resurslarini saqlash samarali texnologiyalarini yaratish ham shular jumlasidandir. [2,4,5].

Mamlakatimizning 2ta yetakchi loyiha inittutida: Toshtemiryo'lloyiha" MCHJ va "O'zqurilishmontaj" UK da filiallari tashkil etilgan va ular samarali faoliyat ko'rsatmoqdalar. Ushbu filiallarda o'qituvchilarining stajirovkalari, talabalarning o'quv va malakaviy amaliyotlari, xamda real loyihalashtirish elementlariga ega bitiruv ishlari uchun boshlang'ich ma'lumotlar tanlab olinadi va bajariladi.

Respulikamizda ommaviy qurilish katta samara berib kelyapti, ayniqsa, yangi mikrorayonlarda, yangi o'zlashtirilayotgan tumanlarda, sanoat va qishloq markazlarida qurilishni industrilashtirish katta samara bermoqdi. Albatta shaxsiy, bir-biriga o'xshamas binolar qurilishi bilan bir qatorda ko'rsatilayotgan amaliyot o'z dolzarbligini yo'qotmaydi. [1,6].

Bino konstruksiyalari chidamli bo'lishlari lozim, buning uchun konstruksiyalar ehtimollik nazariyasi asosida aniq muhitga nisbatan hisoblanadi, shu bilan birga uning umrboqiyiligi aniqlanadi. Bu talab mas'uliyati yuqori va qimmatbaho binolar konstruksiyalariga tegishlidir. Temir yo'l infrastruktursi ob'yektlarini barpo etish va ekspluatatsiya qilishda ekogen geologic jarayonlarga qarshi kurash: Betonning intensive ajratish texnologiyasi tadqiqot qilish : Fuqaro binolarining issiqlikka oid himoyasi: Mahhaliy hom-ashyodan foydalangan holda modifikatsiyalangan sementli betonlarning texnologiyasini takomillashtirish:

References

1. Abdurashidov K.S., Xabilov B.A., Toychiyev N.J.,Raximboyev A.G. Qurilish mexanikasi-T.,2000.
2. Asqarov B. Qurilish konstruksiyalari. -T.,1995.
3. Qambanov X.U. Turar-joy binolarining konstruktiv elementlari. (o'quv qo'llanma.)-T.,<<O'qituvchi >>,1992
4. QMQ 2.03.08-98 <<Yog'och konstruksiyalari >>,O'zr Davlat arxitektura va qurilish qo'mitasi.-T.,1998.
5. Achilov, O. R. (2017). IMPROVING STUDENTS'CRITICAL THINKING THROUGH CREATIVE WRITING TASKS. In *International Scientific and Practical Conference World science* (Vol. 4, No. 4, pp. 19-23). ROST.
6. Achilov, O. R. (2018). ISLAM ABDUGANIEVICH KARIMOV–THE FOUNDER OF CIVIL SOCIETY IN UZBEKISTAN. ИСЛОМ КАРИМОВ–ЯНГИ ДАВР ЎЗБЕК ДАВЛАТЧИЛИГИНИНГ АСОСЧИСИ, 299.
7. Jumayev, S., Khudayberganov, S., Achilov, O., & Allamuratova, M. (2021). Assessment criteria for optimization of parameters affecting to local wagon-flows at railway sites. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 264, p. 05022). EDP Sciences.
8. М.Н.Хасанов, Б.З.Зайниддинов, О.А.Абдухалилов, & Д.Д.Джурайев. (2022). МЕХНАТДА ИНСОННИ ШАКЛЛАНИШДАГИ АҲАМИЯТИ . JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 4(3), 116–123.

BINO VA INSHOOTLAR KONSTRUKSIYASI

Qudratov Dilshod

Toshkent davlat transport universiteti talabasi

Raxmonaliyev Xamidulla

Toshkent davlat transport universiteti talabasi

Achilov Oybek Rustamovich

Toshkent davlat transport universiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: har qanday bino va sun'iy inshootlarni qurish, turar-joy binolari, jamoat, sanoat va qishloq xo'jalik binolari. ko'priklar, katta hajmli imoratlar, quvurlar va inshootlarning asosi hisoblanadi. Bino va inshootni qurish uchun sarflangan xarajatlarning asosiy qismi konstruksiyalarga to'g'ri keladi. Hozirgi kunda amalga oshirilayotgan katta hajmdagi kapital qurilishlar, qurilish konstruksiyalaridan samarali foydalanish rivojining juda tez jadallashuviga turtki bo'ldi — konstruksiyalarning turlari va ulardan tayyorlanadigan xomashyolar to'xtovsiz takomillashib bormoqda.

Kalit so'zlar: Estakada, Hajmiy elementlar, Konstruktiv elementlar, qurilish ashyolari, tashqi kuchlar, atrof-muxit ta'siri.

Qurilishning samaradorligini oshirish yo'llaridan biri — uning konstruktiv sxemalarini ixchamlashtirish va konstruksiyalarni tiplashtirish asosida, iloji boricha ko'proq tayyorligini oshirish bo'lsa, ikkinchisi — bu imoratlarni raqobatbardosh, yuqori sifatli, shinamva vazifaviy qulay bo'lishini ta'minlashdir. Shu tufayli mexanizatsiyalashtirilgan va avtomatlashtirilgan texnologik jarayonlarni qo'llash bilan bir qatorda qurilish maydonchalarida bajariladigan ishlarga keng imkoniyatlar ochib berildi. Mazkur darslik hayot xavfsizligi yo'nalishidagi «Bino va inshootlar konstruksiyasi» nomli yangi fanga mansub bo'lib, kutubxonalarda unga tegishli adabiyotlar tanqisdir. Ushbu kitob hayot xavfsizligi mutaxassisliklariga mo'ljallangan birinchi maxsus adabiyotdir. Bu darslikda bor bilim va ma'lumotlardan foydalanishdan tashqari bir necha yangi va zamonaviy bilim hamda ilmiy ishlar natijalari yoritilgan. Darslikda bino va inshootlar kategoriyalari, ularga qo'yilgan talablar, tashqi muhitning binoga hamda imorat ichidagi faoliyatning hayot faoliyati muhitiga salbiy ta'sirlari ifodalangan. Turli ashyolardan tayyorlanadigan fuqaro va sanoat binolari konstruksiyalari haqida zamonaviy axborotlar keltirilgan. Yangi bilimlar bo'linishi — konstruksiyalarning optimal va ishonchli bo'lishini ta'minlaydigan usullar; fuqaro va sanoat binolarini loyihalashda, qurishda va undan foydalanishda sifat ko'rsatkichlar keltirilgan. Darslikdan turli xildagi va murakkablikdagi qurilish konstruksiyalari hisoblarini shaxsiy EHM da avtomatlashtirish; bino va inshootlar konstruksiyalarini texnik, huquqiy va iqtisodiy baholash kabi juda dolzarb bilimlar joy olgan.[1,5].

Fuqaro va sanoat binolari hamda inshootlari ko'rinishlari, fazoviy ko'rsatkichlari, vazifalari va ularga qo'yilgan talablar bo'yicha ma'lum ta'rif va tushunchalarga ega. Quyida shu masalani sodda va tushunarli ko'rinishda ifodalash uchun tegishli ta'riflar va tushunchalar keltirilgan. BINO — kishilarning biror ish faoliyatiga mo'ljallangan va moslashtirilgan, ichki fazoga-bo'shliqqa ega bo'lgan yer usti inshooti. INSHOOT — jamiyatning moddiy hamda ma'naviy ehtiyojlarini qondirish uchun kishilar tomonidan bunyod etilgan barcha qurilmalar. MUHANDISLIK INSHOOTLARI — amaliy ish faoliyatida foydalaniladigan, binolarga aloqasi bo'lmagan inshootlar: to'g'onlar, ko'priklar, televizion minora, tunellar, metropoliten, turli mahsulotlarni saqlaydigan katta hajmdagi idishlar va boshq.

Binolar quyidagi qismlardan tashkil topishi mumkin: 1. Hajmiy elementlar, ya'ni bino hajmining yirik qismlari (alohida xonalar, sanitariya kabinalari va h.k.). 2. Konstruktiv elementlar, ya'ni bino tuzilishini belgilovchi asosiy qismlar (poydevorlar, devorlar, to'sinlar, qavatlararo yopmalar, yopmalar, tomlar va boshq.). 3. Qurilish ashyolari, ya'ni konstruktiv elementni tashkil etuvchi, nisbatan kichik qismlar (g'isht, beton, oyna, po'lat, armatura va boshq.) [2,6].

Yuqorida ta'riflangan bino konstruksiyalariga bir necha xil tashqi va ichki kuchlar ta'sir etadi, ularning ta'riflari quyidagilardan iborat: 1. Tashqi kuchlar — bino elementlari (qismlari)ning xususiy og'irligi, shamolning ta'sir kuchi (muvaqqat yuklar), zilzila, uskunalarning tasodifiy buzilishi natijasidagi ta'sirlar va boshq; 2. Atrof-muhit ta'siri — tashqi harorat (konstruksiya chiziqli o'lchamlarining o'zgarishiga olib keladi), atmosfera va tuproq namligi ta'siri (qurilish ashyolarining xususiyatlarini o'zgarishiga olib keladi), havo oqimi yo'nalishining ta'siri (xona ichidagi mikroiklimning o'zgarishiga olib keladi), quyosh nuri energiyasining ta'siri (qurilish ashyosi fizik-texnik xususiyatlarining o'zgarishiga olib keladi), havo tarkibidagi agressiv kimyoviy birikmalarning ta'siri (konstruksiyaning yemirilishiga va buzilishiga olib keladi), biologik ta'sir (mikroorganizmlar va qurt-qumursqalar konstruksiyani yemiradi), bino ichidagi yoki tashqarisidagi shovqin ta'siridan xonadagi normal akustik rejimning buzilishi. Inshoot va binolarga ta'sir etadigan yuklar Inshoot va binolarga ta'sir etadigan yuklar kelib chiqish sababiga ko'ra asosan ikki guruhga bo'linadi. 1. Tabiiy yuklar. 2. Sun'iy yuklar. Tabiiy yuklamalar o'zgaruvchan atrof-muhitga bog'liq bo'lib, uchga bo'linadi: 1. Meteorologik. 2. Gravitatsion. 3. Zilzilaviy. Yuklar ta'siriga qarab quyidagicha bo'lishi mumkin: — doimiy va vaqtincha; — doimiy-tabiiy (binoning asosiy qismlarining vazni); — Yerning bosimi. Vaqtincha yuklar uzoq muddatli, qisqa muddatli va o'ziga xos yuklarga bo'linadi: — uzoq muddatli yuklar: binoning ichidagi texnik jihozlar; — qisqa muddatli yuklamalar: odamlar vazni, saqlanadigan yuk, harakatdagi transport, qor va muz bilan qoplanish, shamol kuchi; — o'ziga xos yuklar: yer strukturasi buzilishiga bog'liq[3,7].

Inshootga ta'sir etadigan har qanday tashqi kuchlar yuklar (nagruzkalar) deb ataladi. Yuklar ta'sir etish xarakteri, ta'sir etish ko'rinishi, ta'sir etish usuli, ta'sir etish joyiga qarab turli xillarga bo'linadi (klassifikatsiyalanadi). 1. Yuklar qo'yilish vaqtining davomiyligiga qarab statik va dinamik yuklarga bo'linadi. Statik yuklar inshoot yoki uning elementlariga shunchalik ohista qo'yiladiki, natijada elementlarda hosil bo'ladigan tezlanishlarning qiymatini hisobga olmasa bo'ladigan darajada kichik bo'ladi. Boshqacha qilib aytganda, statik yuklar ta'sirida inshootda tebranish yo uyg'onmaydi, yoki uyg'onsa ham juda kichik bo'ladi. Dinamik yuklar ta'sirida inshoot va uning elementlarida tezlanish uyg'onadi, bu esa o'z navbatida tebranishlarning vujudga kelishiga sababchi bo'ladi. 2. Ta'sir etish ko'rinishiga qarab yuklar doimiy va muvaqqat (vaqtincha) bo'lishi mumkin. Muvaqqat yuklarning o'zi o'z navbatida, uzoq muddatli, qisqa muddatli va maxsus yuklarga bo'linadi. Doimiy yuk inshootning xizmat qilish muddati mobaynida o'z qiymati va yo'nalishini o'zgartirmagan holda mutassil ta'sir etib turadi. Bunga inshootning xususiy og'irligi, tuproq va suv bosimi kabilar misol bo'la oladi. Uzoq muddatli muvaqqat yuklarga uzoq vaqt xizmat qiladigan turli jihozlar (masalan kutubxonalaridagi kitoblar), omonat pardevorlar va boshq. kiradi. Qisqa muddatli muvaqqat yuklar toifasiga shamol, iqlimiy harorat ta'siri, shuningdek qor, odamlar va mebellarning og'irligi kabilar kiradi. Zilzila va portlash ta'sirlari, gruntlarning notekis cho'kishi maxsus muvaqqat yuklarga kiradi. 3. Ta'sir etish usuliga ko'ra yuklar birkarrali, takroriy-o'zgaruvchan va harakatlanuvchan xillarga bo'linadi. Birkarrali yuklarga inshootga noldan to oxirgi qiymatiga qadar bir varakayiga qo'yiladigan kuchlar sistemasi kiradi. Takroriy o'zgaruvchi yuklar inshootga ta'sir etayotgan kuchlar sistemasining bir tashkiliy qismidirki, bu qism sistemadagi boshqa kuchlarga bog'lanmagan holda o'zining miqdor va yo'nalishini o'zgartira oladi. Masalan, shamol inshootga boshqa kuchlardan mustasno ravishda istalgan yo'nalishda va qiymatda ta'sir eta oladi. Inshootga ta'sir etadigan har qanday transport vositalari harakatlanuvchi yuklarga misol bo'la oladi. 4. Ta'sir etish joyiga ko'ra yuklar bir nuqtaga to'plangan (yig'iq), uzunlik yoki yuza bo'ylab yoyilgan (yoyiq) hamda hajmiy yuklarga bo'linadi[4,8]. Ta'kidlab o'tish joizki, real hollarda yukni bir nuqtaga to'plab bo'lmaydi. Aslida yuk ma'lum yuzachaga ta'sir etadi. Agar yuzachaning o'lchamlari konstruktsiya elementlarining o'lchamlariga nisbatan kichik bo'lsa, ma'lum xatoliklarga yo'l qo'ygan holda, yuk yuzachaning og'irlik markaziga qo'yilgan, deb qabul qilinadi. Jism sirtiga ta'sir etuvchi yuklardan tashqari uning hajmi bo'ylab ta'sir etuvchi kuchlar ham bo'ladi. Jismning xususiy og'irligi, inersiya va magnetizm kuchlari ana shular jumlasidandir. Hisobjarayonidaular ham jism hajmining ma'lum nuqtasiga to'planadi. Sanab o'tilgan yuklar klassifikatsiyasi sxema ko'rinishida berilgan (1.1- rasm). Ko'rib o'tilgan tashqi yuklardan tashqari inshootlarga ta'sir etadigan boshqa ta'sirlar ham mavjud. Masalan, harorat o'zgarganda element deformatsiyalanadi, demak unda qo'shimcha ichki kuchlar paydo bo'ladi. Inshootlar uchun zilzila kuchlari ta'siri ham xatarlidir. Bino va inshootlarni $< L i f >$ bunday

kuchlar ta'siriga hisoblaydigan alohida usullar bor. Ba'zi inshootlar yongin (olov) ta'siriga ham hisoblanadi. Buning sababi shundaki, ba'zi konstruksiyalarning materiali yuqori harorat ta'sirida o'zining mexanik xususiyatini keskin o'zgartiradi va buning oqibatida buzilish sodir boiishi mumkin.

References:

1. Abdurashidov K.S., Xabilov B.A., Toychiyev N.J., Raximboyev A.G. Qurilish mexanikasi. — T., 2000.
2. Анализ причин аварий и повреждений строительных конструкций. — М.: «Стройиздат», 1973. 3. Asqarov B. Qurilish konstruksiyalari. — T., 1995.
3. Qambanov X. U. Turar-joy binolarining konstruktiv elementlari. (0 'quv qoilanm a.) — T., « 0 'qituvchi», 1992.
4. QMQ 2.03.08-98 «Yog'och konstruksiyalari». 0 'zR Davlat arxitektura va qurilish qo'mitasi. — T., 1998.
5. Achilov, O. R. (2017). IMPROVING STUDENTS'CRITICAL THINKING THROUGH CREATIVE WRITING TASKS. In *International Scientific and Practical Conference World science* (Vol. 4, No. 4, pp. 19-23). ROST.
6. Achilov, O. R. (2018). ISLAM ABDUGANIEVICH KARIMOV—THE FOUNDER OF CIVIL SOCIETY IN UZBEKISTAN. ИСЛОМ КАРИМОВ—ЯНГИ ДАВР ЎЗБЕК ДАВЛАТЧИЛИГИНИНГ АСОСЧИСИ, 299.
7. Jumayev, S., Khudayberganov, S., Achilov, O., & Allamuratova, M. (2021). Assessment criteria for optimization of parameters affecting to local wagon-flows at railway sites. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 264, p. 05022). EDP Sciences.
8. Rustamovich, A. O., & Ismoilovna, A. G. THE CONCEPT OF DIASPORA REFLECTED IN WORLD LITERATURE.
9. Ҳасанов, М. Н., Зайниддинов, Б. З., Абдухалилов, О. А., & Джурайев, Д. Д. (2022). МЕҲНАТДА ИНСОННИ ШАКЛЛАНИШДАГИ АҲАМИЯТИ.

KO'PRIKLARNI LOYIHALASH

Tog'ayev Shaxzod

Toshkent davlat transport universiteti talabasi

Bozorov Zayniddin

Toshkent davlat transport universiteti talabasi

Achilov Oybek Rustamovich

Toshkent davlat transport universiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ko'prikning konstruktiv sxemasini loyihalashda uning bosh o'lchamlarini belgilash, oraliq qurilmalarning eng maqbul uzunliklarini asoslash, zamin va tayanchlarning, oraliq qurilmalar sistemalarining, tayanchlar va oraliq qurilmalar materiallarining eng ratsional turlarini tanlab olish kompleks muxandislik masalasidir. Ushbu masalani to'g'ri echish inshootning texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlariga va, asosan, ko'prik qurilish narxiga, uning ishonchliligiga, uni ekspluatatsiya qilish qulayligiga va tashqi ko'rinishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Estakada, yo'l o'tkazgich, geologik qirqim, ko'priksimon inshootlar, joy reliefi.

O'zbekiston Respublikasi temir va avtomobil yo'llari, ayniqsa oxirgi yillarda, jadallik bilan rivojlanib bormoqda va dunyo transport logistika tizimining asosiy xududiy qismiga aylanmoqda. Ushbu transport magistrallarining qurilishi ko'plab sun'iy inshootlarning, shu jumladan, ko'priklar, yo'l o'tkazgichlarni va boshqa muhandislik qurilmalarini bunyod qilishni taqazo etadi. Temir va avtomobil yo'llaridagi insho etilgan ko'priklarning 70-80% ni qurishda temirbeton qo'llanilgan bo'lib, u hozirgi paytgacha o'zining texnik va iqtisodiy ko'rsatkichlari bo'yicha asosiy konstruksion materiallardan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu o'quv qo'llanmada temirbeton ko'priklarning turli oraliq qurilmalari, temirbeton va metall ko'priklarning turli konstruksiyaga ega bo'lgan tayanchlari hisoblarining ketma-ketligi va ayrim o'ziga hos xususiyatlari bayon etilgan. Qo'llanmada keltirilgan oraliq qurilmalar va tayanchlarning konstruksiyalari talabalarga hisob-kitoblar uslublarining turli-tumanligini ko'rsatish maqsadida tanlab olingan. Kurs bo'yicha nazariy bilimlarni o'zlashtirib olgan talaba hisoblar uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar jadvallar ko'rinishida keltirilgan ushbu o'quv qo'llanmadan xech qiynalmasdan foydalana oladi. O'quv qo'llanmada keltirilgan hisobkitoblar misollari O'zbekiston Respublikasi hududida amalda bo'lgan ShNQ 2.05.03-12 "Ko'priklar va quvurlar" normalariga asoslanadi. [1,5]. Hisoblarning zamonaviy uslublari ko'priklarga ta'sir etayotgan yuklarning ko'p sonli birikmalarini, inshootlarning fazoviy ishini, darzlar paydo bo'lishini, plastik va harorat dnformatsiyalarini, mahalliy yuklarni inobatga olishni talab etadi. Oraliq qurilmalar va tyanchlar konstruksiyalari 7 hisoblarini aniq ,fazoviy uslublar bilan amalga oshirish kompyuter dasturlarini qo'llashni taqazo etadi. Lekin,

ayni paytda, ularning qo'llanishi xech qachon ushbu konstruksiyalarning taxminiy hisob-kitoblari roli va ahamiyatini kamaytirmaydi. Kompyuter dasturlari yordamida amalga oshirilgan hisoblarni ma'lum bir darajada tekshirib ko'rish uchun loyihachi hisob-kitoblarni an'anaviy uslublarda amalga oshirishni bilishi albatta zarurdir. Ushbu o'quv qo'llanma 8 bobdan va ilovalardan iboratdir. Birinchi va ikkinchi boblarda ko'priklarni loyihalash ishlarining ketma-ketligi, konstruksiyalashning umumiy masalalari, variant loyihalashda ishlar xajmini aniqlash keltirilgan. Uchinchi bobda temirbeton ko'priklar konstruksiyalarini hisoblash haqida umumiy ma'lumotlar, ularni hisoblashning chegaraviy holatlar uslubi bayon etilgan, materiallarning xarakteristikalari keltirilgan. To'rtinchi bobda avtoyo'l temirbeton ko'prigining oraliq qurilmalarini hisoblash misollari keltirilgan. Beshinchi, oltinchi, ettinchi va sakkizinchi boblarda temiryo'l va avtoyo'l ko'priklarining tayanchlarini hisoblash uslublari bayon etilgan va bir qancha hisoblash misollarida yoritilgan. Ushbu misollarda temiryo'l va avtoyo'l ko'priklarining oraliq va chetki tayanchlaridagi zo'riqlashlarni aniqlash, tayanchlar kesimlarini mustahkamlikka, turg'unlikka hisoblash, tekis va chuqur siljishga qarshi tekshirish masalalari ko'rib chiqilgan. O'quv qo'llanmaning ilovasida hisob-kitoblar uchun zarur bo'lgan ma'lumolar jadval ko'rinishida keltirilgan bo'lib, bu hisoblarni amalga oshirish paytida boshqa adabiyotlardan foydalanishga zarurat tug'dirmaydi. [2,6].

Ko'prik konstruksiyasining eng ratsional variantini ishlab chiqish va taqqoslash, eng maqsadga muvofiq echimni topish ishlari quyidagi bosqichlar bo'yicha olib boriladi: a) avvalo mahalliy shartlar va talablar (geologik, gidrologik, kema qatnovi, ishlab chiqarish va boshq.) bo'yicha umumiy baholash amalga oshiriladi. 11 Mahalliy shartlarni baholash va ularning tahlili konstruksiyalashning asosiy masalalari (kema qatnovi bo'lgan va bo'lmagan oraliqlar tayanchlarining zamini turlarini, poydevorlar konstruksiyalarini, ko'prikning o'zan va qayir qismlari oraliq qurilmalari tizimlarini, ko'prikning ko'tarmalar bilan birlashadigan tayanchlari konstruksiyalarini tanlab olish) bo'yicha umumiy qarorlar qabul qilish uchun lozim bo'ladi. b) ko'prikning variantlari ishlab chiqiladi va uning bosh o'lchaamlari aniqlanadi. Oraliq qurilmalar va tayanchlarning berilgan shartlarda qo'llash mumkin bo'lgan turlari aniqlab bo'lingandan so'ng ko'prik konstruksiyasi variantlari tuziladi va ularning har bir oraliq qurilmalari va tayanchlarining taxminiy bosh o'lchamlari (oraliqlar, to'sinlar yoki arkalar balandligi, tayanchlar va ularning ustqurilmalari kengligi va boshq.) belgilanadi. Bunda variantlarning umumiy sxemalari, oraliqlarga bo'lish, oraliq qurilmalarning ko'ndalang kesimlari, konstruksiyalarning (to'sinlar, fermalar, tayanchlar va boshq.) bo'yicha qarorlar qabul qilishga to'g'ri keladi. Ko'prik variantlarining konstruktiv sxemalarini tuzishda oraliq qurilmalar va tayanchlarning tipovoy konstruksiyalari keng qo'llaniladi, ayrim, asoslangan hollarda esa individual qarorlar qabul qilishga to'g'ri keladi. v) ko'prik variantlari baholanadi va ular o'zaro

taqqoslanadi. Bunda har bir variantning iqtisodiy samaraliligi ularning texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlari va mahalliy sharoitlarga mos kelishi bilan baholanadi. Hozirgi paytda variantlar quyidagi asosiy texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlari bo'yicha taqqoslanadi: 1) narhi bo'yicha – bunda ko'priklarni qurishning sermehnatliligi va qurilish muddati, hamda ularni ekspluatatsiya qilishdagi narhlarining farqi ham hisobga olinadi; 2) ko'priklarni qurishning sermehnatliligi bo'yicha, ya'ni inshootni qurish uchun kerak bo'lgan ishchi-kunlarining umumiy soni taqqoslanadi; 3) qurilish muddati bo'yicha. Bundan tashqari, variantlarni taqqoslash paytida quyidagi omillar (faktorlar) ham inobatga olinadi:

- beton va temirbetonning hajmi;
- asosiy va yordamchi konstruksiyalardagi metall og'irligi;
- ko'priklarni qurishning soddaligi yoki murakkabligi;
- inshootning tashqi ko'rinishi (shahar sharoitlarida asosiy faktor sifatida qaralishi mumkin);

Eskiz loyihalashda ko'prik variantlari yuqorida ko'rsatilgan uch ko'rsatkich va ko'prikning asosiy konstruksiyalari uchun kerak bo'ladigan qurilish materiallarining sarfi bo'yicha o'zaro taqqoslanadi. Ko'prikning asosiy variantini tanlab olish texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlar va talablarning (iqtisodiy, konstruktiv, ishlab chiqarish, ekspluatatsion va arxitekturaviy) umumiy jamlanmasiga bog'liq bo'ladi. [3,7].

Ko'prik o'tuvining o'qi bo'yicha tuzilgan bo'ylama profil daryoning kengligi bo'yicha eng katta chuqurliklarni joylashishini ko'rsatadi, kema qatnaydigan daryolarda esa ko'prik o'tuvi uzunligi bo'yicha kemalar qatnovi oraliqlari joylashadigan erlarni tanlash uchun imkoniyat yaratadi. Bo'ylama profil, shuningdek, qirg'oqlarning sathlarini ko'rsatadi. Qatnov qismining bo'ylama qiyaligi (simmetrik yoki bir tomonlama) qirg'oq sathlariga bog'liq ravishda qabul qilinadi. Kema qatnovi uchun mo'ljallangan oraliqlar daryoning o'rtasiga joylashtirilganda va qatnov qismi bo'ylama simmetrik bo'lganda inshoot simmetrik xarakterga ega bo'ladi va unda konstruksiyalarning standart elementlarini muvaffaqiyat bilan qo'llash mumkin. Kema qatnovi uchun mo'ljallangan oraliqlar daryoning o'rtasiga nisbatan nosimmetrik joylashganda va, shuningdek, ko'prik bir tomonlama qiyalikka ega bo'lganda, inshoot nosimmetrik xarakterga ega bo'ladi.

Zaminlarni qurishning soddaligi yoki murakkabligi ko'prik tayanchlarining va, umuman olganda, ko'prik inshootining narxini belgilab beradi. Shuning uchun zaminlar turini tanlab olish va ularni qo'llanilayotgan oraliq qurilmalar bilan bog'lash ko'prik konstruksiyasi variantlarini tuzishda katta ahamiyat kasb etadi. Loyihalash amaliyotida ko'proq uchrab turadigan, turli statik sxemalarda qo'llaniladigan zaminlar tiplari. Ko'prik zaminlarining tipi o'tish joyining geologik shartlariga ko'ra konstruktiv talablar va qurilish ishlarini bajarish usullarini hisobga olgan holda tanlanadi. Bunda, hozirgi paytda, katta miqdordagi ishchi kuchlari va 16 qurilish

materiallarini talab etadigan, lekin shunga qaramasdan ekspluatatsiya uchun ishonchli bo'lgan, kesson va tushiriladigan quduqlar ustiga joylashgan chuqur poydevorlarni qo'llamaslikka harakat qilish kerak bo'ladi. Ularning o'rniga uchlari kengaytirilgan temirbeton yoki po'latdan yasalgan quvur ko'rinishidagi qoziqlar, yoki oddiy temirbetondan tayyorlangan, baland yoki past joylashgan rostverkli, chuqur joylashgan qoziqli zaminlar qo'llaniladi. Ushbu qoziqlar vibrotushirgichlar yordamida burab yoyoki burg'ilab tushiriladi. Bulardan tashqari diametri 1 – 3 metr bo'lgan (6 metrgacha), loyli qorishmada vibrotushirgich yordamida yoki burg'ilash yo'li bilan loyihaviy sathga tushiriladigan qoziq-obolochkalar ham qo'llaniladi [2,4,8].

Poydevorning yuqori sathi (obrez), odatda, suvning pastki sathidan (SPS) 0,5 m pastda, suv bo'lmagan joylarda esa grunt yuvilishidan keyingi sathda joylashtiriladi. Kema qatnovi bo'lgan oraliqlarda kemalarning tayanch yaqinidan o'tishi uchun suvning minimal chuqurligi ta'minlanishi kerak. Daryoning geologik qirqimi poydevorlarning turlarini tanlash bilan birga ularning ostki sathini ham belgilab olish imkoniyatini beradi. Poydevorlarning ostki sathi, odatda, materik gruntning yuqorigi sathidan 0,5-1 metr chuqurlikda joylashtiriladi, bunda grunt qatlamining balandlik bo'yicha taqsimlanishi va uning sifatini doimiyliги inobatga olinishi kerak bo'ladi. Bunda poydevor joylashishi minimal chuqurligining talablariga amal qilish kerak. Tabiiy zaminda joylashgan massiv poydevorlar uchun ushbu chuqurliklar quyida ko'rsatilgan: Gruntning yuvilishi bo'lmaganda: qoyatoshli gruntlardan boshqa barcha gruntlarda – 1,0 metr (daryo osti yoki grunt sathidan hisoblaganda); qoyatoshli gruntlarda – zaminning hisobiy qarshiligi poydevorning bosimidan kam bo'lmagan sathdan boshlab 0,25 metr; Gruntning yuvilishi bo'lganda: balandligi 10 metrgacha bo'lgan poydevorlar uchun 2,5 metr va undan katta, umumiy balandligi 10 metrdan katta bo'lgan poydevorlar uchun 5,0 metr va undan katta (gruntning yuvilishdan so'nggi sathidan boshlab). Bulardan tashqari, ko'pchiydigan gruntlarda (qoyatoshli, shag'alli va yirik qumli gruntlardan tashqari barcha holatlarda) poydevor ostining sathi muzlash chuqurligidan 0,25 metr pastda bo'lishi kerak. Tayanchlarni aniq loyihalashda past joylashgan qoziqli rostverk qo'llanilsa plitaning gruntga kirish chuqurligi hisob-kitob orqali 18 aniqlanadi. Eskiz loyihalashda esa, odatda, rostverk plitasining osti grunt yuvilishidan keyingi sathdan 1,5 metrdan kam bo'lmagan chuqurlikka joylashtiriladi.

References

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони.
2. Постановление Президента Республики Узбекистан №ПП-3632 от 29.03.2018 года «Об утверждении Программы по строительству, реконструкции и капитальному ремонту автодорожных мостов, путепроводов и других

искусственных сооружений в Республике Каракалпакстан, областях и городе Ташкенте на 2018-2022 годы».

3. Salixanov S.S. Transport inshootlarini loyihalash va qurish. 1-tom. Darslik. Toshkent, 2018. – 405 b.
4. Salixanov S.S. Transport inshootlarini loyihalash va qurish. 2-tom. Darslik. Toshkent, 2018. – 380 b.
5. Achilov, O. R. (2017). IMPROVING STUDENTS' CRITICAL THINKING THROUGH CREATIVE WRITING TASKS. In *International Scientific and Practical Conference World science* (Vol. 4, No. 4, pp. 19-23). ROST.
6. Achilov, O. R. (2018). ISLAM ABDUGANIEVICH KARIMOV – THE FOUNDER OF CIVIL SOCIETY IN UZBEKISTAN. ИСЛОМ КАРИМОВ – ЯНГИ ДАВР ЎЗБЕК ДАВЛАТЧИЛИГИНИНГ АСОСЧИСИ, 299.
7. Jumayev, S., Khudayberganov, S., Achilov, O., & Allamuratova, M. (2021). Assessment criteria for optimization of parameters affecting to local wagon-flows at railway sites. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 264, p. 05022). EDP Sciences.
8. Rustamovich, A. O., & Ismoilovna, A. G. THE CONCEPT OF DIASPORA REFLECTED IN WORLD LITERATURE.
9. М.Н.Хасанов, Б.З.Зайниддинов, О.А.Абдухалилов, & Д.Д.Джурайев. (2022). МЕҲНАТДА ИНСОННИ ШАКЛАНИШДАГИ АҲАМИЯТИ . JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 4(3), 116–123.

YANGI O‘ZBEKISTONDA CHET TILLARNI OMMALASHTIRISH VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Abdurashidova Nilufar Abdurashidovna
Toshkent davlat transport universiteti
“Chet tillari” kafedراسi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Bugungi kunda mamlakatimizda chet tillariga berilyatgan e’tibor va olib borilayotgan islohotlar hamda chet tilini bugungi kundagi zarurati. Chet tilini yurtimizda ommalashtirish va o’sib kelayotgan yoshlarimizga mahoratli pedagoglar yordamida chet tili keng ommaga targ’ib qilishdan iboratligini keltirib o’tkanmiz. Hamda ularni o’rganish uchun zarur bo’lgan innovatsion texnologiyalar foydalanish usulari keltirilgan.

Kalit so’zlar: Chet tili, Chet tili ommalashtirish, zamonaviy texnologiyalar, zamonaviy metodlar, innovatsion texnologiya, texnologik vositalar, usullar,

KIRISH

Bugun jahonda ilm-fan va texnika shiddat bilan o’sib borayotgani ko’rishimiz mumkin. Har bir sohada yangidan yangi ixtirolar bo’lib taraqqiyot sari yanada odim qadam tashlamoqda. Xususan, ilm-fanda ham katta o’zgarishlar, va sezilarlicha yutuqlarga erishilmoqda. Har bir fanni o’qitishda yangi innovatsion texnologiyalardan foydalanib, yoshlarimizga yetkazib berish bugungi kundagi ta’limning asosiy talablaridan biri hisoblanadi. Globallashuv jarayonida hayotimizni zamonaviy texnologiyalarsiz tasavvur qilish qiyin. Shu o’rinda mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarning natijasida har bir fanni o’qitishda alohidan imkoniyatlar yaratilmoqda. Bugun jahon hamjamiyati o’ziga munosib o’rin egallashga intilayotgan mamlakatlarimiz uchun, chet ellik sheriklarimiz bilan hamjihatlikda, hamkorlikda o’z buyuk kelajagini qurayotgan xalqimiz uchun xorijiy tillarni mukammal bilishning ahamiyatini baholashning hojati yo’qdir”. Ushbu fikrlarning mantiqiy davomi sifatida 2012 yil 10 dekabrda qabul qilingan “Chet tillarini” o’rgatish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to’g’risida”gi Prezident Qarori chet tillarini o’rganish imkoniyatlarini kengaytirdi.

Xususan Mamlakatimizda har yili ilm-fanning bir nechta yo’nalishi tanlab olinib, alohida e’tibor bilan rivojlantirilmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2021-yilda fizika va chet tillari ana shunday ustuvor sohalar etib belgilanganligini ko’rish mumkin. O’zbekistonning ochiqlik siyosati, dunyo bozoriga faol kirib borayotgani, barcha sohalarida xalqaro hamkorlik kengayayotgani xorijiy tillarni bilishga ehtiyojni oshirmoqda. Bugungi kunda yurtimizdagi 25 ta oliy ta’lim muassasasida o’qitish chet tilida olib borilmoqda. 2016-yilda ular atigi 7 ta edi. Xalqaro til sertifikatini olgan bitiruvchi o’quvchilar soni oxirgi 3 yilda 10 baravarga oshgan. Joriy yilda “El-yurt umidi” jamg’armasi orqali 350 nafar talabaning nufuzli xorijiy universitetlarda o’qishi uchun stipendiyalar ajratildi. Bu o’tgan yillarga nisbatan 5 baravar ko’pdir. Lekin, joylardagi ahvol maqsad qilingan katta rejalarga mos emas. Xususan, ta’lim tizimida 2 mingdan ortiq chet tili o’qituvchisi lavozimi vakant bo’lib qolmoqda. 1 ming 400 ta maktabda chet tilini o’qitish sifati mutlaqo qoniqarsiz. Bu tizimdagi o’qituvchilarning atigi 4 foizi milliy va xalqaro til sertifikatiga ega. Xonobod

va Quvasoy shaharlari, Zafarobod, Mirishkor, To'rtko'l, Sherobod va Uzun tumanlarida bunday sertifikatli birorta o'qituvchi yo'q. Maktablardagi chet tili o'qituvchilarining 49 foizi testdan o'ta olmagan. muammolar atroflicha tahlil qilinib, ustuvor vazifalar belgilandi. "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili" Davlat dasturiga muvofiq ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida xorijiy tillarni o'qitishni rivojlantirish, bu boradagi ta'lim sifatini tubdan oshirish maqsadida, sohaga malakali o'qituvchilarni jalb etish, aholining chet tillarni o'rganishga qiziqishini oshirish:

– Mamlakatimizda xorijiy tillarni o'rgatish bo'yicha kelajak uchun mustahkam poydevor bo'ladigan yangi tizimni yo'lga qo'yish vaqti-soati keldi. Biz raqobatdosh davlat qurishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'ygan ekanmiz, bundan buyon maktab, litsey, kollej va oliy o'quv yurti bitiruvchilari kamida 2 ta chet tilini mukammal bilishlari shart. Bu qat'iy talab har bir ta'lim muassasasi rahbari faoliyatining asosiy mezoniga aylanishi lozim, – dedi Shavkat Mirziyoyev.

Shu maqsadda Vazirlar Mahkamasi huzurida Xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish agentligi tashkil etilishi ma'lum qilindi. Bu Agentlik dunyoda samarali natija bergan o'qitish metodikalari, dastur va darsliklarini ta'lim tizimida joriy etib, xorijiy tillarni mukammal o'zlashtirishga ko'maklashadi. Ta'lim muassasalari, tarmoqlar va hududlarning ehtiyojidan kelib chiqib, kamida 10 ta chet tilini o'rgatishni tashkillashtiradi. Shuningdek, vazirlik, idora va boshqa ish beruvchilar bilan birga, xizmatchilarning kasbiy faoliyatini xorijiy tillarda to'liq amalga oshirish imkoniyatini beradigan metodikalarni ishlab chiqib, sharoitga moslagan holda, amaliyotga joriy etadi.

Davlat tilidan xorijiy tillarga va xorijiy tillardan davlat tiliga professional tarjima qilish metodikalarini yaratish ham uning asosiy vazifalaridan biri bo'ladi. Bir so'z bilan aytganda, Agentlik "bog'cha – maktab – oliy ta'lim – korxonalar" zanjiri orqali, aholining barcha qatlamiga mos bo'lgan metodika, tavsiya va darsliklarni ishlab chiqadi hamda joriy etadi. Keyingi uch yil davomida maktablardagi 53 ming nafar chet tili o'qituvchilarining barchasi xalqaro sertifikat olishi zarurligi ta'kidlandi. Yaratilayotgan imkoniyatlardan foydalanib, maktablardagi vakant o'rinlarni malakali mutaxassislar bilan to'ldirish vazifasi qo'yildi. Chet tillarini chuqur o'rgatish maqsadida tuman va shaharlarda 207 ta maktab tanlab olindi. Ushbu maktablarda xorijiy kitoblar, ilg'or o'quv dasturlari va metodikalaridan erkin foydalanish hamda fanlarni chet tilida o'qitish yo'lga qo'yiladi. Viloyat hokimliklariga maktablarda chet tilini o'qitish sifatini oshirish uchun mahalliy byudjetdan har bir tuman va shaharga 1 milliard so'mdan mablag' ajratishga ko'rsatma berildi. Ixtisoslashgan maktablar va oliy o'quv yurtlariga til egasi bo'lgan xorijlik o'qituvchilarni jalb qilish, har bir tumanda tanlov o'tkazib, chet tili o'qituvchilarini xorijda malaka oshirishini yo'lga qo'yish muhimligi aytiladi.

O'qitish sifati xalqaro andozalarga mos darslik va metodik qo'llanmalarga ham bog'liq. Shu bois, ingliz tili bo'yicha Kembrij universiteti nashriyoti darsliklarini 200 ta maktabda aprotatsiyadan o'tkazib, keyingi yildan barcha maktablarda tatbiq etish vazifasi qo'yildi. Bunday ishlar rus, nemis, koreys, xitoy va fransuz tillari bo'yicha ham tashkil etiladi. Sohadagi o'zgarishlardan xabardor bo'lib borishlari, yangi adabiyot va qo'llanmalar sotib olishlari uchun har bir chet tili o'qituvchisiga byudjetdan 1 million so'mdan mablag' ajratilishi belgilandi. Maktabgacha ta'lim

vazirligiga YuNISEF bilan hamkorlikda 7 yoshgacha bo'lgan bolalarga chet tillarini o'qitish bo'yicha uslubiy qo'llanma ishlab chiqib, joriy etish vazifasi qo'yildi.

Bugungi kunda oliygohlardagi 78 foiz professor-o'qituvchilarning chet tilini bilish darajasi qoniqarsiz ahvolda ekani ko'rsatib o'tildi. Yangi o'quv yilidan boshlab, chet tillari bo'yicha qabul kvotalari soni 2 baravar ko'paytirilib, 16 mingga yetkazilishi, davlat granti esa 3 baravarga oshirilishi ta'kidlandi. Shu bilan birga, kelgusi yildan boshlab, magistratura va doktoranturaga kiruvchilar uchun chet tili bo'yicha xalqaro sertifikatga ega bo'lish talabi kiritiladi. Oliy o'quv yurtlarida mutaxassislik fanlarini xorijiy tillarda o'qitish bosqichma-bosqich joriy etiladi. Tabiiy va texnik fanlar bo'yicha xorijiy darslik va qo'llanmalardan erkin foydalanish yo'lga qo'yiladi. Chet tilini o'qitishning ilmiy-pedagogik salohiyatini oshirish maqsadida "El-yurt umidi" jamg'armasi orqali xorijiy doktoranturada ta'lim olish uchun yiliga 20 ta o'rin ajratiladi. Britaniya kengashi, Gyote instituti, Fransuz alyansi, KOIKA, JAYKA, Konfutsiy instituti kabi xorijiy tashkilotlar bilan hamkorlikni yanada kuchaytirish, nodavlat o'quv markazlarini kengaytirish muhimligi qayd etildi. Har bir vazirlik, idora, davlat kompaniyalari va yirik xususiy korxonalarda til o'rganishni qo'llab-quvvatlash, haftaning bir kunini belgilab, xorijiy tillarni o'rganish uchun sharoit yaratish zarurligi ta'kidlandi. Til o'rgatuvchi videodarslar, film va ko'rsatuvlar yaratish, elektron dasturlar ishlab chiqish bo'yicha ham topshiriqlar berildi. Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 2022-yil 6-may kuni chet tillarini o'qitish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari yuzasidan videoselektor yig'ilishi o'tkazildi. asosiy vazifalari etib belgilandi. Shu vazifa va topshiriqlardan kelib chiqib biz pedagog xodimlar chet tilini o'rgatishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanishimiz maqsadga muvofiq.

Aholi o'rtasida chet tillarni o'rganishni ommalashtirish va ularni to'liq o'zlashtirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, ta'limning barcha bosqichlarida xorijiy tillarni o'qitish bo'yicha xalqaro miqyosda tan olingan dasturlar va darsliklarni joriy etishni muvofiqlashtirish, zamonaviy o'qitishni rivojlantirish. o'qituvchilar o'rtasidagi ko'nikmalar hosil qilish. Hududlar, filiallar va ta'lim muassasalarining chet tili mutaxassislariga bo'lgan ehtiyojini tahlil qilish natijalari asosida talab yuqori bo'lgan chet tillarini o'qitishni tashkil etish. Chet tillarini o'qitish sohasida "bolalar bog'chasi-maktab-oliy ta'lim tashkiloti-korxonasi" tamoyili bo'yicha uzluksiz ta'lim zanjirini joriy etish maqsadida aholining barcha qatlamlari uchun mos til o'rganish bo'yicha metod va tavsiyalar ishlab chiqishni muvofiqlashtirish;

chet tillarini o'zlashtirish, boshlang'ich til ko'nikmalarini shakllantirish uchun videofilmlar, o'yinlar, ko'ngilochar ko'rsatuvlar, filmlar va boshqa ta'lim mazmunini yaratishni tashkil etish;

davlat tilidan chet tillariga va chet tillaridan davlat tiliga professional tarjima texnikasini yaratish va bu yo'nalishdagi mutaxassislarning malakasini oshirishga ko'maklashish;

hududlar, tarmoqlar, davlat organlari va ta'lim tashkilotlari o'rtasida xorijiy tillarni bilish reytingini o'tkazish, chet tillarini o'rganishni yanada ommalashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

Bugungi kunda innovatsion ta'lim texnologiyalarining bir necha xil usullari mavjud. Ulardan darslarda mavzuni yoritishda keng va turli usullaridan foydalanilsa, darsning samaradorligi yuqori bo'ladi va o'quvchilarning darsga bo'lgan

qiziqishlarining ortishi ham ta'minlanadi. Ta'lim jarayoniga yangiliklarni olib kirish va ularni tadbiq qilish orqali ta'lim samaradorligini oshirish nazarda tutiladi. Chet tili darslarining o'qitilishida turli rolli, harakatli o'yinlardan foydalanish ham darsga ham til o'rganishga bo'lgan qiziqishni ortishiga sabab bo'ladi. O'quvchilarning juft yoki kichik guruhlarda ishlashlari orqali esa o'quvchilarning boshqalar bilan kommunikativ aloqa qilishlari uchun yordam beradi.

Tadqiqot jarayoni amaliy bilimlarning tarixiylik, mantiqiylik, tahlil qilish va sintez usullaridan foydalangan. Ushbu tadqiqot jarayonida chet tili darslarida axborot texnologiyalaridan foydalanishning bugungi kundagi ahamiyati obyektiv ravishda ochib berildi. Bugungi kunda Boom taksonomiyasini o'qitish bosqichlari innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda, mantiqiy ketma-ketlikda o'rganildi.

Ta'lim jarayonida grafik organayzerlardan foydalanish mavzuni yoritishda, uni o'quvchilarga yetkazib berishda eng muhim vositalardan hisoblanadi. Bir mavzuni yoritishda bir necha xil grafik organayzerlardan foydalanish ham mumkin. Chet tilini o'qitishda grafik organayzerlardan foydalanib, mavzuga oid yangi so'zlarni, grammatik qoidalarni tushuntirish maqsadga muvofiqdir. Grafik organayzerlar orqali bular berilsa, yodda saqlanib qolishi ham oson bo'ladi.

Chet tilini o'qitish jarayonida turli xil jadvallardan foydalanishning ham samarasi yuqoridir. Ta'lim jarayonida jadvallardan foydalanib, o'quvchilar ma'lum bir grammatik qoidani, masalan, zamonlardan foydalanib gaplar tuzish, yangi so'zlarni joylashtirib chiqishi mumkin.

Chet tilini o'rganishga ehtiyoj yuqori bo'lgan bir davrda, ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan, innovatsion ta'lim texnologiyalaridan unumli foydalanish bu jarayonni samarali bo'lishiga olib keladi. Innovatsion ta'lim texnologiyalarning samaradorligi ularning ta'lim jarayonida to'g'ri va unumli foydalanilganidadir.

Respublikamizda chet tilining o'qitilishi, chet tili o'qituvchilarining bilim va ko'nikmalarini baholashning umumevropa ramkalari tavsiyanomalari (CEFR) ga mos ravishda yangi usul va talablari ishlab chiqildi. Unga ko'ra umumta'lim maktablari va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun darsliklar yaratildi. Ushbu talablarga mos ravishda o'quv xonalari stendlar va yangi axborot kommunikativ texnikalar bilan jihozlandi. Chet tili o'rganishga bo'lgan talab ham kundan kunga oshib bormoqda. Chet tili fani to'rt aspectga (o'qish, yoish, tinglab tushunish va gapirish) bo'linib, ularning har biri bo'yicha alohida tushuncha va ko'nikmalar berilmoqda. Ta'lim texnologiyalari, bu ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan unumli foydalanishdir. Shuningdek, ta'lim jarayoniga zamonaviy innovatsion texnologiyalarini olib kirish orqali ta'lim sifati va samaradorligini oshirishni nazarda tutadi. Xususan, chet tilini o'rganishda bunday axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanishning bir qancha afzalliklari mavjuddir. Til o'rganish va o'qitishda zamonaviy texnologiyaning roli beqiyosdir. Texnologik vositalardan foydalanish chet tili o'rganishning har bir aspect (o'qish, yozish, tinglab tushunish va gapirish)ida qo'l keladi. Masalan, tinglab tushunish uchun, albatta kompyuter, player, CD diskarsiz bu jarayonni amalga oshirish mumkin emas. Tinglab tushunish til o'rganishning eng muhim qismlaridan biridir. Bunda o'quvchi bir paytning o'zida so'zlovchining talaffuzi, grammatik qoidalarga rioya qilganligi, so'z boyligi va uning ma'nolariga e'tibor berishi talab qilinadi. Ta'lim jarayonida zamonaviy

texnologiyalardan foydalanishda o'quvchilar ham axborot — kommunikatsion texnologiyalarni yaxshi bilish va ulardan foydalana olishi muhim omil hisoblanadi. Chet tilini zamonaviy texnologiyalardan foydalanib o'rgatish va o'rganish eng samador usullardan biridir.

Bu jarayonda, jumladan:

– kompyuterlardan foydalanganda o'quvchi chet tilidagi video roliklarni, namoyishlarni, dialoglarni kino yoki multfilmlarni ham ko'rish ham eshitishi mumkin;

– chet tilidagi radio eshittirishlar va televideniadagi dasturlarni eshitish va tomosha qilish mumkin; – ancha an'anaviy usul hisoblanadigan magnitafon va cassetalardan foydalanish;

– CD pleyerlardan foydalanish mumkin. Bu texnik vositalardan foydalanish o'quvchilarning chet tilini o'rganishlari jarayonini qiziarliroq va samaraliroq bo'lishini ta'minlaydi [1].

Bugungi kunda maktablarda interfaol o'yinlar orqali dars o'tish an'anaga aylanib bormoqda. Ma'lumki, darsning turli xil o'yinlar asosida o'tilishi o'quvchilarning imkoniyatlarini namoyish etish, diqqatni jamlash, bilim va ko'nikmalarini oshirish va kuchli bo'lishlarini ta'minlaydi.

O'yin texnologiyasidan foydalanishning asosini o'quvchini faollashtiruvchi va jadallashtiruvchi faoliyat tashkil etadi. Psixologlarning ta'kidlashlaricha, o'yinli faoliyatning psixologik mexanizmlari shaxsning o'zini namoyon qilish, hayotda barqaror o'rnini topish, o'zini o'zi boshqarish, o'z imkoniyatlarini

amalga oshirishning fundamental ehtiyojlariga tayanadi. Har qanday o'yin zahirida umumiy qabul qilingan ta'lim prinsiplari, taktikasi yotishi kerak. O'quv o'yinlariga o'quv predmetlari asos qilib olinishi kerak. O'yinlar jarayonida o'quvchi oddiy darsga qaraganda bu mashg'ulotga qiziqibroq yondashadi va bemalol faoliyat ko'rsatadi. Ta'kidlash lozimki, o'yin eng avallo, o'qitishning bir usulidir. O'quvchilar o'yinli darslarga qiziqib qatnashadilar, g'alaba qozonishga intiladilar, o'qituvchi ular orqali o'quvchiga ta'lim-tarbiya ham beradi. O'quvchi inglizcha o'yin o'ynab, gapira olarkanman, tinglab tushuna olarkanman, yoza olarkanman, deb ishonadi, qiziqadi [2].

Biz bilamizki, hozirgi ta'lim jarayonida o'quvchi sub'ekt bo'lishi lozim. Bunda ko'proq interfaol metodlarga e'tiborni qaratish ta'lim samaradorligini oshiradi. Ingliz tili darslariga qo'yilgan eng muhim talablardan biri talabalarni mustaqil fikrlashga o'rgatishdir. Bugungi kunda ingliz tili o'qituvchilari Amerika Qo'shma Statlari, Angliya pedagoglari tajribasiga tayangan holda quyidagi innovatsion metodlardan foydalanib kelishmoqda:

– “Muammoli vaziyat yechimi” (Creative Problem Solving) bu usulni qo'llash uchun hikoyaning boshlanishi o'qib beriladi qanday yakun topishi o'quvchilar, talabalar hukmiga havola qilinadi;

– “Quvnoq topishmoqlar” (Merry Riddles) o'quvchilarga topishmoqlar o'rgatish Ingliz tilini o'rgatishda muhim ahamiyatga ega, ular o'zlariga notanish bo'lgan so'zlarni o'rganadilar va o'ylab topishmoq javobini topadilar;

– “Tezkor javob” (Quick answers) o'tilgan dars samaradorligini oshirishda yordam beradi;

- “Chigil yozdi” (“Warm-up exercises”) o’quvchilarni darsga qiziqtirish uchun sinfda har xil o’yinlardan foydalanish [3];
- “Pantomima” (pantomime) bu usul juda qiyin mavzular tushuntirilishi kerak bo’lgan darsda yoki yozma mashqlar bajarilib, talabalar charchagan paytda foydalanilsa bo’ladi;
- “Hikoya zanjiri” (a chain story) usuli o’quvchilarning og’zaki nutqini o’stirishda yordam beradi;
- “Rolli o’yinlar” (Acting characters) bu usul darsning barcha tiplarida qo’llanilishi mumkin. Hunarga o’rgatish uchun “Interpreter”, “Translator”, “Writer”, “Poet” kabi kasbdagi kishilar darsda ishtirok etishib o’quvchilar bilan suhbatlashishlari mumkin;
- “Allomalar yig’ini” (Thinkers meeting) U.Shekspir, A.Navoiy, R.Burns kabi shoirlar va yozuvchilarni “taklif qilish” mumkin. Bunday paytda ular aytib ketgan hikmatli so’zlardan darsda foydalanish yoshlarni komil inson bo’lib tarbiyalanishiga yordam beradi;
- “Rasmlar so’zlaganda” (When pictures speak) usuli ancha qulay bo’lib, ingliz tilini o’rgatishda, talaba, o’quvchilarning og’zaki nutqini rivojlantirishda yordam beradi, buning uchun mavzuga oid rasmlardan foydalanish lozim;

Chet tillarni o’rganishda o’qituvchining turli rollarda namoyon bo’lishi shubhasiz talim samaradorligini oshiradi, o’quvchilarni turli vaziyatlarga tayyorlashda yordam beradi, chet til darslariga bo’lgan qiziqishni ko’paytiradi, turli ta’lim texnologiyalarining samarasini oshirishga xizmat qiladi. Albatta har qanday holatda ham o’qituvchi dars uchun mas’uliyatni o’z zimmasida saqlab qoladi, ammo vaziyat talabiga ko’ra u yoki bu rolni bajarish bilan o’z zimmasidagi yukni kamaytishga va ayni vaqtda chet tili o’rganishni soddalashtirishga erishishi mumkin. Masalan faqatgina boshqaruvchilik rolini bajarish o’qituvchini charchatib qo’ysa, o’quvchilarning ijodiy salohiyatiga salbiy ta’sir ko’rsatadi. So’zlarni tarjimasini to’g’ridan-to’g’ri aytib berish o’quvchini dangasa qilib qo’ysa, harakat yoki realiyalar bilan so’zni tushunish yoki tushunishga yo’naltirish fikrlash qobiliyatini rivojlanishiga olib keladi. O’quvchilar bilan bir xil vazifada faoliyat olib borish bilan o’qituvchi kundalik yumushlarini yengillashtirsa, o’quvchilarnig yaratuvchanlik qobiliyatlarini yuzaga chiqishi hamda o’z ustida mustaqil ishlashga rag’bat paydo bo’lishiga xizmat qiladi. O’z ustida ishlaydigan o’qituvchi bilim va ko’nikmalarini rivojlantirib boradi, shuning uchun ham o’quvchilar bilan ishlaganda qiyinchiliksiz asosiy axborot manbayi vazifasini bajaradi. Chet tillarni o’rgatishda ushbu rollardan o’rinli foydalanish o’qituvchining qanchalik mohir ekanligidan darak beruvchi omil hisoblanadi. So’ngi so’z o’rnida shuni aytish mumkinki, ta’lim jarayoniga AKT ning keng tadbiiq qilinishi yangi imkoniyatlarga eshik ochib bergani bilan o’qituvchi mahoratini to’lig’icha o’rnini bosa oladigan texnologiya hanuz yaratilgani yo’q.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Ingliz tili darslarida innovatsion usullarni qo’llash natijasida o’quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi, nutqi ravonlashadi, tez va to’g’ri javob berish malakasi shakllanadi. Bunday usullar o’quvchida bilimga ishtiyoq uyg’otadi. O’quvchi darslarga puxta hozirlik ko’rishga intiladi. Bu esa o’quvchilarni ta’lim jarayonining faol sub’yektlariga aylantiradi.

Ta'lim tizimi o'z oldiga erkin fikrlovchi, barkamol, yetuk shaxsni tarbiyalashni vazifa qilib qo'yar ekan, kelgusida biz bo'lajak o'qituvchilar innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish yo'llarini yanada mukammalroq ishlab chiqshimiz bilan o'z xissamizni qo'shishimiz mumkin.

REFERENCES

1. «Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиqlаш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 08.10.2019 йилдаги ПФ-5847-сон Фармони // <https://lex.uz/docs/4545884>
2. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни // <https://lex.uz/docs/5013007>
3. Жуманиёз Султонович Раматов, Машкура Инамжанована Рахимова, & Миршод Нўъмонович Ҳасанов (2022). МАФКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА ИСЛОМИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 1031-1036.
4. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). МОЛОДЕЖЬ И ИНФОРМАЦИОННО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2 (6), 532-536.
5. Салимов, Бахриддин Лутфуллаевич, & Ҳасанов, Миршод Нўъмонович (2022). ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ КОМИЛ ИНСОН ТАРБИЯСИ МАСАЛАЛАРИ ТАҲЛИЛИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 1345-1354.
6. Раматов, Ж. С., Баратов, Р. Ў., Кушаков, Ф. А., Валиев, Л. А., & Ҳасанов, М. Н. (2022). ЖАМИЯТДА СИЁСИЙ ВА ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТНИ ЮКСАЛТИРИШ МАСАЛАЛАРИ. *PEDAGOGS jurnali*, 19(1), 13-18.
7. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ЯНГИ БОСҚИЧДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИНГ ТАЪМИНЛАНИШИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 963-969.
8. Раматов, Ж. С., Муратова, Д., Султанов, С. Ҳ., Тухтабоев, Э., Кушаков, Ф., & Ҳасанов, М. Н. (2022). ИЖТИМОИЙ АДОЛАТ ВА ҚАДРИЯТЛАР ПЛЮРАЛИЗМИ. *World scientific research journal*, 8(1), 102-108.
9. Ҳасанов, М. Н., Бекмуратов, Б. Ж., Турғунов, Б. Ш., & Маматқулов, У. С. (2022). ФОРОБИЙНИНГ ТАЪЛИМОТИДА ЁШЛАР ВА ИНСОН ТАЛИМ-ТАРБИЯСИ МАСАЛАЛАРИ ТАҲЛИЛИ.
10. Ҳасанов, М. Н., Зайниддинов, Б. З., Абдухалилов, О. А., & Джурайев, Д. Д. (2022). МЕҲНАТДА ИНСОННИ ШАКЛЛАНИШДАГИ АҲАМИЯТИ.
11. Ramatov, J.S. va Xasanov, MN (2022). Ta'lim amaliyotida innovatsiyalarni jalb qilishning nazariy modelini tahlil qilish. *Sharq uyg'onishi: innovatsion, ta'lim, tabiiy va ijtimoiy fanlar*, 2 (6), 937-942.

12. У.К.Эрниёзов, М.Н. Ҳасанов, & Х.С.Машарипов. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ИЖТИМОЙ-АХЛОҚИЙ ТАЪЛИМОТИ ВА УНИНГ АНТРОПОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ . *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 130–136.
13. Ж. С. Рамагов, М. Ҳасанов, & Л. А. Валиев (2022). ИНСОН ДУНЁҚАРАШИНИНГНИНГ ДИНИЙ ВА ДУНЁВИЙ ТАЛҚИНИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2 (7), 78-82.
14. J. S. Ramatov, M. Hasanov МАҒКУРАВИҒ АХЛОҚ ТАРБИҒАСИНИНГ АНАМИҒАТИ // *Pedagogik fanlar boyicha akademik tadqiqotlar*. 2022 yil. 6-son. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mafkuraviy-ta-didlarni-oldini-olishda-ahlo-iy-tarbiyaning-a-amiyati> (kirish sanasi: 04.10.2022).
15. Ж. С. Рамагов, & М. Ҳасанов (2022). МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР – ЖАМИЯТИМИЗ БАРҚАРОРЛИГИ ВА ЁШ АВЛОД ТАРБИЯСИНИНГ МУҒИМ ОМИЛИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 973-979.
16. Ж. С. Рамагов, М. Ҳасанов, & Лочин Азаматович Валиев (2022). АУРОБИНДО ГҒОШ ҒАЁТИ ВА ИЛМИЙ ФАЛСАФИЙ МЕЪРОСИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 1161-1169.

ИСЛОМ ДИНИ ВА ҚАДРИЯТЛАР ТИЗИМИ

Бобошев. З

ТДТУ «Ижтимоий фанлар» кафедраси

катта ўқитувчи

Аннотация.

Мақолада Исломий қадриятлар нафақат кишилардаги маънавий-ахлоқий тарбия, балки аждодларимиз маданий меросини чуқур ўрганишда муҳим ўринни эгаллайди. Шу жиҳатдан қараганда Исломий қадриятлар кенг қамровли фалсафий тушунчадир. Бу тушунча Ислом динидаги ворисийлик, анъанавийликни, диалектик тарзда уйғунлаштиради. Исломий қадриятлар таркибига энг аввало мусулмон минтақаси тарихида чуқур из қолдирган барча буюк алломаларимизнинг ўлмас асарларини киритиш мумкин.

Калит сўзлар: Инсон, жамият, Исломий қадриятлар, Ислом дини, эзгулик, Дин, мусулмон, инсонпарварлик, қадрият.

Исломий қадриятлар нафақат кишилардаги маънавий-ахлоқий тарбия, балки аждодларимиз маданий меросини чуқур ўрганишда муҳим ўринни эгаллайди. Шу жиҳатдан қараганда Исломий қадриятлар кенг қамровли фалсафий тушунчадир. Бу тушунча Ислом динидаги ворисийлик, анъанавийликни, диалектик тарзда уйғунлаштиради. Исломий қадриятлар таркибига энг аввало мусулмон минтақаси тарихида чуқур из қолдирган барча буюк алломаларимизнинг ўлмас асарларини киритиш мумкин.

Исломий қадриятларга бўлган муносабатга объектив нуқтаи назардан ёндошиш, унинг ривожланиш қонуниятларини тадқиқ этиш, миллий ва умуминсоний қадриятларга муносабатни шакллантиришда энг асосий вазифалардан биридир. Бу эса, ўз навбатида, вояга етиб келаётган ёш авлод, қолаверса мутахассис-кадрларни комил инсон сифатида тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади. Зеро, «...Дин ўз мазмун-моҳияти билан азалдан жамият тараққиётига, кишиларнинг тафаккури ва маънавиятига, шу жамиятга ҳолисона хизмат қиладиган маънавий комил инсонларни тарбиялашдек шарафли ишга хизмат қилиб келган»¹.

Исломий қадриятлар жамият ҳаётида катта ижтимоий-сиёсий, фалсафий, тарбиявий аҳамиятга эга. Улар ўтмиш билан ҳозирги кун ўртасидаги ворисийликни ифодалайди, шу туфайли уларда миллатнинг тарихи, унинг ўтмиш ҳаёти, маданияти гавдаланади. Шунинг учун ҳам ҳар бир сиёсий тузум, ҳар бир давлат қадриятлардан ўз мақсади, манфаати йўлида фойдаланиб келинган ва ҳозир ҳам шундай бўлмоқда. Исломий қадриятлар ўз-ўзидан

¹Уватов У. Иймон нури. – Тошкент: Ёзувчи, 1996. – Б. 4.

бевосита инсоннинг маънавий қиёфаси, турмуш тарзи, умуман, жамият тараққиётини белгилай олмайди. Исломий қадриятларнинг аҳволи, аҳамияти, инсонга кўрсатаётган таъсири, унинг истиқболи у ёки бу жамиятдаги ижтимоий тузум томонидан олиб борилаётган сиёсат, унинг манфаатлари билан узвий боғлангандир. Бу сўзларимизнинг исботи сифатида ўзбек халқи, унинг ҳаётида исломий қадриятларнинг турли даврларда турлича ўрин тутганлиги, айниқса, мустақиллик йилларида бу қадриятларнинг том маънода кадр топганлиги билан исботлашимиз мумкин.

Агар VIII-IX асрлар яхлит мусулмон минтақа маданияти шаклланаётган даврда Аллоҳ китобидаги муқаддас мазмунни шарҳлаб, ундаги улуғ ғояларни оддий инсонларга содда тил билан тушунтириб берган пайғамбаримиз Муҳаммад (сав) ҳадисларини мукамал йиғиш, қоғозга тушириш, уларни турли ровийлар орқали етиб келиш жараёнини ўрганиб, саҳиҳ ва заифга ажратиш энг муҳим вазифа сифатида Имом Бухорий, Имом Термизий каби бизнинг диёримиздан етишиб чиққан минглаб улуғ муҳаддисларнинг ҳаёт моҳиятини ташкил этган бўлса, кейинги босқичда - X-XI асрларда Абу Наср Фаробий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино каби буюк алломалар мантиқий тафаккур йўлидан бориб, исломгача инсоният яратган илмий-фалсафий бойликни тавҳид таълимоти нуқтаи назаридан таҳлил қилиб, сарасини сара, пучагини пучакка ажратиб, мусулмон минтақа маданиятини янада бойитишга хизмат қилдилар.

Бу буюк мутафаккирларимизнинг илмий мероси ҳам ислом маънавиятини юксалтириш учун хизмат қилди. Шунинг учун ҳам М.Хайруллаев “IX-XII асрларда мусулмон маданиятидаги умумий маданий юксалиш Мовароуннаҳр ва Хуросон олимлари ижодида ўзининг юқори чўққисига кўтарилди. Эллинистик даврнинг охирларида фан ва маданият маркази Мисрнинг Искандария шаҳри деб ҳисобланган бўлса, IX-XII асрларда мусулмон маданиятининг «олтин даври» бўлмиш фан ва маданият ривожини Хуросон ҳамда Амударё ортидаги ўлка - Мовароуннаҳр (Марказий Осиё) ҳудудига кўчиб ўтди. Ўша даврларда Марказий Осиёдан Муҳаммад Хоразмий (783-850), Аҳмад Фарғоний (тах.865), Муҳаммад ибн Исмоил Бухорий (810- 870), Муҳаммад Термизий (824-892), Абу Наср Фаробий (873-950), Абу Райҳон Беруний (973-1048), Ибн Сино (980-1037), Маҳмуд Замахшарий (1075-1114) каби йирик алломалар етишиб чиқди, уларнинг беназир ақл-заковати она замин довуғини оламга ёйди, номлари эса тарих зарварақларига абадий ҳарфлар билан ёзилди”² деб таъкидлайди.

Француз олими А.Массенинг Қуръон суралари ва ҳадисларни ўрганиш асосида чиқарган хулосасига кўра диннинг эзотерик қатлами аслида Одам Атодан, ислом динида эса Муҳаммад (сав)дан бошлангандир.³ Бу фикрлардан

2Хайруллаев М.М. Ўрта Осиёда илк Уйғониш даври маданияти. -Тошкент: ФАН, 1994. – Б. 7-11.

3Иброҳим Ҳаққул. Тасаввуф ва шеърят. Т. 1991. 9- б.

маълум бўладики, нафақат ислом динининг, балки барча динларнинг эзотерик мазмуни ўзаро уйғун. Лекин инсоният тарихий эволюцияси нуқтаи назаридан қаралса, энг охирги дин ислом дини бўлгани учун ва унинг энг мағзи, туб илдизи ислом метафизикаси, яъни сўфизм таълимоти бўлгани учун ва айнан унда “дил ба-ёру, даст ба-кор” ғояси ва унинг амалиёти юксак ривожлантирилгани учун инсон ва инсоният маданиятининг кейинги тараққиёти айнан шу таълимотни англаш ва унинг кўрсатмаларига амал қилиш бўлиши керак, деган хулоса келиб чиқади.

Зоҳидлик ва ишқи илоҳий тарғиби билан бошланган суфийлик йўли XII-XIII асрларга келиб кенг ривож олди ва бутун мусулмон минтақаси бўйлаб қатор тасаввуф тариқатлари мисолида инсонлар қалбини забт эта бошлади. Марказий Осиёда Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубролар асос солган тариқатлардан бир аср ўтиб, Абдуҳолиқ Ғиждувонийнинг хожагон тариқатига Баҳоуддин Нақшбанд янада ривож бериб, бу йўналишни янги босқичга кўтарди. Унинг машҳур "Дил ба ёру даст ба кор" ҳикмати Жомий ва Навоий, Хожа Ахрор ва Махдуми Аъзамлар томонидан назарий ва амалий ривожлантирилиб миллий маънавиятимизни энг юксак даражага кўтарди. Тасаввуфий тафаккурга хос риёзат ва ботиний покланиш оқибатида олий субстанциядан қабул қилиб олинган бундай руҳий мазмун, яъни олий ғоялар ва туйғулар оддий тафаккур, айниқса сезгилар ва эмпирик тажрибалар воситасида ҳосил қиладиган объектив билимга нисбатан беҳад юксаклиги ва сирлилиги (мўжизавийлиги) ва оддий мантиқ тилида ифодалаш мумкин эмаслиги билан ажралиб туради. Шу маънода бундай билимлар дин структурасининг фақат рамз ва тимсоллардагина ифодаланиши мумкин бўлган ботиний мағзини ташкил этади.

Шу маънода нақшбандия тариқати мисолида энг юксак маънавий такомил, Алишер Навоийнинг “Лисонут-тайр” асари, Форобийнинг “Фозиллар шаҳри” мисолида энг юксак ижтимоий идеал айни ўзбек миллати маданиятида шакллантирилган деб ифтихор билан айта оламиз. Айни пайтда шуни ҳам “айтиш лозимки, халқимиз маънавиятини юксалтиришда миллий урф-одатларимиз ва уларнинг замирида мужассам бўлган меҳр-оқибат, инсонни улуғлаш, тинч ва осойишта ҳаёт, дўстлик ва тотувликни қадрлаш, турли муаммоларни биргалашиб ҳал қилиш каби ибратли қадриятлар”⁴нинг ҳам аҳамияти катта. Бундай миллий қадриятларимизнинг шаклланишида эса исломий эътиқоднинг маърифий қуввати беқиёс аҳамиятга эга.

Шуларнинг ҳаммаси улкан ва улуғ ислом маънавиятини ташкил этади. Ислом динининг бошқа динлардан фарқли жиҳати шундаки, у аввало инсониятнинг ажралмас қисми бўлган руҳий ва моддий талабларига ўртача адолат билан қараганлигидадир. Ислом динининг яқунловчи дин экани, яъни шу

⁴Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч.- Тошкент: Маънавият, 2008. – Б.96.

билан инсониятга йўл кўрсатувчи махсус пайғамбарлар бошқа келмаслиги, бизнингча, энди инсоният қиёмат бошланишини кутиб ўзи хоҳлаганича яшаши кераклигини асло билдирмайди. Аксинча, эндиликда тўғри йўлни топиш унинг ўз зиммасидаги энг катта масъулият эканини, бу йўл аллақачон барча динларнинг, айниқса, якуний дин бўлган исломнинг эзотерик ва экзотерик мазмунида тўлиқ ва бенуқсон ёритилганини кўриш мумкин.

Инсонда ахлоқий онг ва ғурур бўлмаса, у ўзининг қайси миллатга мансублигини ҳис этмаса, унинг исломий қадриятларни англашини тасаввур қилиш қийин. Токи, миллатлар, ислом мафқураси мавжуд экан, ислом ахлоқий муносабатлар ҳам, ислом ахлоқий ҳис-туйғулар ҳам, ислом ахлоқий қадриятлари ҳам сақланиб қолаверади. Айрим тадқиқотчилар «исломий ахлоқий ғоя» атамасининг «ижтимоий ғоя»га жуда яқин эканлигини кўрсатадилар⁵. Ўзбек миллатини исломий қадриятлардан маҳрум қилишга уриниш тарих ва инсоният олдигаги энг катта жиноятдир.

Миллатларнинг ўз-ўзини англаш жараёни такомиллашган сари ахлоқий манфаатлар ҳам, исломий қадриятлар ҳам кучайиб, мустаҳкамланиб бораверади. Исламий қадриятларнинг эъзозланиши ва кучайиб бориши зинҳор маҳдудликка, худбинликка, манманликка олиб келмаслиги керак. Шунинг учун ҳам бу масалада хушёрлик, назокат, инсоф, диёнат, бағрикенглик, саҳоват талаб қилинади. Зотан, исломий қадриятларнинг ўзи айни пайтда минтақавий ёки умуминсоний ахлоқий қадриятларнинг узвий қисми сифатида намоён бўлади.

Исламий қадриятларнинг мусулмон инсон маънавияти ва мусулмонлар жамиятидаги ўрни беқиёсдир. Уларни авайлаб асраш ва муҳофаза қилиш-барчамизнинг бурчимиздир. «Фуқаролар Ўзбекистон халқининг тарихий, маънавий ва маданий меросини авайлаб асрашга мажбурдирлар. Маданият ёдгорликлари давлат муҳофазасидадир»⁶, деб ёзиб қўйилган Конституциямизда. Исламий қадриятларга ҳурмат билан қараш - миллатнинг ўзига ҳурмат билан қарашнинг асосий бўғинидир. Минг йиллар мобайнида шаклланган исломий қадриятларимиз ҳозирги даврда яратилган маданий-маънавий бойликлар билан қўшилиб тараққиётимизни тезлатади, ғоявий ва маънавий покланишни таъминлашга кўмаклашади. Шунинг учун ҳам исломий қадриятларни авайлаб асраш, уларни қўриқлаш, юксалтириш алоҳида инсон ҳаётида ҳам, жамият тараққиётида ҳам катта аҳамият касб этади.

Ёшларни исломий қадриятлар асосида тарбиялашдан кўзланган бош мақсад, уларда юксак масъулият туйғуларини шакллантириш ва такомиллаштиришдан иборат. Чунончи, маънавиятшунос олим, профессор М.Имомназаров “Масъулият” тушунчасига: “Масъулият – шахс маънавиятининг

⁵ Очилдиев А. Миллий ғоя ва миллатлараро муносабатлар. Т., 2004, 7-6

⁶ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т., 2019. 18-б

муҳим таркибий жихати, ўзи англаб етган ва тўғри деб билган Борлиқ ҳақиқатига амалда садоқат сақлаш, ҳар бир хатти-ҳаракатининг оқибатини ўйлаб қадам қўйиш. Инсон эркин иродаси билан ўзини дунёдаги барча мавжудот учун масъул деб билса ва ҳар бир қадамни қўйишда ана шу масъулиятни ҳис қилиб турса, айни шу шахс ҳақиқий маънавият соҳибидир” деб таъриф беради. Исломий қадриятлар тизимида шахс масъулияти имон, ахлоқ, бурч ва ижтимоий фаолликда намоён бўлади. Имон – исломий қадриятларда Аллоҳга, унинг фаришталарига, муқаддас китобларига, пайғамбарларга, охиратга, тақдирга ҳамда қайта тирилишга бўлган қатъий ишончни мустаҳкамлигини ифода этади. Зеро, имон, ахлоқ, бурч ва масъулият ижтимоий ҳодиса бўлиб, барча яратилган махлуқотлар орасида инсонга хос хусусиятдир. Чунки Аллоҳ инсон зотини барча мавжудотлар орасида азиз ва муқаррам қилиб яратди. Ислом таълимотининг асосини ҳам имон ташкил этади.

REFERENCES

1. Пахруддинов Ш.И. Дунёвий демократик давлатчилик қурилиши амалиётида диний экстремизм таҳдиди. Тошкент: 2001, 178-б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. –Тошкент: Ўзбекистон, 2018 йил, 28 декабрь.
3. Ислом Каримов «Юксак маънавият – енгилмас куч» Тошкент2008 .
Маънавият 14 бет
3. Жуманиёз Султонович Рамагов, Машкура Инамжанована Рахимова, & Миршод Нўъмонович Ҳасанов (2022). МАФКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА ИСЛОМИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 1031-1036.
4. Ж. С. Рамагов, & М. Ҳасанов (2022). МОЛОДЕЖЬ И ИНФОРМАЦИОННО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2 (6), 532-536.
5. Салимов, Бахриддин Лутфуллаевич, & Ҳасанов, Миршод Нўъмонович (2022). ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ КОМИЛ ИНСОН ТАРБИЯСИ МАСАЛАЛАРИ ТАҲЛИЛИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 1345-1354.
6. Рамагов, Ж. С., Баратов, Р. Ў., Кушаков, Ф. А., Валиев, Л. А., & Ҳасанов, М. Н. (2022). ЖАМИЯТДА СИЁСИЙ ВА ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТНИ ЮКСАЛТИРИШ МАСАЛАЛАРИ. *PEDAGOGS journali*, 19(1), 13-18.
7. Ж. С. Рамагов, & М. Ҳасанов (2022). ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ЯНГИ БОСҚИЧДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИНГ ТАЪМИНЛАНИШИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 963-969.

8. Раматов, Ж. С., Муратова, Д., Султанов, С. Ҳ., Тухтабоев, Э., Кушаков, Ф., & Хасанов, М. Н. (2022). ИЖТИМОЙ АДОЛАТ ВА ҚАДРИЯТЛАР ПЛЮРАЛИЗМИ. *World scientific research journal*, 8(1), 102-108.
9. Ҳасанов, М. Н., Бекмуратов, Б. Ж., Турғунов, Б. Ш., & Маматқулов, У. С. (2022). ФОРОБИЙНИНГ ТАЪЛИМОТИДА ЁШЛАР ВА ИНСОН ТАЛИМ-ТАРБИЯСИ МАСАЛАЛАРИ ТАҲЛИЛИ.
10. Ҳасанов, М. Н., Зайниддинов, Б. З., Абдухалилов, О. А., & Джурайев, Д. Д. (2022). МЕҲНАТДА ИНСОННИ ШАКЛЛАНИШДАГИ АҲАМИЯТИ.
11. Ramatov, J.S. va Hasanov, MN (2022). Ta'lim amaliyotida innovatsiyalarni jalb qilishning nazariy modelini tahlil qilish. *Sharq uyg'onishi: innovatsion, ta'lim, tabiiy va ijtimoiy fanlar* , 2 (6), 937-942.
12. У.К.Эрниёзов, М.Н. Ҳасанов, & Х.С.Машарипов. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ИЖТИМОЙ-АХЛОҚИЙ ТАЪЛИМОТИ ВА УНИНГ АНТРОПОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ . *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 130–136.
13. Ж. С. Раматов, М. Ҳасанов, & Л. А. Валиев (2022). ИНСОН ДУНЁҚАРАШИНИНГНИНГ ДИНИЙ ВА ДУНЁВИЙ ТАЛҚИНИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2 (7), 78-82.
14. J. S. Ramatov, M. Hasanov МАФКУРАВИЙ АХЛОҚ ТАРБИЯСИНИНГ АНАМИЯТИ // *Pedagogik fanlar boyicha akademik tadqiqotlar*. 2022 yil. 6-son. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mafkuraviy-ta-didlarni-oldini-olishda-ahlo-iy-tarbiyaning-a-amiyati> (kirish sanasi: 04.10.2022).
15. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР – ЖАМИЯТИМИЗ БАҲАРАТОРЛИГИ ВА ЁШ АВЛОД ТАРБИЯСИНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 973-979.
16. Ж. С. Раматов, М. Ҳасанов, & Лочин Азаматович Валиев (2022). АУРОБИНДО ГҲОШ ҲАЁТИ ВА ИЛМИЙ ФАЛСАФИЙ МЕЪРОСИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 1161-1169.

ИСЛОМ ДИНИНИ ҒОЯЛАРИНИ ТАРҒИБ ЭТИШНИНГ АХЛОҚИЙ АҲАМИЯТИ

Шамсиддинова Э.

Тошкент Давлат транспорт университети ўқитувчиси

Аннотация

Мақолада Инсониятнинг ҳар қандай жаҳолатдан халос бўлишида маърифатнинг ўрни беқиёс. Шу боис “мамлакатимизда “жаҳолатга қарши – маърифат” деган эзгу ғоя асосида ислом динининг инсонпарварлик моҳиятини, тинчлик ва дўстлик каби олижаноб мақсадларга хизмат қилишини тарғиб этиш кун тартибимиздаги доимий масалалардан бири бўлиб қолади”.

Калит сўзлар: Инсон, жамият, Шахс масъулияти, Маърифат, эзгулик, Дин, мусулмон, инсонпарварлик, қадрият.

Кириш. Маърифат хусусида баъзи бир қанча ёндошувлар мавжуд. Чунончи, Маърифат – арабча сўз бўлиб, табиат, жамият ва инсон моҳияти ҳақидаги билимлар, маълумотлар, таълим-тарбия ва маориф тизими мажмуини ифодаловчи тушунча¹. Ислום энциклопедиясида эса маърифат (арабча). – билиш, англаш, идрок этиш² маъноларида талқин қилинади. Маънавиятшунос олим М. Имомназаров таърифича: «Маърифат-маънавий камолот йўли, инсоннинг кўнгил кўзгусини сайқаллаш жараёни яъни ҳар бир инсоннинг бутун онгли ҳаёти давомида ўзлигини англаш, ўзининг Борлиқ ҳақиқатига нисбатини аниқлаш ва ўз руҳини Борлиқ ҳақиқати билан уйғунлаштириб бориш йўлидаги ҳаракати»³ - дейилади. Бизнинг таърифимизча: «маърифат – илм, ва қалбдаги уйғунлигидир». Яъни, инсон ер сайёрасидаги энг мукамал ва баркамол мавжудод ҳисобланади. Унинг мана шу баркамоллигини таъминлашда маърифат муҳим ўрин тутди.

Маърифат-маънавият ва илмнинг уйғунлиги бўлиб, инсоннинг илмий, ахлоқий, маънавий дунёқарашининг энг юқори чўққисига(маънавий баркамоллик, юксалиш) эришишига айтилади.

Бугунги глобаллашув шароитида ёш авлодни маърифат асосида тарбиялаш жамият ҳаётининг энг долзарб муаммоларидан бирига айланди.

Шуни эътироф этишимиз жоизки, ҳамма замонларда ҳам жамиятнинг, хусусан унинг моддий ва маънавий тараққиётида маърифат улкан аҳамият касб этган.

1 Маънавият асосий тушунчалар изоҳли луғати. 2010, 363-б.

2 Ислום Энциклопедияси. Т.: 2017, 297-б.

3 Имомназаров М. Миллий маънавият асослари. Т.: 2006, 406-б.

Чунончи, бир авлод вояга етиши учун кифоя бўлган давр ичида мисли кўрилмаган кашфиётлар инсоннинг турмуш тарзини ҳам, тафаккур ва дунёқарашини ҳам кескин ўзгартириб юбормоқда. Шу ўринда ўрганилиши кўзда тутилган илм-фан қачонки эзгуликка хизмат қилсагина, у ўз вазифасини тўла бажарган бўлади. Минг афсуслар билан айтамикки, бугунги кунда инсон томонидан кашф этилган илм-фан ютуқларининг барчаси ҳам инсониятга ижобий томондан хизмат қилмаяпти.

Демак, илм фан ютуқларини яхшиликка, эзгуликка йўналтиришда маърифатнинг аҳамияти муҳим. Ҳозирги кунда, инсоннинг интеллектуал салоҳияти ижтимоий ҳаётда ҳал қилувчи аҳамият касб этаётган бир вақтда маърифатли инсон муаммоси долзарб масалалардан биридир.

Илм-фан ютуқлари ва техникавий тараққиёт инсон томонидан табиатнинг ўзлаштиришдаги прогрессив имкониятларни юзага келтирди ҳамда атроф-муҳитга ҳалокатли таъсир кўрсатди. Француз социологи Ж. Эллюлнинг тахминича, табиат эндиликда бизнинг кўркем муҳитимиз бўлолмайди. Техниканинг ўзи яхлит яшаш маконига айланади, инсон ана шу маконнинг ичида яшайди⁴. Олимларнинг фикрича – техноэволюция шундай даражага айланадики, инсон унда немис файласуфи М. Хайдеггер таъбири билан айтганда, ўзининг асл мавжудлигидан воз кечади.

Испаниялик файласуф Ортега-и-Гассет инсоннинг илм-фан соҳасидаги ютуқларини таҳлил этиб, унинг иккиёқлама эканлигини кўрсатади. Илм-фан ўз олдида ё эзгуликка, ёки ёвузликка хизмат қилиш вазифасини кўяди. Шу сабабли илмни йўналтириб туриш керак, деб ҳисоблайди файласуф олим К. Ясперс. Немис файласуфи А. Хун шундай таъкидлайди: “Биз ҳаммамиз иштирокчи сифатида дунёнинг келажаги учун масъулдирмиз. Шу билан бирга бизнинг масъулиятимиз тўхтовсиз ўсиб бормоқда”⁵. Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, илм-фан тарғиботини маърифатга йўналтириш фалсафанинг яна бир вазифаси саналади.

Ҳозирда илмни вайронкорликка йўналтириш қанчалик қирғинларга сабаб бўлаётганлигини ҳам гувоҳи бўлмоқдамиз. Шу ўринда Германиялик бир мактаб мудирининг ҳар янги ўқув йилида ўқитувчиларига ёзган мактубида: «Мен Гитлернинг қийноққа тутилган асирлар кампи-лагерида тирик қолган оз сонли инсонларнинг бири эдим. Мен инсон зоти кўрмаслиги лозим бўлган кўп нарсаларни кўрдим:

- жуда яхши илм олган муҳандисларнинг одамларни ўлдириш учун газли хоналар иншо этганини;

- жуда яхши илм олган докторларнинг ёш болаларни заҳарлаб қанча муддатда ўлишини кузатганини;

4 Канки В.А. Философия. Исторический и систематический курс. М.: 2000. Стр. 275.

5 Новая технократическая волна на Западе. М.: 1986, Стр. 147.

- ўта тажрибали ҳамшираларнинг уколидан чинқираб ўлган чақалоқларни кўрдим.

Мактабда аъло баҳоларга ўқиган, университетларни имтиёзли битирган билим эгаларининг инсон авлоди устида ўтказган ўта ваҳшиёна тажрибаларига гувоҳ бўлдим. Виждонсиз сифатли таълимнинг шу жиҳатидан андишам бор! Сизлар ўқувчиларингизга билимдан олдин инсонийликни ўргатинг!

Сизнинг таълимингиз ортидан ўта билимли «ҳайвонлар», ўта қобилиятли ваҳшийлар юзага чиқмасин! Ўқиш-ёзиши, кўшиш-айириши каби билимлар фарзандларимизнинг инсоний ахлоқлари гўзал бўлгандагина ҳақиқий фойдали билим бўла олади». Ҳа, диндорликни саводсизлик деб, виждоний туйғуларни паст табақага оид сифат дейдиганлар айна Гитлер тузуми ташкил этган камп-лагеридаги ваҳший мутахассислар каби фикр юритаётганлар ҳисобланади. Бу қобилиятли йиртқичлардан огоҳ бўлиш ва фарзандларимизни инсоний туйғулар остида тарбия қилишимиз виждоний бурчимиздир. Зеро, Шарқ мутафаккири Абу Ҳомид Ғаззолий Зайниддин ҳазратлари: «Бас, ҳеч бир маърифат Ҳақ таолонинг маърифатидин шарифроқ, азизроқ ва лазизроқ эмасдур»⁷- дея таъкидлайди. Бундан кўринадики, дунёвий ва диний илмни айро ҳолда эмас, балки уйғун ҳолда тарғиб қилиш мақсадга мувофиқдир. Ҳам диний, ҳам дунёвий илм эгасигина юксак маънавият ва маърифат соҳиби ҳисобланади. Аксинча, «Қаерда нодонлик, ақли заифлик, ожизлик бўлса, ўша ерда жаҳолат ин қуради, урчийди, кўпаяди. Кимда билимсизлик, фаросатсизлик, нодонлик мавжуд бўлса, у жоҳилга айланади. Шафқатсизлик, бемехрлик, зулм ва ситам унинг бутун борлигини, вужудини қамраб олади. Ҳеч ким билан келиша олмайди, ҳеч ким билан дардлаша олмайди. Бу кенг олам унга тор кўринади, сиғмайди, олам ранг-баранглигини, ҳаёт гўзаллигини ҳис қила олмайди. У учун ҳамма ёқ зулмат, рангсиз, дилгир ва дилхун»⁸.

Маърифатли инсон доимо Шарқ фалсафаси тарихида бош мавзулардан бири бўлиб келган. Абу Наср Фаробий инсоннинг барча эзгу фазилатлари илм туфайли эканлигини, инсон фақат бахтга илм ва маърифат орқали эришиши мумкинлигини айтади. Шарқ мутафаккирларидан Абу Райхон Беруний ва Абу Али ибн Сино инсоннинг бошқа мавжудотлардан фарқи унинг ақл ва тафаккури туфайли эканлигини асослашга ҳаракат қилганлар.

Ҳиндистоннинг машҳур давлат арбоби, файласуфи Моҳандас Карамчанд Ганди ҳам илмни маърифатга асосланиши тамойилини илгари сурган. Аксинча, илм, ақл-идрок маърифат нурига таянмас экан инсоният бошига кўплаб кулфатлар келтириши мумкин. У шундай деган: «Ақл-идрокнинг ўзи(маърифатга таянмаган ақл-идрок (Ф.М.)) кўзимга балодек кўриниб кетаётган

6 <https://diyoyor24.uz/>Виждонсиз таълим «окибати». Fevral 1, 2020.

7 Абу Ҳомид Ғаззолий. Кимиёи саодат. Руҳ ҳақиқати. Т.: 2015, 58-б.

8 Жўраев Н. Тахайюл, тасаввур, тафаккур. Нитше таваллоси. Т.: 2015, 119-б.

эди. Чунки жиноятларни яшириш учун ундан ҳар қанақанги ифлос ишларда фойдаланиш мумкин бўлар эди».

Исломда илм маърифат жуда қадрлангани барчага маълум. Яъни: “Аллоҳ сизлардан иймон келтирганларнинг ва илмга берилганларнинг даражаларини кўтарур”–дейлади Қуръони Каримнинг “Мужодаला” сурасининг 11-оятда.

“Ислом таълимотида Аллоҳ таолони таниш “маърифат”, “маърифатуллоҳ” ёки “ирфон” тушунчаси билан ифодаланеди”. Ислом маърифат, билим, ақл орқали ҳақиқатни англашга чақиради. Шу ўринда мўътазилийликнинг йирик намояндаси ал-Жоҳиз (вафоти 868 й.) ақлнинг шахс ҳаётидаги аҳамиятини қуйидагича очиқ беради: “Ҳаёт ила қасамёд этаманки, кўзлар янгилишади ва ҳис-туйғу аъзолари алдайди, фақат ақлгина ҳақиқатни билишга қодир”.

Ҳадиси Шарифда: “Кимки ўзини яхши таниса, Парвардигорини ҳам, албатта, таниб олади”, дейилган. Яъни, инсон ўзининг тузилиши, мураккаб таркиби, жисмоний ва руҳоний вужудини қанчалик чуқур тафаккур билан ўрганиб, билиб борса, Аллоҳнинг улуғ ҳикмати ва беқиёс қудратининг буюк эканини шунчалик идрок этади. Ҳар бир инсон ўз маърифатини билимига қараб юқори даражаларга кўтариши мумкин”. Шу ўринда айтиб ўтиш жоизки, инсон маърифатга фақат илм орқали эришади. Ҳадиси Шарифда илм ҳақида: «Дунёда илмдан бошқа нажот йўқ ва бўлмагай» - дейилади.

REFERENCES

1. Маънавият асосий тушунчалар изоҳли луғати. 2010, 363-б.
2. Ислом Энциклопедияси. Т.: 2017, 297-б.
3. Жуманиёз Султонович Рамагов, Машкура Инамжанована Рахимова, & Миршод Нўъмонович Ҳасанов (2022). МАФКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА ИСЛОМИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 1031-1036.
4. Ж. С. Рамагов, & М. Ҳасанов (2022). МОЛОДЕЖЬ И ИНФОРМАЦИОННО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2 (6), 532-536.
5. Салимов, Бахриддин Лутфуллаевич, & Ҳасанов, Миршод Нўъмонович (2022). ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ КОМИЛ ИНСОН ТАРБИЯСИ МАСАЛАЛАРИ ТАҲЛИЛИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 1345-1354.
6. Рамагов, Ж. С., Баратов, Р. Ў., Кушаков, Ф. А., Валиев, Л. А., & Ҳасанов, М. Н. (2022). ЖАМИЯТДА СИЁСИЙ ВА ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТНИ ЮКСАЛТИРИШ МАСАЛАЛАРИ. *PEDAGOGS journali*, 19(1), 13-18.
7. Ж. С. Рамагов, & М. Ҳасанов (2022). ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ЯНГИ БОСҚИЧИДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИНГ ТАЪМИНЛАНИШИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 963-969.

8. Раматов, Ж. С., Муратова, Д., Султанов, С. Ҳ., Тухтабоев, Э., Кушаков, Ф., & Хасанов, М. Н. (2022). ИЖТИМОЙ АДОЛАТ ВА ҚАДРИЯТЛАР ПЛЮРАЛИЗМИ. *World scientific research journal*, 8(1), 102-108.
9. Ҳасанов, М. Н., Бекмуратов, Б. Ж., Турғунов, Б. Ш., & Маматқулов, У. С. (2022). ФОРОБИЙНИНГ ТАЪЛИМОТИДА ЁШЛАР ВА ИНСОН ТАЛИМ-ТАРБИЯСИ МАСАЛАЛАРИ ТАҲЛИЛИ.
10. Ҳасанов, М. Н., Зайниддинов, Б. З., Абдухалилов, О. А., & Джурайев, Д. Д. (2022). МЕҲНАТДА ИНСОННИ ШАКЛЛАНИШДАГИ АҲАМИЯТИ.
11. Ramatov, J.S. va Hasanov, MN (2022). Ta'lim amaliyotida innovatsiyalarni jalb qilishning nazariy modelini tahlil qilish. *Sharq uyg'onishi: innovatsion, ta'lim, tabiiy va ijtimoiy fanlar* , 2 (6), 937-942.
12. У.К.Эрниёзов, М.Н. Ҳасанов, & Х.С.Машарипов. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ИЖТИМОЙ-АХЛОҚИЙ ТАЪЛИМОТИ ВА УНИНГ АНТРОПОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ . *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 130–136.
13. Ж. С. Раматов, М. Ҳасанов, & Л. А. Валиев (2022). ИНСОН ДУНЁҚАРАШИНИНГНИНГ ДИНИЙ ВА ДУНЁВИЙ ТАЛҚИНИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2 (7), 78-82.
14. J. S. Ramatov, M. Hasanov МАФКУРАВИЙ АХЛОҚ ТАРБИЯСИНИНГ АНАМИЯТИ // *Pedagogik fanlar boyicha akademik tadqiqotlar*. 2022 yil. 6-son. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mafkuraviy-ta-didlarni-oldini-olishda-ahlo-iy-tarbiyaning-a-amiyati> (kirish sanasi: 04.10.2022).
15. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР – ЖАМИЯТИМИЗ БАРҚАРОРЛИГИ ВА ЁШ АВЛОД ТАРБИЯСИНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 973-979.
16. Ж. С. Раматов, М. Ҳасанов, & Лочин Азаматович Валиев (2022). АУРОБИНДО ГҲОШ ҲАЁТИ ВА ИЛМИЙ ФАЛСАФИЙ МЕЪРОСИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 1161-1169.

UMUMTA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM KLASTERINING
O'QITUVCHI KASBIY QOBILIYATIGA TA'SIRI VA
AHAMIYATLI JIHATI

Mansurova Nilufar Muxtimovna

Toshkent viloyati, Chirchiq davlat pedagogika instituti

Ta'lim muassasining boshqaruv yo'nalishi

2-kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Maqolada ta'lim metodlari, klasterli yondashuv va uning xususiyatlari, ta'lim muassalarining rivojlanishida ta'lim klasteri metodining afzalliklari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Klaster, ta'lim klasteri, metod, axborot manbalari

ABSTRACT

The article discusses teaching methods, cluster approach and its features, the advantages of the cluster method of education in the development of educational institutions.

Keywords: Cluster, education cluster, method, information sources

KIRISH

Ma'lumki, ta'lim olish (ma'lumot olish) jarayoni – bu ma'naviy va aqliy qobiliyatlarni tizimli rivojlantirib borish, bilim va tushunchalarni shakllantirish va olingan bilimdan foydalana olish qobiliyatini tarkib toptirishdan iborat bo'lgan jarayondir.

Bu jarayon ta'lim oluvchining o'zi orqali yoki boshqa shaxsning ya'ni ta'lim beruvchining ko'magida amalga oshirilishi mumkin. Ta'lim olish jarayoni esa turli xil metodlarga(usullarga) tayangan holda kechadi.

O'qitishdan ko'zlanadigan maqsad bu davlat ta'lim standartlarida belgilangan bilim va ko'nikmalarini o'quvchiga yetkazishdan iboratdir. Qachonki o'quvchi tomonidan bilim qabul qilinsa va tushunib yetilsa yoki o'quvchi malaka oshirish uchun mo'ljallangan topshiriqlarni amalda namoyish etib bera olsagina, o'qitish muvaffaqiyatli kechdi, deb hisoblasa bo'ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Metod – grekcha “metodos” so'zidan olingan bo'lib, izlanish yoki bilish yo'li, nazariya, ta'limot ma'nosini anglatadi.

Ta'lim metodini(usulini) - ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchining ma'lum maqsadga qaratilgan, birgalikdagi faoliyatini tashkil qilishning muayyan tizimga va tartibga solingan yo'l-yo'rig'i sifatida ta'riflash mumkin.

Ta'lim modelini esa bir yoki bir nechta ta'lim metodlari yordamida amalga oshiriladigan ta'lim jarayonini amalga oshirish tuzilmasi, deb qarashimiz mumkin.

Ta'lim metodi -bu ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchining ma'lum maqsadga qaratilgan, birgalikdagi faoliyatini tashkil qilishning muayyan tizimga solingan yo'lyo'rig'idir.

“Metod” yunoncha so'z bo'lib “yo'l” ma'nosini anglatadi. Ta'lim metodi ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning aniq maqsadga erishishiga qaratilgan birgalikdagi faoliyatlarining usulidir.

Ta'lim metodlari o'qitishning o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishish usullari hamda o'quv materialini nazariy va amaliy jihatdan yo'naltirish yo'llarini anglatadi.

O'qitish metodlari ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining qanday bo'lishi, o'qitish jarayonini qanday tashkil etish va olib borish kerakligini hamda shu jarayonda o'quvchilar qanday ish-harakatlarni bajarishlari kerakligini belgilab beradi.

Hozirgi vaqtda ta'lim tizimida mavjud bo'lgan resurslardan samarali foydalanish, tashqi va ichki omillarga muvaffaqiyatli qarshilik ko'rsatishga imkon beradigan, maktablarni rivojlantirishning innovatsion yondashuvlaridan biri klasterli yondashuvdir.

Klasterlarni shakllantirishdan maqsad – shahar, tuman va viloyat ichida joylashgan bir xil soha korxonalarini va ular bilan yagona texnologik zanjirda bo'lgan ta'lim, ilmiy, injiniring, standartlashtirish, sertifikatlashtirish va boshqa xizmatlarni uyg'unlashtirish – innovatsion ishlabchiqarishni tashkil etish asosida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga yo'naltirishdan iborat.

“Klaster” nazariyasining asosi bo'lib, Alfred Marshallning XIX asr oxirida yozilgan “Iqtisodiyot prinsiplari” nomli asarida (1890) ixtisoslashgan tarmoq sohalarning alohida hududlarda uyg'unlashishi to'g'risidagi fikr-mulohazalari hisoblanadi. Uning ilmiy xulosalari bo'yicha ixtisoslashgan faoliyat yurituvchi sub'ektlarni hududiy uyg'unlashuvi:

- malakaviy mehnat resurslarining borligi; □ ta'minotchi va qo'shimcha sohalarning o'sishi;
- har-xil firmalarni ishlab chiqarish jarayonining turli bo'g'inlariga ixtisoslashuvining mavjudligiga asoslanganligidir.

Birinchi marta ta'lim klasteri atamasi Maykl Evgeniy Porter tomonidan ilmiy qo'llanishga kiritildi. U ilmiy ishlarida klasterga shunday ta'rif beradi: "klaster - bu bir-biriga bog'langan kompaniyalar, ixtisoslashgan etkazib beruvchilar, xizmat ko'rsatuvchi provayderlar, tegishli sohalardagi firmalar, shuningdek, ma'lum sohalardagi faoliyati bilan bog'liq bo'lgan, raqobatlashadigan, lekin shu bilan birga birgalikdagi ishlarni olib boradigan tashkilotlardir.

Maykl Porter nazariyasiga ko'ra, klaster geografik jihatdan qo'shni bo'lgan o'zaro bog'liq kompaniyalar (yetkazib beruvchilar, ishlab chiqaruvchilar va boshqalar) va

muayyan sohada faoliyat yurituvchi tashkilotlar (ta'lim muassasalari, davlat organlari, infratuzilma korxonalari) guruhidir deb izoh beradi.[1]

Tarmoqlar metodi (Klaster) texnologiyasi mantiqiy fikrlash, umumiy fikrlash doirasini kengaytirish, mustaqil ravishda adabiyotlardan foydalanishni o'rgatishga qaratilgan. Biron-bir mavzuni chuqur o'rganishdan oldin o'quvchilarning fikrlash faoliyatini jadallashtirish hamda kengaytirishga xizmat qiladi.

1. Katta o'lchamdagi qog'oz yoki doskaning o'rtasiga mavzuga doir so'z yoziladi.

2. O'quvchilar ushbu so'z bilan bog'liq xayolga kelgan so'z va jummalarni uni atrofiga yoza boshlaydilar.

3. Yangi g'oyalar paydo bo'lishi bilan xayolga kelgan so'zlar ham darhol yozib qo'yiladi.

4. So'zlarni yozish jarayoni o'qituvchi tomonidan belgilangan vaqt tugaguncha yoki barcha so'z va g'oyalar tugaguncha davom etadi[2].

Klasterlarga ajratishda bir qator qoidalarga ham rioya qilish zarur.

1. Xayolga kelgan hamma narsani ularning mazmuniga e'tibor bermasdan yozib borish.

2. Orfografiya va boshqa omillarga e'tibor bermaslik.

3. Vaqt tugaguncha, iloji boricha to'xtalmasdan yozish.

4. Iloji boricha ko'proq bog'lanishlar hosil qilishga harakat qilish.

5. G'oyalar va so'zlar sonini cheklab qo'ymaslik.

Klaster atamasi ingliz tilidan tarjima qilingan "klaster" - to'da ma'nosini anglatadi.

Shuningdek, klasterni tizim deb ham hisoblash mumkin, ushbu tizim element qo'shilishi natijasida uning ishlashi yaxshilanadigan va tizimdan bir elementni olib tashlash halokatli oqibatlariga olib kelmaydigan maxsus turdagi tizim bo'lib, olib tashlangan element tizim yaxlitlikni buzmaydi. Ta'lim sohasidagi klaster munosabatlarining eng oddiy namunasi - bu maktab va bolalar bog'chasining o'zaro ta'sirini keltirish mumkin[3].

MUHOKAMA

Ta'lim klasterining elementlari - bu tashkilot (universitet, biznes tuzilmasi, ta'lim muassasasi va boshqalar) yoki uning alohida tuzilmalari vazifasini hal qilishda ishtirok etadigan tuzilmalarning kombinatsiyasi bo'lishi mumkin. Ta'lim klasteri ishtirokchilarining tarkibini (uning elementlarini) vaziyatga qarab to'ldirilish mumkin.

Maktab infratuzilmasi - zamonaviy maktab infratuzilmasini ta'minlash bo'yicha chora -tadbirlar ro'yxati turli sohalarida ta'lim muassasalari va tashkilotlar, madaniyat, sog'liqni saqlash, sport, hordiq, biznes va boshqa muassasalar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni rivojlantirishni o'z ichiga olishi kerak. Infratuzilma ta'lim makonining o'lchamlari va boshqa topologik xususiyatlarini belgilaydi, bu ta'lim xizmatlarining hajmi, ta'lim ma'lumotlarining imkoniyatlari va intensivligi bilan tavsiflanadi[4].

Ta'lim klasteri - bu maktab infratuzilmasini tashkil etish usullaridan biri, klublar - bu infratuzilmaning elementlari.

Klasterni shakllantirish jarayoni sheriklar o'rtasida ehtiyojlar, texnologiyalar haqida ma'lumot almashishga asoslangan. Klasterli yondashuvda klasterning barcha a'zolari uchun turli aloqa vositalari yordamida erkin ma'lumot almashish va yangiliklarni tez tarqatish imkoniyati mavjud.

Klasterli yondashuv metodining rivojlanishini belgilovchi muhim omillaridan biri uning tadqiqot tashkilotlari bilan aloqaga asoslanligidir.

Klaster munosabatlarining asosiy belgilari:

- izchillik;
- yaxlitlik;
- sinergik.

Sinergistik yondashuvni tizimli yondashuvning bir qismi sifatida ham qarash mumkin, bu yondashuvni o'z-o'zini rivojlantirish, o'zini anglash va o'zini o'zi tashkil etish g'oyalari ustun bo'lgan ilmiy tadqiqotning mustaqil sohasi deb ham hisoblash mumkin.

Ta'lim klasteri ichidagi o'zaro ta'sir yo'nalishi - bu ma'lum bir loyiha doirasida va ma'lum bir davr mobaynida klasterning alohida elementlari o'rtasida o'zaro manfaatli munosabatlarni o'rnatish yo'lidir.

E.N.Semikinining so'zlariga ko'ra, klaster ta'rifida bir nechta asosiy xususiyatlarni ajratish mumkin:

- klasterda har doim bir nechta element mavjud;
- bu elementlarning barchasi bir hil bo'lishi kerak;
- bu elementlar birgalikda ishlaydi;
- ishni ular bitta elementdan ko'ra samaraliroq bajaradilar;
- natija nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatidan ham farq qiladi; - bu samaradorlikni baholash mumkin bo'lgan ma'lum mezon mavjud.

Ta'lim klasterini yaratish uchun zarur resurslarni ajratish kerak.

Inson resurslari: turli tashkilotlar bilan samarali hamkorlik qilishdan manfaatdor bo'lgan ta'lim muassasalari rahbarlari; maktab klublari yoki kattalar va bolalarning boshqa uyushmalarining ishini tashkil etishga tayyor bo'lgan ijodiy o'qituvchilar.

Axborot manbalari:

- ta'lim klasterining barcha a'zolari va barcha a'zolari to'g'risidagi ma'lumotlar banki;
- ta'lim klasteriga kiritilgan barcha sub'ektlar va tashkilotlarning axborot oqimlarini shaharning umumiy axborot muhitiga kiritish.

Tashkiliy shartlar:

- innovatsion pedagogik faoliyatning markazida to'plangan tashkilot vakillarini o'z ichiga olgan tarmoq tuzilmasini aniqlash, yaratish;

- klublar faoliyatini tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlarni ishlab chiqish va ta'lim klasteri tarkibidagi barcha elementlarning o'zaro aloqasi;
- ta'lim klasterini rivojlantirishning mumkin bo'lgan yo'nalishlari bo'yicha muntazam marketing tadqiqotlari.

Materiallar va texnik shartlar:

Har bir ta'lim muassasasi ma'lum bir loyihani, ta'lim klasteri doirasidagi faoliyat yo'nalishlarini amalga oshirish uchun mavjud moddiy - texnik bazadan foydalanish imkoniyatiga ega[4].

XULOSA

Umumta'lim muassasasining rivojlanishida ta'lim klasterining afzalliklari sifatida quyidagilarni keltirishimiz mumkin:

- Ta'lim muassasasi uchun yanada tartibli tizimga (klasterga) birlashish shuningdek, boshqa tashkilotlarni ham jalb etish.
- Klasterlarni shakllantirish jarayoni axborot almashishga asoslangan. Sheriklar o'rtasidagi ehtiyojlar, resurslar va texnologiyalar barcha ishtirokchilar uchun turli kanallar orqali erkin ma'lumot almashish va yangiliklarni tez tarqatish imkoniyati mavjuddir.
- Klasterning rivojlanishini belgilovchi muhim omillar - uning diversifikatsiyasi va innovatsionligi hamda, klasterning tadqiqot tashkilotlari bilan aloqalaridir.
- Turli sohalardagi sheriklar uyushmalarining (klaster ichida) ichki resurslardan samarali foydalanish qobiliyati asosiy ahamiyatga ega.
- Klaster ta'lim tizimiga sarmoya jalb etishda ijobiy rol o'ynaydi va h.k[5].

REFERENCES

1. Kuralov, Y. A. (2021). ELEKTRON RAQAMLI IMZO ALGORITMLARINING QIYOSIY TAHLILI (RSA, ELGAMAL, DSA). *Academic research in educational sciences*, 2(5), 428-438.
2. Abdullaevich, K. Y. (2020). Development of geometric creativity of secondary school students by computer. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 9(2), 4572-4576.
3. Boymurodov, A. K. (2020). PROSPECTS FOR THE INTRODUCTION OF INNOVATIVE CLUSTER METHODS IN TEACHING COMPUTER SCIENCE IN THE GENERAL SECONDARY EDUCATION SYSTEM OF TASHKENT REGION. *Theoretical & Applied Science*, (7), 308-311.
4. Боймурдов, А. Х. (2021 г.). ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ВА ИНТЕРФОАЛ МЕТОДЛАР ИНТЕГРАТСИЯСИ. *Академические исследования в области педагогических наук*, 2 (3).
5. Abdulkarimovich, G. N., & Gofurovich, A. Z. (2021). GENERAL CHARACTERISTICS OF SYSTEMS WITH REDUCED OBJECTS. *WEB OF*

SCIENTEFIC: International scientefic research journal, 2(5), 557561.

6. Allamova, S. S., & Sultanov B. (2021). INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE CONTEXT OF A COMPETENCE APPROACH. *Экономика и социум*, 3(82), 755-759.
7. Boymurodov, A. (2020). INTEGRATION OF GENERAL EDUCATIONAL SCHOOLS AND HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN THE INNOVATIVE CLUSTER OF PEDAGOGICAL EDUCATION. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8(8), 1-5.
8. Khurramov, A. J., Seytov, A. J., Azimkulov, S. N., Sherbaev, M. R., .Kudaybergenov, A. A., & Khasanova, S. K. (2021). Optimal control of pumping station operation modes by cascades of the Karshi main canal. *International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology*, 8(4), 17177-17185.
9. Makhmudova, D. M., & Khurramov, A. J. (2021). Improvement of Technique of Designing and Teaching Learning Process in the course “Methods of Teaching Mathematics. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE)*, 9(2), 5244-5249.
10. Melievna,, M. D., & Abdullaevich, K. Y. (2020). METHODOLOGY OF DEVELOPING CREATIVE COMPETENCE IN STUDENTS WITH PROBLEMATIC EDUCATION. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8(4), 142-146.
11. Sultanov, R., & Xalmetova, M. (2021). IKKI G`ILDIRAKLI TRANSPORT ROBOTLARI HARAKATINI DASTURLASH. *ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES*, 2(2), 108-114.
12. Xurramov, A. J., Boymurodov, A. K., & Xoluqulovich, J. A. (2021). EDUCATIONAL TECHNOLOGIES AND THEIR QUALITY ASSESSMENT. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8(12), 162-166.
13. АЗИМҚУЛОВ,, С. (2021). ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ИННОВАЦИОН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ АСОСИДА ТАШКИЛ КИЛИШДА ҚУЛЛАНИЛАДИГАН ЎҚИТИШ УСУЛИ ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ. *О`zMU xabarлари*, 54-56.
14. Хуррамов, А. Ж., Махкамова, М. У., & Юсупов, А. И. (2021). ФОРСАЙТ – ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТНИ КЕНГАЙТИРИШ ОМИЛИ СИФАТИДА. *ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES*, 2(4), 694-701.
15. ЮСУПОВ, М., & АБДРУРАИМОВ, Ж. Ф. (2021). ЧИСЛЕННОМОДЕЛИРОВАНИЕ НЕЛИНЕЙНЫХ ЗАДАЧ НАСЛЕДСТВЕННОЙ УПРУГОСТИ. *International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology (IJIRSET)* , 10(6), 6004-6010.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING BILIM VA KO'NIKMALARINI INTEGRATSION SHAROIT ASOSIDA OSHIRISH

Ilmiy rahbar: Abdalova Sayyora Rustamovna

Ataboyeva Muyassar Baxromovna

Toshkent viloyati, Chirchiq davlat pedagogika instituti

Ta'lim muassasining boshqaruv yo'nalishi 2-kurs magistiranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ta'lim jarayonini integratsiyalash pedagogik muammolari haqida so'z borgan.

Kalit so'zlar: aloqadorlik, barkamol shaxs, integratsiya, yaxlit, shaxsni shakllantirish, mantiqiy va emotsional,

ABSTRACT

This article discusses the pedagogical problems of integrating the educational process.

Keywords: relevance, harmonious personality, integration, integrity, personality formation, logical and emotional,

KIRISH

Jamiyatdagi integratsiya jarayonida insonning integratsiya – alohida elementlarni yig'ib, [ularni birlashtirish](#), yaxlit holga keltirish deb tushunish mumkin. Shuningdek, ko'pchilik olim va metodistlar integratsiya muammosining mazmunmohiyatini aniqlash bo'yicha fikr berganlar Hozirgi kunda "Integratsiya" tushunchasining aniq ta'rif metodik adabiyotlarda, bu muammo bo'yicha shug'ullangan olimlar tomonidan bir-biriga yaqin bo'lgan ta'riflarda berilgan. Ta'limni integratsiyalashning asosiy maqsadi boshlang'ich maktabdayoq tabiat va jamiyat haqida yaxshi tasavvur asoslarini qo'yish va ularning rivojlanishi qonunlariga o'z munosabatini shakllantirishdir. Mana shuning uchun kichik maktab o'quvchisi predmet yoki voqea hodisalarni bir necha tomondan ko'rishi muhim: mantiqiy va emotsional tomondan badiiy asarda hamda ilmiy-ommabop maqolada biolog, so'z ustasi, rassom, musiqachi nuqtai nazaridan va boshqalar. Ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda yashirin aloqadorlik va bog'lanishlarni aniqlay bilish, fanlararo bog'lanish, ya'ni uzviylikni ta'minlash bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir. Chunki fanlararo aloqadorlik ta'minlangan holda, darsni tashkil qila olgan o'qituvchi o'quvchilarda o'zining faniga bo'lgan qiziqishini oshiribgina qolmasdan, mazkur fanni o'zlashtirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ma'lumki, pedagogika fani yuksak aqliy salohiyatga ega bo'lgan barkamol avlodni shakllantirishga qaratilgan bo'lib, shunga ko'ra bugungi kunda davlatimiz va jamiyatimiz tomonidan qabul qilingan muhim me'yoriy hujjatlar – —Ta'lim to'g'risidagi Qonun, —2004-2009 yillarda maktab ta'limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturida ko'rsatib o'tilgan barkamol shaxsni shakllantirish yo'nalishlari, qonunlari va tamoyillariga asoslangan holda keng ko'lami tadqiqotlarni amalga oshirish zaruriyati vujudga keldi. Shu sababli pedagogika fani haqli ravishda davlat tomonidan fanning ustuvor sohalaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Bu jaraynda esa oliy ta'lim tashkilotlarida fanlararo aloqadorlikni tizimli tarzda amalga oshirish natijasida o'quv-tarbiya jarayonining aloqadorligi sezilarli darajada ortadi. O'quvchilarda dialektik tarzda fikrlash ko'nikmalari shakllandi. [Shu bilan bir qatorda](#), o'quv fanlariga oid bilim va qiziqishlarini rivojlantirishning muhim shartidir.

NATIJARAR

Zamonaviy sharoitlarda fanlarni o'qitishda ularning integratsiyasini ta'minlashga yetarli e'tibor berilmay kelmoqda. Hatto, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi o'quv rejalaridagi fizika va elektrotexnika, kimyo va materialshunoslik kabi fanlar ham tizimli o'zaro bog'liqlikni ta'minmagan holda o'qitilmoqda. Muammoni bartaraf etishga qaratilgan tadbirlar esa tegishli o'quv rejalarida ushbu fanlarni o'qitishning vaqt bo'yicha muvofiqlashtirilishi yoki fanlar mazmunini qisman uyg'unlashtirishga oid tadbirlar bilan cheklanmoqda. Uni tubdan hal qilish uchun esa, talabalar egallaydigan bilimlari yuqori sifat darajasini ta'minlovchi o'quv fanlari integratsiyasining zaruriy shart-sharoitlari, shakl, mazmun va vositalarini ishlab chiqish talab etilmoqda. Didaktika o'quv fanlarini integratsiyalashga bir qancha yondashuvlarni taklif qiladi, biroq hali bu jarayonning umume'tirof etilgan mazmuni, shakl va vositalari yaratilgan emas. Ko'pchilik pedagog olimlar ta'limdagi integratsion jarayonlarni o'rganishda fundamental fanlarni integratsiyalashdagi tasavvurlardan kelib chiqqan holda ish ko'radilar. Bu holat integratsiyaning dastlab fundamental tarmoqlarda amalga oshib, keyinchalik pedagogika sohasiga tarqalganligi bilan izohlanadi. Ta'kidlash joizki, o'quv fanlari ilmiy fanlardan farq qiladi. Faqat bu farq ular mazmunida emas, balki bilimlarning berilish shakli, hajmi va bayon qilinish chuqurligida o'z aksini topadi. O'quv fanini o'rganishdan maqsad o'quvchini fandagi ob'ektiv yangilik bilan tanishtirish emas, balki unda sub'ektiv yangilikka ega bo'lgan bilimlarni shakllantirishdan iborat.

MUHOKAMA

O'quv fanlari integratsiyasi ilm-fandagi shu jarayonlardan farq qiladi. Bu ma'noda integratsiya – fanlarning differentsiatsiyasi tufayli tarixan tarkib topgan o'quv fanlariga bo'lib o'qitish tizimining kamchiliklarini tuzatishga qaratilgan ularning o'zaro bog'liqligini ta'minlash shakli sifatida qaralishi mumkin. O'quv fanlarini

integratsiyalashning didaktik mohiyati turli o'quv fanlari bo'yicha yangi bilimlarni shakllantirishning kontseptual tuzilma va metodlarini aniqlash imkonini beruvchi pedagogik tadbirlar tartibi hamda qonuniyatlarini ishlab chiqish zarurati bilan belgilanadi. Tor ma'noda qaralganda, o'quv fanlari integratsiyasi fan sohalari va ilmiy bilimlar o'zaro sintezining uzviy davomi hisoblanadi. O'quv fanlari integratsiyasining asosiy maqsadi sub'ektiv yangi bilimlarni sintez qilishdan iborat bo'lib, integratsiya jarayonlarining bosh vazifasi – sub'ektiv yangi ilmiy bilimlarni sintez qilishga qaratilgan pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqishdan iborat. O'quv fanlarini integratsiyalashgan holda o'rganishda sub'ektiv yangi bilimlar sintezi qanday kechadi? – degan savol yuzaga kelishi mumkin. Didaktikada turli fanlarga taaluqli o'quv materiallarini bitta kursga birlashtirish kabi integratsiyaning turli shakllari taklif qilinadi. Biroq, pedagogik tajribalar bu kabi shakllarning yetarli samara bermasligini ko'rsatmoqda. Biz, ta'lim tizimida tarixan tarkib topgan fanlarga bo'lib o'qitish tizimi saqlanib qolishining tarafdorimiz. O'quv fanlari nisbatan mustaqil bo'lishi kerak, chunki ularning har biri o'z tili, tushunchalar apparati, metodologiyasi, metodikasi, tadqiqot predmeti va kontseptsiyasiga ega alohida fan sohasini ifoda etadi. Shu bilan birga, ularni o'zaro bog'liqlikda o'rganish bilan bog'liq imkoniyatlar ro'yobga chiqarilishi lozim. Bunday imkoniyat jumladan fanlararo yondashuv asosida ta'minlanadi. Uni o'quv fanlarini integratsiyalash shakli sifatida ham, sub'ektiv yangi bilimlarni sintez qilish metodi sifatida ham qarash mumkin. Biz fanlararo yondashuvni umumta'lim hamda maxsus fanlarni integratsiyalashda pedagogika fani uchun eng optimal yo'nalish sifatida qaraymiz. Biz o'quv fanlarini integratsiyalash natijasi fanlar o'zaro bog'lanmagan holda o'rgatilganda shakllantirish mumkin bo'lmagan sub'ektiv yangi bilimlarning o'zlashtirilishi, — degan kontseptual g'oyaga tayanamiz.

XULOSA

Ta'lim jarayonida yangi bilimlarning fanlararo sintez jarayoni juda sekin kechib, ba'zida u bir qancha o'n yilliklarga teng davrni qamrab oladi. O'quv jarayonida o'qituvchi bir yoki bir necha mashg'ulot, yoki hatto bir necha daqiqa ichida talabani ilgari turli fanlariga oid o'zlashtirilgan bilimlarga tayanuvchi sub'ektiv yangi bilimga —olib kelishil kerak bo'ladi. Ya'ni, bilimlarni tayyor holatida berish emas, balki ularning sintezi uchun tegishli shart-sharoitlar yaratilishi kerak. Bu vazifani amalga oshirishning texnologik usullaridan biri bir sohaga oid bilimlarni boshqasiga olib o'tish bilan bog'liq bo'lib, u fanlararo aloqalarni o'rnatishning asosiy mexanizmi hisoblanadi desak mubolag'a bo'lmaydi.

REFERENCE

1. Ibragimov X.I., Abdullayeva Sh.A. Pedagogika nazariyasi. - T.: —Fan va texnologiyalarl nashriyoti, 2008.
2. Azizxo'jayeva N.«Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat». TDPU-2003.
3. Г.И.ХАСАНОВА —Таълим жараёнида дастурлаштирилган ўқитиш

- технологиясидан фойдаланишнинг афзалликларини Жиззах: 2020. 420 бет. 2232256
4. Хасанова, Г. (2021). Олий таълим муассасалари педагогларининг Креатив қобилиятларини ривожлантиришнинг мазмуни. *Academic Research in Educational Sciences*, 2(1), 778-782
 5. М.Усмонова . Ўқувчи шахсига йўналтирилган педагогик технологиялар Таълим технологиялари. 2016 йил. 4-сон.
 6. М.Усмонова .Педагогик жараён лойихаси – машғулотлар самарадорлигини таъминлаш воситаси сифатида Бошланғич таълим ва жисмоний маданият йўналишида сифат ва самарадорликни ошириш: муаммо ва ечимлар Халқаро илмий конференция. Тошкент. 25 май, 2017 йил
 7. Садиковна, у. м. (2013). Ali Şir Nevai Eserlerinde Bitki Adları . *Dil ve Edebiyat Araştırmaları* , (8) , 0-0 . Retrieved from
 8. Maxfuza Usmanova, THE CONCEPT OF EDUCATIONAL PROFESSIONAL COMPETENCE AND ITS YIELD FACTORS , Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №54
 9. Norquziyeva, M. (2020). The role of educational technology in shaping the professional stability of students. Архив Научных Публикаций JSPI.
 10. Abdurakhmonovna, N. M. (2020). Methodology of giving professional knowledge to future teachers. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(5), 1378-1383.
 11. Manzura, N. (2021). Sustainable Activity in the Teaching Profession and Its Foundations. *PsychologyandEducationJournal*, 58(2), 1339-1345.
 12. Abdurahmonovna, N. M. (2021). Pedagogical and Psychological Aspects of Professional Sustainability of Future Teachers.
 13. Xasanova, G. (2020). Мактабгача таълим ташкилотларида халқ оғзаки ижоди воситаларидан фойдаланишнинг педагогик мазмуни. Архив Научных Публикаций JSPI.

**KLASTER ASOSIDA OILAVIY MAKTABGACHA TA'LIM
TASHKILOTLARIDA INNOVATSION TA'LIM TARBIYA JARAYONINI
TASHKIL ETISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA**

Ilmiy rahbar: Abdalova Sayyora Rustamovna

Abdikerimova Madina Miyatovna

Toshkent viloyati, Chirchiq davlat pedagogika instituti

Ta'lim muassasining boshqaruv yo'nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada klaster metodining mashg'ulotlardagi ahamiyati, mazkur metodning mazmun va mohiyati, ta'lim tarbiya jarayoniga ta'siri haqida yozilgan.

Kalit so'zlar: ruhiy va jismoniy kuch, klaster metodi, Milliy ta'lim tizimi, M. Porter, ta'lim tizimi, iqtisodiy klaster...

Аннотация

В данной статье описывается значение кластерного метода в обучении, содержание и сущность этого метода, его влияние на образовательный процесс.

Ключевые слова: умственная и физическая сила, кластерный метод, национальная система образования, М. Портер, система образования, экономический кластер...

Abstract

This article describes the importance of the cluster method in training, the content and essence of this method, and its impact on the educational process.

Key words: mental and physical strength, cluster method, National education system, M. Porter, education system, economic cluster...

Maktabgacha ta'lim muassasalarida zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o'quvchilarga yetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, o'quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko'nikma va malakalar darajasini baholash o'qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

Pedagogik texnologiya o'z mohiyatiga ko'ra sub'ektiv xususiyatga ega. Qanday shakl, metod va vositalar yordamida tashkil etilishidan qat'iy nazar texnologiyalar:

- pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishi;
- o'qituvchi o'rtasida o'zaro hamkorlikni qaror toptirishi;
- o'quvchilar tomonidan o'quv predmetlari bo'yicha puxta bilimlarning egallanishini ta'minlashi;

— o'quvchilarda mustaqil, erkin va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishi;

— o'quvchilarning o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqara olishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishi;

— pedagogik jarayonda demokratik va insonparvarlik g'oyalarining ustivorligiga erishishni kafolatlashi zarur.

Quyida, Maktabgacha ta'lim tashkilotida klaster metodining mashg'ulot jarayonida ahamiyati ko'rib chiqiladi.

Mashg'ulot jarayonida o'quvchilar faoliyatini standart talablar asosida nazorat qilish, ular tomonidan bildirilayotgan fikrlarni baholashga yo'l qo'yilmaydi. Ularning fikrlari baholanib borilsa, o'quvchilar diqqatlarini shaxsiy fikrlarini himoya qilishga qaratadilar, oqibatda yangi fikrlar ilgari surilmaydi. Metodni qo'llashdan ko'zlangan asosiy maqsad o'quvchilarni muammo bo'yicha keng fikr yuritishga undash ekanligini yodda tutgan holda ularning faoliyatini baholab borishdan voz kechish maqsadga muvofiqdir.

“KLASTER” METODI

Klaster (g'uncha, bog'lam) metodi pedagogik, didaktik strategiyaning muayyan shakli bo'lib, u o'quvchilarga ixtiyoriy muammolar xususida erkin, ochiq o'ylash va shaxsiy fikrlarni bemalol bayon etish uchun sharoit yaratishga yordam beradi. Mazkur metod turli xil g'oyalar o'rtasidagi aloqalar to'g'risida fikrlash imkoniyatini beruvchi tuzilmani aniqlashni talab etadi. “Klaster” metodi aniq ob'ektga yo'naltirilmagan fikrlash shakli sanaladi. Undan foydalanish inson miya faoliyatining ishlash tamoyili bilan bog'liq ravishda amalga oshadi. Ushbu metod muayyan mavzuning o'quvchilar tomonidan chuqur hamda puxta o'zlashtirilguniga qadar fikrlash faoliyatining bir maromda bo'lishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Stil g'oyasiga muvofiq ishlab chiqilgan “Klaster” metodi puxta o'ylangan strategiya bo'lib, undan o'quvchilar bilan yakka tartibda yoki guruh asosidan tashkil etiladigan mashg'ulot jarayonida foydalanish mumkin. Metod guruh asosida tashkil etilayotgan mashg'ulotlar va o'quvchilar tomonidan bildirilayotgan g'oyalarning majmui tarzida namoyon bo'ladi. Bu esa ilgari surilgan g'oyalarni umumlashtirish va ular o'rtasidagi aloqalarni topish imkoniyatini yaratadi.

“Klaster” metodidan foydalanishda quyidagi shartlarga rioya qilish talab etiladi:

1. Nimaniki o'ylagan bo'lsangiz, shuni qog'ozga yozing. Fikringizning sifati to'g'risida o'ylab o'tirmay, ularni shunchaki yozib boring.
2. Belgilangan vaqt nihoyasiga yetmaguncha, yozishdan to'xtamang. Agar ma'lum muddat biror bir g'oyani o'ylay olmasangiz, u holda qog'ozga biror narsaning rasmini chiza boshlang. Bu harakatni yangi g'oya tug'ulguncha davom ettiring.
3. Yozuvingizning orfografiyasi yoki boshqa jihatlariga e'tibor bermang.

4. Muayyan tushuncha doirasida imkon qadar ko'proq yangi g'oyalarni ilgari surish hamda mazkur g'oyalar o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni, bog'liqlikni ko'rsatishga harakat qiling. G'oyalar yig'indisining sifati va ular o'rtasidagi aloqalarni ko'rsatishni cheklamang.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab jahon iqtisodiyotida ro'y berayotgan integratsiya jarayonlari uning baynalminallashuvi va globallashuvi rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Jahon iqtisodiyotining globallashuvi bir tomondan qo'shimcha qiymat yaratishning transmilliy "zanjirini" ko'zda tutgan xolda, ikkinchi tarafdan ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohaslarida ham raqobatni kuchaytirmoqda.

Keyingi yillarda jamiyatimizda yuz berayotgan tub o'zgarishlar ta'lim sohasini ham qamrab olmoqda. Milliy ta'lim tizimining faoliyatiga nazar tashlaydigan bo'lsak, ko'plab ijodiy ishlar amalga oshirilganiga guvoh bo'lamiz. Xozirgi vaqtda kadrlar tayyorlash sohasida ta'lim turlari o'rtasida aloqa va uzviylik ta'minlanishida ayrim kamchiliklar ham kuzatilmoqda, bu esa ta'lim sifatini pasayishiga qisman sabab bo'lmoqda[1].

Klasterlarni shakllantirishdan maqsad – shahar, tuman va viloyat ichida joylashgan bir xil soha korxonalarini va ular bilan yagona texnologik zanjirda bo'lgan ta'lim, ilmiy, injiniring, standartlashtirish, sertifikatlashtirish va boshqa xizmatlarni uyg'unlashtirish – innovation ishlab chiqarishni tashkil etish asosida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga yo'naltirishdan iborat.

"Klaster" nazariyasining asosi bo'lib, Alfred Marshallning XIX asr oxirida yozilgan "Iqtisodiyot prinsiplari" nomli asarida (1890) ixtisoslashgan tarmoq sohalarning alohida hududlarda uyg'unlashishi to'g'risidagi fikr-mulohazalari hisoblanadi. Uning ilmiy xulosalari bo'yicha ixtisoslashgan faoliyat yurituvchi sub'ektlarni hududiy uyg'unlashuvi:

- malakaviy mehnat resurslarining borligi; □ ta'minotchi va qo'shimcha sohalarning o'sishi;
- har-xil firmalarni ishlab chiqarish jarayonining turli bo'g'inlariga ixtisoslashuvining mavjudligiga asoslanganligidir.

Birinchi marta ta'lim klasteri atamasi Maykl Evgeniy Porter tomonidan ilmiy qo'llanishga kiritildi. U ilmiy ishlarida klasterga shunday ta'rif beradi: "klaster - bu bir-biriga bog'langan kompaniyalar, ixtisoslashgan etkazib beruvchilar, xizmat ko'rsatuvchi provayderlar, tegishli sohalardagi firmalar, shuningdek, ma'lum sohalardagi faoliyati bilan bog'liq bo'lgan, raqobatlashadigan, lekin shu bilan birga birgalikdagi ishlarni olib boradigan tashkilotlardir.[2]

Maykl Porter nazariyasiga ko'ra, **klaster** geografik jihatdan qo'shni bo'lgan o'zaro bog'liq kompaniyalar (yetkazib beruvchilar, ishlab chiqaruvchilar va boshqalar) va muayyan sohada faoliyat yurituvchi tashkilotlar (ta'lim muassasalari, davlat organlari, infratuzilma korxonalarini) guruhidir deb izoh beradi.

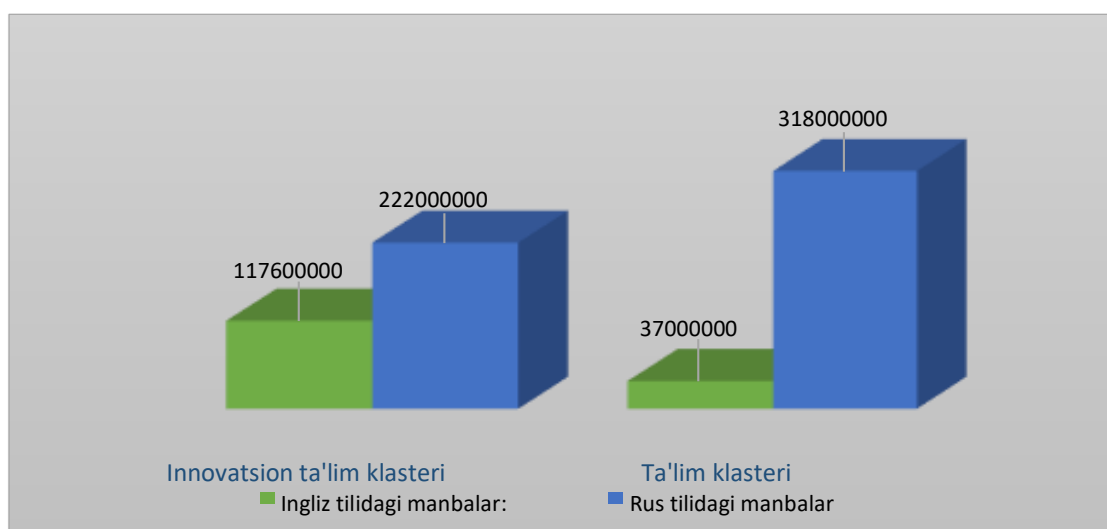
Tizimli yondashuv nuqtai nazaridan esa, klaster - bu yagona tashkiliy tuzilishga birlashtirilgan, elementlari o'zaro bog'liq va o'zaro bog'liq bo'lgan, ma'lum maqsadlar uchun birgalikda faoliyat ko'rsatadigan, bir -biri bilan bog'liq bo'lgan turli tarmoqlarning xo'jalik yurituvchi sub'ektlari yig'indisidir [3].

M. Porter shuni ko'rsatdiki, kompaniyaning raqobatbardoshligi ko'p jihatdan uning iqtisodiy muhitining raqobatbardoshligi bilan belgilanadi, bu esa o'z navbatida klaster ichidagi asosiy shartlar (umumiy resurs) va raqobatga bog'liq.

Ta'kidlash joizki, M. Porter mahalliy hududda joylashgan va bozorga kirishda umumiy vazifalar bilan birlashtirilgan firma va kompaniyalar uchun ko'rib chiqilayotgan kontseptsiyani kiritdi. Ammo uning tadqiqotlari internet hali keng tarqalmagan paytda nashr etilgan edi. Bugungi kunda hududiy yaqinlik klaster komponentlari o'rtasidagi aloqalarni saqlab qolish uchun tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Hozirgi vaqtda hatto yangi kontseptsiya - aholi klaster zonasidan ancha uzoq masofada joylashgan masofali klaster joriy etilmoqda. Bunday holda, klaster doirasidagi obektlarning tarmoqdagi o'zaro ta'siri haqida gapirish mumkin [4].

Ta'lim klasteri tushunchasi yigirma yildan beri ishlatilayotgan bo'lib, biz 1990 yilda ingliz tilidagi manbalarda va 1993 yilda rus tilidagi manbalarda bu atama haqida birinchi eslatmalarni ko'rishimiz mumkin. Zamonaviy pedagogikada ta'lim klasteri mavzusida ilmiy izlanishlar olib borgan **соколова Евгения Ивановна ning** ilmiy ishlarida 2014-yil holatiga ko'ra Internet ma'lumotlari klaster atamasining ingliz va rus tilidagi manbalarda ishlatilishining quyidagi chastotasini ko'rsatadi(1-rasm):

	Innovatsion ta'lim klasteri	Ta'lim klasteri
Ingliz tilidagi manbalar:	117600000	37000000
Rus tilidagi manbalar	222000000	318000000

1-rasm klaster atamasini ingliz va rus tilidagi manbalarda ishlatilish ko'rsatgichi

Konnotatsiya nuqtai nazaridan ingliz va rus atamalari deyarli bir -biriga mos keladi. Sababi, bizning fikrimizcha, aniq - ularning barchasi M. Porter tomonidan berilgan klasterning klassik ta'rifiga to'g'ri keladi. Rus tilidagi ilmiy adabiyotlarda "ta'lim klasteri" ning kontseptual sohasi bilan bog'liq ko'plab tadqiqotlar mavjud. Manbalar shuni ko'rsatadiki, bu muammo 10 yil davomida Rossiya ta'lim makonida yaqindan o'rganilgan. Ingliz tilidagi manbalar tahlili shuni ko'rsatdiki, ta'lim klasterlari chet elda ta'lim amaliyotida keng qo'llaniladi, muammo bo'yicha nazariy tadqiqotlar hajmi nisbatan kichik. Rus adabiyotida, aksincha, katta nazariy tadqiqotlar to'plami shakllantirilgan va allaqachon faoliyat ko'rsatayotgan o'quv klasterlarining tahlili kamroq nashrlar bilan ifodalanadi. Rossiya amaliyotida klaster siyosati, asosan, klasterlarning shakllanishi va rivojlanishiga qaratilgan. Chet elda bo'lganida, uning maqsadi asosan mavjud klasterlarni qo'llab -quvvatlashdir[5].

M. Porterning ishida Massachusets va Garvard universitetlari yetakchilari tomonidan ta'lim klasteri tahlil qilingan, uning mamlakatdagi, ta'lim sohasidagi rolini boshqa shtatlar (birinchi navbatda Kaliforniya) va boshqa davlatlar bilan solishtirganda batafsil tasvirlangan, uning kontseptual diagrammasi berilgan. ta'lim klasteri [6]. Evropada ta'limida klaster siyosatini faol amalga oshirish 1990 -yillarda "iqtisodiy klaster" atamasi ommalashgan davrda boshlangan. Masalan, Buyuk Britaniyada ko'p sonli innovatsion tibbiy ta'lim klasterlari rivojlangan (10 ga yaqin sayt topildi). Bularning barchasi faqat oliy o'quv yurtlari, mahalliy hokimiyatlar, xayriya tashkilotlari va innovatsion amaliyotning boshida turgan xususiy kompaniyalar bilan yaqin hamkorlik orqali amalga oshirilgan [5].

REFERENCES

1. Боймуродов, А.Х. (2020). Integration of general educational schools and higher education institutions in the innovative cluster of pedagogical education. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8(8), 1-5.
2. Боймуродов, А.Х. (2019). Умумий ўрта таълим тизимида Информатика ва ахборот технологиялари фани кластер модели ахборот манбаларини яшратиш. *Замонавий таълим*, 10(10), 43-51.
3. Боймуродов, А.Х. (2020). Умумий ўрта таълим тизимида информатика ва ахборот технологиялари фанини ўқитишнинг инновацион кластер модели. *ЎзМУ хабарлари*, 1(2), 42-46.
4. Боймуродов, А.Х. (2020). Педагогик таълим инновацион кластерида on-line тизимдан фойдалани. *ЎзМУ хабарлар*, 1(2), 72-74.
5. Боймуродов, А.Х. (2020). Online form of ensuring the connection of educational cluster participants. *International OnlineConference Economics&Social Sciences*.28(1), 289-291.

6. Азимкулов, С.Н., Боймуродов, А.Х., (2021). Таълим самарадаорлигига эришишда тизимда инновацион улуллар. *Academic Research In Educational Sciences*, 2(2), 59-67.
7. Жўраева, Н. В., Султанов, Р. О., Абдуллаева, С. А., Рахимжонова, В. А. (2020). Systematization of word combinations in the uzbek language. *Наука и Мир*, 2(6), 6568
8. Kamolov, E. R., Raximov, S. M., Sultanov, R. O., Maxmudov, M.A., (2021). Innovative method of developing creative thinking of students. *Экономика и социум*, 1(80).
9. Sultanov, R., Xalmetova, M.(2021). Ikki g`ildirakli transport robotlari harakatini dasturlash. *Academic Research in Educational Sciences*, 2(2), 108-114.
10. Kuralov, Y. A. (2020). Development Of Geometric Creativity Of Secondary Scholl Students By Computer. *International Journal of Scientific & Technology Research - (IJSTR) Volume-9 Issue-2, February 2020 Edition*, 4572-4576.
11. Kuralov, Y. A., (2021). Elektron raqamli imzo algoritmlarining qiyosiy tahlili (RSA, ELGAMAL, DSA). *Academic Research in Educational Sciences*, 2(5) 428-438. 12. Kuralov Y. A. (2020). Development Of Geometric Creativity Of Secondary Scholl Students By Computer. *International Journal of Scientific & Technology Research - (IJSTR) Volume-9 Issue-2, February 2020 Edition*, 4572-4576.
13. Kuralov Y. A., Makhmudova, D. M. (2020). METHODOLOGY OF DEVELOPING CREATIVE COMPETENCE IN STUDENTS WITH PROBLEMATIC EDUCATION. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 4, 2020, Part III ISSN 2056-5852*, 142-146.
14. Akhmedov B. A., Majidov J. M., Narimbetova Z. A., Kuralov Yu. A. (2020). Active interactive and distance forms of the cluster method of learning in development of higher education. *Экономика и социум*, 12(79), 805-808.
15. Kuralov Y. A., (2021). Elektron raqamli imzo algoritmlarining qiyosiy tahlili (RSA, ELGAMAL, DSA). *Academic Research in Educational Sciences*, 2(5) 428-438.

БЛИЖАЙШИЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ХИРУРГИЧЕСКОГО ЛЕЧЕНИЯ ДЕТЕЙ С АСЕПТИЧЕСКИМ НЕКРОЗОМ ГОЛОВКИ БЕДРЕННОЙ КОСТИ ПОСЛЕ БЕСКРОВОГНО ВПРАВЛЕНИЯ ВРОЖДЁННОГО ВЫВИХА БЕДРА

Алпысбаев Х.Ш., Тапилов Э.А., Кушабаев А.Н.

Республиканский центр детской ортопедии МЗ РУз

Ключевые слова: врождённый вывих бедра, некроз головки бедра, эпифизеодез, апофизеодез, деформация проксимального отдела бедренной кости.

Асептический некроз головки бедренной кости (АНГБК) – частое и тяжёлое осложнение, возникающее после вправления врождённого вывиха бедра у детей, приводящее к раннему развитию диспластического коксартроза, заметно удлиняющее период долечивания детей и во многом определяющее функциональный и анатомический исход [1,3,5,8]. По данным литературы, частота указанного осложнения при закрытом вправлении вывиха бедра варьирует от 10 до 60 % [13,18,20]. Несомненно, многократные попытки вправления, оканчивающиеся безрезультатно независимо от причины, в сочетании с длительной иммобилизацией в гипсовой повязке в антефизиологическом положении нижних конечностей приводят к ятрогенным повреждениям структуры сустава, вызывают васкулярные нарушения, что в конечном итоге инициирует возникновение различных деформаций головки бедренной кости [2,3,4,6,9,15,19]. Деформаций проксимального отдела бедренной кости (ПОБК) у детей после АНГБК не являются редкостью и часто требуют выполнения сложных хирургических вмешательств [11,17,21]. Тяжесть остаточных деформаций, по мнению Luhmann S.J. et al, Herold H.Z. зависит от тяжести поражения ядра окостенения эпифиза головки бедренной кости, в начале патологического процесса. [16,20]. Считается, что II тип деформации по Kalamchi встречается наиболее часто и составляет от 25 до 61% [17,19]. Нередко при данном типе патологии помимо перечисленных проблем развивается многоплоскостная деформация ПОБК проксимального отдела бедренной кости [4]. Проблема лечения АНГБК и последствия нарушения роста латеральной части проксимальной ростковой пластинки бедра не всегда приводит к удовлетворительным результатам [7,11,12,17,22,]. Для нормализации соотношений в суставе хирургический метод является единственным, причем N. Clarke [14] основной задачей лечения деформаций после АН видел в их «минимизации хирургическим путем», а Ю.И. Поздников [9] «идеалом лечения» считал восстановление формы и функции сустава. Методы хирургической

коррекций деформаций ПОБК должны применяться дифференцированно в разных возрастных группах с учетом результатов комплексной оценки состояния тазобедренного сустава и биомеханического прогноза его развития после планируемой реконструкции.

Материалы и методы исследования. Проанализированы ближайшие результаты лечения 72 детей, в возрасте от 7 до 12 лет с многоплоскостными деформациями проксимального отдела бедренной кости при АНГБК после бескровного вправления врожденного вывиха бедра. У всех больных отмечалась многоплоскостная деформация проксимального конца бедренной кости: подвывих бедра, варусная или вальгусная деформация и укорочение шейки бедра, вальгусное отклонение эпифиза, высокое стояние большого вертела и отрицательное значение артикулотрохантерной дистанции. При рентгенологическом обследовании детей рентгенография тазобедренных суставов производилась в передне-задней проекции при среднем положении бёдер, при внутренней ротации и отведении нижней конечности. На рентгенограммах измеряли показатели характеризующие угловые величины тазобедренного сустава и проксимального отдела бедренной кости: угол вертикального наклона впадины, угол вертикального соответствия, ацетабулярный угол, шеечно-диафизарный угол, угол антеверсии, угол Альсберга, коэффициент костного покрытия и показатели, характеризующие соотношение головки бедра и большого вертела во фронтальной плоскости: артикуло-трохантерная дистанция, трохантерно-трохантерная дистанция, артикуло-маловертельная дистанция (Рис.№1).

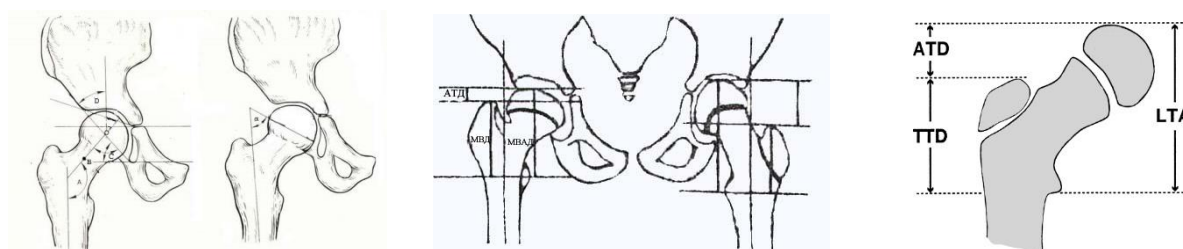

Рис.№1. Рентгенологические показатели тазобедренного сустава.

Показанием к применению корригирующих остеотомий явилась совокупность клиничко-рентгенологических данных: хромота, порочная установка нижней конечностей, значимое ограничение отведения бедра, слабость ягодичных мышц, нарушение соотношений в тазобедренном суставе, подвывих бедра, деформация проксимального отдела бедренной кости: соха valga (каудальная позиция большого вертела), соха vara (краниальная позиция большого вертела), соха breva, высокое положение относительно головки бедра (relative overgrowth of the greater trochanter), соха magna, а не само укорочение нижней конечности. При лечении пациентов применялись следующие виды

оперативного лечения: внесуставная или открытая центрация головки бедренной кости с межвертельной деторсионно-варизирующей или деваризирующей и ротационной остеотомией бедренной кости с «апофизеодезом» или низведением «транспозицией» большого вертела в каудальном направлении. При ацетабулярной дисплазии корригирующие межвертельные ротационные остеотомии бедренной кости сочетали с ацетабулопластикой, которая целесообразно выполнить одновременно с остеотомией бедра. Результаты лечения проанализированы в срок от 8 месяцев до 3 лет. Клинические исходы оценены по McKey.

Клинический пример №1. Пациентка Ф.Н. 13 лет. 12.08.2019 г. поступила в отделение с жалобами на ходьбу с внутренней ротацией нижних конечностей, быструю утомляемость, усталость в ногах и усиление поясничного лордоза и наклон таза. Из анамнеза: врожденный вывих бедер диагностирован в 4 месячном возрасте ребенка. Наложена гипсовая повязка по методу Шептуна сроком на 3 месяца. После снятия гипсовой повязки на нижние конечности надета шина Виленского. Через год пациентка начала ходить. В динамике диагностирован асептический некроз головок бедренных костей. Год тому назад ребенок начал хромать на правую ногу. Со слов родителей в динамике интенсивность выше перечисленных жалоб усиливалась, в дальнейшем к этим жалобам присоединилась боль в правом тазобедренном суставе. В августе 2019 года обратилась с выше указанными жалобами в РЦДО. После обследования поставлен диагноз: Врожденный вывих бедер. Состояние после бескровного вправления. Остаточный подвывих бедер вследствие асептического некроза головок бедренных костей. Деформация проксимального отдела бедренных костей IV типа по Kalamchi: соха vara, соха breva et antetorsia, высокое стояние большого вертела. Рис.№1(а).

Клинически: ходит самостоятельно, хромя на правую ногу. Ось нижних конечностей ровная. Большой вертел правой бедренной кости находится выше линии Розер-Нелатона, слева находится на линии Розер-Нелатона. Симптом Тренделенбурга положительный. Движения в тазобедренных суставах: разгибание- $180^{\circ}/0^{\circ}/180^{\circ}$, сгибание- $120^{\circ}/0^{\circ}/120^{\circ}$, отведение- $30^{\circ}/0^{\circ}/40^{\circ}$, внутренняя ротация- $70^{\circ}/0^{\circ}/60^{\circ}$, наружная ротация- $30^{\circ}/0^{\circ}/40^{\circ}$. Симптом Тренделенбурга положительный слева.

Рентгенологически: отмечается классическая деформация проксимального конца бедренных костей по типу выраженное укорочение шейки бедра (соха breva), поворот проксимального отдела бедра (antetorsia), высокое стояние большого вертела, ШДУ: $110^{\circ}/120^{\circ}$, верхушка большого вертела правой бедренной кости расположена выше суставной щели (АТД: имеет отрицательное значение), верхушка большого вертела левой бедренной кости

расположена на линии суставной щели, разрыв линии Шентона на 1, см., отмечается инконгруэнтность суставных поверхностей. Стабильность суставов снижена. Рис.№1(а).

Рис.№1(а)

Рис.№1(б)

Рис.№1(в)

Рис.№1(а): Классическая деформация проксимального отдела бедренных костей. Подвывих бедер, выраженное укорочение шеек бедёр (соха breva), поворот проксимального отдела бедёр (antetorsia), высокое стояние большого вертела бедёр (АТД справа имеет отрицательное значение: - 10мм, слева верхушка большого вертела находится несколько ближе к верхнему полюсу головки бедра - АТД составляет 2мм), стабильность суставов снижена, ШДУ: 110°/120°, разрыв линии Шентона на 1,0см., отмечается инконгруэнтность суставных поверхностей.

15.04.2019 г. произведено оперативное вмешательство: *Внесуставная центрация головки левой бедренной кости с межвертельной деторсионно-вальгизирующей-заднеротационной остеотомией бедра и транспозицией большого вертела.* Рис.№1(б).

После получения 2-х курсов реабилитационного лечения через 7,5 месяцев 05.12.2019 г. произведено оперативное вмешательства: *Внесуставная центрация головки правой бедренной кости с межвертельной деторсионно-вальгизирующей-заднеротационной остеотомией бедра и транспозицией большого вертела.* Рис.№1(б).

Рис.№1(б): СПО. Головки бедренных костей центрированы на дно вертлужных впадин, шейки бедренных костей, суставные поверхности конгруэнтны, положение больших вертелов нормализовано (АТД составляет 25мм/23мм), непрерывность линии Шентона восстановлена.

Через 6 мес. после оперативного лечения в правом тазобедренном суставе 04.06.2020 г. произведено: *Удаление металлоконструкции из проксимального отдела бедренных костей.*

Через 2 года после оперативного вмешательства пациентка ходит самостоятельно, не хромает. Длина нижних конечностей одинаковая, ось ровная. Большие вертелы бедренных костей находятся на линии Розер-Нелатона. Симптом Тренделенбурга отрицательный. Движения в тазобедренных суставах:

разгибание- $180^{\circ}/0^{\circ}/180^{\circ}$, сгибание- $120^{\circ}/0^{\circ}/120^{\circ}$, отведение- $50^{\circ}/0^{\circ}/50^{\circ}$, внутренняя ротация- $40^{\circ}/0^{\circ}/40^{\circ}$, наружная ротация- $30^{\circ}/0^{\circ}/30^{\circ}$. Рис.№1(в).

Рис.№1(в): СПО. Рентгенологический результат через 2 года после оперативного вмешательства. Головки бедренных костей центрированы на дно вертлужных впадин, шейки бедренных костей удлинены, суставные поверхности конгруэнтны, положение больших вертелов нормализовано (АТД составляет 25мм/23мм), непрерывность линии Шентона восстановлена, Достигнутые после остеотомии соотношения в суставе сохранены, суставная щель достаточной высоты.

Клинический пример №2. Пациент Э.Э. 24.07.2011 г.р. Поступил в клинику с жалобами на появление боли и чувства усталости в левом тазобедренном суставе после физических нагрузок. Ранее лечилась по поводу врожденного вывиха левого бедра консервативно. Д-з: Врожденный вывих левого бедра. Состояние после бескровного вправления. Остаточный подвывих левого бедра вследствие асептического некроза головки. Деформация проксимального отдела бедренных костей II типа по Kalamchi: соха vara, соха breva et antetorsia, высокое стояние большого вертела. Ацетабулярная дисплазия.

Клинически: ходит самостоятельно, хромая на левую нижнюю конечность. Движения в тазобедренных суставах сагиттальной плоскости в полном объёме, разгибание- $180^{\circ}/0^{\circ}/180^{\circ}$, сгибание- $120^{\circ}/0^{\circ}/120^{\circ}$, отведение- $50^{\circ}/0^{\circ}/30^{\circ}$, внутренняя ротация- $40^{\circ}/0^{\circ}/60^{\circ}$, наружная ротация- $30^{\circ}/0^{\circ}/30^{\circ}$. Симптом Тренделенбурга положительный слева.

Рис.№2(а)

Рис.№2 (б)

Рис.№3(в)

Рис.№2(г)

Рентгенологически: отмечается классическая деформация проксимального отдела левой бедренной кости по II типу: укорочение шейки бедра (соха breva), поворот проксимального отдела бедра кпереди (antetorsia), гипертрофии большого вертела. Стабильность суставов снижена. Выраженное укорочение головки и шейки бедра. ШДУ: $130^{\circ}/125^{\circ}$, верхушка большого вертела левой бедренной кости расположена несколько ближе к верхнему полюсу головки (АТД слева 10 мм.), разрыв линии Шентона на 1,0 см. Рис. №2(а,б).

Рис. №2(а) рентгенография тазобедренных суставов: подвывих головки левого бедра, классическая деформация проксимального отдела левой бедренной кости по типу укорочение шейки бедра (соха breva), поворот проксимального отдела бедра кпереди (antetorsia), гипертрофия большого вертела. Стабильность суставов снижена. Выраженное укорочение головки и шейки

бедра. ШДУ: $130^{\circ}/100^{\circ}$, верхушка большого вертела левой бедренной кости расположена несколько ближе к верхнему полюсу головки (АТД слева 10 мм.), разрыв линии Шентона на 1, см.

Рис.№2(б): рентгенография в положении внутренней ротации левой нижней конечности: головка и шейка бедра укорочены и утолщены, центрированы на дно вертлужной впадины, ШДУ: 100° , АТД: 10 мм., разрыв линии Шентона на 1,0 см, ацетабулярная дисплазия.

22.02.2019 г. произведено оперативное вмешательство: *внесуставная центрация головки левой бедренной кости с межвертельной деторсионно-вальгизирующей-заднеротационной остеотомией бедра, апофизеодезом большого вертела и пластикой крыши вертлужной впадины по Пембертону.* Рис№2(в).

Рис№2(в): СПО: головка левой бедренной кости центрирована на дно вертлужной впадины, произведена межвертельная коррекция бедренной кости с фиксацией костных фрагментов «Г» образной пластиной и 3-мя винтами, «апофизеодез» большого вертела 2-мя винтами, перикапсулярная пластика крыши вертлужной впадины с наклоном дистального фрагмента кпереди, кнаружи и вниз со вставлением в образованный паз ауто трансплантата и синтезом его спицей. ШДУ: $130^{\circ}/130^{\circ}$.

08.08.2019 г. произведено оперативное вмешательство: *удаление металлоконструкции из проксимального отдела левого бедра и крыла подвздошной кости.*

Рис№2(г): Результат через 2 года после оперативного лечения: головка левой бедренной кости центрирована на дно впадины, с хорошим покрытием крышей вертлужной впадины, ШДУ: $130^{\circ}/130^{\circ}$, АТД 8 мм. Вмешательство позволило восстановить центрацию головки левой бедренной кости, шеечно-диафизарный угол, улучшить конгруэнтность суставных поверхностей, нормализовать положение большого вертела, улучшить биомеханику сустава, удлинить шейку бедра и конечность в целом.

Результаты и их обсуждения. Нарушение роста и формирования проксимального конца бедренной кости зависит от преждевременного закрытия ростковой зоны, её «эпифизеодеза» в том или ином её отделе после бескровного вправления врожденного вывиха бедра. Больные поступали в клинику с жалобами на появление боли и чувства усталости в или тазобедренном суставе после физических нагрузок. Все они ранее лечились по поводу врожденного вывиха бедра консервативно. В динамике диагностирован асептический некроз головки бедренной кости с развитием различных деформаций проксимального отдела бедра в зависимости от возраста ребенка, анатомического состояния тазобедренного сустава на тот момент. Большинство больных обратились в

стационар с жалобами на ходьбу с внутренней ротацией нижних конечностей, хромоту, быструю утомляется при длительных прогулках и усталость в ногах. Нами оценены рентгенологические критерии стабильности, центрации головки бедра в вертлужной впадине и конгруэнтности пораженных тазобедренных суставов. Рентгенологический контроль осуществлялся через 3-6-12 месяцев после операции, а затем один раз в год. Предложенные методы оперативного лечения деформаций ПОБК являются достаточно эффективными вмешательствами, позволяющими улучшить клинические и рентгенометрические показатели тазобедренного сустава и тем самым расширить возможности реконструктивно-восстановительной оперативных вмешательств у данной категории детей. Анализ результатов хирургического лечения АНГБК показал, что коррекция вторичных изменений анатомии проксимального отдела бедра и нарушений суставных соотношений оказывает позитивное влияние на течение репаративных процессов и препятствует дальнейшему прогрессированию патологии.

Заключение. Выполнение хирургического вмешательства в детском возрасте необходимо осуществлять не только с учетом существующих отклонений, но и тех деформаций, которые неизбежно возникнут в результате, продолжающегося функционирования поврежденных зон роста проксимального отдела бедренной кости. Дистрофические поражения после бескровного вправления врождённого вывиха бедра могут поражать головку в сочетании с поражением ростковой зоны шейки бедренной кости. Нарушение роста и формирования проксимального отдела бедренной кости зависит от преждевременного закрытия ростковой зоны, её частичного или тотального «эпифизедеза» в том или ином её отделе после бескровного вправления. Достаточно часто формирование деформации сопровождается нарушением стабильности сустава как в силу вальгусного отклонения головки бедра, так и в связи с вторичной дисплазией вертлужной впадины, децентрацией головки бедренной кости, инконгруэнтностью суставных поверхностей и проксимальной миграцией большого вертела бедра. Каждый тип деформации требует коррекции присущих ей отклонений, в том числе и многоплоскостных. Операции позволяют изменить пространственное положение головки и шейки бедра в трех плоскостях и нормализовать положение большого вертела.

Резюме

Проанализированы ближайшие результаты лечения 72 детей в возрасте от 7 до 12 лет с многоплоскостными деформациями проксимального отдела бедренной кости при асептическом некрозе головки бедренной кости после бескровного вправления врожденного вывиха бедра. При лечении пациентов

применялись следующие виды оперативного лечения: внесуставная или открытая центрация головки бедренной кости с межвертельной деторсионно-варизирующей или деваризирующей и ротационной остеотомией бедренной кости с апофизеодезом или низведением большого вертела в каудальном направлении. У всех больных исчезла боль и хромота, внутренняя ротация нижних конечностей при ходьбе и улучшился объем движений в тазобедренном суставе. Улучшились рентгенометрические показатели, характеризующие соотношения вертлужной впадины и головки бедренной кости и угловые величины тазобедренного сустава и проксимального отдела бедренной кости. Корректирующие межвертельные ротационные остеотомии бедра с апофизеодезом или транспозицией большого вертела бедренной кости могут быть с успехом использованы в лечении многоплоскостных деформаций проксимального отдела бедренной кости после бескровного вправления врожденного вывиха бедра у детей. Операции позволяют изменить пространственное положение головки и шейки бедра в трех плоскостях и нормализовать положение большого вертела.

Хулоса

Сон суягини туғма чиқишини қонсиз усулда даволагандан кейинги кузатиладиган сон суяги бошчасини асептик некрози билан даволанган 7 ёшдан-12 ёшгача бўлган 72 беморнинг яқин натижфалари тахлил қилинган. Беморларни даволашда қуйдаги оператив даволашда: сон суягини бўғимдан ташқарида ёки очик усулда кўстлар аро деторсион-варусловчи ёки деварусловчи, ротацион остеотомия қилиш ва сон суяги катта кўстини «апофизеодез» қилиш ва сон суяги катта кўстини пастга тушириш турлари қўлланилди. Ацетабуляр дисплазияда юқоридаги операциялар бўғим томини пластика қилиш билан тўлдирилади. Даволанган барча беморларда чаноқ-сон бўғимидаги оғриқ ва оқсоқланиш, юрганда оёқларни ичкарига бураб юриши йўқолди ва бўғимдаги харакатлар хажми кўпайди. Чаноқ косачаси ва сон суяги бошчасини мутонасиблигини кўрсатадиган, чаноқ-сон бўғимини ва сон суяги проксимал қисмини рентгенологик кўрсаткичлари яхшиланди. Сон суяги проксимал қисмини деформацияларини даволашда болаларда сон суягини кўстлар аро корекцияловчи остеомиялари мувоффақият билан қўлланилиши мумкин. Ушбу операциялар сон суяги бошчаси ва бўйинчасини оралик холатини учта сатхта ўзгартириши мумкин ва шу билан биргаликда сон суяги катта кўстини туришини нормаллаштиради.

Resume

The immediate results of treatment of 72 children aged 7 to 12 years with multilane deformities of the proximal femur with aseptic necrosis of the femoral head

after bloodless reduction of congenital hip dislocation were analyzed. The following types of surgical treatment were used in the treatment of patients: extra-articular or open centering of the femoral head with intervertebral detorsion-varizing or devarizing and rotational osteotomy of the femur with apophysiodesis or reduction of the large trochanter in the caudal direction. In all patients, pain and lameness disappeared, internal rotation of the lower extremities when walking and the volume of movements in the hip joint improved. The radiometric indicators characterizing the ratios of the acetabulum and the femoral head and the angular values of the hip joint and the proximal femur have improved. Corrective intervertebral rotational osteotomies of the femur with apophysiodesis or transposition of the great trochanter of the femur can be successfully used in the treatment of multi-plane deformities of the proximal femur after bloodless reduction of congenital hip dislocation in children. Operations allow you to change the spatial position of the femoral head and neck in three planes and normalize the position of the large spit.

Литература

- 1.Абакаров А.А., Гусейнов А.Г. Новый метод комплексной профилактики асептического некроза при лечении врождённого вывиха бедра у детей.//Актуальные вопросы детской травматол. и ортоп.-С.П., 2000.-С.314-315.
2. Алпысбаев Х.Ш. Ранняя диагностика, профилактика и лечение асептического некроза головки бедренной кости после консервативного вправления врождённого вывиха бедра у детей: Автореф. дис. канд. мед. наук - Ташкент, 2009.-22с.
3. Ахтямов И.Ф. Дегенеративно-дистрофические заболевания тазобедренного сустава у детей и подростков. Казань, 2003. С.6-13.
4. Белецкий А., Ахтямов И., Богосьян А., Герасименко М. Асептический некроз головки бедренной кости у детей.- Казань 2010. -255с.
5. Винокуров В.А., Бахтеева Н.Х., Бирюкова Л.И., Саидов Р.М. // Актуальные вопросы детской травматологии и ортопедии: Матер. науч.-практ. конф. детских травматологов-ортопедов России.-СПб,2004.-С.218.
6. Куценок Я.Б., Рулла Э.А., Мельник В.В. Врожденная дисплазия тазобедренного сустава. Врожденный подвывих и вывих бедра. Киев: Здоровья, 1992, 182с.
7. Малахов О.А., Кожевников О.В., Иванов А.В. Лечение болезни Легг-Кальве-Пертеса методам демпферной динамической разгрузки с применением биосовместимых полимеров нового поколения. //Патол. крупных суставов и др. актуальные вопр. дет.травматол. и ортоп.- С.-Петербург.-1998.-С.149-151.
8. Малахов О.А., Цыганкова Е.Е. //Актуальные вопросы детской травматологии и ортопедии: Матер. науч.-практ. конф. детских травматологов-ортопедов России. - СПб, 2005.-С.229-230.

9. Поздникин Ю.А. Ацетабулопластика-остеотомия таза как метод реконструкции диспластической вертлужной впадины / Ю. А. Поздникин // Ортопедия, травматология и протезирование. – 1983. – №3. – с.35–36.

10. Соколовский А.М., Крисюк А.С. Хирургическое лечение заболеваний тазобедренного сустава. Минск: Навукаітэхніка, 1993. 248с.

11. Соколовский А.М., Соколовский О.А., Ковальчук О.В., Лихачевский Ю.В. Оперативная коррекция деформаций II типа по Kalamchi после перенесенного аваскулярного некроза проксимального отдела бедра у детей: Материалы научно-практической конференции детских травматологов-ортопедов России. - Сыктывкар, 2008. - С.249-250.

12. Bar-On E., Huo M.H., DeLuca P.A. // J. Pediatr. Orthop. B. - 1997. - Vol.6. - P.138-145.

13. Brougham D.I., Broughton N.S., Cole W.G., Menelaus M.B. Avascular necrosis following closed reduction of congenital dislocation of the hip // J. Bone Joint Surg. 1990. Vol. 72-B, No. 4. P.557-562.

14. Clarke N. M. The surgical treatment of established congenital dislocation of the hip: results of surgery after planned delayed intervention following the appearance of the capital femoral ossific nucleus / N. M. Clarke, A. J. Jowett, L. Parker // J Pediatr Orthop. – 2005. – Vol. 25, N 4. – P. 434–39

15. Connolly., Connolly P., Weinstein S. L. The course and treatment of avascular necrosis of the femoral head in developmental dysplasia of the hip // Acta Orthop Traumatol Turc. 2007. Vol.41, No.1. P.54-59.

16. Herold H.Z. Unilateral congenital hip dislocation with contralateral avascular necrosis. // Clin. Orthop. - 1980 - Vol.148. - p.196-202.

17. Kim H.W., Morcuende J.A., Dolan L.A., et al. // J. Bone Joint Surg. Am. - 2000. - Vol.82. - P.1692-1700.

18. Kruczynski J. Avascular necrosis of the proximal femur in developmental dislocation of the hip incidence, risk factors, sequelae and mr imaging for diagnosis and prognosis // Acta Orthop Scand. 1996. Vol.67, No.268. P.4-12.

19. Luedtke L.M., Flynn J.M., Pill S. G. A Review of avascular necrosis in developmental dysplasia of the hip and contemporary efforts at prevention // Univ. Pennsylv. Orth. - 2000. - Vol.13. P.22-28.

20. Luhmann S.J., Schoenecker P.L., Anderson A.M., Basselt G.S. The prognostic importance of the ossific nucleus in the treatment of congenital dysplastic of the hip. // J. Bone and Joint Surg. - 1998. - Dec:80(12):1719-27.

21. Maquet P. // Acta Orthop. Belg. - 1999. - Vol.65, N3. - P.302-314.

22. Millis, M.B., Murphy S.B., Poss R. // Instr. Course Lect. - 1996. - Vol.45. - P.209-226.

PEDAGOGIKANING YOSHLAR TARBIYASIDAGI O'RNI

Tojiboev Abdug'ani Abdumalikovich

Toshkent viloyati Zangiota tumani

"Toshkent Tibbiyot Akademiyasi" akademik Litseyi

Bosh o'qituvchisi

Annotatsiya: Pedagogika - tarbiya, ta'lim hamda ma'lumot berishning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganuvchi fanlar majmuasi. Pedagogika institutlari va ayrim boshqa o'quv yurtlarida mutaxassislik dasturi asosida o'rganiladigan o'quv predmeti ham pedagogika deb yuritiladi. Zamonaviy pedagogika bolalar bilan birgalikda kattalarning ham o'quv-tarbiyaviy, madaniy hamda ma'naviy-ma'rifiy tarbiyasi bilan shugullanishni ko'zda tutadi. Anglaganingizdek, ushbu maqolada pedagogika xususida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: pedagogika; tadqiqot metodlari; maktabshunoslik, siyosatshunoslik; demografiya; paydogogos, didaktika.

Аннотация: Педагогика - это совокупность дисциплин, изучающих теоретические и практические аспекты воспитания, обучения и преподавания. В педагогических институтах и некоторых других учебных заведениях предмет, изучаемый по программе специализации, также называется педагогикой. Современная педагогика предполагает образовательное, культурное и духовнопросветительское воспитание как взрослых, так и детей. Как видите, эта статья о педагогике.

Ключевые слова: педагогика; методы исследования; школьное обучение, политология; демография; пайдогого, дидактика.

Abstract: Pedagogy is a set of disciplines that study the theoretical and practical aspects of upbringing, education and information. In pedagogical institutes and some other educational institutions, the subject studied on the basis of the specialization program is also called pedagogy. Modern pedagogy involves the educational, cultural, and spiritual-educational upbringing of children as well as adults. As you can see, this article is about pedagogy.

Keywords: pedagogy; research methods; school studies, political science; demography; paydogogos, didactics.

KIRISH

Ma'lumki, pedagogika atamasi qadimiy bo'lib, „bola yetaklovchi“ degan ma'noni bildiruvchi grekcha „paydogogos“ so'zidan kelib chiqqan. Tarixiy manbalarning ko'rsatishicha, qadimgi Yunonistonda o'z xo'jayinining bolalarini sayr qildirgan, ehtiyot qilgan, harbiy mahoratni o'rgatgan tarbiyachini „pedagog“ deb atashgan. Keyinchalik esa, maxsus o'qitilgan va pedagoglikni o'ziga kasb qilib olgan kishilarni

pedagog deb atay boshlashgan. Pedagogika tarbiya jarayonining qonuniyatlari, tarkibi va uni tashkil etish mexanizmlarini tadqiq etadi, tarbiyaviy va o'quv ishlarining mazmuni, tamoyillari, ularni tashkil etish shakl, usul hamda yo'sinlarini belgilab beradi. Shaxsni tarbiyalash, o'qitish va shakllantirish pedagogikaning asosiy funksiyasi hisoblanadi. Shaxsni tarbiyalash pedagogikadagi asosiy tushuncha sanalib, oila va jamiyatning barkamol shaxsni shakllantirishga yo'naltirilgan birgalikdagi faoliyatini anglatadi. Tarbiya yordamida inson shaxsining ma'naviy jihatlarini qaror toptirish ko'zda tutiladi. Dunyoqarash, e'tiqod, ezgulik, go'zallik, yaxshilik, adolatga doir qarash va ko'nikmalarning shaxs sifatiga aylantirilishi tarbiya yordamidagina amalga oshiriladi. Insonlar orasida yashash, hayotda turmush kechirish va faoliyat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisini o'zlashtirishga qaratilgan faoliyat o'qitish tushunchasini ifoda etadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'qitish natijasida shaxs zaruriy bilimlar bilan ta'minlanib, kelgusida turli darajadagi maxsus ma'lumotni olish imkoniga ega bo'ladi. Tarbiyalash va o'qitish natijasida odamda muayyan shaxs sifatlari shakllantiriladi. Shaxs tarbiyalash va o'qitish orqali o'zida oldin bo'lmagan ma'naviy-intellektual sifatlarga ega bo'ladi. Bu hol shaxsning umri mobaynida uzluksiz davom etadi va uning rivojlanishiga sabab bo'ladi. Shuningdek, inson va uni shakllantirishga doir fan sifatida pedagogika falsafa, etika, estetika, madaniyatshunoslik, psixologiya, iqtisodiyot, siyosatshunoslik, demografiya, tarix, adabiyot, tibbiyot, matematika va boshqa fanlar bilan uzviy bog'liq. Pedagogika fani va amaliyoti taraqqiyotida bu fanlarning nazariy asoslari, tadqiqot metodlari, ilmiy xulosalarni aniqlash, tahlil qilish hamda umumlashtirish usullaridan foydalanadi. Pedagogikada ta'lim va tarbiya jarayonlarining qaysi jihatlarini o'rganishdan kelib chiqadigan bir qancha soha va bo'limlar mavjud. O'qitishning maqsadi, vazifalari, tamoyillari, usullari bilan shug'ullanadigan sohasi didaktikadir. Shaxsning axloqiy sifatlarini tarkib toptirish, unda e'tiqod, dunyoqarash, axloq singari ma'naviy jihatlarni shakllantirish masalalarini pedagogikaning tarbiya nazariyasi va amaliyoti tarmog'i o'z ichiga oladi. Ayrim o'quv fanlarini o'qitish qonuniyatlari va usullarini o'rgatuvchi metodika fanlari ham pedagogikaning sohalari hisoblanadi. Bularga nisbatan didaktika umumiy metodika hisoblanadi va har bir alohida predmeti metodikasi xususiy didaktika sanaladi. Ammo bu xil chegaralanish anchagina shartlidir. Chunonchi, adabiyot o'qitish metodikasi didaktikaga nisbatan xususiy didaktika hisoblanadi, ayni vaqtda, u mumtoz adabiyot tarixini o'rganish metodikasi, chet el adabiyotini o'rganish metodikasi, xalq og'zaki ijodini o'rganish metodikasiga nisbatan umumiy metodika vazifasini bajaradi. Xususiy metodikalar umumiy didaktikaga tayangan va uning nazariy umumlashmalariga asoslangan holdagina rivojlana oladi. Ayni vaqtda, har bir aniq fanga tatbiq etilgan didaktik qonuniyatlar o'sha o'quv predmetini o'qitish tajribasidagi o'ziga xoslik bilan boyitiladi, umumiy jihatlarni konkretlashtiradi, har bir o'ziga xoslikda o'qitishning

universal jihatlarini namoyon etadi. XX asr boshlaridan qiyosiy pedagogika fani pedagogikaning alohida tarmog‘i sifatida dunyoga keldi. Unda jahondagi turli xalqlarning pedagogik qarashlari va ta‘lim-tarbiya tizimi qiyosiy-genetik yo‘sinda bir-biriga solishtirilgan holda o‘rganildi. Pedagogikaning bu tarmog‘i ta‘lim-tarbiya borasidagi eng ilgor usul va yondashuvlarni solishtirish, maqsadga muvofiqlarini muayyan milliy pedagogik fan va amaliyotga tatbiq qilish imkonini beradi. Mamlakatimizda hozircha qiyosiy pedagogika alohida fan sifatida shakllanmagan bo‘lsada, bu borada jiddiy izlanishlar amalga oshirilgan. Odamzodning hayotiy va aqliy tajribasi ortib, turmush kechirish tarzi xilma-xillashib, mehnat taqsimoti yuzaga kelib turli fanlar paydo bo‘la boshlashi bilan pedagogika ham inson faoliyatining alohida sohasiga aylandi. Ta‘lim va tarbiyaga doir qarashlar tizimi shakllandi. Lekin bular darhol pedagogik nazariy tizimlar sifatida emas, balki milliy fikr tarbiyaga daxldor qarashlar, aqidalar, hikmatlar tarzida namoyon bo‘ldi. Yozuv paydo bo‘lishi bilan pedagogik qarashlar yozuvga ko‘chiriladigan bo‘ldi. Antik davrdagi mutafakkirlarning ta‘lim-tarbiya borasidagi fikrlari markazida yetuk insonni shakllantirishga intilish istagi turardi. Shumer, Misr, Xitoy, Hindiston va O‘rta Osiyodagi turli madaniy-ma‘rifiy obidalar moddiy madaniyat namunalarigina bo‘lib qolmay, o‘z davridagi buyuk pedagogik meros hamdir. Qadim zamonlarda paydo bo‘lgan pedagogik qarashlar ko‘proq amaliy xususiyatga ega bo‘lsada, keyinchalik pedagogikaning alohida fan sifatida shakllanishiga ulkan hissa qo‘shdi. Pedagogika insoniyatning axloq-odobi va ma‘naviyatigagina emas, balki aqliy rivojiga ham hal qiluvchi ta‘sir ko‘rsatgani sababli uning taraqqiyot darajasi jamiyatning ravnaqiga muvofiq tarzda ro‘y berdi. Bir qancha mamlakatlarning rivojiga ham, boshqalarining esa qoloqligiga ham ko‘pincha o‘sha mamlakatdagi pedagogikaning holati sabab bo‘lgan. Xususan, Sharq xalqlari o‘z vaqtida eng qadimiy va ilg‘or pedagogik qarashlar tizimini yaratgan bo‘lishlariga qaramay, shu tizimni zamona talablariga muvofiq tarzda takomillashtirib bormaganliklari uchun keyinchalik ilm-fan taraqqiyoti jihatidan qoloq holga tushib qoldilar. O‘zbek pedagogikasi juda qadimiy tarixga ega bo‘lib, uning dastlabki ildizlari Avesto,, Urxun-Yenisey bitiklariga, Selung‘ur madaniyatiga borib taqaladi. Avestodagi ezgu fikr, ezgu so‘z va ezgu amal haqidagi, kishilarga ko‘ngil ma‘rifati berish borasidagi qarashlar yozma milliy pedagogik qarashlarning dastlabki namunasi bo‘lib, yetuk insonni shakllantirishga yo‘naltirilgan. Milliy pedagogikaning taraqqiyotida islom dini va tasavvuf ta‘limoti hal qiluvchi o‘rin tutadi. Chunki Qur‘oni karim, Hadisi sharif va tasavvuf ta‘limotining markazida axloq, komil inson ma‘naviyatini shakllantirish turardi. Komil inson ta‘lim-tarbiya yordamida, ya‘ni pedagogika vositasida tarkib toptirilishi mumkin edi. Forobiyning fozil odamlari, Beruniy, Ibn Sino falsafiy qarashlaridan o‘rin olgan yetuk shaxslar, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy asarlarida tasvirlangan benuqson odamlar, Abduxoliq G‘ijduvoni, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband, Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab orzulagan komil inson o'zbek pedagogikasining markazida turardi. XVII asrdan boshlab, milliy

pedagogikada ta'lim-tarbiyaning mohiyatiga emas, balki tashqi jihatlariga e'tibor kuchaydi, turmush talablarini hisobga olmay, hayotiy zamindan uzilish sodir bo'ldi. Natijada, jamiyat taraqqiyoti susaydi, ijtimoiy-siyosiy hayotda ham tanazzulga yuz tutildi. Pedagogikadagi biqirlilik, beryoqlamalik kishilar ruhiyatiga ko'chdi, undan ijtimoiy tartibotlar va siyosiy qurilmalarga o'tdi. Butun bir davlat xonliklarga bo'linib ketdi. Xonliklarning har birining ichida bir-biri bilan kelishmovchilik hamda o'zaro janjallar avj oldi. Negaki, jamiyat va unda yashaydigan insonlarning ma'naviy o'rnamaklari puxta tayin etilmagan edi.

XULOSA

O'zbekistonning mustaqillikka erishishi natijasida milliy ong mafkuraviy qolipdan qutuldi. Bu hol pedagogikaning sog'lom aql, milliy ruhiyat va an'analarga mone tarzda yo'lga qo'yilishiga imkon yaratdi. Bugungi o'zbek pedagogikasi millat ruhiyatidagi nozik jihatlarni hisobga olgan va dunyo tarbiyashunosligidagi eng so'nggi yutuqlarga tayangan holda taraqqiy etmoqda. Zamonaviy o'zbek pedagogikasida barkamol insonni shakllantirish rasmiy ravishda bosh maqsad qilib belgilangan. Bu pedagogika ta'lim-tarbiya jarayonida ta'lim oluvchi va tarbiyalanuvchilarning faol ishtirok etishlarini ko'zda tutadi. Bolalar, yoshlar pedagogik jarayonning obyektigina emas, balki subyekti, ya'ni ijrochisi ham ekanligiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayni vaqtda, barcha pedagogik tadbirlar ta'lim-tarbiya oluvchilarning mustaqil fikrlashlarini ta'minlash, ularda tarbiyalanish va o'qishga ehtiyoj uyg'otishga yo'naltirilgan holda tashkil etilmoqda. Bugungi o'zbek pedagogikasi uchun muayyan bilimlar yig'indisi emas, balki bola shaxsi bosh qadriyatga aylangan. Shuning uchun ham milliy pedagogikada faqat bilimli o'quvchilar tayyorlashga emas, balki izlanuvchan, tashabbuskor shaxsni shakllantirishga asosiy e'tibor berilmoqda.

REFERENCES

1. Asqarova O'. M., Hayitboyev M., Nishonov M. S. Pedagogika. Toshkent. 2008.
2. Mavlonova R., Vohidova N., Rahmonqulova N. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Toshkent. 2010.
3. Hasanboyev J., To'raqulov X. A., Asqarov I. Sh. Pedagogika. Toshkent. 2016.
4. Mavlonova R., Matnazarova K. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Toshkent. 2013.

KREATIV PEDAGOGIKA – PEDAGOGIKAGA YANGICHA YONDASHUV

Tojiboev Abdug'ani Abdumalikovich

Toshkent viloyati Zangiota tumani

"Toshkent Tibbiyot Akademiyasi" akademik Litsey

Bosh o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada kreativ pedagogikaning ijtimoiy fanlar tizimi va ta'lim amaliyotidagi o'rni va ahamiyati, shuningdek, uzluksiz ta'lim jarayonida shaxsni o'qitishning ijodiy yo'nalishini amalga oshirishning pedagogik shartlari to'g'risida fikrlar yuritiladi.

Kalit so'zlar: kreativlik, kreativlikni rivojlantirish, kreativlikni rivojlantirishga to'sqinlik qiluvchi omillar, ijodiy salohiyat, pedagogik kreativlik, o'qituvchining kreativ salohiyati, kreativ salohiyatning tarkibiy asoslari va tamoyillari, o'qituvchining kreativ salohiyatini belgilovchi mezonlar.

CREATIVE PEDAGOGY – PEDAGOGY A NEW APPROACH

Abstract: The article evaluates the role and importance of creative pedagogy in the system of humanities and educational practice; as well as ideas about the pedagogical conditions for the implementation of the creative orientation of personality training in the process of continuing education and about the creative abilities that are formed by teachers.

Key words: creativity, development of creativity, factors hindering the development of creativity, creative potential, pedagogical creativity, creative potential of a teacher, structural foundations and principles of creative potential, criteria determining the creative potential of a teacher.

КРЕАТИВНАЯ ПЕДАГОГИКА - НОВЫЙ ПОДХОД К ПЕДАГОГИКЕ

Аннотация: В статье оценивается роль и значение творческой педагогики в системе гуманитарных наук и образовательной практики; а также представления о педагогических условиях реализации творческой направленности обучения личности в процессе непрерывного образования и о творческих способностях, которые формируются у педагогов.

Ключевые слова: креативность, развитие креативности, факторы препятствующие развитию креативности, креативный потенциал, педагогическая креативность, креативный потенциал педагога, структурные основы и принципы креативного потенциала, критерии определяющие креативный потенциал педагога.

KIRISH

Bugungi globallashuv kuchaygan davrda har qaysi jamiyat kreativ shaxslarga ehtiyoj sezadi. Bu tabiiy hol albatta. Chunki dunyoda har daqiqada sodir bo'layotgan o'zgarishlar shuni taqozo qilmoqda. Shu munosabat bilan turli soha olimlarining e'tibori pedagogik jarayon sharoitida talaba shaxsining kreativ salohiyatini ochish va rivojlantirish muammosiga qaratilgan. Demak, zamonaviy ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonni tashkil etishning yangi paradigmatic asoslarini ishlab chiqish zarurati tug'iladi va bu esa pedagogikaning yangi innovatsion yo'nalishi ya'ni kreativ pedagogikaga murojaat qilishga imkoniyat yaratadi. Kreativ pedagogika muammolari yaxlit pedagogik nazariya va boshqa ijtimoiy fanlar tizimida: pedagogika tarixi va ta'lim falsafasi, umumiy va kasbiy pedagogika va psixologiya, o'qitish va tarbiyalash usullari va texnologiyalari, kasbiy etika va boshqalarda ko'rib chiqiladi. Doimiy o'zgarib turadigan tashqi va ichki dunyo, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar va faoliyat mazmuniga mos keladigan kreativ shaxsning shakllanishi va rivojlanishi inson ontogenezining butun davri - tug'ilishdan to umrining oxirigacha davomiylik, uzluksizlik va qamrab olishni talab qiladi. Mahalliy pedagogikada shaxsning kasbiy va ijodiy salohiyatini shakllantirish va rivojlantirish asosida uning kasbiy va ijodiy faoliyati tajribasini shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar deyarli yo'q. An'anaviy professional tajriba bilim, ko'nikma va malakalarning birlashuvi sifatida aniqlanadi. Bu faoliyatni o'zlashtirish jarayonida tajribaning shakllanishi o'z-o'zidan sodir bo'lishini anglatadi. Ijodiy faoliyat tajribasini o'rganish masalasi umuman ko'tarilmaydi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Kreativlik nima? Amerikalik psixolog Avraam Maslouning fikricha, bu har bir kishiga xos bo'lgan, lekin mavjud tarbiya, ta'lim va ijtimoiy amaliyot tizimi ta'sirida ko'pchilik tomonidan yo'qolgan ijodiy yo'nalishdir. Kreativlik qobiliyati "Xudoning in'omi" va shuning uchun kreativlikni o'rgatish mumkin emas degan ancha keng tarqalgan fikrdan farqli o'laroq, M.M. Zinovkina boshqacha yondasuvga ishora qiladi. Texnologiya va ixtirolar tarixini o'rganish, atoqli olim va ixtirochilarning ijodiy hayoti tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning barchasi yuqori (o'z davri uchun) fundamental bilimlar bilan bir qatorda maxsus bilimlar ombori yoki algoritmik fikrlash, shuningdek, ma'lum bilimlar, shu jumladan evristik usullar va texnikalarga ega bo'lishgan [4]. Ingliz psixologi E.P. Torrens kreativlikni quyidagi jihatlarini ilgari surgan: - muammo yoki ilmiy farazlarni ilgari surish; - taxminlarni tekshirish va o'zgartirish; - qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash; - muammoni hal qilishda bilim va amaliy harakatlarning o'zaro qaramaqarshiligiga nisbatan sezgirlikni ifodalash. [1] Lotinchada "kreativlik" tushunchasi quyidagicha. "Creatio" - "yaratish", "ijodkor" - "yaratuvchi", degan ma'nolarni anlatadi, lekin mohiyatan bu tushuncha insonning ijodiy qobiliyatining namoyon bo'lishidir. Ijodkor shaxslar - bu rassomlar, haykaltaroshlar, yozuvchilar, shoirlar, fotosuratchilar - turli xil ijod turlarida o'z

qobiliyatlarini amalga oshiradigan odamlar. Ijodkorlik, qoida tariqasida, ishbilarmonlarga xos xususiyatdir: dizaynerlar, reklama beruvchilar, marketologlar, brend-menejerlar va boshqalar. Kasbiy va ijodiy faoliyatni faol o'zlashtirish, uni samarali amalga oshirish nafaqat ko'nikma va ko'nikmalarni rivojlantirish va integratsiyalashuvini, kasbiy ishni bajarishning individual uslublari va usullarini ishlab chiqishni, balki kasbiy ijod metodologiyasini o'zlashtirishni, ijodiy fikrlashni rivojlantirishni va o'z ichiga oladi. Ijodiy shaxsning shakllanishini amalga oshirilgan ijodiy faoliyatga va olingan ijodiy natijalarga mos keladigan shaxsning shakllanishi va rivojlanishi deb ta'riflash mumkin. Bu jarayonning sur'ati va traektoriyasi biologik va ijtimoiy omillar, shaxsning o'z faoliyati va ijodiy fazilatlarini, shuningdek, sharoitlar, hayotiy voqealar va kasbiy jihatdan aniqlangan omillar bilan belgilanadi. Ijodkor shaxsni shakllantirish va ijodiy ta'lim o'rtasida yaqin bog'liqlik mavjuddir. Asosiy qism. Ijod madaniyat singari, inson hayotiga, demak, ta'lim tizimiga ham kirib borishi kerak. Binobarin, ijodiy pedagogikaning ijtimoiy fanlari tizimida ya'ni pedagogikaning yangi tarmog'i sifatida rivojlanishi uchun qator shart-sharoitlar mavjud. Kreativ pedagogika - bu ijodiy ta'lim fani va san'atidir. Bu pedagogikaning majburlash pedagogikasi, hamkorlik pedagogikasi, tanqidiy pedagogika kabi pedagogika turlariga qarama-qarshi bo'lgan pedagogikaning bir turi hisoblanadi. Kreativ pedagogika o'quvchilarni ijodiy fikrlashga, kelajagini yaratuvchisi bo'lishga o'rgatadi. Kreativ pedagogika, har qanday fanga, xoh matematika, xoh fizika, xoh tillar, xoh iqtisod bo'lsin, qo'llanilish mumkin bo'lgan pedagogikadir. Ma'lum darajada aytish mumkinki, uning metodologiyasi o'qitish va o'rganish jarayonini o'zgartiradi. Rivojlangan kreativlik shaxs ijodkorligining muhim tarkibiy qismidir. U shaxsning kognitiv maqsadga erishish, boshlangan ijodiy ishni davom ettirish, bilish faoliyatidagi qiyinchiliklarni bartaraf etish, aqliy harakatlarni rejalashtirish va ketmaketlashtirish, maqsadga erishish variantlari va usullarini izlash istagida ifodalanadi; Shuningdek shaxsda stenik tuyg'ular (kognitiv va ijodiy faoliyatdan quvonch hissi, ixtirolar jarayonida qiyinchiliklarni engishga tayyorlik, kognitiv yoki ijodiy maqsadga erishishdan g'ururlanish, biror narsa o'ylab topish imkoniyatidan zavqlanish, ijodiy ish boshlanishidagi optimistik faollik, uning ijobiy natijasini kutish, muvaffaqiyasizliklar holatida xotirjamlik va boshqalar) ham hosil bo'ladi. Inson aql-zakovati sohasidagi mutaxassislar ijodiy jarayonni ta'minlash uchun konvergent (mantiqiy, ketma-ket, chiziqli) va divergent (yaxlit, intuitiv, aloqador) tafakkurning kombinatsiyasi zarur deb hisoblaydilar. Tafakkur xususiyatlarining bunday kombinatsiyasi natijasi ongning ravonligi va moslashuvchanligi, shuningdek, o'ziga xoslik, hukmning aniqligi bilan uyg'unlikda namoyon bo'ladi. [3] Pedagogik jarayonda ijodkorlikni rivojlantirish uchun shaxs salohiyatini oshirishga, ijodiy faolligini oshirishga yordam beradigan o'qitish metodlari va texnologiyalaridan foydalanish zarur. Ushbu texnologiyalar shaxsning o'zini o'zi qadrlashni shakllantirishga, o'z imkoniyatlariga bo'lgan ishonchni oshirishga va voqelik bilan

adekvat aloqada bo'lishga to'sqinlik qiladigan psixologik qiyinchiliklarni rivojlanishiga yordam beradi. Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchi faoliyatining ustuvor yo'nalishi. muloqotning dialogik usullariga, yechimni birgalikda izlashga va turli ijodiy faoliyatga beriladi. Bularning barchasi o'qitishning interfaol usullarini qo'llash orqali amalga oshiriladi. Interfaol ta'lim jarayonida o'quvchilar tanqidiy fikrlashni, vaziyat va tegishli ma'lumotlarni tahlil qilish asosida murakkab masalalarni yechishni, muqobil fikrlarni topishni, puxta o'ylangan qarorlar qabul qilishni, muhokamalarda qatnashishni o'rganadilar. Buning uchun darslar juftlik va guruh usullari asosida tashkil etiladi, ilmiy-tadqiqot loyihalari, rolli o'yinlar qo'llaniladi.[1] Kreativlikni rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslarini tahlil qilish natijalari bo'lajak o'qituvchining pedagogik amaliyot davridagi kreativligini rivojlantirishning tarkibiy-funksional modeli tamoyillarini ajratib ko'rsatish imkonini beradi. Bu tamoyillar quyidagilardan iborat 1. Muammoli tamoyili. Muammoli tamoyilidan foydalanish pedagogik faoliyat uchun yangilik emas. Kreativlikning mohiyati muammoli xarakterga ega bo'lib, u muammoning nostandart yechimini topishdan iborat. Pedagogik amaliyotda bo'lajak o'qituvchilarning kreativligini muammolilik tamoyiliga muvofiq rivojlantirish ijodiy muammoli vazifalarda namoyon bo'ladi, masalan, "Gipotezani ilgari suring va uni sinab ko'rish rejasini tuzing ...", "Dastlabki natijani baholash ...", "O'quv materialini boshqacha taqdim eting ..." va hokazo. [2] 2. Ijodiy yo'nalish tamoyili. Bu tamoyil nafaqat reproduktiv, balki ijodiy faoliyat ko'nikmalarini rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi. Kreativlikni rivojlantirish faqat maqsadli xarakterga ega bo'lmasligi kerak, ya'niki erishilayotgan natija amaliyot so'ngida natijaga erishish degan fikrdan yiroq bo'lishi lozim. Bu holatda talaba topshiriqlarni tez va hech qanday hissiyotlarsiz bajarishlari kerak. Chunki bu holat mashg'ulot sifatiga, diagnostika natijalariga, umuman, barcha tajriba-sinov ishlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Agar kreativlikning rivojlanishi bosqichli xususiyatga ega bo'lib, har bir vazifa yoki faoliyat turi sinovning keyingi bosqichi sifatida qaralmasdan, balki o'zo'zini sinab ko'rish, o'zini o'zi anglash va qiziqarli faoliyat uchun imkoniyat sifatida yo'naltirilgan bo'lsa, u holda bajarilayotgan ish yuqori sifatli va o'rganilayotgan konsepsiya ko'rsatkichlari o'sish darajasida bo'ladi. 4. Butunlilik va izchillik tamoyili. Bu tamoyil ijodkorlikni rivojlantirish dasturi tuzilmasi yaxlitlilik, izchillik, to'liqlilikni talab qiladi. Faqat shu holatda qo'yilgan maqsadga erishish uchun vosita va usullarni tanlashning maqsadga muvofiqligi haqida gapirish mumkin. Kreativlikni bo'lajak o'qituvchining yaxlit qiyofasiga hamroh bo'ladigan sifatlar tizimining tarkibiy qismi sifatida qarash lozim. 5. Individuallashtirish tamoyili. Ushbu tamoyilning asosiy jihati har bir talabaning individual tarbiyaviy ish uslubini, uning shaxsiy rivojlanishining o'ziga xos trayektoriyasini va ruhiy jarayonlarning ishlash xususiyatlarini hisobga olishdan iborat. Shunda dasturning har bir ishtirokchisining individual natijasi, shaxsiy xususiyatlar sifatida kreativlikning shakllanish darajasiga mos keladigan ijodiy yutug'i bo'ladi.[8] Kreativlikning rivojlantirishning bosh

maqsadi bu o'quvchilarning aqliy faoliyati va mantiqiy fikrlashini rivojlantirishdan iborat. Buning uchun biz talaba erishgan rivojlanish darajasiga emas, balki bir oz oldinroq qadam tashlab, uning fikrlash qobiliyatidan biroz yuqoriroq bo'lgan talablarni qo'yishimiz kerak. [5] Shuningdek kreativlikni rivojlantirish quyidagi vazifalarni hal qilishga ham yordam beradi: 1. Talabalarni turli yo'nalishlarda fikrlashga o'rgatish; 2. Nostandart vaziyatlarda muammoning yechimlarini topishni o'rgatish; 3. Aqliy faoliyatning o'ziga xosligini rivojlantirish. 4. Talabalarni mavjud muammoli vaziyatni turli tomonlardan tahlil qilishga o'rgatish; 5. Tez o'zgaruvchan dunyoda yanada samarali hayot va moslashish uchun zarur bo'lgan fikrlash xususiyatlarini rivojlantirish. Shu bilan birgalikda pedagogik kerativlikni rivojlantirish sharti o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda insonparvarlik psixologiya tamoyillarini amalga oshirishdir. Ushbu tamoyillar quyidagilarni nazarda tutadi: 1. Har bir talabaning g'oyasini yuqori baholash, bu barcha g'oyalar va javoblarni ijobiy mustahkamlash, xatodan tanish narsaga yangicha qarash imkoniyati sifatida foydalanishni nazarda tutadi. 2. O'zaro ishonch, psixologik xavfsizlik muhitini yaratish. 3. Tanlash va qaror qabul qilishda mustaqillikni ta'minlash. [7] Kreativ salohiyatga ega o'qituvchi quyidagi sifatlarga ega bo'ladi: • Kreativ fikrlashi kengayadi; • Tadqiqot ko'nikmalarini yaxshi egallaydi; • Pedagogika yoki maxsus fan yutuqlaridan hamda ilg'or tajribalardan foydalanish imkoniyatlarini mustaqil tahlil qiladi; • Professor-o'qituvchilar tomonidan olib borilayotgan ijodiy loyihalar va ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirishda faol ishtirok etadi. Kreativ fikrlaydigan o'qituvchiga qo'yiladigan zamonaviy talablar shundan iboratki, u axborotchi emas, balki o'quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda muvofiqlashtiruvchi (koordinator), boshqaruvchi (menejer), muloqot tashkilotchisi, maslahatchisi bo'lishi kerak. O'qituvchi bilimlarni o'zlashtirishning eng samarali usullarini izlashni qo'llab-quvvatlaydi va boshqaradi, qiziqarli kashfiyotlarni rag'batlantiradi, muvaffaqiyasiz urinishlarni tahlil qiladi, o'quvchilarni mag'lubiyat va g'alabalarni amalga oshirishga undaydi.

XULOSA

Demak, kreativlikni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari sinfda maqsadli ravishda yaratilgan ijodiy tarbiyaviy muhitga bog'liq bo'lishi mumkin; o'qituvchining ijodiy xulq-atvori namunasining mavjudligi va talabalarning ijodiy qobiliyatlarini ifodalovchi sifatida o'qituvchining shaxsiyati; talabalar va o'qituvchilarning birgalikda yaratilishi; ijodiy faoliyatdagi sub'ektiv o'rni; ijodiy muhitni saqlash va muvaffaqiyat holatlarini yaratish. Talabalar ijodining eng samarali rivojlanishi ijodiy ta'limning uzluksiz tizimi sharoitida maqsadli, har tomonlama pedagogik ta'sir ko'rsatish orqali ta'minlanadi. Bu va boshqa masalalarni ishlab chiqish bilan fundamental amaliy pedagogika sohasi sifatida kreativ pedagogika shug'ullanishi lozim. Shuningdek nostandrt fikrlovchi, qiyin vaziyatlarda xotirjam,

muammoning yechimini topishda bir tomonlama emas, turli tomonlama yondashadigan salohiyatli mutaxassislarni yetishtirishdan iborat.

REFERENCES

1. Torrance E.R. Creativity and futurism in education: Retooling Education 1980. Vol 100 P
2. Vygotsky L. S. Selected psychological studies. M., 1956.
3. Ermolaeva-Tomina L. B. The study of factors determining individual differences in the manifestation of creative activity // Psychology of creativity. M., 1990. pp. 117-130.
4. Zinovkina M. M. NFTM-TRIZ: Creative education of the XXI century (Theory and practice): Monograph. M., 2007.
5. Barnokhon R., Bakhtiyor P. The formation of creative thinking in teaching physics //International Engineering Journal For Research & Development. – 2020. – T. 5. – №. ICIPPS. – C. 5-5.

**БУГУНГИ КУНДА ЁШЛАРНИ ДУНЁҚАРАШНИ
ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ**

Мирзакулов Исажан

*Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси доценти*

Аннотация: Мақолада Дунё цивилизациялари ривожда инсоннинг маънавий-ахлоқий камолоти, Ғоявий тарбия масаласи ҳар бир давр ва жамиятга хос бўлиб, бунда давлат ва жамият олдида маъсулиятни шакллантирадиган ва унга таъсир ўтказадиган барча омил ва мезонларни чуқур таҳлил қилиб, уларнинг бу борада қандай ўрин тутишини яхши англаб олиш мақсади ҳам ётади. Ҳар қайси халқ ёки миллатни унинг тарихи, ўзига хос урф-одатлари ва анъаналари, ҳаётий қадриятларидан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Бу борада, табиийки, маънавий мерос, маданий бойликлар, кўхна тарихий ёдгорликлар энг муҳим омиллар сифатида хизмат қилади.

Таянч сўзлар: Инсон маънавий-ахлоқий камолоти, Ғоявий тарбия масаласи, Ислом дини, давлат ва жамият, оммавий маданият, халқимизнинг юксак маънавияти, адолатпарварлик, маърифатпарварлик.

Кириш. Ғоявий тарбия масаласи ҳар бир давр ва жамиятга хос бўлиб, бунда давлат ва жамият олдида маъсулиятни шакллантирадиган ва унга таъсир ўтказадиган барча омил ва мезонларни чуқур таҳлил қилиб, уларнинг бу борада қандай ўрин тутишини яхши англаб олиш мақсади ҳам ётади. Ҳар қайси халқ ёки миллатни унинг тарихи, ўзига хос урф-одатлари ва анъаналари, ҳаётий қадриятларидан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Бу борада, табиийки, маънавий мерос, маданий бойликлар, кўхна тарихий ёдгорликлар энг муҳим омиллар сифатида хизмат қилади. Масалан, шу заминдан етишиб чиққан буюк зотлар, олиму уламолар, сиёсатчи ва саркардалар, умумбашарий цивилизация ва маданиятнинг узвий қисмига айланиб кетган дунёвий ва диний илмларнинг, айниқса, ислом дини билан боғлиқ билимларнинг тарихан энг юқори босқичга кўтарилишида она юртимизда туғилиб камолга етган улуғ алломаларнинг хизматлари катта. Бу кўхна тупроқда милодгача бўлган даврда ва ундан кейин қурилган мураккаб иншоотлар, ҳали-ҳануз ўзининг кўрку тароватини сақлаб

келаётган осори атиқаларимиз қадим-қадимдан ўлкамизда деҳқончилик ва ҳунармандчилик маданияти, меъморлик ва шаҳарсозлик санъати юксак даражада ривожланганидан далолат беради ва мамлакатимиз ҳудудида мавжуд бўлган тўрт мингдан зиёд моддий-мафкуравий обида умумжаҳон меросининг ноёб намунаси сифатида ЮНЕСКО рўйхатига киритилгани ҳам бу фикрни тасдиқлайди. Бундай ўлмас осори атиқалар бу кўҳна ўлкада, бугун биз яшаб турган тупроқда қадимдан буюк маданият мавжуд бўлганидан гувоҳлик беради ва табиийки, инсоннинг ғоявий дунёсини шакллантиришда қандай кучли таъсирга эга бўлганига эътиборимизни жалб қилади.

Ғоявий тарбияда **халқ оғзаки ижоди** муҳим ўрин тутиб, у миллатимизнинг ўзлигини намоён этадиган, уни авлодлардан авлодларга ўтказиб, тарих тўфонларидан, ҳаёт-мамот синовларидан омон чиқариб, ўзлигини доимо сақлаб келаётган эл-юртимизнинг бағрикенглик, матонат, олижаноблик, вафо ва садоқат каби эзгу фазилатларини ўзида ифода этади. Шу ўринда ғоявий тарбия мезонларидан бири бўлган муқаддас динимизнинг аҳамияти бекиёсдир. Дин азалдан инсон маънавиятининг таркибий қисми сифатида одамзоднинг юксак идеаллари, ҳақ ва ҳақиқат, инсоф ва адолат тўғрисидаги орзу-армонларини ўзида мужассам этган, уларни барқарор қоидалар шаклида мустаҳкамлаб келаётган ғоя ва қарашларнинг яхлит бир тизимидир.

Ҳар бир илмий янгилик, яратилган кашфиёт - бу янгича фикр ва дунёқарашга туртки беради, ғоявий тарбия мезонлари шаклланишига ўзига хос таъсир ўтказади. Шу нуқтаи назардан қараганда, заминимизда яшаб ўтган буюк алломаларимиз, мутафаккир боболаримизнинг ибратли ҳаёти ва фаолияти, бемисл илмий-ижодий кашфиётлари бугун ҳам жаҳон аҳлини ҳайратга солаётганини ғурур билан таъкидлаш лозим. Жамият эса ўз заминининг мутафаккирлари, дини ва кашфиётлари, маърифат, илму фан, маданият каби соҳаларидан буларнинг барчасини ўзида уйғунлаштирган халқимизнинг ғоявий олами нақадар бой ва ранг-баранг эканини исботлаб беришда, уни намуна қилиб кўрсатишда фойдаланади. Бундай ноёб ва бебаҳо бойликни ҳар томонлама чуқур ўрганиш, унинг маъно-мазмунини авлодларга етказиш масаласи барча, биринчи галда, зиёлилар, бутун жамоатчилик учун ҳам қарз, ҳам фарз ҳисобланади.

Ҳар қайси миллатнинг ўзига хос мафқурасини шакллантириш ва юксалтиришда, ҳеч шубҳасиз, **оиланинг ўрни ва таъсири** бекиёсдир. Чунки инсоннинг энг соф ва покиза туйғулари, илк ҳаётий тушунча ва тасаввурлари биринчи галда оила бағрида шаклланади. Боланинг характери, табиати ва дунёқарашини белгилайдиган мафқуравий мезон ва қарашлар — яхшилик ва эзгулик, олижаноблик ва меҳр-оқибат, ор-номус ва андиша каби муқаддас тушунчаларнинг пойдевори оила шароитида қарор топиши табиийдир. Шунинг учун ҳам айнан оила муҳитида пайдо бўладиган ота-онага ҳурмат, уларнинг олдидаги умрбод қарздорлик бурчини чуқур англаш ҳар қайси инсонга хос бўлган одамийлик фазилатлари ва оилавий муносабатларнинг негизини, оиланинг ғоявий асосини ташкил этади.

Ғоявий тарбия мезонлари ҳақида сўз кетганда, **маҳалланинг ўрни ва таъсири** хусусида тўхталиш зарур. Маълумки, ўзбек маҳаллалари азалдан чинакам миллий қадриятлар маскани бўлиб келади. Ўзаро меҳр-оқибат, аҳиллик ва тотувлик, эҳтиёжманд, ёрдамга муҳтож кимсалар ҳолидан хабар олиш, етим-есирларнинг бошини силаш, тўй-томоша, ҳашар ва маъракаларни кўпчилик б-н бамаслаҳат ўтказиш, яхши кунда ҳам, ёмон кунда ҳам бирга бўлиш каби халқимизга хос урф-о. ва анъаналар, авваламбор, маҳалла муҳитида шаклланган ва ривожланган. Халқимизга хос ўзини ўзи бошқарув тизимининг бу ноёб усули қадим-қадимдан одамларнинг нафақат тилида, балки дилида, бутун ҳаётида чуқур жой эгаллагани бежиз эмас. «Маҳалла — ҳам ота, ҳам она» деган ҳикматли нақл ана шу ҳаётий ҳақиқатнинг ифодаси сифатида қабул қилинади. Ҳар қайси хонадон, бутун эл-юртдаги мафқуравий иқлим ва вазиятни англамоқчи бўлган киши, бу борадаги ҳақиқий манзаранинг ёрқин ифодасини аввало маҳалла ҳаётида худди ойнадек яққол кўриш имконига эга бўлади.

Ғоявий тарбия мезонларидан яна бири **илму маърифат, таълим-тарбия** бўлиб, уларга инсон камолоти ва миллат равақининг энг асосий шарти ва гарови сифатида қаралган. Келажак пойдевори билим даргоҳларида яратилади, бошқача айтганда, халқнинг эртанги куни қандай бўлиши фарзандларнинг бугун қандай таълим ва тарбия олишига боғлиқ. Бунинг учун ҳар қайси ота-она, устоз ва мураббий ҳар бир бола тимсолида, аввало, шахсни кўриши зарур. Ана шу оддий

талабдан келиб чиққан ҳолда, фарзандларни мустақил ва кенг фикрлаш қобилиятига эга бўлган, онгли яшайдиган комил инсонлар этиб вояга етказиш иши таълим-тарбия соҳасининг асосий мақсади ва вазифаси бўлиб қолади. Бу эса таълим ва тарбия ишини уйғун ҳолда олиб боришни талаб этади.

Таълим муассасалари Ўзбекистоннинг мустақил тараққиёт стратегияси, ўзбек халқининг буюк давлат барпо этиш борасидаги мақсад-муддаолари, миллий истиқлол ғояларини ёшлар қалби ва онгига сингдиришнинг устувор йўналишларига хизмат қилади. Бу боарда жамият ҳаётининг барча соҳаларини қамраб олиш, таълим-тарбия, тарғибот-ташвиқотнинг самарали усул ва воситаларидан оқилона фойдаланиш тақозо этилади. Бунда Кадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида ўқувчи-талабалар онгида миллий ғоя ва миллий истиқлол мафкурасини шакллантириш ишларини узлуксиз тарзда олиб бориш, таълим муассасаларида болалар ва талабаларнинг ёшига мос равишда миллий истиқлол мафкурасини сингдиришда дифференциал педагогик-психологик дастурлар яратиш, ўқув дастурлари, дарслик ва қўлланмаларда миллий истиқлол мафкураси ғояларини теран акс эттириш, мактаб, лицей, коллеж, институт ва университетларда мафкуравий тарбияни бугунги кун талаблари даражасига кўтариш, педагог кадрларнинг мафкура борасидаги билимларини чуқурлаштириш муҳим аҳамиятга эга йўналишлардир.

Таълим-тарбиянинг ҳар бир босқичи, ўз навбатида, миллий ғояларни ёшлар қалби ва онгига сингдиришнинг ўзига хос омилларини назарда тутди.

Мактабгача таълим муассасалари. Бу ўринда ҳар бир ота-онанинг ўз фарзандининг мактабгача тарбияси унинг кейинги тараққиёт даврида қанчалик аҳамият касб этиши, бу давр узлуксиз таълим ва тарбиянинг муҳим босқичи эканини англаб этишига эришиш зарур. Бунда оиланинг мактабгача таълим муассасалари тизимига изчил уйғунлашувига эришишни назарда тутиш керак. Бу даврдаги барча мактабгача таълим-тарбия муассасалари болалардаги умумий саводхонлик ва мактабдаги таълим-тарбияга тайёрлаш жараёнининг муҳим ва зарурий босқичи сифатида қаралиши лозим.

Бевосита **таълим берувчи муассасалар** (мактаблар, лицей, касб-ҳунар коллежлари, олий ўқув юртлари) мафкуравий тарбиянинг асосий ўчоқларидир.

Уларнинг барчасида амалга ошириладиган мафкуравий таълим жараёнида, барча ўқув қўлланмалари ва дарсликлар, қўшимча адабиётларда қуйидаги омиллар устувор аҳамият касб этиши лозим. Шу билан бирга Ватанга садоқат туйғусини шакллантириш; она тилимизга муҳаббат уйғотиш, миллий кадриятларга ҳурмат қилиш ва эъзозлаш, эзгулик тимсоли бўлган аёлни улуғлаш, оиланинг ватанпарварлик ҳиссини тарбиялашдаги ролини кўрсатиш, маҳалланинг демократия дарсхонаси ва ўз-ўзини бошқариш мактаби эканини тушунтириш, муҳим аҳамият касб этади. Бундан ташқари, умуминсоний кадриятларнинг миллатлараро тотувлик, бағрикенглик, дунёвий илмларга интилиш ва илғор маданиятни шакллантириш воситаси эканини уқтириш, дин ва дунёвий билимларнинг ўзаро қарама-қарши эмаслигини англатиш, маърифатнинг шахс интеллектуал салоҳиятини оширишдаги имкониятлари кенглигини исботловчи далиллар келтириш, сиёсий ва ҳуқуқий маданият соғлом дунёқарашнинг муҳим омили эканлиги тўғрисидаги маълумотларни кўпайтириш бу боардаги зарур билимларни ўзлаштиришга ёрдам беради.

Таълимни тарбиядан, тарбияни эса таълимдан ажратиб бўлмайди. Шунинг учун ҳам мустақиллик йилларида бутун мамлакат миқёсида таълим ва тарбия, илм-фан, касб-ҳунар ўргатиш тизимларини тубдан ислоҳ қилишга ниҳоятда катта эътибор қаратилди. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ишлаб чиқилди. Уни амалга ошириш жараёнида мактаб таълими, айниқса, умумтаълим мактабларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлашга эътиборни кучайтириш кун тартибидаги энг муҳим ва жиддий масалага айланган эди. Ҳозирги кунда истиқлол даврида барпо этилган, барча шарт-шароитларга эга бўлган академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари, олий ўқув юртларида таҳсил олаётган, замонавий касб-ҳунар ва илм-маърифат сирларини ўрганаётган, ҳозирда икки-уч тилда бемалол гаплаша оладиган минг-минглаб ўқувчилар, катта ҳаётга кириб келаётган, ўз истеъдоди ва салоҳиятини ёрқин намоён этаётган ёш кадрлар мисолида маъ-ятнинг юксалишини кузатиш мумкин ва табиийки, бундай шароитда ғоявий тарбия мезонлари ҳам даврга мувофиқлашиб боради.

REFERENCES

1. Sutrina, John Joseph, "Literary criticism contained in the works of Mark Twain" (1951). Graduate Student Theses, Dissertations, & Professional Papers. 2854. <https://scholarworks.umt.edu/etd/2854>. - 21p.
2. Қуйирокда улардан бири, Томнинг Сахро Кабирга ҳаво шаҳридаги саёхати ҳақида фикр юритилади.
3. Старцев А. Марк Твен и Америка./Твен, Марк. Собрание сочинений в восьми томах. Том 1. – Москва: Правда, 1980. – 3-4 с.(401).

ТАЪЛИМНИ ИНСОНПАРВАРЛАШТИРИШ ФАЛСАФИЙ МОҲИЯТИ

Мирзакулов Исажан

Тошкент давлат транспорт университети

“Ижтимоий фанлар” кафедраси доценти

Кириш. Мамлакатимизда юртимиз келажаги бўлмиш ёш авлодни тарбиялаш учун муносиб шарт-шароитлар яратиш давлатимиз сиёсатининг устувор йўналиши ҳисобланади. Бу вазифани амалга ошириш учун «олий таълим даражасини сифат жиҳатидан ошириш ва тубдан такомиллаштириш, олий таълим муассасаларида таълимнинг маънавий-ахлоқий мазмунини кучайтириш, талаба-ёшларнинг қалби ва онгига миллий истиқлол ғоясини, халқимизнинг юксак маънавияти ва инсонпарварлик анъаналарига садоқат туйғусини чуқур сингдириш» муҳим вазифалардан бири сифатида белгилаб берилди. Шу боис, XXI аср шароитида тиббий таълим соҳасини инсонпарварлаштириш, ёш авлоднинг маънавий дунёсини юксалтириш учун янги дастурлар ишлаб чиқиш заруриятга айланди.

Таълим соҳасидаги ислохотлар бугунги кунда эркин, демократик, фуқаролик жамиятининг асосий талаби сифатида қаралмоқда. Таълим тизими маданий-маънавий ривожланишнинг энг муҳим пойдеворидир. Чунки замон талабларига жавоб берадиган, илғор фан-техника, технология ютуқларини эгаллаб олган кадрларни етиштирмай туриб, жамиятни юксалтириб бўлмайди. Таълим соҳасини тубдан такомиллаштиришга оид Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган «Таълим тўғрисида»ги Қонунида таълим ва тарбиянинг инсонпарварлик, демократик хусусияти таълим соҳасининг асосий тамойили сифатида белгиланди. Таълимнинг инсонпарварлашуви бўлажак мутахассисларни инсонпарвар, юртпарвар, жамиятда ўз касбий ва фуқаролик бурчини тўлиқ адо этадиган шахсларга айлантиради.

Таълим соҳасини ривожлантириш, уни инсонпарварлаштириш масалалари буюк алломаларимизнинг қарашларида ёритилган. Абу Райҳон Беруний таълим тўғрисида, ҳатто, ҳозирги кунда ҳам долзарблигини йўқотмаган фикрларни илгари сурган. У таълим бериш жараёнида таълим олувчини зериктирмаслик, билим беришда бир хил нарса ёки бир хил фанни ўргатавермаслик, узвийлик, изчиллик, мавзуларни қизиқарли асослаб, кўргазмали баён этиш ҳамда ҳаётий мисоллар билан боғлашга эътибор бериш лозимлигини уқтирган.

Абу Али ибн Сино таълимдан ҳосил бўлган билим инсонларнинг ҳаётини яхшилашга хизмат қилиши кераклигини таъкидлайди, ўз фаолияти, илмий қарашларини жамият манфаатига бағишлайди.

Жаҳон илмида «Муаллим ас-соний» номи билан танилган Абу Наср Форобий (873-950) таълим-тарбияга биринчи бўлиб таъриф берган олим саналади. Форобий фикрича, таълим сўзи маъноси ўқитиш, тушунтириш асосида назарий билим бериш саналади. «Тарбия эса – назарий фазилатни, маълум касбни эгаллаш учун зарур бўлган хулқ нормалари ва амалий кўникмаларни сингдириш жараёни ҳисобланади. Таълим фақат сўз ва ўргатиш билангина амалга оширилади. Тарбия эса, амалий иш, тажриба билан, яъни шу халқ, шу миллатнинг амалий малакаларидан иборат бўлган иш-ҳаракат, касб-ҳунарга меҳрли бўлиши, ўрганишидир, ҳар иккаласи бирлашса етуклик пайдо бўлади», дейди Форобий.

Дарҳақиқат, буюк алломаларимиз томонидан ифода этилган комил шахс, етук мутахассис ғояси миллий-маънавий анъана сифатида бугунги таълим соҳасида мақсадли давом эттириляпти. Ҳозирги кунда давлат таълим стандартлари (ДТС) битирувчиларда нафақат касбий билим ва амалий кўникмаларни шакллантириш, балки мутахассисларни юксак маънавиятли, етук шахс сифатида тарбиялаш талабини кўяди. Бунинг учун олий таълим муассасаларида ҳар бир талаба шахсини шакллантиришни таъминлайдиган мақбул шароитлар яратилиши кўзда тутилган. Жумладан, тиббий таълимга йўналган ДТС, ўқув режа ва ўқув дастурлар таълимнинг компетенциявий ёндашувига асосланиши муҳим саналади, чунки бўлажак шифокор ўз фаолиятида энг олий қадрият – инсон ҳаёти ва соғлиғи билан иш кўрадиган мутахассис сифатида шаклланиши учун алоҳида компетенцияларга эга бўлиши муҳим. Бу ўринда компетенциявий ёндашувга асосланган таълим нима? деган савол вужудга келади.

Таълимда компетенциявий ёндашув – кенг дунёқарашга эга, теран фикрлайдиган, мулоқотга кириша оладиган, эгаллаган билим, кўникма ва малакаларини ўз шахсий, касбий ва ижтимоий фаолиятида ўринли қўллай оладиган талаба шахсини шакллантиришга қаратилган таълим. Компетенциявий ёндашувга асосланган таълим ҳар бир талабанинг ҳозирги замон талабларига жавоб берадиган, келажакда баркамол инсон бўлиб етишишига имкон берадиган таълимдир.

Компетенциявий ёндашувга асосланган таълим икки йўналишдаги компетенцияларни, яъни хусусий компетенциялар ва таянч компетенцияларни шакллантириш орқали амалга оширилади.

Хусусий компетенциялар бевосита ҳар бир ўқув фани орқали амалга оширилади. Таянч компетенциялар таълим ва тарбия воситасида шакллантирилади, соҳа бўйича рақобатбардош мутахассис бўлиб етишиши учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларни эгаллашга йўналтирилган компетенциялар тушунилади.

Компетенциявий ёндашувга асосланган таълим натижасида дунёқа-раши кенг, интеллектуал баркамол, касбий маҳорати юксак, мамлакатимиз тараққиётига муносиб ҳисса қўшадиган мутахассислар шаклланади. Фикримизча, шахс ёки жамият фаолияти соҳалари, шу жумладан, тиббий таълим соҳасини инсонпарварлаштиришда, бўлғуси шифокор-талабаларда инсонпарварликни шакллантиришда таянч компетенцияларни ривожлантириш кўзланган натижаларни беради.

Тиббий таълим соҳасини инсонпарварлаштириш учун бўлажак шифокор-талабаларнинг компетенцияларини шакллантириш ва ривожлантириш муҳим вазифа бўлиб, унда «биоэтика» фанининг ўрни ва аҳамиятини очиб бериш тадқиқотимиз мақсади саналади.

Барчага аёнки, XXI аср юксак технологиялар асри бўлиб, ҳаётимизнинг барча жабҳаларини компьютерлаштириш, ахборотлаштириш, технологизация ҳодисалари қамраб олди. Илм-фанда янги соҳалар, йўналишлар, янги мутахассисликлар юзага келди. Бу феномен, албатта, жамият ҳаётини яхшилашга ва янгилашга, мавжуд муаммоларни ҳал этиш ва қийинчиликларни енгиллаштиришга хизмат қилади. Бироқ, бу ҳодисанинг ижобий томонлари билан бирга, афсуски, жамият ҳаётида салбий тенденциялар борлиги ҳам кузатиляпти. Инсон ва жамият борлиғига, яъни инсонларнинг ҳаёти, турмуш тарзи, соғлиғи, онгига салбий таъсир кўрсатаётган деструктив элемент ва тенденцияларни аниқлаш, таҳлил ва тадқиқ этиш XXI аср фалсафасининг долзарб вазифаси саналади.

Биламизки, фалсафий диалектика таълимоти макон ва замондаги воқеа ва ҳодисаларни доимий ривож, ўзаро боғлиқлиги, ўзаро алоқадорлиги, бир-бирига таъсири ҳақидаги омиллар орқали борлиқдаги ўзгаришларни тушунтириб келган. Биз ҳам ўз тадқиқот ишимизда замонавий илм-фан, тиббиётнинг янгилик ва кашфиётларнинг аҳамиятини, заруратини инкор этмаган ҳолда, уларнинг инсон, унинг ҳаёти ва соғлиғи, инсоният келажаги ва борлиғига хавф-хатар туғдираётган омилларнинг ахлоқий ва маънавий жиҳатларини тадқиқ этдик. Келажак шифокорини жамият учун керакли мутахассис қилиб тайёрлаш вазифасини бажарадиган тиббий таълим қандай бўлиши керак? - деган саволни қўйдик.

Юксак ахлоқли, ижодий фикрлайдиган мутахассисларни тайёрлаш шуниси билан муҳимки, агар мутахассис билимли бўлсаю, аммо у бемор дардини ҳис эта олмаса, унга меҳр, раҳм-шафқат, мурувват кўрсата олмаса, энг ачинарлиси – уни соғлиғи ва ҳаётини қадрламаса, яъни бу шифокорда инсонпарварлик туйғулари етарлича шаклланмаган бўлса, унда бу шифокор беморга тўлақонли ёрдам кўрсата олмайди. Айнан шу сабабли илм-фан тараққий этаётган бугунги кунда тиббиётни инсонпарварлаштириш масаласи ниҳоятда долзарб ҳисобланади. Тиббиёт соҳасини инсонпарварлаштириш учун, ўз навбатида, эртанги кун

мутахассисларини тайёрлайдиган тиббий таълимни инсонпарварлаштиришдан бошлаш келажакда самара беради. Бунинг учун халқаро стандартларга мос, бугунги кун талабларига жавоб берадиган таълимнинг янги моделларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш кўзланган натижани беради. Бўлажак шифокорларни етук мутахассис қилиб етиштиришда «биоэтика» фани муҳим вазифаларни бажаради. «Биоэтика» фани талабаларни ахлоқий фазилатлар эгаси, юксак маънавийтли кадр бўлиб шаклланишида алоҳида аҳамиятга эга, чунки у трансдисциплинар фан бўлиб, ўзида ижтимоий-гуманитар билимлар билан мутахассислик фанлари билимларини уйғунлаштиради. Биоэтикада диний, ахлоқий, ҳуқуқий билимларнинг клиник, тиббий-биологик билимлар билан интеграциялашуви натижасида бўлажак мутахассисларнинг касбий компетенциялари янада ошади. Шу тарзда биоэтика талабалар дунёқарашини кенгайтиради ва уларнинг касбий фаолиятига инсонпарварлик моҳиятини бағишлайди.

Инсонпарварлаштириш негизини инсонпарварлик ташкил этади. Инсонпарварлик шундай дунёқараш тизимики унда инсоннинг шахс сифатида кадр-қиммати, эркинликлари, ҳуқуқ ва қобилиятлари тўлиқ намоён бўлади ва тан олинади.

Юқори технологиялар ривожининг жамият ва инсон борлигига таъсири, яъни одамларнинг табиийликдан узоклашиши, фаолият соҳалари технологизацияси, компьютерлаштириш, виртуал муносабатларга ўтиш каби ҳодисаларга қарши иммунитет сифатида таълим соҳасини инсонпарварлаштириш зарурияти долзарб тус олди.

Инсонпарварлаштириш – бўлажак мутахассисларда касбий билимлар билан шахсий фазилатларни мустаҳкамлашга хизмат қиладиган усул ва услублар, ўқитиш шакллари ва таълим мазмунини ташкил этадиган жараён. Инсонпарварликка йўналтирилган таълимда талаба шахс сифатида шаклланади ҳамда ўзини тобора маданиятнинг бир қисми сифатида англайди.

XXI аср шароитида жамият маънавий инқирозга юз тутяпти. Бугун «инсонпарварлик» тушунчаси нимани англатади? Таълимни инсонпарварлаштириш нима? – деган саволга тадқиқотимизда жавоб беришга ҳаракат қилдик.

Ўрганишимизча, илк бор «гуманизм», яъни инсонпарварлик атамасини немис педагоги Ф Нитхаммер 1808 йилда илмий-маърифий муомалага киритган. «Гуманизм» (лот. *humanitas* - инсонийлик, *humanus* - инсоний, *homo* - инсон) – дунёқараш бўлиб, унинг марказида инсон ғояси энг олий қадрият саналади. Гуманизм инсоннинг шахс сифатида кадр-қиммати, унинг эркинлиги, бахти, ривожланиши учун қобилиятларини тан олади ҳамда ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиб, тасдиқлайди» .

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, ижтимоий ҳаётда инсон ҳуқуқларининг поймол бўлиши, лоқайдлик, ижтимоий адолатсизлик, ахлоқийликнинг

камайиши, инсон кадри тушиши каби негатив ҳодисаларнинг юз бериши инсонпарварлик инқирозидан далолат беради, унга бўлган қизиқиш ортишига сабаб бўлади. Инсонпарварлик Уйғониш даврида Европада пайдо бўлди ҳамда антропоцентристик дунёқараш ва таълимот сифатида инсон кадр-қиммати ва имкониятларини тан олди. Бугунги кунда «инсонпарварлик» тушунчасига умумэътироф этилган таъриф берилмаган. Белорусиялик файласуф, социолог олим А.Н.Даниловнинг таърифига кўра, «Инсонпарварлик антропоцентризм фалсафий таълимотининг қадриятлар доминантаси бўлиб, у инсон шахси қадрини оширади ва ўзини намоён этиш ва ҳақ-ҳуқуқларини таъминлаш учун замин яратади». Аслида инсонпарварлик ҳар бир тиббиёт ходимининг ахлоқий бурчи бўлиши, шифокор касбининг фаолияти негизини ташкил этадиган моҳият бўлиши зарур.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2909 сон Қарори.
2. «Википедия» Интернет энциклопедияси. <https://ru.wikipedia.org>.
3. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й., 03/20/637/1313-сон: <https://lex.uz/docs/5013007>
4. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). МОЛОДЕЖЬ И ИНФОРМАЦИОННО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2 (6), 532-536.
5. Салимов, Бахриддин Лутфуллаевич, & Ҳасанов, Миршод Нўъмонович (2022). ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ КОМИЛ ИНСОН ТАРБИЯСИ МАСАЛАЛАРИ ТАҲЛИЛИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 1345-1354.
6. Раматов, Ж. С., Баратов, Р. Ў., Кушаков, Ф. А., Валиев, Л. А., & Ҳасанов, М. Н. (2022). ЖАМИЯТДА СИЁСИЙ ВА ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТНИ ЮКСАЛТИРИШ МАСАЛАЛАРИ. *PEDAGOGS jurnali*, 19(1), 13-18.
7. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ЯНГИ БОСҚИЧИДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИНГ ТАЪМИНЛАНИШИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 963-969.
8. Раматов, Ж. С., Муратова, Д., Султанов, С. Ҳ., Тухтабоев, Э., Кушаков, Ф., & Ҳасанов, М. Н. (2022). ИЖТИМОИЙ АДОЛАТ ВА ҚАДРИЯТЛАР ПЛЮРАЛИЗМИ. *World scientific research journal*, 8(1), 102-108.
9. Ҳасанов, М. Н., Бекмуратов, Б. Ж., Турғунов, Б. Ш., & Маматқулов, У. С. (2022). ФОРОБИЙНИНГ ТАЪЛИМОТИДА ЁШЛАР ВА ИНСОН ТАЛИМ-ТАРБИЯСИ МАСАЛАЛАРИ ТАҲЛИЛИ.

10. Ҳасанов, М. Н., Зайниддинов, Б. З., Абдухалилов, О. А., & Джурайев, Д. Д. (2022). МЕҲНАТДА ИНСОННИ ШАКЛЛАНИШДАГИ АҲАМИЯТИ.
11. Ramatov, J.S. va Xasanov, MN (2022). Ta'lim amaliyotida innovatsiyalarni jalb qilishning nazariy modelini tahlil qilish. *Sharq uyg'onishi: innovatsion, ta'lim, tabiiy va ijtimoiy fanlar* , 2 (6), 937-942.
12. У.К.Эрниёзов, М.Н. Ҳасанов, & Х.С.Машарипов. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ИЖТИМОИЙ-АХЛОҚИЙ ТАЪЛИМОТИ ВА УНИНГ АНТРОПОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ . *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 130–136.
13. Ж. С. Рамагов, М. Ҳасанов, & Л. А. Валиев (2022). ИНСОН ДУНЁҚАРАШИНИНГНИНГ ДИНИЙ ВА ДУНЁВИЙ ТАЛҚИНИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2 (7), 78-82.
14. J. S. Ramatov, M. Hasanov МАҒКURAVIY АХЛОҚ ТАРБИЯСИНИНГ АНАМИЯТИ // *Pedagogik fanlar boyicha akademik tadqiqotlar*. 2022 yil. 6-son. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mafkuraviy-ta-didlarni-oldini-olishda-ahlo-iy-tarbiyaning-a-amiyati> (kirish sanasi: 04.10.2022).
15. Ж. С. Рамагов, & М. Ҳасанов (2022). МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР – ЖАМИЯТИМИЗ БАҒҚАРОРЛИГИ ВА ЁШ АВЛОД ТАРБИЯСИНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 973-979.
16. Ж. С. Рамагов, М. Ҳасанов, & Лочин Азаматович Валиев (2022). АУРОБИНДО ГҲОШ ҚАЁТИ ВА ИЛМИЙ ФАЛСАФИЙ МЕЪРОСИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 1161-1169.
17. Ramatov, J.S. va Xasanov, MN (2022). Ta'lim amaliyotida innovatsiyalarni jalb qilishning nazariy modelini tahlil qilish. *Sharq uyg'onishi: innovatsion, ta'lim, tabiiy va ijtimoiy fanlar* , 2 (6), 937-942.
18. У.К.Эрниёзов, М.Н. Ҳасанов, & Х.С.Машарипов. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ИЖТИМОИЙ-АХЛОҚИЙ ТАЪЛИМОТИ ВА УНИНГ АНТРОПОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ . *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 130–136.
19. Ж. С. Рамагов, М. Ҳасанов, & Л. А. Валиев (2022). ИНСОН ДУНЁҚАРАШИНИНГНИНГ ДИНИЙ ВА ДУНЁВИЙ ТАЛҚИНИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2 (7), 78-82.
20. J. S. Ramatov, M. Hasanov МАҒКURAVIY АХЛОҚ ТАРБИЯСИНИНГ АНАМИЯТИ // *Pedagogik fanlar boyicha akademik tadqiqotlar*. 2022 yil. 6-son. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mafkuraviy-ta-didlarni-oldini-olishda-ahlo-iy-tarbiyaning-a-amiyati> (kirish sanasi: 04.10.2022).

РОЛЬ ЭТИМОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА АНГЛИЙСКИХ ЗАИМСТВОВАННЫХ БАЗОВЫХ ТЕРМИНОВ В ОБЛАСТИ ЭКОНОМИКИ

*Мустаева Гульдора Салохиддиновна, к.ф.н., зав. кафедрой
«Иностранные языки», ТГТУ*
*Ачилов Ойбек Рустамович, старший преподаватель кафедры
«Иностранные языки», ТГТУ*
*Йулдашева Дильфуза Муйдинжановна, ассистент кафедры
«Иностранные языки», ТГТУ*
*Атаджанова Севара Бекмуратовна, ассистент кафедры
«Иностранные языки», ТГТУ*

Аннотация

В данной статье проведён этимологический анализ английских заимствованных базовых терминов в области экономики. Изучение истории английского языка показывает, что временами в разных сферах языковой деятельности функционировали три языка – исконно английский, латинский и французский, что и способствовало заимствованию в английский язык многих лексических единиц из этих языков. Некоторые исконные английские лексические единицы номинировались в другие понятия, в связи с развитием экономической науки и пополнением лексического запаса. Другие экономические термины перешли в английский язык, видоизменившись как структурно, так и семантически. Произошло зарождение базовых терминов в области экономики в английском языке, появились базовые термины, номинирующие процессы и явления в экономике. Это является основным фактором интереса к этимологическому анализу данных терминов.

Ключевые слова: этимология, анализ, заимствование, базовый термин, лексическая единица.

Становление каждого языка зависит от разных факторов. Одним из основных факторов является развитие страны данного языка, история возникновения его лексики. «Терминология проходит длинный путь формирования, становления. Типичным для периода формирования терминологий является языковой факт заимствования терминов из другой терминологии или сферы неспециальной лексики во вторичном, чаще всего в метафорическом значении» [1, с. 111–112]. Поэтому целью данного исследования является этимологический анализ английских заимствованных базовых терминов в области экономики. Для достижения цели были поставлены задачи: рассмотреть основные английские базовые лексические единицы в

области экономики и проанализировать пути их заимствования. Статистический метод для количественного и процентного подсчёта и этимологический метод для выявления путей образования английских базовых лексических единиц в области экономики помогут решить вышеизложенные задачи. В лингвистике существует много классификаций заимствований. Одной из них является классификация, в основу которой положены причины заимствования, такие как экстралингвистические и лингвистические. К экстралингвистическим причинам относятся: – культурное влияние одного языка на другой; – наличие устных или письменных контактов стран с разными языками; повышение интереса к изучению определённого языка; – исторически обусловленное увлечение определённых социальных слоев культурой чужой страны; – условия языковой культуры социальных слоев, принимающих новое слово [2, с. 153]. К лингвистическим причинам относятся: – отсутствие в родном языке эквивалентного слова для нового понятия; – тенденция к использованию одного заимствованного слова вместо описательного оборота; – стремление к устранению омонимии и полисемии в родном языке; – потребность в детализации соответствующего знания; – невозможность образования производных от исконных терминов [2, с. 153]. Термины в язык приходят по-разному.

Первый способ – это употребление в качестве термина общеупотребительного слова родного языка. Другим способом является заимствование из других языков. На определённых этапах становления общества заимствуются термины из разных языков, что обусловлено «историческими условиями, а особый тип заимствования – использование слов и словообразовательных моделей греческого и латинского языков» [3, с. 5]. Изначально каждая наука использует общеупотребительную лексику в своём составе и, только после выделения её в отдельную область, происходит преобразование языка этой области. Специфика истории английской лексики состояла в завоеваниях страны норманнами, французами и т. д. В связи с этим в лексику английского языка вошли многие слова, которые употребляются и в современном английском языке.

Выделились так называемые базовые экономические термины. В словарном составе английского языка заимствованные лексические единицы составляют около 70 % и включают пласты лексики, заимствованные в различные исторические эпохи и под влиянием различных условий развития и существования английского языка: исторических, географических, социальных и экономических. Являясь результатом длительного исторического взаимодействия языков, воздействия социальной среды на взаимодействующие языки, заимствование как процесс и результат этого процесса представляет собой значительный интерес для истории языка. В рамках истории получают

детальное освещение языки, являющиеся источниками заимствований, пути, формы и типы заимствований, а так же преобразования, которые претерпевает в заимствовавшем языке заимствованное слово.

Так, В. П. Даниленко считает, что «в связи с заимствованиями из других языков наименований для специальных понятий необходимо также иметь в виду, что в языке бывает «мода» на заимствованные слова. Мода, проникающая в обиходно-разговорную речь, довольно быстро проходит. Значительно сложнее дело обстоит, когда дань моде отдается терминологии, наиболее устойчивому лексическому классу» [4, с. 168]. Исследование базовых экономических терминов в английском языке проводится с позиции влияния исторических и социально-экономических условий развития языка, что позволяет более точно определить время появления терминов, обозначающих явления исследуемой области деятельности. Этимологический анализ развития отдельных лексических единиц позволяет выявить, какого рода заимствования характерны для данной терминологии. Этимологический анализ 15 основных базовых английских экономических терминов показал, что 4 термина являются заимствованными из латинского языка (26 %), 4 – из французского (26 %), 2 являются исконно английскими (14 %), а остальные термины заимствованы из латинского, английского и французского языков (44 %). В таблице представлены заимствованные базовые экономические термины.

Изучение истории английского языка показывает, что временами в разных сферах языковой деятельности функционировали три языка – исконно английский, латинский и французский. Так, лексическая единица *cost* произошла в 1200 году и была заимствована от латинского глагола *cōnstōre* в значении держаться вместе, стоять твёрдо; а также, возможно, от старофранцузского глагола *cost, coster* в значении стоить [5, с. 165]. Лексическая единица *price* произошла в 1200 году от латинского слова *pretium* в значении премия, приз, вознаграждение, цена, ценность; от старофранцузского *pris* в значении приз. В английском языке средних веков лексическая единица *praise* развилась от первоначального слова *pris* в значении ценность, цена, похвала... В 1500 году лексическая единица *prize* образовалась с появлением *-z-* в своем составе [5, с. 599]. Лексическая единица *money* появилась около 1250 года как *moona*, около 1300 года как *monē*, была заимствована от старофранцузского *monēie* в значении монета; от латинского *moneta* в значении монетный двор, монета. От *Monēta* от культового названия богини Юнона, чей храм в Риме был выложен монетками [5, с. 485].

Лексическая единица *cash* произошла в 1593 году и была заимствована от французского средних веков *caisse, caissa* в значении деньги, ящик, казна; от латинского *capsa* в значении ящик, коробка [5, с. 108]. Лексическая единица *assets* была заимствована от англо-французского *assez, assets* в значении

наследство, недвижимость; в английском языке использовалась фраза *averassetz* в значении иметь достаточное количество, от которого позже данная лексическая единица *assets* начала использоваться; первоначально использовалась форма в единственном числе, но из-за влияния французского языка добавилось окончание *-s* [5, с. 42]. Лексическая единица *carry* произошла около 1338 года и была заимствована от англо-французского глагола *carïen* в значении перевозить на колесном транспортном средстве; от латинского *carrum* в значении возить [5, с. 107]. Лексическая единица *sale* произошла в 1300 году и заимствована от старофранцузского *sala* в значении продажа; от скандинавского *sala, sal* в значении продажа [5, с. 681]. Лексическая единица *ratio* произошла в 1636 году в значении причина или повод; была заимствована от латинского *ratîō* в значении счёт, расчёт, причина [5, с. 637]. Лексическая единица *revenue* произошла в 1419 году в значении имущество или другой источник дохода; была заимствована от старофранцузского *revenue* в значении возврат; в значении доход от налогов и т. д., который получает государство в 1690 году [5, с. 661]. Лексическая единица *bond* произошла в 1200 году, развилась от староанглийской единицы *bōnda* в значении владелец, фермер; в значении соглашение-обязательство появилось в 1303 году [5, с. 78]. Лексическая единица *profit* произошла в 1263 году и была заимствована из старофранцузского *profit* в значении преимущество [5, с. 604]. Лексическая единица *wealth* произошла в 1250 году от *welthe* в значении процветание, богатства; образована от английского языка средних веков *wele* в значении благополучие [5]. Лексическая единица *margin* произошла в 1350 году, была заимствована от латинского *margin* в значении край, кайма. В значении прибыль или маржа впервые употреблена в 1887 году [5, с. 458]. Лексическая единица *interest*, возможно, произошла в 1425 году в значении забота, утверждение и была заимствована от латинского *interesse* в значении компенсация за потерю [5, с. 394]. Лексическая единица *taxation* произошла около 1325 года и была заимствована от латинского *taxationem* в значении оценка [5, с. 797]. Заимствованным из французского языка словам приходилось соперничать со словами английского происхождения не в специальных областях, а в сфере нейтральной лексики.

Французским лексическим единицам, заимствованным в английский язык, было характерно многословное строение (*revenue, sale, profit*). Чередование отсутствовало в некоторых заимствованных словах и некоторые лексические единицы стирались из языка из-за нетипичности использования в английском языке. Слова, заимствованные из французского, появлялись со свойственными им значениями для передачи понятий и явлений, не имевших раньше выражения в словарном составе английского языка. Они имели отчетливую предметную соотнесенность, выражая реалии и абстрактные понятия, в той или иной мере связанные с романским культурным миром средневековья (*cash* – наличность,

наличные; sale – продажа, распродажа). Некоторые слова входили в английский язык, приводя к количественным и качественным его изменениям в семантическом и структурном отношении. Взаимоотношения английского и латинского языков развёртывались в условиях, которые говорили о наличии влияния латинского языка на формирование некоторых сторон английского языка. Таким образом, этимологический анализ базовых экономических терминов в английском языке показал, что заимствование некоторых слов и словообразовательных моделей происходило на раннем этапе возникновения самой экономической науки. Активно заимствовались лексические единицы из латинского, французского языков. Некоторые исконные английские лексические единицы номинировались в другие понятия, в связи с развитием экономической науки и пополнением лексического запаса. Экономика была и является такой областью деятельности, которая начала формироваться ещё в античном мире, развивалась, накапливала знания. Экономические термины перешли в английский язык, видоизменившись как структурно, так и семантически.

Библиография:

1. Лейчик, В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – изд. 3-е. – М. : Издательство ЛКИ, 2007. – 256 с.
2. Гринев-Гриневиц, С. В. Терминоведение : учебное пособие для студентов высш. учеб. заведений / С. В. Гринев-Гриневиц. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 304 с.
3. Кияк, Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения : учебное пособие / Т. Р. Кияк. – Киев : УМК ВО, 1989. – 104 с.
4. Даниленко, В. П. Терминология современного языка науки. Терминоведение и терминография в индоевропейских языках / В. П. Даниленко. – Владивосток, 1987. – С. 61–66.
5. Dictionary of Etymology: The origins of American English Words. Robert K. Barnhart, 1995. 916 p.
6. Achilov, O. R. (2018). ISLAM ABDUGANIEVICH KARIMOV–THE FOUNDER OF CIVIL SOCIETY IN UZBEKISTAN. *ИСЛОМ КАРИМОВ–ЯНГИ ДАВР ЎЗБЕК ДАВЛАТЧИЛИГИНИНГ АСОСЧИСИ*, 299.
7. Achilov, O. R. (2018). COMPARATIVE ANALYSIS OF FOREGROUNDING IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. *Web of Scholar*, 5(4), 23-27.

THE INFLUENCE OF THE HUMAN FACTOR ON THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE ARAL SEA REGION

Dosekeev J.I. - teacher of Karakalpak State University

Abstract. The tourism industry provides employment for a significant part of the world's population. The tourism business generates income, and the added value is made up of the people who work in it. Not only the financial stability of any tourist site, but also its prosperity depends on professionalism, the ability to manage a team and goodwill.

Keywords: tourism, human capital, personnel training, tourism industry, tour operators, guides.

Introduction. In recent years, Uzbekistan has changed the policy framework for tourism development by taking measures such as visa liberalization, creating incentives for the establishment of tourism businesses, and restructuring what was formerly the State Committee for Tourism Development and is now the Ministry of Tourism and Cultural Heritage. Some of these measures had an almost immediate effect, and Uzbekistan experienced a steady increase in tourist traffic, which also benefited Karakalpakstan until the coronavirus pandemic brought tourism to a temporary halt. As the pandemic slowly fades away, a return to the previous growth model is crystallizing, and the opportunities associated with this require a constant increase in the level of professionalism. As tourism by its very nature is a multi-stakeholder activity involving both a range of public sector institutions and many private sector companies, a tourism strategy is increasingly becoming a necessity, creating a comprehensive framework of reference for each member of the Karakalpakstan tourism industry.

Materials. In modern conditions, the efficiency of the economy, the competitiveness of industries, enterprises and individuals, socio-economic progress depend on the amount of knowledge accumulated by society and the efficiency of using the nation's intellectual resources. The importance of education and science is increasing, the role of intellectual activity in all spheres of the economy is increasing.

At present, we can talk about the transformation of human capital into a leading factor in the formation of market conditions and the level of competitiveness not only of an individual and firms, but also of the state as a whole.

The level of education and training of personnel is one of the most significant criteria that characterize the total human capital of an enterprise. The development strategy of enterprises, taking into account the concept of human capital, requires a new approach to the use of available resources, primarily human resources, which are a source of increased productivity and competitiveness, and therefore must be

constantly updated and improved. The development of an innovative economy requires the development of a new concept of personnel training, which is based on the principle of treating professional training of personnel in production not as an expense, but as a long-term investment in human capital necessary for the development of an enterprise. Within the framework of this concept, attention should be paid to the development of such an educational area as business tourism.

The tourism industry provides employment for a significant part of the world's population. The tourism business generates income, and the added value is made up of the people who work in it. Not only the financial stability of any tourist site, but also its prosperity depends on professionalism, the ability to manage a team and goodwill.

Everything is decided not only, but also by well-trained personnel representing human capital. Human capital can be viewed as the result of serious, intense, continuous work on the perception and maintenance of a system of professional knowledge and moral qualities in the team[1].

The quality of interaction between the participants in the process, the consistency of joint actions and the level of mutual interest, which determine the effectiveness, for the effective implementation of the target indicators of the human capital management mechanism of the tourism industry, it is important to use the available resources. In order for the interaction to have a synergistic effect, the connections, relationships and actions of the participants in the control mechanism must be complementary, that is, complement each other[2].

The tourism industry is a diverse and labour-intensive activity that provides significant potential for job creation, household income generation and poverty reduction in Karakalpakstan.

The first priority of the tourism industry in Karakalpakstan is to protect jobs, provide skills for the hospitality industry and return people to work after the pandemic. The industry must ensure in the future a quality trained workforce for the tourism and hospitality industry that will be ready for the tourism reboot as well as the projected growth and implementation of the vision of the government of Karakalpakstan for a high-quality, service-oriented tourism sector.

National Professional Tourism Standards are under development for the hospitality and tourism industry, with seven professional areas –

- Housekeeping.
- Front office.
- Food and beverage service.
- Food production.
- Spa, relaxation and wellness.
- Organization of trips and tours.
- MICE (Meetings, Incentives, Conferences, Exhibitions).

Karakalpakstan needs to strengthen the process of education and training in the field of tourism. However, many of the institutions involved in the tourism training process are at an early stage of development and under-resourced, making it difficult to provide quality skills and knowledge and ensure that trainees are competent when applying for jobs in hotels or other tourism companies. The current state of the field in providing vocational training in the field of tourism is replete with problems: lack of qualified teachers; outdated curricula and theory-based teaching methods; lack of practical training centers, equipment and training resources; inability of the student to pay the real cost of education; low state financial support.

To meet the needs of the industry, tourism education and training centers require active government support and investment in the provision of higher education (HE) as well as technical and vocational education and training (TVET) in the field of tourism. Particular importance should be given to building the capacity of teachers and trainers, as well as supporting the development of curricula, teaching and learning resources, library materials and systems, and especially providing access to higher education in tourism for women from non-central, rather remote regions of Karakalpakstan.

Given the relatively low volume of foreign tourists over the past three decades and the lack of investment in the education sector in the past, Karakalpakstan's tourism workforce is currently experiencing significant difficulties in providing services that meet international expectations. The two key questions are:

1. The extent to which the existing workforce can handle the expansion of the tourism industry.
2. The speed at which new members can be trained and promoted to positions requiring more advanced skills.

Quality assurance, accreditation systems and the qualifications of academic staff also need to be improved as the tourism industry is currently experiencing significant growth. Conditions suggest this trend will continue, highlighting the need to build the capacity of the tourism workforce and manage growth sustainably.

Developing a strategy for developing human resources and capacity building in tourism is a necessary element in the development of the industry.

Strategy development will begin with a general skills audit and a comprehensive needs assessment at several industry levels. The results of the skills audit and needs assessment will help identify priority areas for intervention; identify key target groups, including the disadvantaged, such as people with disabilities; and the means to effectively deliver the required knowledge, skills and competencies.

The nature of the training needs assessment is critical and will include:

- An overall assessment of the teaching and learning landscape, especially in the tourism sector, including both hardware and software.

- Understanding the position of the many and varied stakeholder groups, both present and future, based on growth projections (i.e. skill sets required, number of positions, etc.), which should take the form of a gap analysis.
- Identify areas of greatest need to achieve immediate government and industry goals.
- The way to reach the most needy groups.
- Means for the best delivery of innovative and creative learning;
- Monitoring indicators and related parameters to ensure effectiveness and relevance.

Strengthening community involvement in tourism development

In the planning of all tourism facilities, local residents will be involved in the planning and management of tourism. Projects in selected locations will serve as models of good practice to encourage the participation of women and different ethnic groups. These efforts will be based on the knowledge and skills of local residents, government agencies and private operators.

Subsector Requirements

Each sub-sector has specific capacity building requirements that have been identified through numerous consultations leading to the development of this tourism strategy, including:

Hotel sector (Hospitality sector)

- Economic service.
- International marketing.
- Customer service.

Restaurants

- Meal creation and menu development.
- Handling food and drink – hygiene.
- Accounting for customer preferences (national, as opposed to international).

Tour operators

- Product development.
- Route development - creating impressions.
- International marketing.

Guides

- Storytelling.
- Pace routes.
- Languages and intercultural competence.

Craft

- Commercialization.
- Pricing.
- E-commerce.

There are also some cross members that are not limited to any one sector. This includes:

- Understanding and designing the customer journey.
- Creation of travel experiences.
- Digital marketing.
- Languages.

However, in addition to all these individual requirements, another capacity building issue needs to be addressed, which is the ability of stakeholders in Karakalpakstan to collectively engage in tourism development and have a decisive influence on the markets as they jointly promote a tourism destination like Karakalpakstan. This issue of destination management, how stakeholders work together, is the basis for successful destination management and coordination and marketing, which in turn relates to competitiveness, and ultimately to the economic return of the tourism industry to the broader development of Karakalpakstan.

Tourism is a people-based industry run by people who provide services to other people. Even with the emergence of trends such as digitalization and automation at different levels, tourism is still a service-oriented industry that depends on hospitable human interaction. That is why the development of human capital is of paramount importance.

The well-known management mantra says: “You lead people and manage things.” Perhaps this is why, in the management of tourism destinations, people are sometimes treated as things that simply have to fulfill their assigned function for the proper functioning of the tourism sector. However, the daily practice of managing tourist destinations shows that in reality everything happens differently. The tourism sector in many destinations is often characterized by fragmentation, rivalry between stakeholders, a lack of shared vision and a lack of understanding of what steps need to be prioritized in order to move the destination forward for the benefit of all involved. These symptoms have not bypassed Karakalpakstan, which, although associated with elementary skills, tend to have a very strong impact on tourism revenue.

The way to overcome these symptoms within this tourism strategy is to adhere to and develop a participatory approach in which all stakeholders in the tourism industry in Karakalpakstan share the vision and mission embodied in this strategy. As a result, the strategy not only allows for a focus on practical aspects, but also strives to become a true expression of the values and identity of all players involved in the tourism industry of Karakalpakstan.

Methods. The article discusses the scientific work of economists that the human capital market is a structural element of the labor market and a factor determining the innovative development of the economy. Comparative literature analysis, analysis and synthesis were used as research methodology.

Results. Economic consequences of human capital creation:

- Upgrading skills to meet customer expectations, ensuring high levels of service satisfaction and encouraging word of mouth.
- Creation of jobs in rural areas capable of meeting international tourism standards.
- Better articulation of the tourism value chain and destination management through a broader mindset that goes beyond individual/direct skills.
- Higher level of entrepreneurship to increase the quantity and quality of tourism services provided.

Discussion. Analysis of recent sources and publications. The modern theory of human capital was developed in the works of G. Becker, who proposed a basic theoretical model that underlies all further research in this area. Becker emphasizes knowledge, skills and motivation in human capital. In his opinion, investments in the training of specialists and skilled workers can bring in the future no less benefit than the costs of mechanical engineering.

Professor Peter F. Drucker, a modern management classic, wrote in his book *The Challenges of Management in the 21st Century* that “the most valuable asset of any company in the 20th century was its manufacturing equipment. The most valuable asset of any organization in the 21st century, whether for profit or not, will be its knowledge workers and their productivity.

In a knowledge-based economy, human productive forces are realized in the form of human capital. Currently, the opinion that human capital is the most valuable resource of society, more important than natural resources or accumulated wealth, is becoming increasingly popular.

According to L. D. Revutsky, the human capital of an enterprise can be interpreted in a relatively narrow and broad sense. Thus, in a narrow sense, the human capital of an enterprise is expressed as the value of the annual volume of physical and mental life labor of its main and auxiliary production workers, employees, administrative and managerial and small service workers under normal production conditions. Its standard design capacity runs at full capacity. In itself, the value of living labor in an enterprise is an element of its total working capital[7].

In a broad sense, the human capital of an enterprise is determined by the sum of the corresponding values of physical and intellectual life and past (materialized) labor, which currently have a total standard number of all employees of this enterprise. direct or indirect participation in the formation of this capital in the conditions of its normal functioning in the past at full production load.

Also, the analysis of modern theoretical studies shows that investments in human capital, understood in a broad sense, are no less profitable than investments in physical capital. Thus, the thesis about the special importance of such a category as human capital, the need to invest in its development is beyond doubt, because it is this area of activity that ultimately affects the growth of the organization's competitiveness.

Conclusions. Provide short-term priority training for core professions in tourism and hospitality: identify priority areas for immediate training assistance such as food production, food and beverage service, front office, housekeeping, basic travel agency management skills, guide training and tour management; use training resources and facilities, as available.

Establish partnerships with international universities and institutions: Promote partnerships with selected universities to support joint curriculum development as well as faculty and student exchanges and scholarships.

Offer short-term training courses on tourism, marketing and landscape planning in tourist destinations.

Develop or update a curriculum for training guides with a focus on Karakalpakstan.

Literature

1. N.A. Kovaleva, L.I. Kovalev. On the impact of the quality of human capital on the effective development of business in the field of tourism. *Journal of Legal and Economic Research*. 2017, 1:142–144
2. Drucker P. F. Tasks of management in the XXI century: Per. from English. [Text] / P. F. Drucker. — M.: Ed. house "Williams", 2004 - 215 p.
3. Shomiev Golib Uktamovich. Formation of human capital as a factor of innovative development of the Republic of Uzbekistan. "Economics and innovative technologylar" No. 2, March-April, 2019
4. Dobrynin A. I. Human capital in a transitive economy: formation, evaluation, efficiency of use. .[Text] / A. I. Dobrynin, S. A. Dyatlov, E. D. Tsyrenova - St. Petersburg: Nauka,1999.-371p.
5. Rubanik A. N. Inbound tourism technologies. [Text] / A. N. Rubanik, D. S. Ushakov: 2nd ed., Spanish. - Rostov n / D .: Publishing Center "Mart"; Phoenix, 2010. -384 p.
6. Makarov V. The labor market in the context of the transition to the economy of innovation// *Man and labor*. - 2006. - No. 5. - S. 46-51
7. Revutsky L. D. Human capital of enterprises: the concept and methods of definition [Electronic resource] - Access mode: [www. hdirussia.ru](http://www.hdirussia.ru)

ЙЎЛ – КОММУНИКАЦИЯ ВА ТРАНСПОРТ ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЖТИМОЙ АҲАМИЯТИ

*Салимов Бахриддин Лутфуллаевич - ТДТр.У профессор в.б.
Ҳасанов М.Н - Тошкент давлат транспорт университетининг
“Ижтимоий фанлар” ўқитувчи*

АННОТАЦИЯ

Мақолада кишилиқ тарихида йўл – коммуникация тутган ўрни таҳлил этилган. Янги транспорт коридорлари ва уларнинг очилишини ижтимоий аҳамияти ёритилган. Хусусан, коммуникация ва транспорт тизими ривожининг мамлакатимиз тараққиётидаги аҳамияти ҳамда мустақиллик йилларида тизимда амалга оширилган ижобий ўзгаришлар тўғрисида керакли хулосалар баён этилган.

Калит сўзлар: ҳудуд, йўллар, коммуникация, бир макон – бир йўл, транспорт, минтақа, тараққиёт.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется роль коммуникации в истории личности. Подчеркнута социальная значимость новых транспортных коридоров и их открытия. В частности, констатируется значение развития системы связи и транспорта в развитии нашей страны и положительные изменения, произошедшие в системе за годы независимости.

Ключевые слова: территория, дороги, коммуникация, один пояс – один путь, транспорт, регион, прогресс.

КИРИШ

Шаҳарни бошқа ҳудудлар билан боғловчи йўллари қанча кўп бўлса ва шаҳар минтақалараро йўл бўйида жойлашган бўлса, шак-шубҳасиз бу шаҳар ривожланади. Шунда бундай шаҳарларга ҳаёт учун, тараққиёт учун керак бўладиган ҳамма нарсаларни келтириш имконияти бўлади. Бундай шаҳарларда, ҳаётини зарур бўлган нарсаларга танқислик кўзатилмайди. Чунки исталган ҳудуддан керакли маҳсулотлар пешма-пеш келтирилаверилган. Буни исботлаш учун ортиқча уриниш ҳам шарт эмас. Оддийгина, тарихда машҳур бўлган ва ҳозирги кунда ҳам мавжуд бўлган, бир неча минг йиллик тарихга эга бўлган шаҳарларнинг географик жойлашувига, ички ва халқаро йўллар силсиласида тутган ўрнига қарасак бас, ҳаммаси ойдинлашади. Негаки, маълум ва машҳур шаҳарларнинг ҳаммаси географик қулай ҳудудда ва транзит йўллар кесишган нуқтада жойлашган. Жумладан, Самарқанд, Бухоро, Тошкент, Термез каби шаҳарларимиз худди шундай муҳим чорраҳаларда жойлашганини кўришимиз

мумкин. Биринчидан, ушбу шаҳарлар ҳудуддаги маҳаллий ички йўллар марказида жойлашган. Иккинчидан, Шарқ ва Ғарбни боғлаган, инсоният тарихидаги энг узун карвон йўли бўлган «Буюк ипак йўли» нинг тармоқлари ҳам мазкур шаҳарлардан ўтган. Ўз навбатида, бу омиллар шаҳарларнинг гуллаб-яшнашига имкон берган. Ушбу омиллар, бошқа мамлакатлардаги йирик саноат ва маданий марказларга айланган шаҳарларнинг шаклланишида ҳам ҳал қилувчи аҳамият касб этганлигини ишонч билан айтишимиз мумкин. Демак, йўлларнинг кўплиги, мақбул коммуникацион тизимнинг мавжудлиги шаҳарлар учун сув ва ҳаводек зарурдир.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Кишилик жамияти ривожидagi кўп асрлик ушбу тарихий ҳақиқат, айни кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган. Ҳозир ҳам, замонавий дунёда йўл – коммуникация масалалари ўз устуворлигини сақлаб келмоқда. Дунё сиёсий харитасига назар ташласак, ушбу мулоҳазамиз ўз тасдиғини топади. Маълумки, ҳозирги кунда жаҳонда 230 ортик давлатлар мавжудлиги таъкидлаб келинади. Бу давлатларнинг майдони, аҳолисининг сони, ривожланиш даражаси ҳар-хил. Масалан: АҚШ, Хитой, Россия, Франция, Буюк Британия, Германия, Япония, Испания, Италия, Жанубий Корея, Сингапур, Малазия, Саудия Арабистони, БАА, Қувейт ва бошқалар. Собиқ иттифоқ ўрнида вужудга келган Латвия, Литва, Эстония каби давлатлар. Ушбу давлатларнинг ҳаммасида йўл – коммуникация масалалари тўлиқ ўз ечимини топган. Яъни, бу давлатлар тўғридан-тўғри денгизга чиқиш имконига эга¹. Ва айтиш мумкинки, бундай имкониятнинг мавжудлиги ушбу давлатларнинг бугунги мавқеига эришишида ҳал этувчи омиллардан бири бўлган. Айни дамда ҳам жуда катта имконияларга эга бўлган жаҳоннинг етакчи давлатлари кўшимча йўл – коммуникация йўлақларини очиш бўйича ҳам рақобатлашишмоқдалар. Негаки, янги транспорт коридорларини очилиши иқтисодий салоҳиятини ошишига ва сиёсий таъсир доирасини кенгайтишига олиб боради. Бундай курашлар Европада, Кавказда ва Осиё минтақасида кескин тус олмоқда. Албатта, янги транспорт коридорларини очилиши, озми кўпми минтақадаги ривожланаётган давлатларнинг ижтимоий – иқтисодий тараққиётига ўз таъсирини кўрсатади. Табиийки, бу таъсир кўпроқ ижобий характерда бўлади. Бунинг боиси, йўлларнинг қурилиши ва йўлларда транспортларнинг гавжум бўлиши, йўл бўйидаги ҳудудлар ривожига қулай шароит яратади. Шу сабабли, ривожланаётган мамлакатлар ҳам, янги транспорт коридорларини яратиш лойиҳаларида иштирок этишни маъқул кўрмоқдалар.

¹Салимов Б.Л. ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИДА КОММУНИКАЦИЯ ВА ТРАНСПОРТ ТИЗИМИНИНГ ЎРНИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 403-407.

Ана шундай лойиҳалардан бири, Хитой томонидан илгари сурилган «Бир макон, бир йўл» деб номланади².

Шу кунгача, «Бир макон, бир йўл» лойиҳаси доирасида икки бор халқаро форум ўтказилган: биринчиси, 2017 йилда ўтказилган; иккинчиси, 2019 йилда ўтказилган. Иккала форум юксак даражада ўтказилиб, уларда халқаро ҳамкорликка оид кўплаб долзарб масалалар муҳокама этилган. Мазкур лойиҳанинг Ўрта Осиё республикалари учун, хусусан, Ўзбекистон учун аҳамияти катта. Чунки, «Бир макон, бир йўл» лойиҳаси Ўзбекистонга жаҳон бозорига чиқиш, шу мақсадда янги коммуникация йўллари очиш учун кенг имкониятлар эшигини очмоқда. Буни тўғри англаган Ўзбекистон дастлабки кунларданок, «Бир макон, бир йўл» лойиҳасини маъқуллади ва унинг фаол аъзосига айланди. Лойиҳа миқёсида амалга оширилиши керак бўлган маҳаллий ва халқаро транспорт йўллари қуриш ишларини жадал суръатларда олиб бормоқда. 2016 йилда Фарғона водийси билан боғловчи Ангрэн – Поп электрлаштирилган темир йўлининг ишга туширилиши эзгу мақсад йўлида олға ташланган катта қадам бўлган. Ушбу йўлнинг қурилиши билан Хитойгача бўлган масофа 270 километрга қисқарадиган бўлди. Эндиги асосий вазифа Хитой – Қирғизистон – Ўзбекистон темир йўлининг қурилишидир. Келгусида мазкур темир йўл линиясининг ишга туширилиши мамлакатимиз иқтисодиёти учун кенг имкониятлар эшигини очишига шубҳа йўқ. Бу имкониятлар қуйидаги омиллар билан белгиланади: биринчидан, ушбу темир йўл орқали Ўзбекистон Хитойга, Хитой орқали Ўрта ва Узоқ Шарқ мамлакатларига тўғридан-тўғри чиқиш имконига эга бўлади; иккинчидан, мазкур минтақалараро ўзаро юк ташиш вақти 5 – 6 суткага қисқартирилади; учинчидан, Ўзбекистон ҳудудидан Шарқ билан Фарғона боғловчи халқаро йўл ўтади³. Натижада транзит юклардан олинувчи маблағлар бюджетни янада тўлдиришга хизмат қилади.

Бироқ, бу ҳозирча, келгусидаги режалар бўлиб турибди. Ушбу темир йўл қурилиши учун маълум бир тайёргарлик ишларини кўриш тақозо этилади. Темир йўл линияси ўтадиган доволларда тунеллар, кўприклар қуриш, электр линиясини улаш, вокзаллар ва станциялар барпо этиш ва бошқа ишлар режалаштирилмоқда. Энг аввало, мазкур лойиҳани рўёбга чиқариш учун маблағ топиш, сармоя киритиш вазифаларини ҳал этиш жараёни кетмоқда. Шу мақсадда Хитой, Қирғизистон ва Ўзбекистон томонлари ўзаро маслаҳатлашган ҳолда, келажакда бунёд этилиши керак бўлган, Шарқ ва Фарғона боғлайдиган яна бир муҳим кўприк бўлиши кутилаётган йўл қурилиши бўйича қилиниши лозим бўлган ишларни

² Салимов Б.Л. ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИДА КОММУНИКАЦИЯ ВА ТРАНСПОРТ ТИЗИМИНИНГ ЎРНИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 403-407.

³ Салимов Б.Л. Философская роль диалектических категорий в жизни человека // Историческая психология и социология истории (historical psychology & sociology). – М., 2020. Т. 13. -№1. -С. 111-119.

келишиб олишмоқда. Зеро, бундай йирик лойиҳалар фақат ҳамкорликдагина амалга оширилади ва шундагина кутилган натижани беради.

Коммуникация тизимини ривожлантириш борасидаги ҳал этилиши лозим бўлган кейинги муҳим вазифа – ғарбий, жанубий ғарбий ва жанубий транспорт коридорларини очиш масаласидир. Бунда қуйидаги йўналишлардаги йўлларда мунтазам транспорт алоқаларини йўлга қўйиш режалаштирилмоқда:

- Туркменистон орқали Каспий денгизига, ундан Кавказ, Эрон, Туркия ва Европа давлатлари билан боғлайдиган ғарбий ва жанубий ғарбий йўналишлар;

- Афғонистон орқали Эрондаги денгиз портларига олиб борадиган жанубий йўналиш;

- Афғонистон орқали Покистон денгиз портларига уланиши керак бўлган жанубий – Трансафғон транспорт йўналиши.

Ишга туширилиши режалаштирилаётган халқаро аҳамиятга молик ушбу йўналишларнинг барчаси ижтимоий муносабатларнинг такомиллашувида ва замонавийлашувида беқиёс аҳамиятга эгадир. Шу боис, уларни рўёбга чиқаришнинг асосий шартларидан бири – халқаро ҳамкорликнинг амалда ўрнатилишидир⁴. Агарда давлатлар ўз зиммаларига юклатилган мажбуриятларини тўлиқ адо этиб, ҳамкорлар билан бамаслаҳат иш тутсалар режалаштирилаётган транспорт коридорларининг фаолиятини йўлга қўйилиш жараёни ҳам тезлашади. Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон таҳсинга лойиқ ишларни амалга оширмоқда. Аввало, мамлакатимиз ҳудудидаги автомобил ва темир йўллари жаҳон андозалари асосида қурилмоқда ва таъмирланмоқда. Туркменистон ва Афғонистон ҳудудига кириб чиқадиган нуқталар автомобил ва темир йўллар билан боғланган. Ҳаттоки, қўшни давлатлар ҳудудида ҳам йўл қурилиши борасида фаол иштирок этган. Хусусан, Термез яқинида, Амударёдан ўтувчи Ҳайратон кўпригидан Афғонистоннинг Мозори Шариф шаҳригача бўлган масофада, узунлиги 75 километр бўлган темир йўл линиясини, шу йўл доирасидаги 5 та станцияни ва 34 та сунъий иншоотларни Ўзбекистонлик йўл қурувчилари қуриб беришган. Мазкур темир йўл линияси, келгусида яратиладиган Трансафғон транспорт йўналишининг биринчи босқичи ҳисобланади.

Минтақаларо транспорт коридорларини яратиш, давлатларо коммуникация тизимини тузиш осон иш эмас. албатта, бунинг учун аҳиллик, жуда катта матонат, машаққатли меҳнат ва узоқни кўзлаб қилинган ҳаракат керак бўлади. Шу маънода оладиган бўлсак, кўп соҳаларда бўлгани каби, йўл – коммуникация борасидаги оламшумул ўзгаришлар аввало миллатимиз, халқимизнинг ютуғидир. Миллий менталитетимизга хос сабр-тоқат, вазминлик, матонат, олийжаноблилик, кечиримлилик каби қатор юксак хусусиятлар бўлгани

⁴ Салимов Б.Л. ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИДА КОММУНИКАЦИЯ ВА ТРАНСПОРТ ТИЗИМИНИНГ ЎРНИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 403-407.

учун мамлакатимиз ҳозирги тараққиёт даражасига эришган деб ўйлаймиз⁵. Жумладан, йўл – коммуникация тизимини ривожлантиришга бўлган интилиш аждодларимиз руҳиятида аввалдан бўлган. Аждодларимиз азал-азалдан йўллар қурилишига катта эътибор қаратганлар. Нафақат йўлларни ўзига, балки йўл бўйларида йўловчиларга қулайликлар яратиш мақсадида, карвонсаройлар барпо этганлар. Карвонларга бошчилик қиладиган, йўловчиларга йўл кўрсатадиган карвонбоши ва йўлбошловчи каби махсус касб эгалари бўлганини тарихий манбаалардан кўп мартоба ўқиганмиз. Ватанимиздан йўлга чиққан карвонлар минглаб чақирим узокликдаги худудларга бориб келганлар. Ўрта Осиёда «Археологик маълумотларнинг далолат беришича, мил. авв. II минг йилликдаёқ маҳаллий ўтроқ-деҳқон аҳоли Хиндистон, Покистон, Афғонистон ва Эрон вилоятлари билан тарихий-маданий алоқалар ўрнатган эди». Бугун юртимизни жаҳон давлатлари билан боғлайдиган замонавий йўл – коммуникация тизимини яратиш борасидаги саъи-ҳаракатлар, ана шу азалий тарихий ҳақиқатни тиклашга қаратилган десак, хато қилмаган бўламиз⁶.

Ижтимоий муносабатларни фалсафий категориялар, яъни, яққалик, хусусийлик ва умумийлик категорияси ёрдамида тушунтириш, масалани бир томонини ёритишга хизмат қилади⁷. Негаки, буюк шахсларнинг фаолиятини бирлаштириб турадиган, умумий жиҳатларини бўлиши табиийдир. Аввало, бу умумийлик буюк шахсларнинг барчасини юксак ақл-идроқка эгалликлари билан белгиланади. Ушбу хусусият туфайли улар мавжуд вазиятни тўғри баҳолай оладилар ва келгусидаги воқеа-ҳодисаларни қайси йўналишда ривожланишини ҳам тахмин қила оладилар. Шунингдек, жамият барқарорлигига таҳдид солувчи турли хил хавф-хатарлар ҳақида маълумотларга эга бўла оладилар. Бу каби ҳислатларга эга бўлиш, ўз навбатида буюк шахсларнинг мавқеларини оддий инсонларга қараганда анча юқори бўлишига сабаб бўлади. Оқибатда халқ орасида чексиз ҳурмат-иззатга эга бўлган буюк шахсларнинг ижтимоий муносабатларга кўрсатадиган таъсирлари жуда кучайиб кетади. Буюк инсонларнинг энг буюк умумий томонларидан бири, бу уларнинг халқпарварликларидир. Ижтимоий муносабатларни тўғри тушуниб халқ дарди билан яшаш, халқ манфаатларини ўз манфаатларидан устун қўйиш – булар буюкликнинг муҳим мезонларидир⁸. Зотан, «Инсон қанчалар буюк бўлмасин, халқ ҳамма вақт ундан юқорироқда туради, чунки, кўпчилик одамларнинг бирлашишга бўлган кучли интилиши, доимо ўзининг якуний натижасининг

⁵Salimov B.L. The views of philosophiacal analysis of ancient greek scholaks on social relations // Web of scientific: International scientific research journal.–ISSN: 2776-0979 Vol 2, Issue 7, Iule, 2021. –P.94-101.

⁶Салимов Б.Л. Ижтимоий муносабатларнинг коммуникация ва транспорт тизими билан детерминистик боғлиқлигининг гносеологик таҳлили. / дис... фалсафа фан. док (DSc). –Тошкент: 2022. – Б. 117.

⁷Salimov Bahridin Lutfullaevich (2021). THE PHILOSOPHICAL ROLE OF DIALECTICAL CATEGORIES IN HUMAN LIFE. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (6), 406-410.

⁸ Салимов Б.Л. Илмий билиш жараёнида тасодифнинг ўрни. / дис... фалсафа фан. ном. –Тошкент: 2008. – Б. 86.

афзалликларини ортишига олиб боради. Шундай экан, буюк шахслар қачонки ўзларида халқ манфаатларини ифодаласагина буюкликка эришадилар».

Мустақилликка эришганимиздан сўнг мамлакатимизда йўл – коммуникация ва транспорт тизимини ривожлантириш борасида қилинган ишлар анчагина:

- аввало, Ўзбекистон ҳудудидаги йўл – коммуникация ва транспорт тизими Республика раҳбариятининг бўйсундирувига ўтказилди;
- тизимнинг янги шароитда самарали ишлаши учун тегишли ҳуқуқий асослар, қонунлар, низомлар, йўриқномалар ва ҳоказолар яратилди;
- йўл – коммуникация ва транспорт тизимининг структураси ўзгартирилди, Ўзбекистон ҳаво йўллари, Ўзбекистон темир йўллари каби акционерлик компаниялари ва кўмиталар ташкил этилди;
- йўл қурилиши ва транспорт турларини ривожлантириш бўйича чет давлатлар билан ҳамкорлик алоқалари йўлга қўйилди;
- Ўзбекистон транспорт тизимида хорижда ишлаб чиқарилган замонавий автомобиллар, автобуслар, локомтивлар, вагонлар ва самолётлардан фойдалана бошланди;
- Ўзбекистонда илк бор енгил автомобиллар ишлаб чиқарувчи завод ишга туширилди;
- Ўзбекистон замонавий кўприксозлик ва йўл ўтказиш иншоотларини қуриш тажрибаси ўзлаштирилди ва амалиётга муваффақиятли татбиқ этилди;
- хорижий давлатлар билан бевосита юк ва йўловчи ташиш фаолияти амалга оширила бошлади;
- Ўзбекистоннинг барча ҳудуди темир йўл тармоғи билан тўлиқ боғланди ва ҳоказо.

Айниқса охириги тўрт – беш йил ичида давлатимизнинг ҳам ички, ҳам ташқи сиёсатида туб ислохотлар рўй берди. Бошланган ислохотлар қисқа муддатлар ичида ўзининг ижобий натижасини кўрсата бошлади. Ўзбекистон фуқаролари ўз ҳаётларидаги ўзгаришларни амалда кўра бошладилар ва бундан мамнун бўлмоқдалар⁹. Дунё ҳамжамиятида ҳам Ўзбекистон Президенти Ш.М.Мирзиёев олиб бораётган сиёсати илиқ кутиб олинмоқда. Жаҳон аҳли Ўзбекистонда бўлаётган ўзгаришларни, янгиланишларни эътироф этиб, маъқулламоқдалар. Янгиланаётган Ўзбекистонда Шавкат Мирзиёев раҳномолигида амалга оширилган ва оширилаётган ислохотларнинг асосий йўналишлари ижтимоий муносабатларни мустақиллигига олиб келаётир:

- давлат билан халқ муносабатлари буткул ўзгартирилди. Халқ давлатга эмас, давлат идоралари халққа хизмат қилиши керак деган тамойилга амал қилина бошланди;

⁹ Салимов Б.Л. Жизненный путь природы и общества состоит из цепи случайностей и необходимостей // Colloquium-journal. –ISSN: 2520-6990. 2020. -№24 (76). Cześć 2. -С. 33-35.

- давлат идоралари фаолияти танқидий таҳлил этилди ва тубдан ўзгартирилди ёки қайта ташкил этилди;
- сўз эркинлиги, матбуот, умуман оммавий ахборот воситаларининг эркинлиги амалда таъминланиб, жамиятдаги хато ва камчиликлар баралла айтила бошланди;
- мамлакат иқтисодиётини модернизация қилиш, янгилаш борасида чуқур таркибий ислохотлар бошлаб юборилди;
- таълимнинг барча бўғинларида, жумладан, мактабгача таълим, халқ таълими, ўрта махсус таълими, олий таълим, олий таълимдан кейинги таълимда кенг миқёсдаги ўзгаришлар амалга оширилди¹⁰;
- аҳоли саломатлигини сақлаш, бандлик ва аҳоли реал даромадларини ошириш, хотин-қизлар, ёшлар, ва кўмакка муҳтож аҳоли қатламларининг муаммоларини ҳал этиш борасида мутлоқо янгича ёндошувлар ишлаб чиқилди;
- чегарадош, қўшни давлатлар билан муносабатлар янада яхшиланди, йўллар очилди;
- мамлакат йўл – коммуникация ва транспорт соҳалардаги ислохотлар изчил олиб борилмоқда. Жумладан, соҳадаги ишларни мувофиқлаштириш ва самарадорлигини ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Транспорт вазирлиги таъсис этилди;
- маҳаллий ва халқаро аҳамиятга эга бўлган йўлларни таъмирлаш ва қайта қуриш бўйича давлат дастурлари қабул қилинди ва уларнинг ижроси таъминланмоқда;
- темир йўлларни реконструкция қилиш, янгидан қуриш ва электрлаштириш ишлари давом эттирилмоқда. Тошкент шаҳрида Ўрта Осиёда ўхшаши бўлмаган ер усти метро қурилиши муваффақиятли тарзда олиб борилаётир;
- ҳаво транспортини замонавийлаштириш ва унинг рақобатбардошлигини ошириш мақсадида салмоқли ишлар қилинди. Ўзбекистон ҳаво йўллари миллий авиакомпанияси негизда «Uzbekiston Airways» ва «Uzbekiston Airports» номли бир-биридан мустақил компаниялар тузилди;
- халқаро транспорт коридорларини очиш, Ўзбекистоннинг йўл – коммуникация имкониятларини кенгайтиришга хизмат қиладиган лойиҳалар устида ишланмоқда. «Бир макон, бир йўл» халқаро лойиҳасидаги иштирок ва Трансафғон транспорт коридорини очиш борасида режалаштирилаётган ишлар шулар жумласидандир.

¹⁰ Б. Л. Салимов, & М. Н. Ҳасанов (2022). ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ КОМИЛ ИНСОН ТАРБИЯСИ МАСАЛАЛАРИ ТАҲЛИЛИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. VOLUME 2 | ISSUE 6 1345-1354.

ХУЛОСА

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқида йўл – коммуникация ва транспорт тизимини ривожлантириш ва янги босқичга олиб чиқишга доир масалаларга ҳам тўхталиб ўтди. Президентимизнинг таъкидлашича, «Бугун Марказий Осиё давлатлари олдида муҳим стратегик вазифа турибди. У ҳам бўлса, минтақамизнинг глобал иқтисодий, транспорт ва транзит йўлакларига чуқур интеграциясини таъминлашдир.

Шу муносабат билан Бирлашган Миллатлар Ташкилоти шафелигида **Транспорт-коммуникация алоқаларини ривожлантириш минтақавий марказини очишни** таклиф этамиз».

Юқоридаги иқтибосдан кўриниб турганидек, Президент Шавкат Мирзиёев жаҳон ҳамжамиятининг нигоҳини Марказий Осиё давлатлари олдида кўндаланг турган муаммолардан бири коммуникация ва транспорт масалаларига қаратмоқда. Тўғридан-тўғри денгизга чиқиш йўллارнинг йўқлиги худуддаги давлатларнинг ривожига тўсиқ бўлиб келаётир. Албатта, ушбу муаммони ҳал этиш учун минтақа давлатлари, хусусан, Ўзбекистон Республикаси ҳам муайян саъи-ҳаракатларни амалга оширмоқда. Агарда бу иш Бирлашган Миллатлар Ташкилотидек нуфузли халқаро идора шафелигида олиб борилса, ўйлаймазки, кутилган натижаларни қўлга киритамиз. Марказий Осиё минтақасининг дунё миқёсидаги глобал иқтисодий, транспорт ва транзит йўлакларига чуқур интеграцияси билан таъминланади. Шунда минтақа давлатларининг дунё бозорига чиқишида, эркин савдо-сотиқ алоқаларини олиб боришида тўсиқ бўлиб турган муаммолар ўз ечимини топишига ишонамиз.

REFERENCES

1. Салимов Б.Л. ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИДА КОММУНИКАЦИЯ ВА ТРАНСПОРТ ТИЗИМИНИНГ ЎРНИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 403-407.
2. Салимов Б.Л. Философская роль диалектических категорий в жизни человека // Историческая психология и социология истории (historical psychology & sociology). – М., 2020. Т. 13. -№1. -С. 111-119.
3. Салимов Б.Л. Ижтимоий муносабатларнинг коммуникация ва транспорт тизими билан детерминистик боғлиқлигининг гносеологик таҳлили. / дис... фалсафа фан. док (DSc). –Тошкент: 2022. – Б. 117.
4. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). МОЛОДЕЖЬ И ИНФОРМАЦИОННО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ. Central Asian Academic Journal of Scientific Research, 2 (6), 532-536.
5. Салимов, Бахриддин Лутфуллаевич, & Ҳасанов, Миршод Нўъмонович (2022). ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ КОМИЛ ИНСОН ТАРБИЯСИ МАСАЛАЛАРИ ТАҲЛИЛИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (6), 1345-1354.

6. Раматов, Ж. С., Баратов, Р. Ў., Кушаков, Ф. А., Валиев, Л. А., & Хасанов, М. Н. (2022). ЖАМИЯТДА СИЁСИЙ ВА ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТНИ ЮКСАЛТИРИШ МАСАЛАЛАРИ. *PEDAGOGS jurnali*, 19(1), 13-18.
7. . Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ЯНГИ БОСҚИЧДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИНГ ТАЪМИНЛАНИШИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 963-969.
8. Раматов, Ж. С., Муратова, Д., Султанов, С. Ҳ., Тухтабоев, Э., Кушаков, Ф., & Хасанов, М. Н. (2022). ИЖТИМОЙ АДОЛАТ ВА ҚАДРИЯТЛАР ПЛЮРАЛИЗМИ. *World scientific research journal*, 8(1), 102-108.
9. Ҳасанов, М. Н., Бекмуратов, Б. Ж., Турғунов, Б. Ш., & Маматқулов, У. С. (2022). ФОРОБИЙНИНГ ТАЪЛИМОТИДА ЁШЛАР ВА ИНСОН ТАЛИМ-ТАРБИЯСИ МАСАЛАЛАРИ ТАҲЛИЛИ.
10. Ҳасанов, М. Н., Зайниддинов, Б. З., Абдухалилов, О. А., & Джурайев, Д. Д. (2022). МЕҲНАТДА ИНСОННИ ШАКЛЛАНИШДАГИ АҲАМИЯТИ.
11. Ramatov, J.S. va Xasanov, MN (2022). Ta'lim amaliyotida innovatsiyalarni jalb qilishning nazariy modelini tahlil qilish. *Sharq uyg'onishi: innovatsion, ta'lim, tabiiy va ijtimoiy fanlar* , 2 (6), 937-942.
12. У.К.Эрниёзов, М.Н. Ҳасанов, & Х.С.Машарипов. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ИЖТИМОЙ-АХЛОҚИЙ ТАЪЛИМОТИ ВА УНИНГ АНТРОПОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ . *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 130–136.
13. Ж. С. Раматов, М. Ҳасанов, & Л. А. Валиев (2022). ИНСОН ДУНЁҚАРАШИНИНГНИНГ ДИНИЙ ВА ДУНЁВИЙ ТАЛҚИНИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2 (7), 78-82.
14. J. S. Ramatov, M. Hasanov МАҲКУРАВИҲ АХЛОҚ ТАРБИҲАСИНИНГ АНАМИҲАТИ // *Pedagogik fanlar boyicha akademik tadqiqotlar*. 2022 yil. 6-son. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mafkuraviy-ta-didlarni-oldini-olishda-ahlo-iy-tarbiyaning-a-amiyati> (kirish sanasi: 04.10.2022).
15. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР –ЖАМИЯТИМИЗ БАҲҚАРОРЛИГИ ВА ЁШ АВЛОД ТАРБИЯСИНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 973-979.
16. Ж. С. Раматов, М. Ҳасанов, & Лочин Азаматович Валиев (2022). АУРОБИНДО ГҲОШ ҲАЁТИ ВА ИЛМИЙ ФАЛСАФИЙ МЕЪРОСИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 1161-1169.
17. Ramatov, J.S. va Xasanov, MN (2022). Ta'lim amaliyotida innovatsiyalarni jalb qilishning nazariy modelini tahlil qilish. *Sharq uyg'onishi: innovatsion, ta'lim, tabiiy va ijtimoiy fanlar* , 2 (6), 937-942.
18. У.К.Эрниёзов, М.Н. Ҳасанов, & Х.С.Машарипов. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ИЖТИМОЙ-АХЛОҚИЙ ТАЪЛИМОТИ ВА УНИНГ АНТРОПОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ . *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 130–136.
19. Ж. С. Раматов, М. Ҳасанов, & Л. А. Валиев (2022). ИНСОН ДУНЁҚАРАШИНИНГНИНГ ДИНИЙ ВА ДУНЁВИЙ ТАЛҚИНИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2 (7), 78-82.
20. J. S. Ramatov, M. Hasanov МАҲКУРАВИҲ АХЛОҚ ТАРБИҲАСИНИНГ АНАМИҲАТИ // *Pedagogik fanlar boyicha akademik tadqiqotlar*. 2022 yil. 6-son. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mafkuraviy-ta-didlarni-oldini-olishda-ahlo-iy-tarbiyaning-a-amiyati> (kirish sanasi: 04.10.2022).

**МАЙДА ШОХЛИ ҲАЙВОНЛАРДА БРУЦЕЛЛЁЗНИНГ АЛЛЕРГИК
ТАШХИСЛАШ ВОСИТАЛАРИ ТАЖРИБА НАМУНАЛАРИНИ СИНАБ
КЎРИШ НАТИЖАЛАРИ**

Улуғмурадов А.Д.,

в.ф.ф.д., кичик илмий ходим.

Ветеринария илмий-тадқиқот институти.

E-mail: nivi@vetgov.uz

Annotation.

This article provides information on the research conducted in the conditions of Uzbekistan on allergy diagnostics, which is one of the special methods for diagnosing brucellosis in small cattle, in particular, materials are given on the development of the production of allergens from brucella stored in a unique collection of animal microorganisms Veterinary Scientific Research Institute.

Аннотация.

В данной статье приведены сведения о проведенных исследованиях в условиях Узбекистана по алергодиагностике, которая является одним из специальных методов диагностики бруцеллеза мелкого рогатого скота, в частности приведены материалы по разработке производства аллергенов из бруцелл, хранящихся в уникальной коллекции микроорганизмов животных НИИВ.

Кириш. Аллергик диагностика бруцеллёз учун ўтказиладиган соғломлаштириш чора-тадбирлари мажмуасида асосий ва муҳим ўрин тутуди, шунинг учун Халқаро Эпизоотик Бюро томонидан пода саломатлигини баҳолаш учун ишончли тест сифатида тавсия этилган [1; 566-577-б; 2.]. Бруцеллёзда алергик реакциянинг ўрни ва механизмлари таниқли хориж олимларининг кўплаб илмий асарларида келтирилган.

Дунёда бугунги кунда ҳайвонлар бруцеллёзи диагностикасида алергик диагностика катта ўрин тутуди. Жумладан, Россияда ишлаб чиқарилган Бруцеллин БЭВИ (ВИЭВ) бўлиб, ушбу диагностикам бруцелла кўзгатувчилардан ажратилаётган метоболизм маҳсулотлари ва улардан тайёрланадиган махсус оксил моддалардан иборат стерил шаффоф суюқликдан иборат.

Биринчи марта алергик реакцияни бруцеллёзга ташхис қўйиш учун XX аср бошларида «Мальта иситмаси»ни ўрганиш бўйича инглиз комиссияси аъзолари Мак Фэдиэн ва Штокман (1909)лар қўллаган. Улар ҳайвоннинг тери

остига ёки тери ичига *V.melitensis*нинг 6-хафталик қайнатмали культурасини киритишган ва тана ҳароратининг кўтарилишига қараб, аллергия реакция натижалари бўйича хулоса қилишган [3; 185-188-б].

1932 йилда А.Н.Пашковский биринчи бўлиб, йирик шохли ҳайвонлар бруцеллез дијагностикаси учун корпускулярия аллергияни тайёрлаган. Мазкур препарат қиздириш натижасида ўлдирилган ва асл ҳажмининг 1/10 қисмигача буғланган *V.abortus* культураси эди [4; 3; 185-188-б.].

С.Н.Вишелесский 60-йилларда йирик шохли ҳайвонлар аллергия дијагностикаси учун «Абортин» тайёрлаган. Бироқ, ушбу ва бошқа барча аллергияларнинг агглютиногенлик ва юқори сезувчанлик хусусиятларини мавжудлиги мазкур аллергияларнинг камчиликлари ҳисобланарди [3; 185-188-б; 5; 350-б; 6; 345-б.].

1964 йилда Е.С.Орлов, А.Н.Касьянов ва А.А.Клочковлар бруцеллез бўйича янги аллергия - бруцеллин БЭВИ (ВИЭВ) тўғрисида маълумот беришди. Муаллифлар *V.abortus* В-1 дан тайёрланган авирулент ва агглютиноген бўлмаган ушбу препаратни пастки қовоқнинг тери остига қўллашнинг кам вақт сарфланадиган ва хавфсиз бўлган усулини таклиф қилишди. Мазкур усул – «пальпобрал синов» деган ном олди. Ушбу препарат, кенг ишлаб чиқариш синовларидан сўнг, 1978 йилдан бошлаб, майда шохли ҳайвонлар ва чўчқаларда аллергия дијагностика сифатида кенг қўлланила бошлади. Худди шу йилдан бошлаб бруцеллогидролизат ва бруцеллизатлар ишлаб чиқаришдан олиб ташланди [3; 188-192-б; 7; 14-16-б; 8; 40-50-б.].

Ҳозирги кунда ҳам дунёнинг кўплаб мамлакатларида аллергия дијагностикани такомиллаштириш ишлари давом этмоқда. Олимлар томонидан бруцеллаларнинг ҳар хил турлари ва аллергия ташхислаш воситаларини тайёрлашнинг турли усуллари таклиф қилинган [9; 112-б; 10; 17-20-б; 11; 63-68-б; 12; 89-92-б; 13; 55-62-б.].

Ҳозирда *V.melitensis* ва *V.abortus*нинг S-LPS ва O-полисахаридлари кенг ва чуқур ўрганилган ва бугунги кунда қўлланиладиган барча антителоларни аниқловчи тестларда мавжуд. *V.melitensis* ва *V.abortus* гомология ва гетерология антигенлар билан бир хил реактивликка эга. Серология тестларнинг бирортаси ҳам *Brucella* тури учун хос эмас. Шунинг учун, баъзи тахминларга қарамасдан, бруцеллез учун аллергия дијагностика ягона турга хос тест бўлиб ҳисобланади ва қолмоқда [14; 15; 16-17-б; 16; 1835-1840-б; 17; 57-72-б].

Шу сабабли, тадқиқотчилар олдида кечиктирилган юқори сезувчанлик (КЮС)нинг махсус реакциясини келтириб чиқарадиган оксил фракцияларини олиш ва ўрганиш вазифаси турибди [18; 3-22-б; 19; 163-176-б; 20; 176-б.].

Тадқиқот мақсади – институт бруцеллез лабораториясида сақланаётган маҳаллийлаштирилган *Brucella abortus* ва *Brucella melitensis* турларидан

тайёрланган тажриба аллергенларини Самарқанд вилояти ҳудудида ишлаб чиқариш шароитида қиёсий синовдан ўтказиш.

Материал ва усуллар. Аллергик ташхислаш воситаларининг тажриба серияларини тайёрлаш учун юқорида номлари келтирилган бруцеллалардан икки усулда аллергенлар тайёрланди.

Биринчи усулда: аллергенлар тайёрлаш учун юқорида кўрсатилган бруцеллалар матрас колбаларда гўшт пептон жигар глицерин глюкоза бульон (ГПЖГГБ)да $+37^{\circ}$ $+38^{\circ}\text{C}$ ҳароратда 10-15 кун давомида инкубация қилинди. Культуралар Козловский усулида текширилиб, бульон муҳитининг рН ва зичлиги текширилиб борилди. Бактериологик масса $+95^{\circ}$ $+100^{\circ}\text{C}$ ҳароратда 30 дақиқа давомида қиздирилди ва совуғач, суперцентрифугада 10-15 минг айланиш/дақ.да 10 дақиқа давомида центрифугаланиб, филтрланди ва 0,3% фенолли физиологик эритмада суюлтирилди.

Иккинчи усулда: бульон культураси полистерол идишда -20°C ҳароратда музлатилиб, иссиқ сув ҳаммомига жойлаштирилиб, дарҳол эритилди. Мазкур ҳолат уч маротаба такрорланди. Охири эритишдан сўнг, мавжуд бактериал масса суперцентрифугада 10-15 минг айланиш/дақ.да 10 дақиқа давомида центрифугаланди, филтрланди ва 0,3% фенолли физиологик эритмада суюлтирилди.

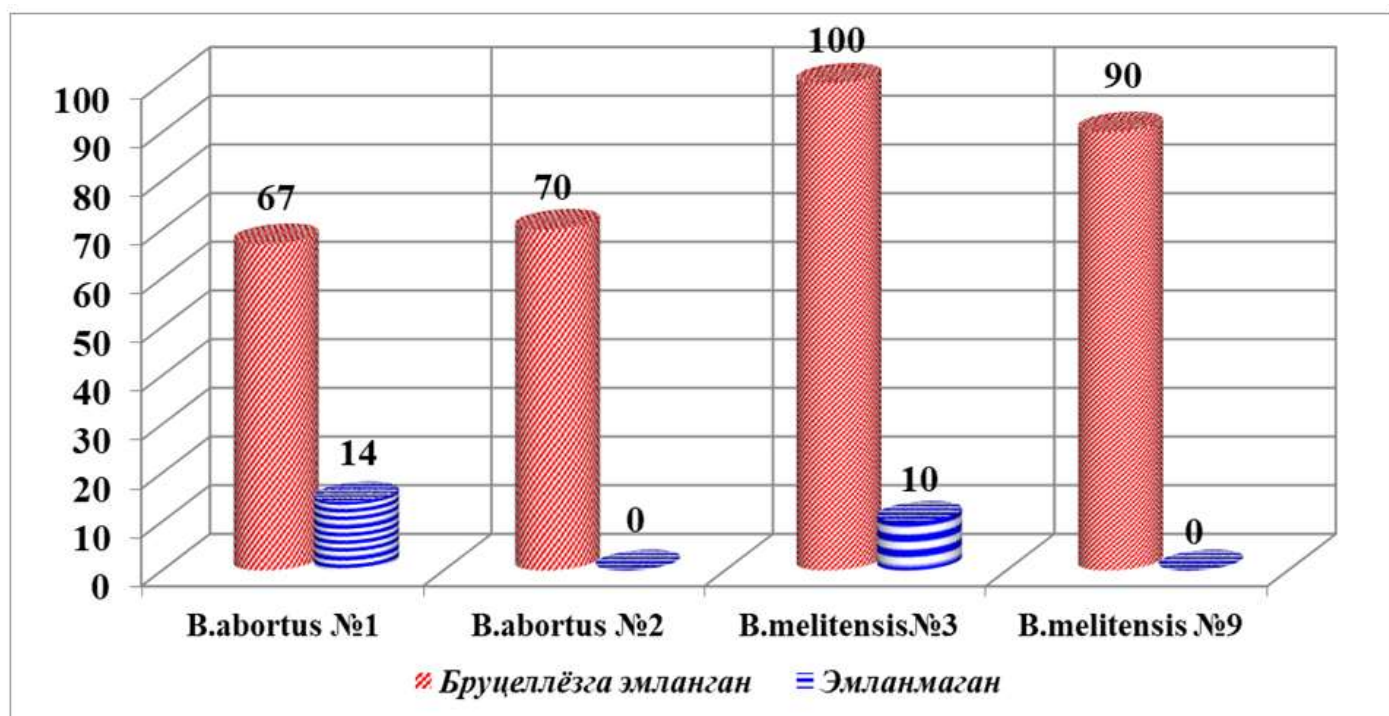
Текшириш натижалари. Ҳар икки усулда тайёрланган аллергенларнинг тажриба намуналари Самарқанд вилоятининг Пайариқ туманида ҳам синаб кўрилди (1-жадвал, 1, 2-диаграммаларга қаранг).

Ушбу жадвалда 1-усул билан тайёрланган *V.abortus* №1, *V.melitensis* №3 аллергенларининг махсуслиги 44 бош эмланмаган қўйларда ўрганилди ва тешириш натижасида мос равишда 2 ва 1 бош ижобий натижалар аниқланди. 2-усул билан тайёрланган аллергенлар ўрганилганда эса, фақат *V.abortus* №1 аллергенида 1 бош ижобий натижа кузатилди.

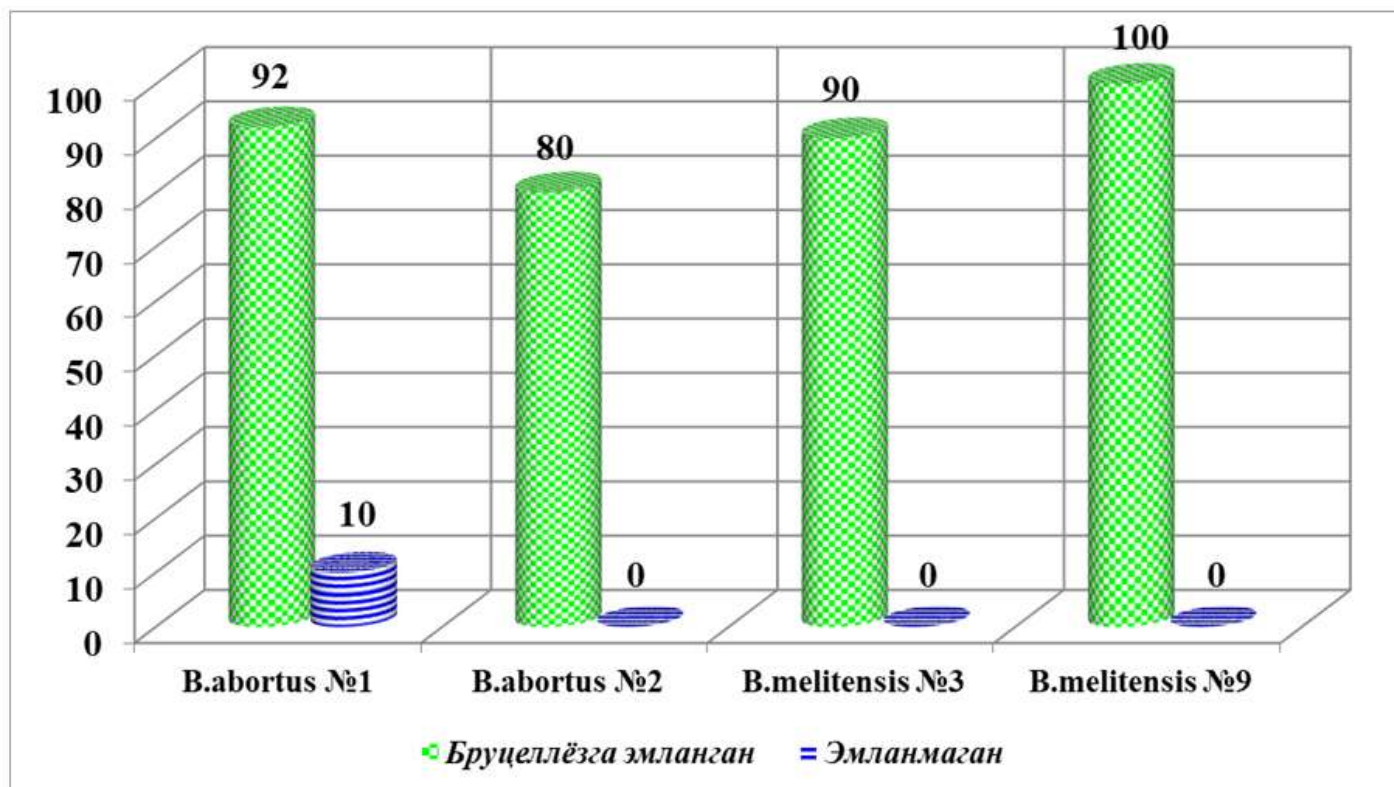
Бруцеллэзга қарши эмланган қўйлар гуруҳида 1-усул билан тайёрланган аллергенлар 47 бошда ўрганилди ва энг юқори кўрсаткич *V.melitensis* №3 ва №9 аллергенларда кузатилиб, 12 бошдан 12 бошида, ёки 100%, 10 бошдан 9 бошида, ёки 90% мос равишда ижобий реакциялар аниқланди. *V.abortus* №1 ва №2 аллергенларда эса 15 бошдан 10 бошида, ёки 67% ва 10 бошдан 7 бошида, ёки 70% ижобий реакциялар кузатилди. Эмланган 43 бош қўйларда 2-усулда тайёрланган аллергенлар фаоллиги бўйича энг юқори кўрсаткич *V.melitensis* №9 аллергенда кузатилиб, 100 % ни, *V.abortus* №1 ва *V.melitensis* №3 аллергенларида бу кўрсаткич 92 ва 90 % ни, *V.abortus* №2 аллергенда эса энг паст фаоллик кузатилиб, 80 % ни ташкил қилди.

Самарқанд вилояти Пайариқ туманида майда шохли ҳайвонларда бруцеллёз аллергенлари тажриба намуналарининг махсуслиги ва фаоллигини ўрганиш натижалари

№	Гуруҳлар таснифи	Ҳайвонлар		Тажриба аллергенлари											
		тури	умумий бош сони	<i>B.abortus</i> №1			<i>B.abortus</i> №2			<i>B.melitensis</i> №3			<i>B.melitensis</i> №9		
				бош сони	реакцияга жавоб берди	%	бош сони	реакцияга жавоб берди	%	бош сони	реакцияга жавоб берди	%	бош сони	реакцияга жавоб берди	%
I – усул бўйича															
1	Бруцеллёзга қарши эмланган	қўй	47	15	10	67	10	7	70	12	12	100	10	9	90
2	эмланмаган	қўй	44	14	+2	14	9	0	0	10	+1	10	11	0	0
II – усул бўйича															
3	Бруцеллёзга қарши эмланган	қўй	43	13	12	92	10	8	80	10	9	90	10	10	100
4	эмланмаган	қўй	34	10	+1	10	8	0	0	9	0	0	7	0	0
ЖАМИ			168	52	X	X	37	X	X	41	X	X	38	X	X

1-диаграмма. Самарқанд вилояти Пайариқ туманида майда шохли ҳайвонларда I – усул бўйича тайёрланган бруцеллёз аллергенлари тажриба намуналарининг фаоллиги ва махсуслигини ўрганиш натижалари, % да.

2-диаграмма. Самарқанд вилояти Пайариқ туманида майда шохли ҳайвонларда II – усул бўйича тайёрланган бруцеллёз алергенлари тажриба намуналарининг фаоллиги ва махсуслигини ўрганиш натижалари, % да.

Хулоса. Текширув натижаларига асосан икки усулда тайёрланган алергенлар махсуслиги бўйича энг яхши кўрсаткич B.abortus №2 ҳамда B.melitensis №9 тайёрланган алергенларда аниқланди, яъни ушбу алергенлар билан текширилган соғлом қўйларда бирорта ҳам ижобий реакция аниқланмади. Фаоллик бўйича энг юқори кўрсаткич ҳар икки усулда ҳам B.melitensis №3 ва B.melitensis №9 алергенлар қўлланилган бруцеллёзга қарши эмланган қўйларда аниқланиб, уларда мос равишда 100 % ва 93% ижобий натижалар олинди. Тадқиқотлар натижасида, алергик ташхислаш воситалари тайёрлаш учун энг истиқболли сифатида B.melitensis №3 танланиши тавсия этилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Кодекс здоровья наземных животных МЭБ. Двадцать восьмое издание, 2019 г. Глава 8.4. С.566-577.
2. ГОСТ 34579-2019. Животные. Лабораторная диагностика бруцеллеза. Алергический метод / ГОСТ от 22 октября 2019 г. № 34579-2019.
3. Осидзе Д.Ф. Ветеринарные препараты // Справочник. Москва. Колос. – 1981 – С.185-188.
4. Технические условия. Алерген бруцеллезный для диагностики бруцеллеза сельскохозяйственных животных. СТ РК 1116-2002.

5. Адо А.Д. Общая аллергология // М., 1970. – 350 с.
6. Касьянов А.Н. Аллергическая и серологическая диагностика и профилактика бруцеллеза животных: дис... докт. вет. наук. М., 1987. – 345 с.
7. Орлов Е.С., Касьянов А.Н. Об аллергической диагностике бруцеллеза мелкого рогатого скота методом интрапальпе-бральной пробы // Матер.годичн.научн. конференции ВИЭВ, 1966, С. 14-16.
8. Орлов Е.С., Уласевич П.С., Шумилов К.В., Касьянов А.Н., Клочков А.А., Романов В.А. Усовершенствование средств и методов диагностики и специфической профилактики бруцеллеза // Труды ВИЭВ, 1976, т.44, вып.1, – С. 40-50.
9. Хаитов Р.М. Иммунопатология и аллергология. Алгоритмы диагностики и лечения // Под ред. Р.М.Хаитова. – М.: ГЭОТАР-МЕД, 2003. – 112 с.
10. Невская Л.В. Применение иммуноанализа для решения актуальных проблем стандартизации препаратов аллергенов / Л.В.Невская, С.Ф.Радунская, Е.И.Лавренчик, А.А.Мовсисянц, В.К.Капитанова, М.Ю.Короткова // Биопрепараты. Профилактика, диагностика, лечение. – 2015. – № 3 (55). – С. 17-20.
11. Новиков П.Д. Диагностика аллергии в реакции выброса миелопероксидазы под влиянием аллергена / П.Д. Новиков, Н.Д. Новикова // Иммунопатология, аллергология, инфектология. – 2002. – № 1. – С. 63–68.
12. Пономаренко Д.Г. Новый подход к аллергодиагностике бруцеллѐза / Д.Г.Пономаренко, О.В.Логвиненко, Н.С.Саркисян, Е.Л.Ракитина, О.Г.Голубь, А.Н.Куличенко // Инфекция и иммунитет. – 2013. - Т. 3, № 1. – С. 89-92.
13. Yman L. Allergen assay and extract ponency estimation / L.Yman, G.Ponterius, R.Brand // Allergy Immunology. – 1979. – Vol. 49. – P. 55-62.
14. Кишов М.Г., Кишев М.М. Способ определения бактериальной аллергии. – Патент. № 2157537. – 2001.
15. Саидова Б.М., Ахмедов Д.Р., Саидов М.С. Аллергодиагностика бруцеллеза // Ж. Клиническая Лабораторная Диагностика, № 3, 2013. С.16-17.
16. Blasco J.M., Mar'in C.M., Jiménez De Bagüés M. 1994b. Evaluation of allergic and serological tests for diagnosing *Brucella melitensis* infection in sheep // J. Clin. Microbiol. 32, 1835-1840.
17. Ducrotoy J. Marie. A systematic review of current immunological tests for the diagnosis of cattle brucellosis / Marie J. Ducrotoy, Pilar, M.Muñoz, Raquel Conde-Álvarez, José M.Blasco, Ignacio Moriyón // Preventive Veterinary Medicine. 2018, Pages 57-72.
18. Greiner Matthias, Gardner Ian A. Epidemiologic Issues in the validation of veterinary diagnostic tests // 2000. Preventive Veterinary Medicine 45(1-2):3-22.

19. McGiven, J., 2013. New Developments in the immunodiagnosis of brucellosis in livestock and wildlife // *Rev Sci Tech*, 32, 163-76.

20. Михайленко А.А., Базанов Г.А., Калинин М.Н. Аллергия и аллергические заболевания // Москва Тверь, Триада, 2002. – 176 с.

1-расм. Ажратиб олинган *Brucella* ларни текшириш жараёни.

2-расм. Пальпебрал усудда алерген инъекция қилиш жараёни.

3-расм. Бруцеллёзга қарши эмланган қўйларда 24-48 соат (читка)дан кейинги ижобий натижа (инъекция қилинган жойнинг шишиши).

OTM TALABALARINI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORGARLIGINI KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIKASINING SHART SHAROITLARI

Norbo'tayeva Iroda Yunusovna

*Toshkent viloyati, Chirchiq davlat pedagogika instituti
Ta'lim muassasining boshqaruv yo'nalishi 2-kurs magistranti*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada talabalar kasbiy kompetensiyasini takomillashtirishning pedagogik aspektlari, kompetensiya turlari yoritilgan bo'lib, ingliz tili darslarida kasbiy nutq kompetensiyasini takomillashtirish ahamiyati tushuntirilgan. Maqolada talabalar kasbiy kompetensiyasini takomillashtirishning samarali usullari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, nutq, kasbiy, rivojlantirish, standart, ta'lim, yondashuv, kommunikativ, intellektual, lingvistik, sotsiolingvistik, pragmatik, moslashtirish.

АННОТАЦИЯ

В данной статье описываются педагогические аспекты совершенствования профессиональной речевой компетенции студентов, виды компетенций, а также объясняется важность совершенствования профессиональной компетенции на уроках английского языка. В статье показаны эффективные способы совершенствования профессиональной речевой компетенции студентов.

Ключевые слова: компетентность, речь, профессионал, развитие, стандарт, образование, подход, коммуникативный, интеллектуальный, лингвистический, социолингвистический, прагматический, адаптировать.

ABSTRACT

This article describes the pedagogical aspects of improving students' professional speech competence, types of competencies, and explains the importance of improving professional speech competence in English lessons. The effective ways of improving students' professional speech competence are shown in the article.

Keywords: competence, speech, professional, development, standard, education, approach, communicative, intellectual, linguistic, sociolinguistic, pragmatic, adapt.

KIRISH

Respublikamizda ta'lim sohasini zamonaviy rivojlanish tendensiyalariga moslashtirish, innovasion o'qitish texnologiyalarini rivojlantirish bo'yicha katta tajriba to'plandi. Ta'lim jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikaniya texnologiyalari, xorijiy tajribalar tatbiq qilinmokda. Gumanitar fanlarni o'qitishning uzluksizligi va

izchilligini ta'minlash, zamonaviy metodologiyasini yaratish, gumanitar fanlar bo'yicha davlat ta'lim standartlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish, o'quv-metodik majmualarning yangi avlodini ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish maqsadida 2020 yil 19 oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirining "Oliy ta'limning davlat ta'lim standarti. Oliy ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari klassifikatori" O'zbekiston Respublikasining davlat standartini tasdiqlash to'g'risidagi 11-sonli buyrug'i qabul qilindi. Bu buyruq ta'lim-tarbiya jarayonini yanada rivojlantirishda muhim omil bo'ldi. Oliy ta'limda ingliz tili darslarida talabalar kasbiy nutq kompetensiyasini takomillashtirish maqsadida tashkil qilish va talabalarning egallagan bilimlarini amaliyotda foydalana olish malakalari takomillashtirishga olib keladi. Ta'lim jarayonini samarali tashkil qilish uchun innovasion texnologiyalardan uzviy, integrativ asosda foydalanish bugungi kun talabidir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Zamonaviy rivojlangan jamiyatga ilmi, ma'naviyatli, barqaror rivojlanish talablariga javob beradigan, respublikamiz kelajagi uchun qayg'uradigan intellektual yetuk avlodni tarbiyalash zarur.

O'zbekiston Respublikasida ta'limning barcha bosqichlarida chet tilini o'qitishning asosiy maqsadi o'rganuvchilarning ko'p madaniyatli dunyoda kundalik, ilmiy va kasbga oid sohalarda faoliyat olib borishi uchun chet tilida kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishdan iborat.

Chet tili kommunikativ kompetensiyasi – o'rganilayotgan chet tili bo'yicha egallagan bilim, ko'nikma va malakalarni muloqot jarayonida qo'llash qobiliyatidir.

Lingvistik kompetensiya til materialini (fonetika, leksika, grammatika) haqida bilimlar va nutq faoliyati turlari (tinglash, gapirish, o'qish va yozish) bo'yicha ko'nikmalarni egallashni nazarda tutadi.

Sotsiolingvistik kompetensiya so'zlovchining biror bir nutqiy vaziyat, kommunikativ maqsad va xohish-istagidan kelib chiqqan holda kerakli lingvistik shakl, ifoda usulini tanlash imkonini yaratadi. Sotsiolingvistik kompetensiya ijtimoiymadaniy kompetensiyani o'z ichiga olib, autentik nutqning milliy xususiyatlarini: o'zi yashayotgan mamlakatning urf-odatlarini, qadriyatlarini, marosimlarini va boshqa milliy-madaniy xususiyatlarni bilish hamda tili o'rganilayotgan mamlakat bilan taqqoslagan holda taqdim etish qobiliyatini ko'zda tutadi.

Pragmatik kompetensiya o'rganilayotgan chet tilida kommunikativ vaziyatda tushunmovchiliklar paydo bo'lganda takroran so'rash, uzr so'rash va hokazolar orqali murakkab vaziyatlardan chiqib keta olish qobiliyatini nazarda tutadi. Mazkur standartda diskurs kompetensiyasi pragmatik kompetensiya tarkibiga kiritildi.

Mazkur kompetensiya og'zaki yoki yozma nutqda fikrlarni tegishli til vositalari orqali ifodalashni nazarda tutadi. Diskurs kompetensiyasi og'zaki yoki yozma nutqdagi

izchillikni ta'minlashda lingvistik signallarni tushunish va interpretatsiya qilish ko'nikmalarini nazarda tutadi.

Ta'lim tizimidagi bugungi ijtimoiy talablar axborotlashtirish jarayonlarini rivojlantirishni taqozo qilmokda. Oliy ta'limni zamonaviy rivojlanish talablariga moslashtirish, fanlardan zlektron ta'lim resurslarini takomillashtirish, talabalarning elektron manbalar bilan faol muloqotni ta'minlash, mustaqil ta'limni amalga oshirish na uz-uzini baholash, zaruriy ma'lumotni tezkor izlab topish va yuzaga kelayotgan muammolarni xal qilish da undan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Shu nuqtai nazardan, ta'lim sifati ko'rsatkichlaridan biri kompetentlik hisoblanadi. Inglizcha "competence" tushunchasi lug'aviy jihatdan bevosita "qobiliyat" ma'nosini ifodalaydi. Mohiyatan esa faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon qila olishni anglatadi.

Kompetentlik - ma'lum fan sohasida samarali faoliyat olib borish uchun bilim va tajribalarni egallash.

Kompetentlik (lotincha *competens*- mos keladigan, muvofiq keladigan, qobiliyatli, bilimli) qaysidir sohada har tomonlama mukammal bilim egallagan shaxsga xos sifat va qarashlar bo'lib, shuning uchun salmoqli, nufuzli hisoblanadi.

Kompetentlik tarkibiga sof kasbiy bilim, ko'nikma va malakalardan tashqari tashabbuskorlik, hamkorlik, guruhda ishlash layoqati, kommunikativ qobiliyat, real baholay olish, mantiqiy fikrlash, axborotni saralash va foydalana olish kabi sifatlar ham kiradi.

"Competence" so'zi "to compete" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "musobaqalashmok", "raqobatlashmoq", "bellashmoq" degan ma'noni bildiradi. So'zma-so'z tarjima qilinsa, "musobaqalashishga layoqatlilik" degan ma'noni ifodalaydi. Ilmiy pedagogik, psixologik manbalarda keltirilishicha, kompetensiya, kompetentlik o'ta murakkab, ko'p qisimli, ko'pgina fanlar uchun mushtarak bo'lgan tushunchalardir. Shu boisdan uning talqinlari ham hajmi ham tarkibiga ko'ra, ham ma'nosi, ham mantiqiy mazmuni jihatidan turli-tumandir. Atamaning mohiyati, shuningdek, "samaradorlik", "moslashuvchanlik", "yutuqlilik", "muvaffaqiyatlilik", "tushunuvchanlik". "natijalilik", "o'quvlilik", "xususiyat", "sifat", "miqdor" kabi tushunchalar asosida ham tavsiflanmoqda. "Kompetentlik", "kompetensiya" tushunchalarining tavsiflarida quyidagi holatlarga alohida e'tibor qaratiladi: bilimlar majmuining amalda qo'llanishi; shaxsning o'quvi, xislatlari, fazilatlar; amaliy faoliyatga tayyorlik darajasi; muammolarni hal qilish, amalda zarur natijalarni qo'lga kiritish layoqati; shaxsning kasbiy faoliyatini ta'minlovchi bilim, ko'nikma, malakalar yaxlitligi: faollashgan (amaliyotga tatbiq qilingan) o'quv, bilim, tajribalar majmui; shaxsning maksadga yo'naltirilgan emotsional iroda kuchi.

Bizningcha, kompetentlilik faqatgina bilim va ko'nikmalar yig'indisi bo'libgina qolmay, balki talabalarning egallagan bilimlarini mobillashtirish va amaliyotda muayyan vaziyatlarda qo'llay olishi bilan ham tavsiflanadi. O'z egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini hayotda qo'llay olish tajribasi deb qarash kerak. Bunday ta'limning asosiy vazifasi talabalarni topshiriqlarni yechish faoliyatiga va hayotiy faoliyati doirasida turli muammolarni xal qilishga o'rgatish kelib chikadi.

Jahon ta'lim amaliyotida "kompetentlik" tushunchasi uzida ta'limning intellektual va malakaviy tarkibini birlashtirish, ta'lim mazmunini interpretatsiyalash g'oyasini qamrab olish bilan birga madaniyat va faoliyat sohalaridagi keng qamrovli (axborot, hukukiy va x.k.) qator ko'nikma va malakalarni integratsiyalash tabiatiga ega.

XXI asr boshlarida tadqiqotchilar tomonidan "kasbiy kompetentlik" tushunchasi asosida: predmetli-faoliyatli. ya'ni faoliyat sohasiga doir kasbiy (maxsus) kompetentlik ajratildi; o'quv fani sohasida maxsus kompetentlik tayanch kompetentlikni amalga oshirishga xizmat kiladi; predmetli- metodologik kompetensiya o'quv fani doirasida shakllantiriladigan ta'limiy predmetli kompetensiya tadqiq qilindi.

Kompetensiya-fan bo'yicha egallangan nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni kundalik hayotida duch keladigan amaliy va nazariy masalalarni yechishda foydalanib, amaliyotda qo'llay olishdir.

Kompetensiyalarni tarkib toptirishga yo'naltirilgan ta'lim talabalarning egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini uz shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatida amaliy qo'llay olish kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'limdir.

Hozirgi kunda yetuk mutaxassis bo'lib yetishish uchun chet tillarda, ayniqsa, ingliz tilida kasbiy nutq kompetensiyasini takomillashtirish kerak. Shu sababli, oliy ta'limdagi o'quv jarayonida talabalar kasbiy nutq kompetensiyasiga katta e'tibor qaratilmoqda. Chet tili o'qituvchisini metodik tayyorlash tizimida ushbu mutaxassisni yetarli darajada tayyorlash, unga madaniyatning alohida shakli, fikrlash vositachisi bo'lgan va shaxs tomonidan amalga oshiriladigan o'qitiladigan til, o'rganilayotgan til mamlakati, bu tilni o'qitish tamoyillari, usullari va vositalari haqida bilim berish katta ahamiyatga ega. Ushbu komponentlarning har biri ma'lum bir xilma-xil kasbiy faoliyatni asoslaydigan va tartibga soluvchi ma'lum nazariy bilimlar bilan birga keladi. Yetarli kasbiy malaka va kasbiy madaniyat pedagogik faoliyatni amalga oshirish uchun zarur shartdir.

Talaba kasbiy nutq kompetensiyasini takomillashtirish uchun tilni maksimal darajada bilishi, til haqida malakali gapira olishi, tegishli psixologik-pedagogik va uslubiy bilimga, umumiy madaniy tayyorgarlikka ega bo'lishi kerak.

Demak, chet tilini o'qitish samaradorligi ko'pgina omillar bilan belgilanadi, ulardan eng muhimi o'qituvchining darsda talabalar bilan muloqot qilish jarayonida o'qitilayotgan tildan foydalana olishidir. Kommunikativ va tarbiyaviy funksiyani

amalgam oshirishda o'qituvchining nutqi juda katta rol o'ynaydi. Talabalar bir biri bilan o'zaro munosabatda bo'lgan darajada kommunikativ madaniyatga ega bo'lsa, ularning mahorati namoyon bo'ladi. Biroq, amaliyot shuni ko'rsatadiki, talabalarning darsdagi nutq faoliyati hali ham zaif tomon bo'lib, aloqa muammolarini hal qilishda qiyinchiliklarga olib keladi. Ko'rinib turibdiki, bu og'zaki muloqotda yetarli darajada tayyorgarlik ko'rmaslik oqibati.

Talaba nutqi haqli ravishda ta'lim jarayonida eng samarali vositalardan biri hisoblanadi. Talabani, ayniqsa chet tili darslarida mahorati bevosita so'zni bilish darajasiga bog'liq. Bu diksiya va so'z ustida, o'z fikrini aniq ifodalash va ularning to'g'riligini asosli isbotlash ustida doimiy va maqsadli ishlashni talab qiladi. Yuqorida aytilganlarning barchasi talabalarni darsda muloqot qilish ko'nikmalariga maqsadli ravishda o'rgatishda qanday rol o'ynash kerakligini belgilaydi.

Ko'rinib turibdiki, chet tili o'qituvchisining kommunikativ-pedagogik faoliyati o'ziga xos mazmun bilan to'ldiriladi. Talabalarga kasbiy nutq aloqasini qanday materialda o'rgatish mumkin, rag'batlantirish, javob berish, nazorat qilish va tartibga solish qobiliyatini o'z ichiga olgan murakkab nutq mahorati qaysi? Bizning fikrimizcha, asosiy nuqta talabalarga o'quv jarayonini boshqarish imkonini beruvchi nutqiy muloqotni o'rgatishda foydalanish mumkin bo'lgan materialni taqdim yetish, nutq birliklarini tanlashdir.

Talabalarga kasbiy nutqiy muloqotni birinchi kursdan boshlab o'rgatish kerakdek tuyuladi. Og'zaki nutq va fonetika bo'yicha amaliy mashg'ulotlar "pedagogik texnika" ning bunday tarkibiy qismlarini shakllantirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi, masalan: ovoz, diksiya, intonatsiya va boshqalar. Buning sababi, birinchi yilda taqlid, xor ishiga, she'r o'qishga katta e'tibor beriladi. Bu talaffuzni yaxshilashga yordam beradi, ritm tuyg'usini, aniq diksiyani va ovozning balandligini, ya'ni chet tili o'qituvchisining muvaffaqiyatli ishlashi uchun sharoit yaratadigan texnikani rivojlantiradi. Keyingi kurslarda fonetika, og'zaki nutq, metodika fanlaridan amaliy mashg'ulotlarda kasbiy nutqiy muloqot ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha ishlarning uzluksizligini kuzatish zarur.

O'qituvchining kasbiy faoliyatining asosiy vazifasi talabalarga ma'lum bilimlarni berishdir. Shuning uchun ham o'qituvchi nutqi shunday tashkil yetilishi va taqdim yetilishi kerakki, u uzatgan ma'lumot talabalar tomonidan to'liq va qiyinchiliksiz idrok qilinsin. Shubhasiz, talabalar e'tiborini bo'lajak kasb egalari nutqi sifatida ularning nutqi ma'lum bir baland va ravshanlik, aniqlik va ifodalilik bilan ajralib turishi zarurligiga qaratish zarur. O'qituvchining nutqi tinglovchilarga qaratilgan, u audiovizualdir. O'qituvchi hozir nima haqida gapirayotgan bo'lsa, talabalar nafaqat quloq orqali, balki idrokning vizual kanallari orqali ham idrok etadilar. "Eshitish orqali talabalar so'zni, uning asosiy ma'nosini va intonatsiyasini idrok etadilar ... vizual ravishda ... talabalar o'qituvchining yuz ifodalarini, shuningdek, bayonot bilan birga

keladigan uning xatti-harakatlarining hissiy komponentining ekspressivligini idrok etadilar”.

Talaba nutqi qiziqish uyg‘otadigan darajada ifodali bo‘lishi kerak. Afsuski, ko‘pincha talaba nutqida nutqning rang-barangligi bilan ishlatiladigan intonatsiya vositalarining bir xilligini ta’kidlash kerak. Ma’lumki, “nutqning ta’sirchanligi nafaqat uning mazmuni va maqsadiga to‘g‘ri kelmaydigan noto‘g‘ri so‘z vositalaridan foydalanganda, balki talabaning aytilayotgan narsalar haqida mimikasi, imo-ishoralari, umuman olganda xatti-harakati mazmunga to‘g‘ri kelmasa ham pasayadi”. Shunday qilib, talabalar bilan nutqiy o‘zaro munosabatlarning malakali qurilishi o‘qituvchiga o‘quv jarayonida pedagogik salohiyatdan iloji boricha samarali foydalanishga yordam beradi.

Talabalarining professional nutq kompetensiyasini takomillashtirish uchun material tanlashga to‘xtalib o‘tamiz. O‘quv vazifalarini uch turga bo‘lish mumkin:

- 1) reseptiv (boshqa shaxsning kommunikativ xulq-atvorining xususiyatlarini diqqat, kuzatish, tahlil qilish va tushunish uchun vazifalar);
- 2) reproduktiv (transformatsiyasiz ko‘payish);
- 3) samarali (ma’lum muammoli vaziyatda o‘z kommunikativ faoliyati).

Yosh mutaxassisni shakllantirishda o‘qituvchi ibrati alohida o‘rin tutadi. Bu to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’limning yuqori bosqichida professional nutqni rivojlantirish bo‘yicha ko‘rib chiqilayotgan masalaga tegishli. Shunday qilib, dars davomidagi nutqlarda, tinglovchilarga murojaat qilishda, iboralarni bir xilda takrorlashdan ko‘ra, ingliz nutqining original namunalardan foydalanish uchun ko‘plab imkoniyatlar mavjud.

Og‘zaki nutqni mashq qilish uchun talabalarni ingliz tili darslarida professional nutq aloqasiga o‘rgatish o‘qituvchining kommunikativ faoliyatining asosiy funksiyalarini amalga oshirish uchun talabalar o‘zlashtirishlari kerak bo‘lgan haqiqiy nutq materialini o‘z ichiga olishi kerak. Talabalarni kasbiy nutq mashg‘ulotlariga tayyorlash faqat taklif qilingan mashqlarni bajarish bilan cheklanib qolmaydi. Talabalarining egallagan kasbiy malakalarini saqlash, mustahkamlash va yanada takomillashtirish faoliyatini tashkil etish zarur. Kasbiy nutq kompetensiyasini oshirish bo‘yicha doimiy va maqsadli ish zamonaviy o‘qituvchining muvaffaqiyatli faoliyatining kalitidir.

XULOSA

Talabalar kasbiy nutq kompetensiyasiga asoslangan ingliz tili ta’limining asosiy mohiyati ingliz tilidan tashkil qilingan o‘quv-tarbiya jarayonida talabalar tomonidan zgallangan bilim, ko‘nikma va malakalarni uz shaxsiy hayoti davomida, shuningdek, kasbiy va ijtimoiy faoliyatda qo‘llay olish kompetensiyalarini takomillashtirishga yo‘naltirish sanaladi.

Kompetensiyaviy yondashuvda o'qitish maqsadlari talabalar tomonidan o'zo'zini anglash, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quv maqsadlariga erishish yo'llarini tushunish, talabalarning o'quv-bilish faolligini oshirish, talabalarning shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish orqali jamiyat va mustaqil hayotga moslashuvi, ijtimoiylashuvi kabi ustuvor yo'nalishlarni muljallashni nazarda tutish zarur.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 19-maydagi 5117-sonli qarori.
2. Jalolov J. Chet til o'qitish metodikasi. O'qituvchi -2012. 79-118 bb.
3. Irgasheva, U. R. (2021). IMPROVING STUDENTS' PROFESSIONAL SPEECH COMPETENCE BASED ON STEAM TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH AT TECHNICAL UNIVERSITIES. *Journal of Central Asian Social Studies*, 2(02), 81-87.
4. У.Иргашева. INGLIZ TILI DARSLARIDA TALABALAR KASBIY NUTQ KOMPETENTSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHDA STEAM TEXNOLOGIYALAR AHAMIYATI. 2021. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА 4 (1-1)
5. Irgasheva, U. R. (2021). Formation of Professional Competencies of the Students in the Process of Studying the Educational Program " STEAM-Technologies in Education". *International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences*, 1(6), 76-80.
6. Ботирбекова Г.А. Which method is the best in teaching EFL? - Молодой ученый, 2019 25-27 б

ZAMONAVIY TA'LIM KLASTERI SHAROITIDA BOSHLANG'ICH SINFLARDA RUS TILI FANINI O'QITILISHINI TAKOMILLASHTIRISH

Ilmiy rahbar: Shodmonov Bahodir Sherkulovich

Obidova Ma'rupa Shoergashovna

*Toshkent viloyati, Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Ta'lim muassasining boshqaruv yo'nalishi 2-kurs magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda rus tili o'qitish metodikasining yangicha yo'nalishlari ochib berilgan. O'quvchilarning rus tili bilim ko'nikmalarini rivojlantiruvchi turli pedagogik usullar va shakllar xususida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: metodika, klaster metodi, nazorat darslari, didaktik maqsad, noan'anaviy, integratsiyalashgan dars, an'anaviy maktab darslari, ko'nikma

Jamiyatimiz hayotidagi tub o'zgarishlar uning hayotining barcha jabhalariga, jumladan, xalq ta'limiga ham ta'sir ko'rsatdi. Ayniqsa, barcha o'quv fanlarini, birinchi navbatda, rus tili va adabiyotini o'qitish jarayoni sezilarli o'zgarishlarga uchragan turli mintaqalarning milliy maktablarida sodir bo'lgan o'zgarishlar muhim ahamiyatga ega edi. Aksariyat respublikalarda shakllangan til vaziyati, ona tilini o'qitishga yetarlicha e'tibor bermaslik rus tili va adabiyotini o'rganishga ajratiladigan soatlarning sezilarli darajada qisqarishiga olib keldi. Shu munosabat bilan rus tili va adabiyoti fanlaridan ushbu fanlarni o'zaro bog'liq holda o'rganish tamoyillari asosida yangi dasturlarni ishlab chiqish masalalari kun tartibida dolzarb bo'lib qoldi.

Bugungi kunda hayotga yangi munosabat, shu jumladan ta'lim tizimiga yangi talablar qo'yildi. Ta'limning asosiy maqsadi nafaqat o'quvchining ma'lum miqdorda bilim, ko'nikma, malakani to'plashi, balki o'quvchini ta'lim faoliyatining mustaqil mavzusi sifatida tayyorlashdir.

Zamonaviy ta'limning markazida o'qituvchining faoliyati turadi. Boshlang'ich ta'lim tizimida rus tili fani markaziy o'rinni egallaydi. Haqiqatni bilish vositasi sifatida rus tili nafaqat lingvistik bilimlarni, balki bolaning intellektual rivojlanishini ham ta'minlaydi, konseptual-kategorik apparatni shakllantiradi, mavhum fikrlash, xotira va tasavvurni rivojlantiradi. So'nggi yillarda, afsuski, o'quvchilar rus tili darslarida qiziqishning keskin pasayishi, bolalarning til ko'nikmalarini kengaytirish, savodxonlik va nutq madaniyatini oshirishga bo'lgan istagi yo'q. Hozirgi kunda barcha o'qituvchilarni qiziqtiradigan eng muhim muammo - rus tili darsining o'quvchilarning asosiy ta'lim va tarbiya shakli sifatida samaradorligini oshirishdir. Bugungi kunda keng qollanilayotgan usullardan biri bu klaster metodi hisoblanadi. Klaster metodi deganda - ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga

undovchi, ta'lim jarayonining markazida bo'lgan ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta'lim oluvchi o'qitish jarayoni davomida faol ishtirok etadi. Ushbu jarayonda ta'lim oluvchilar o'qib-o'rganishni yuqori darajada bo'lishini, egallagan bilimlarni maqsad va ehtiyojlariga muvofiqlashtirishda tashabbuskorligi va mas'uliyat, qo'llab-quvvatlash amalda bajarish orqali fikrmulohazalar qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

O'qitish jarayonida klaster metodlardan foydalanish o'ziga hos hususiyatga ega. Ta'lim amaliyotida foydalanilayotgan klaster metodi talabalarning fikrlashini kengaytiradi hamda muammoning to'g'ri yechimini topishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Klaster metodi orqali talabalarning bilim, ko'nikma, malakalari, ijodkorligini va faolligi nazariy va amaliy mu'ammolarga bo'lgan qarashlari rivojlanadi.

“Klaster” metodi -- erkin fikrlashning asosiy omili hisoblanadi. "Klaster" metodi talabalarga biror-bir mavzu to'g'risida erkin va ochiq tarzda fikr yuritishga yordam beradigan pedagogik strategiyadir. Bu metod ko'p variantli fikrlashni o'rganilayotgan tushuncha (hodisa, voqea)lar o'rtasida aloqa o'rnatish malakalarini rivojlantiradi

Xuddi shu shaklda o'tkazilgan darslar o'quvchini charchatadi. O'quvchi va o'qituvchi uchun darslarning monoton ekanligi o'quv faoliyatining samaradorligini pasaytiradi. Ta'lim berishga majbur qilmang, balki qiziqish uyg'oting, o'quvchida doimiy bilim olish istagini paydo qilish o'qituvchining vazifasidir. Yosh o'quvchi o'ziga xos yosh xususiyatlariga ega: beqaror e'tibor, vizual-majoziy fikrlashning ustunligi, vosita faolligini oshirish, o'yin faoliyatiga bo'lgan intilish, bilimlarning xilma-xilligi. Bularning barchasi o'qituvchining ishini murakkablashtiradi. Dars davomida bolalarning e'tiborini saqlab qolish uchun faol va qiziqarli fikrlash faoliyatini tashkil etish zarur. An'anaviy ta'lim usullari har doim ham barcha talabalar tomonidan materialning assimilyatsiyasini ta'minlay olmaganligi sababli, darslarda o'quv faoliyatini mohirona tashkil etish kerak bo'ladi. Ushbu faoliyatni shakllantirish uchun sharoit yaratish uchun bilim motivatsiyasini shakllantirish kerak. O'qituvchilarga darslarni tayyorlash va o'tkazishga ijodiy yondashish bolalarga nisbatan ko'p narsani ijobiy o'zgartirishi mumkin. O'quvchilarni faollashtirish, qiziqishni rivojlantirish, ularni bilimga ega bo'lishga undash uchun o'qituvchi ishni va darslarning boshqa shakllarini - ularning qiziqarli navlarini amaliyotga joriy etishi va natijada mualliflik - noan'anaviy darslarni yaratishi kerak. Rus tili o'qituvchisi faqat dars uchun rasmiy talablar bilan boshqarilishi mumkin emas. Uslubiy faoliyatini takomillashtirish uchun o'qituvchi rus tili darslarining an'anaviy va noan'anaviy shakllarini, ularning tipologiyasini, ta'lim tizimida darslarning o'ziga xos xususiyatlarini bilishi kerak.

Dars - o'quvchilar o'rganilayotgan materiallarni (bilim, ko'nikma, dunyoqarash va axloqiy-estetik g'oyalar) o'zlashtirish maqsadida ta'limni tashkil etish shakli.

Asosiy didaktik maqsadga ko'ra, bunday darslar quyidagicha ajratiladi:

- yangi materiallar bilan tanishish darsi;
- o'rganilganlarni mustahkamlash darsi;
- bilim va ko'nikmalarni qo'llash darsi;
- umumlashtirish va bilimlarni tizimlashtirish darsi;
- bilim va ko'nikmalarni tekshirish va tuzatish darsi; - birlashgan (aralash) dars.

O'quv jarayonining asosiy bosqichlari quyidagicha ajratiladi:

- Kirish darslari;
- Materiallar bilan dastlabki tanishish darslari;
- Tushunchalar, qonunlar, qoidalarni o'rganish darslari;
- Bilimlarni amalda qo'llash darslari;
- Aralash yoki kombinatsiyalangan darslar.

Nazorat darslari o'quv jarayoni va uning natijalarini, bilim tizimini o'zlashtirish darajasini (mavzu, bo'lim, butun kurs bo'yicha), o'quvchilarning o'quv-ma'rifiy faoliyati ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Nazorat og'zaki va yozma ravishda amalga oshirilishi mumkin. An'anaviy yoki muammoli, qiziqarli yoki zerikarli har qanday dars o'z tuzilishiga ega. Darsning bosqichlari darsning ta'lim, tarbiya va rivojlanish funksiyalarini amalga oshirishga qaratilgan maqsadlari va didaktik vazifalari tushunchalarini o'z ichiga oladi. Darsning asosiy tarkibiy elementlarini tanlashda turli yondashuvlar mavjud. Shu bilan birga, darsning umumiy didaktik tuzilishi uchta asosiy (umumlashtirilgan) tarkibiy elementlar bilan ajralib turadi:

- avvalgi bilim va harakat usullarini yangilash;
- yangi bilim va harakat usullarini shakllantirish;
- bilimlarni qo'llash va ko'nikmalar va ko'nikmalarni shakllantirish.

Barchamizga ayonki, an'anaviy maktab darslariga yangi materiallarni o'rganish, bilim, malaka va ko'nikmalarni mustahkamlash, olingan bilimlarni tekshirish va hisobga olish, nazorat ishlarini tahlil qilish, o'rganilganlarni umumlashtirish va tizimlashtirish, mavzuni yoki bo'limni takrorlash kiradi. So'nggi paytlarda ushbu ta'lim shakllari bilan bir qatorda an'anaviy bo'lmagan yoki nostandart ham keng qo'llanilmoqda. Bular: tanlovlar, sayohatlar, integratsiyalashgan darslar, ertaklar, mavzuli o'yin darslari, teatr tomoshalari, «Quvnoqlar va zukkolar» tanlovlari, ekskursiyalar orqali o'quvchilar dasturiy materiallarni tezroq va yaxshiroq o'rganadilar.

Nostandart dars - noan'anaviy (aniqlanmagan) tuzilishga ega bo'lgan, birinchi navbatda, o'quvchilarning qiziqishi, ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga, ularning optimal rivojlanishi va tarbiyasiga hissa qo'shadigan ta'lim darsi.

Darslarning noan'anaviy shakllari darsda yangi materiallarni o'rganishning turli usullarini qo'llash orqali o'quvchilarni uy vazifalari bilan ortiqcha yuklashni bartaraf etishda cheksiz imkoniyatlarni o'z ichiga oladi.

Noan'anaviy darslarga misol sifatida quyidagilarni keltiramiz:

Dars turlari, dars shakllari:

- yangi bilimlarni shakllantirish saboqlari,
- ko'nikma va malakalarni o'rgatish saboqlari,
- bilimlarni takrorlash va umumlashtirish darslari,
- ko'nikmalarni mustahkamlash bilimlarni tekshirish va hisobga olish saboqlariekspeditsiya darslari (sayohat)
- integral darslar-ijodiy seminarlar, amaliy ishlar rol o'ynash o'yinlari: KVN. «Nima?

Qayerda? Qachon?», «Mo'jizalar maydoni», «baxtli tasodif» integratsiyalangan teatrlashtirilgan darslar

- darslar-musobaqalar: test sinovlari, tanlovlar

Bolalar dars-muloqot, dars-konsert, dars-sahna, dars-ekskursiya, dars-sayohat, dars-o'yin kabi darslarni juda yaxshi ko'radilar.

Integratsiyalashgan dars. Integratsiya, bir tomondan, talabalarga «butun dunyo»ni ko'rsatish imkonini beradi. Ta'limga integratsiyalashgan yondashuvning uslubiy asoslari atrof-muhit va uning butun qonunlari haqidagi bilimlarni shakllantirish, shuningdek, fan asoslarini o'zlashtirishda fan va predmetlararo aloqalarni o'rnatishdir. O'quv jarayonining samaradorligi asosan o'qituvchining darsni to'g'ri tashkil etish va darsning muayyan shaklini to'g'ri tanlash qobiliyatiga bog'liq. Darslarni o'tkazishning noan'anaviy shakllari nafaqat o'quvchilarning o'rganilayotgan mavzuga qiziqishini oshirish, balki ularning ijodiy mustaqilligini rivojlantirish, turli bilim manbalari bilan ishlashni o'rgatish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda rus tili darslarida mavzuni o'rganishda bolalarning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda bola o'zlashtirishi oson bo'lgan she'r, o'yin, maqol, tez aytish, topishmoq, ertaklardan ham unumli foydalanish ularning tillarni o'rganishdagi integratsiyani to'la amalga oshirish imkonini beradi deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Babkina N.V. O'quv jarayonida rivojlanayotgan o'yinlar va mashqlardan foydalanish // Boshlang'ich maktab-1998.
2. Barinova E.A., Bojenkova L.F., Lebedev V.I. Rus tili metodologiyasi. — M., 1974.
3. Bondarenko S.M. Maktabda rus tilini o'qitish metodikasi. — M., 1979.
4. Gubanova O.V. Levkina I. S. Sinfda o'yin texnikasidan foydalanish // Boshlang'ich maktab, 1997.
5. www.ziyonet.uz

ONA TILI DARSLARIDA TA'LIMIY O'YINLARNI TASHKILLASHTIRISH VA ULARDAN FOYDALANISH MOHIYATI

Xudaynazarova Durposhsho Boltaboyevna
Hazorasp pedagogika kolleji o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqola, ona tili darsida o'quvchilarda fikrni og'zaki va yozma bog'lanishli bayon qilish, malaka hamda ko'nikmalarini hosil qilish, ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki va yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish hamda rivojlantirishda qo'llaniladigan ta'limiy o'yinlar va ularning mohiyati to'g'risida misollar orqali fikr yuritadi.

Kalit so'zlar: til me'yorlarini o'rgatish, nutqni o'stirish, ijodiy fikrlash, mustaqil fikrlash, topshiriqlar tizimi, so'z boyligini oshirish, o'yin-topshiriqlar.

THE IMPORTANCE OF ORGANIZING AND USING EDUCATIONAL GAMES IN MOTHER TONGUE CLASSES

Abstract: This article is intended for oral and written expression by students of their ideas in the lesson of their native language, the development of skills and abilities, creativity, independent thinking, creative thinking in oral and written forms in accordance with the conditions of speech. Students come up with educational games and examples of their importance in developing and developing fluency skills.

Keywords: language skills, speech development, creative thinking, independent thinking, task system, vocabulary development, games.

Maktab ta'limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturi to'g'risidagi Farmonning uchinchi yo'nalishida o'quv standartlari, o'quv dastur va darsliklarini takomillashtirish bo'yicha DTS, dastur, darsliklarning takomillashtirilgan variantlari tayyorlandi hamda shular asosida ish olib borilmoqda. Chunonchi, ona tili ta'limining takomillashtirilgan standarti tayyorlandi. Unga ko'ra: a) grammatikaga oid o'zlashtiriladigan bilimlar; - fonetika, morfologiya, sintaksis, leksikologiya, so'z tarkibi, so'z yasalishi, yozuv va imlo, nutq uslublari, uslubiyatga oid tushunchalar. b) nutqni o'stirish: - birinchi yo'nalish - o'quvchilarning so'z boyligini rivojlantirish; - ikkinchi yo'nalish - o'zbek adabiy tili me'yorlarini o'rgatish, adabiy talaffuz me'yorlari, shuningdek, lug'aviy sinonimika, qo'shimchalar sinonimikasi, umuman, grammatik sinonimika bilan tanishtirish; - uchinchi yo'nalish - o'quvchilarda fikrni og'zaki va yozma bog'lanishli bayon qilish malaka hamda ko'nikmalarini hosil qilish shart qilib belgilangan. Ana shundan kelib chiqib, ona tili ta'limining asosiy maqsadi:

ona tili mashg'ulotlari o'quvchilarda ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki va yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish hamda rivojlantirishga qaratilmog'i darkor. Ayni fursatda, mazkur murakkab, mas'uliyatli vazifani bajarishda ona tili darsliklarining ahamiyati muhim. O'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladigan o'quv topshiriqlari o'rta maktabning o'zbek tili darsliklarida berilgan. Mazkur topshiriqlar turli usullar bilan o'qituvchi hamkorligida o'quvchilar tomonidan mustaqil bajarishi lozim. Ijobiy natija beradigan topshiriqlarning asosiy turlaridan biri grammatik o'yintopshiriqlardir. Bu turdagi topshiriqlar o'quvchilardan zukkolikni, bilimdonlikni, izlanishni, topqirlikni va tezkorlikni talab qiladi. Ona tili darslarining qiziqarli o'tishida o'yin-topshiriqlarning ahamiyati juda katta. Biroq "O'zbek tili o'qitish metodikasi"da grammatik o'yin-topshiriqlar va ulardan foydalanish metodikasi yetarli darajada ishlanmagan. O'yin-topshiriqlarga hos bo'lgan jihat shundan iboratki, u ko'pincha musobaqa tarzida tashkil etiladi. Natija yakunida, o'quvchi va guruhlarga rag'bat yoki ballar berilishi, shubhasiz, o'quvchilarda topshiriqni bajarishga ishtiyoqni oshirishga sabab bo'ladi. Natijada, o'quvchilarning grammatik savodxonligi, ijodiy fikrlash qobiliyati, topqirligi, nutqi va shu fanga muhabbati ancha oshadi. Shu bilan birga, qo'shimcha adabiyotlardan foydalanish, boshqa fanlar bilan ham jiddiy shug'ullanish ehtiyojini tug'diradi. Shunini inobatga olgan holda, o'qituvchi darslarining samarali bo'lishi uchun turli o'yin-topshiriqlardan va boshqotirmalardan unumli foydalanishi maqsadga muvofiqdir. Bugungi davr talabi ham, fan o'qituvchisidan mahorat, ijodkorlik, eng asosiysi, tinimsiz mehnat talab qiladi. Shularni hisobga olgan, holda ona tili darslarini o'tishda ishlatish mumkin bo'lgan ayrim grammatik o'yinlar, boshqotirmalar va ulardan foydalanish metodlarini ko'rib chiqamiz. Bunday grammatik o'yinlarni yanada ko'plab o'ylab topish va ulardan dars jarayonida foydalanish mumkin. Bu esa, yuqorida ta'kidlanganidek, o'qituvchining ijodkorligiga, izlanuvchanligiga, mahorati va tinimsiz qiladigan mehnatiga bog'liq. Ma'lumki, o'yin-topshiriqlar o'quvchilar malaka va ko'nikmalariga ko'ra, murakkablik darajasiga ko'ra guruhlani, soddadan murakkablik dinamikasiga qarab boradi. 1. Qayta xotirlash tipidagi o'yin topshiriqlar. O'tilgan mavzularni mustahkamlash hamda bilim va malakalarni tekshirish darslarida bunday o'yintopshiriqlardan ko'proq foydalaniladi. Masalan, "Atoqli va turdosh otlar" mavzusiga oid darslarni mustahkamlash maqsadida "Kim g'olib?" o'yin-topshirig'idan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Buning uchun sinf ikki guruhga ajratiladi: biri atoqli otlarga, ikkinchisi turdosh otlarga misol topishadi. Ma'lum bir belgilangan vaqt ichida ko'p misol topgan g'olib sanaladi. O'qituvchi doskaga kundalik, surat, kinofilm kitob, gazeta, jurnal, so'zlarini alohida-alohida yozib qo'yadi. Sinf olti guruhga bo'linib (o'quvchilar soni hisobga olinishi zarur. Agarda guruhlarga teng bo'linmaydigan bo'lsa, guruhlar sonini kamaytirishi yoki ko'paytirishi mumkin),

ulardan shu otlarga misollar yozish talab qilinadi. Guruhlarning har bir a'zosi o'ziga qarashli so'zga bitta-bittadan misol yozadi. Tez va to'g'ri yozgan guruh g'olib sanaladi. G'oliblar, albatta, rag'batlantirilishi kerak. Istalgan mavzuni mustahkamlashda bunday o'yintopshiriqlardan foydalanish mumkin. Yoki o'quvchilarning o'zaro bog'lanishli yozma nutqini sinash maqsadida "So'zlar bizdan, matn tuzish sizdan" o'yinini o'tkazish mumkin. Bunda o'quvchilarga tayanch so'z va so'z birikmalarni berib (ular doskaga yozib qo'yilishi ham mumkin), ular yordamida bog'lanishli matn tuzish topshiriladi, tez va mazmunli matn tuzgan o'quvchi g'olib sanaladi. O'quvchilar so'z boyligini oshirish DTS talablaridan biri hisoblanadi, izlanuvchanlik xarakteridagi o'yin-topshiriqlarni qo'llash yaxshi bu ko'nikma rivojlanishiga yahshi natija beradi. Bunday topshiriqlar o'quvchilardan ijodiy faoliyat ko'rsatishni talab qiladi. "Ijodkor" o'yin-topshiriqdan "Ravish" mavzusini o'tishda samarali foydalanish mumkin. Bu grammatik o'yinda sinf ikki guruhga ajratilib, birinchi guruhga sifat so'z turkumi ishtirok etgan gaplarga misol aytish, ikkinchi guruhga esa shu gaplardagi ot(lar)ni ravish bilan almashtirib gap tuzish topshiriladi. Masalan: Birinchi guruh vakili yozadi: Men olimpiadada yahshi insho (qanday insho?) yozdim. Ikkinchi guruh davom ettirib: Unda bizning guruh yahshi ishtirok etadi (qanday ishtirok etdi?). Shu yo'sinda davom ettiriladi. Bu o'yinni o'quvchilar o'rtasida yoki parallel sinflar o'rtasida "so'z mushoirasi" tarzda davom ettirsa ham bo'ladi. Ona tili ta'limi jarayonida topshiriqlar tizimi vositasida til hodisalari kuzatiladi¹, solishtirib qiyoslanadi, o'xshash va farqli tomonlari aniqlanadi, umumiy va xususiy tomonlariga qarab guruhlanadi, umumlashma qoidalar hosil qilinadi. Natijada qayta xotirlash topshiriqlaridan ijodiy topshiriqlarga qarab dinamik o'sish yuzaga kela boradi. O'quvchi tafakkuri taraqqiyotida bunday topshiriqlar alohida ahamiyat kasb etadi. O'quv topshiriqlarining soddadan murakkabga tomon o'sish dinamikasini aniqlash, belgilash murakkab jarayondir. Topshiriqlar shunday yo'sinda joylashtirilishi lozimki, o'quvchi tafakkuri taraqqiyotiga ijobiy ta'sir qilsin. Ijodiy topshiriqlar, ya'ni o'quvchi tafakkurini o'stiruvchi topshiriqlar o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishi zarur: - o'quvchini izlashga, fikr qilishga, noma'lumni topishga undasin; - o'quvchini mustaqil xulosa chiqarishga yo'naltirishi zarur; - ITAT jurnalining 1996-2002 yildagi ayrim sonlarida e'lon qilingan ayrim o'yin-topshiriqlardan ijodiy foydalanildi masalaning murakkablasha borishi o'quvchi aqli, farosatini o'stira borishi kerak; - bu jarayonning kechishi o'quvchilarda jamoa bo'lib ishlash ko'nikmalarini hosil qila borishi lozim; - topshiriqlarni bajarish jarayoni o'quvchida o'ziga ishonch, o'zini (bilimini) anglash, imkoniyatlarini aniqlay olish, yangi bilim olishga undashi shart. Yangilangan ta'lim mazmuni asosida yaratilgan darsliklarda tilshunoslikning hamma bo'limlariga mo'ljallangan mashg'ulotlarda darslar ta'rif, qoida bilan boshlanmasdan, ya'ni o'quvchilarga bilimlar tayyor holida berilmasdan har bir mavzu uchun mo'ljallangan topshiriqlar tahlili bilan boshlanadi.

Mana shu o`rinda o`qituvchi mahorati, qobiliyati, uquvi namoyon bo`ladi. Ana shu jarayonda bir faoliyat usulidan bosqichma-bosqich ikkinchi faoliyat usuliga o`tishi, ya`ni kuzatishdan umumiy xususiyatlari asosida guruhlashga, takrorlashdan o`xshash va farqli tomonlarini aniqlash asosida umumlashmalar shakllanadi. Shundagina berilgan topshiriqlar til hodisalarining mohiyatini ochishga xizmat qiladi. 5-sinfda fonetika bo`limi o`tilayotganda quyidagi grammatik topshiriqlardan foydalanish mumkin: 1-topshiriq. i-u, a-o, o`-u, i-e, b-p, d-t, z-s, j-ch juftliklari bilan farqlanuvchi so`zlar hosil qiling. 2-topshiriq. x-h tovushlari bilan farqlanuvchi so`z juftlari hosil qiling. H fonemasining talaffuziga e`tibor bering. 3-topshiriq. ng harfiy birikmasiga so`zlar toping va ularni bo`g`inlarga ajrating. 4-topshiriq. “yaxshi” va “yomon” so`zlarining o`xshash va farqli tomonlarini toping. O`xshash tomonlari: 5ta harf, 2ta unli, 3ta undosh, 2ta bo`g`in, urg`u oxiriga tushadi, 5ta tovush. Farqli tomoni deysizmi? Ma`nosi-chi ? Uning antonimligichi? 5-topshiriq. “x” tovushli so`zlar zanjirini tuzing. Baxt - taxt - tuxum - mirrix - xayol - laxtak - kimxob - baxmal - laxta - axta - axir - ruxsat - taxta - axloq - qix - xafa - axir - ruxsat - taxt - taxlit - taxmin - narx - xabar - ruxsatnoma - axtar - ruxsor.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бегматов Э., Турсункулов М. Ўзбек нутқи маданияти асослари. - Тошкент: Ўқитувчи.
2. Бегматов Э., Бобоева А., Асомиддинова М., Умуркулов Б. Ўзбек нутқи маданияти очерклари. -Тошкент.
3. Миртожиев М., Маҳмудов Н. Тил ва маданият. Т., Ўзбекистон,
4. Маҳмудов Н. Тил.-Тошкент: Ёзувчи.
5. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. -Т: Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона

NAVOIY POETIKASI

Xudaynazarova Durposhsho Boltaboyevna
Hazoraspedagogika kolleji o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Alisher Navoiyning lirik merosi o'zbek lirikasining milliy hamda qardosh xalqlar adabiyotining eng ilg'or an'alarini o'zida mujassam etgan o'lmas va yuqori bosqichi hisobladi. Navoiy lirikasining tub mohiyati – falsafiy, ijtimoiy va yuksak poetik shakldagi ifodasi bo'lganligi bilan alohida ahamiyatga egadir. Biz birinchi marta Navoiy ijodiyotida lirikaning davrning yetakchi falsafiy-ijtimoiy oqimlari bilan bevosita aloqasini ko'ramiz. Lirikaning ijtimoiy muhit bilan munosabati, asosan, chuqur norozilikka asoslangan qarama-qarshiliklar, ilg'or bir mutafakkir – ijodkor isyoni sifatida ko'rinadi.

Kalit so'zlar: poetika, ijod, harakat, davr, ritm, iztirob, musofir

KIRISH

U – hayot tomirlaridagi ichki harakatni davr yuragi- murakkab chuqur ritmni his eta oladigan zukko olim va siyosiy arbob. Ayni zamonda ishqning quvonch va alamlari, bekaslik va musofirlikning og'ir ruhiy iztiroblaridan ham mahrum emas. Binobarin, bir o'rinda ana shu insoniy tuyg'ular girdobida turib oh-u nola qilsa, ikkinchi bir o'rinda osmon-u falakni larzaga soladigan darajada na'ra tortadi. Bir qarasangiz, u olam va odam naslidan hafsalasi pir bo'lib ulardan etak siltaydi; bir qarasangiz; din, hokimiyat arboblarining chirkin basharasiga ta'na toshlarini urib, podshohning giribonidan mahkam tutgan holda, uning yuziga bor haqiqatni keskin bir shaklda to'kib soladi. Shoir shaxsida yoshlik davridayoq ko'rina boshlagan mavjud muhitga tanqidiy bulish hissi davrlar o'tishi bilan, uning hayotiy tajribasi bilan bog'liq holda tobora kuchayib bordi va nihoyat, u xilma – xil shakldagi chuqur muhokamalardan keyin “olamni odam manfaatlariga mos qilib va u bilan birga odamni ham qaytadan yaratish kerak” degan buyuk xulosaga keldi. Shuning uchun ham mazmunan g'oyaviy pafos jihatdan yuksak va badiiy barkamol bu she'riy durdonalar shoir hayotligi chog'idayoq milliy va geografik chegaralarni yoritib o'tib, Xuroson, Movarounnahr, Kichik Osiyo va Sharqiy Turkmanistonga kengayib, shuhrat qozondi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Navoiy lirik she'rlarining xalq orasidagi naqadar tez yoyilganligini shundan ham bilish mumkinki, shoir 24 – 25 yoshlik chog'ida uning muxlislari bir qancha she'rlarini to'plab, maxsus devon holiga keltirishgan. Diqqatga sazovor tomoni shundaki, Navoiy lirikasi haqidagi dastlabki fikrlar uning hayotlik paytida bayon qilingan va ularda shoir lirik merosining mohiyati ixcham, ammo mukammal baholangan. Abdurahmon Jomiy

“Bahoriston”¹ asarida Alisherning tengsiz talanti, uning har ikki tilda she’r yozishi, biroq mayli turkiy yozishga ko’proq ekanligini ta’kidlagach, “ba on zabon besh az vay va beh az vay kase she’r naguftaast va gavhari nazm nasufga” (u tilda (ya’ni turkiyda – YO.I.) hech kim undan ko’p va undan yaxshiroq she’r ayta olmagan va nazm durlarini tesha olmagan) deb yozadi. Ana shu bir jumlada Navoiy adabiy merosining, jumladan, lirik merosining eng muhim jihatlari (Hajm jihatdan ham, mazmun va badiiy shakl nuqtai nazaridan ham) nihoyatda ustalik bilan ko’rsatib berilgan. Shu narsa diqqatga sazovorki, Navoiyning yosh zamondoshlaridan bo’lmish Zahiriddin Boburning Navoiy she’riyati haqida “Boburnoma”da bayon qilgan fikri ham Abdurahmon Jomiy fikri bilan aynan mos keladi.

NATIJAR VA MUHOKAMA

Hakimshoh Qazviniy ham “Majolisun - nafois” tarjimasining ilova qismida Alisher Navoiyning ham turkiy, ham forsiy tilda yuksak mahorat bilan she’rlar yozganligini bayon etib, o’z fikrini quyidagicha xulosalaydi: “Hech kim turkiy she’rni undan yaxshiroq ayta olmagan va nazm durlarini undan yaxshiroq socha olmagan”. Umuman, XVI – XIX asrlarda Hindiston, Eron, Afg’oniston, Turkiya va O’rta Osiyoda tuzilgan va Alisher Navoiy nomi kiritilgan tazkiralarda Navoiy ijodi jumladan, uning lirikasi haqida bayon qilingan fikrlarni shunday umumlashtirish mumkin: Alisher Navoiy har ikkiki tilda (o’zbek va fors tillarida) mahorat bilan she’rlar bitgan. Biroq, uning ta’bi turkiy she’rga ko’proq moyil bo’lgan, undan boshqa hech kim yaxshiroq she’r yaratgan emas. Dastlab Navoiy lirikasini o’rganish borasidagi ishlar asosan ikki yo’nalishda olib borildi: birinchi yo’l tekstologik tadqiq qilish yoki to’liq nashrini yaratishga bo’lgan bosqichlardan iborat. Ana shu sohada amalga oshirilgan ishlarni shunday umumlashtirish mumkin: a) Navoiy she’rlarining to’plam, xrestomatiya va antologiyalar tarkibida berilishi; b) alohida majmua yoxud tanlangan asarlar tarzidagi nashrlari; v) akademik nashri. Navoiy lirik merosining qariyb qirq yil davomida yuzaga kelgan nashrlari o’z xarakteriga ko’ra yutuq va kamchiliklarga ega, albatta. Biroq muhimi shundaki, ana shu ilmiy tadqiqotlar Navoiy lirikasining ilmiy- tanqidiy zahirasini yaratish uchun asosiy manba bo’la oladi. Alisher Navoiy lirikasini tekshirishning ikkinchi yo’li esa nazariy xarakterdadir. Bu sohadagi tadqiqot ishlari, asosan, 40 – yillarda boshlangan bo’lib, shoirning lirik merosi turli ko’rinishdagi tadqiqotlar uchun necha yillardan buyon manba bo’lib xizmat qilib kelmoqda. Avvalo, Navoiyning lirik merosi shoir ijodining bir qator nazariy masalalariga bag’ishlangan asarlar tarkibida u yoki bu masala bilan bog’liq holda tadqiq etilgan. Navoiyning falsafiy – ijtimoiy qarashlari, uning satirasi, ijodiy metodi hamda mahorati masalalariga bag’ishlangan monografik tadqiqotlar² ana shular jumlasidandir. Bir qator tadqiqotlar bevosita shoir lirik merosini turli ko’rinishlarda tekshirishga bag’ishlangan. Shuningdek, M. Yunusov, E. Rustamov, O. Nosirov, I. Haqqulov, R. Orzibekovlarning o’zbek klassik poeziyasining ba’zi janrlariga bag’ishlangan maqola

va risolalarida ham Navoiy lirikasiga katta o'rin berilgan. H.T.Zarifov "Ruboiy" nomli maqolasida Navoiy ruboiylarining g'oyaviy – badiiy mohiyatini tahlil etibgina qolmay, ayni zamonda ruboiy janrining spesifik xususiyatlarini, uning o'zbek adabiyotida vujudga kelishi va rivojlanishi uchun zamin bo'lgan milliy adabiy faktorlar haqida ham betakror mulohazalar yuritadi. "Lutfiy va Navoiy" deb atalgan katta hajmli Navoiy she'riyati taraqqiyotida tutgan o'rni, xususan, Navoiygacha bo'lgan o'zbek lirikasining yuqori cho'qqisi bo'lmish Lutfiy g'azaliyotining Navoiy ijodiga ta'siri xususida jiddiy fikrlar bayon qiladi. Bu ta'sirning muhim ko'rinishlarini muayyan tarzda belgilashga harakat qiladi. Uyg'unning "Xazoyinul – maoniy" haqidagi maqolasi obzor xarakterida bo'lib, keng o'quvchilar ommasiga Navoiyning ulkan lirik merosi va uning mohiyati haqida ma'lum tasavvur paydo qiladi. Maqola muallifi Navoiy g'azallari, ruboiylari, shuningdek, shoir she'riyatining gumanistik mohiyati uning axloqiy – ijtimoiy qarashlari haqida mulohaza yuritganda ko'proq qit'alarga murojaat qiladi. Atoqli adabiyotshunos Olim Sharafiddinov ham 40-devonlarining (jumladan, forsiy devoni) qo'lyozmalari haqida ma'lumot beradi, ularni muqoyasa qiladi. Shu bilan birga, Navoiy turkiy g'azallarining o'ziga xos muhim tomonlari (syujetlilik, an'anaviy obrazlarning kirib kelishi) haqida fikr yuritib, ayrim g'azallarning mufassal tahlilini beradi. Navoiy qit'alarining mohiyati haqida ham maxsus mulohazalar bayon qiladi. Alisher Navoiy lirikasini nazariy jihatdan tadqiq etish sohasida an'anaviy navoiyshunoslik yerishgan dastlabki jiddiy muvaffaqiyatlardan biri Maqsud Shayxzodaning "Navoiyning lirik qahramoni haqida" nomli ilmiy ishidir. Maqsud Shayxzoda mazkur ishga asosiy obyekt sifatida "G'aroyib ussig'ar" devonini asos qilib olgan bo'lsa ham, umuman, Navoiy lirik qahramoni haqida fikr yuritadigan shoir lirikasining yetakchi xususiyatlarini ko'rsatishga uning lirik qahramoniga xos barcha muhim xususiyatlarni butun murakkabligi bilan ochib berishga harakat qiladi. Mazkur asar Navoiy lirikasini dastlabki usul asosida tadqiq etish ishining ilk yirik mahsuli bo'lib, bu sohada keyingi davrlarda chiqqan va chiqayotgan katta hajmdagi ishlarning sermazmun debochasidir. M.Shayxzodaning "Navoiy lirikasining ba'zi bir poetik usullari haqida" hamda "Ustodning san'atxonasida" siklidagi poetikasini o'rganishdek muhim bir vazifani ado etish borasidagi dastlabki ijobiy natijalar deb aytish mumkin. Oybekning Navoiy g'azaliyoti haqidagi ikkita maqola ham shoir lirikasining asosiy mohiyatini ochib berishga bag'ishlangan. Ulardan Navoiy g'azallari Sharq g'azalchiligi fonida olib tekshiriladi, bu g'azallarning g'oyaviy mazmunini tashkil etgan muhim jihatlar haqida fikr yuritiladi. A. Hayitmetovning "Navoiy lirikasi" monografiyasida ham ulkan san'atkorning boy lirik merosi batafsil tahlil qilingan. Shoir lirikasining asosiy obrzlari maxsus bobda izchil tekshirildi, Navoiy lirik she'rlarining sharqona lirik an'analarga munosabati ustida muhim fikrlar bayon qilinadi. Shu muallifning Navoiy ijodiy metodiga bag'ishlangan monografiyasida4 maxsus bob lirikaga bag'ishlangan bo'lib, unda Navoiy ijodiy metodining lirik

ijodiyotida namoyon bo'lishi masalalarini tadqiq etish diqqat markazida turadi. N. M. Mallayev "O'zbek adabiyotida g'azal va uning rivojida Navoiyning roli haqida" nomli maqolasida Navoiy g'azaliyoti taraqqiyoti uchun asos bo'lgan muhim omillar haqida mulohaza yuritgan. U "O'zbek adabiyoti tarixi" darsligining "Navoiy lirikasi" bobida ham "Xazoyinul-maoniy"ning tematik doirasida va g'oyaviy motivlari, shoirning lirikadagi mahoratini tahlil etgan. Mazkur ishlarning barchasi uchun xos umumiy xususiyat shundan iboratki, ularda Navoiy lirikasining yetuk davri tekshirilgan. So'nggi davrlarda esa ulug' shoir ijodiy yo'lining ayrim bosqichlari haqida ham ilimiy-tadqiqot ishlari yuzaga chiqa boshladi. Ushbu asar muallifining "Alisher Navoiyning ilk lirikasi" nomli monografiyasi ana shu turdagi asar bo'lib, Navoiy ilk she'rlarining g'oyaviy-badiiy darajasini belgilash hamda bu she'rlarning shoir ijodining keyingi bosqichlari bilan aloqasini ko'rsatish uning asosiy mohiyatini tashkil etadi. A. Abdug'afforovning buyuk adib asarlaridagi satira va yumor tahliliga bag'ishlangan "Navoiy ijodida satira" nomli monografiyasida shoir she'riyati, xususan, g'azal va qit'alari tadqiqot doirasiga keng jalb etilgan. A. Rustamovning "Navoiyning badiiy mahorati" asarida shoir poetikasi bilan aloqalar ba'zi masalalar talqinida, "Xamsa" bilan bir qatorda, lirik she'rlarga ham murojaat qilingan. Ustoz Maqsud Shayxzodaning "Navoiy lirikasidagi badiiy tasviriy poetikasi"ga bag'ishlangan katta qo'lamdagi asari esa tugallanmay qoldi. Alisher Navoiy poetikasining asosiy qirralari haqida muntazam tasavvur hosil qiladigan maxsus asar doirasida hal etish mumkin emas. Shuning uchun ham tadqiqotchilar, birinchi galda, janrlar hamda ularning badiiy tasviriy poetikasi xususida mulohaza yuritishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'yishgan. Ma'lumki, o'zbek lirik poetikasining janr jihatidan boyib, mukammal holga kelishi bevosita Navoiy nomi bilan bog'langan. Navoiy devonida, bir tomondan, o'zbek poetikasida janrlarning mohiyat etibori bilan yangicha rivojini ko'rsak, ikkinchi tomondan, fors adabiyoti o'zining qat'iy qonuniyatlariga ega bo'lgan, ammo o'zbek adabiyotida (yoki umuman turkiy adabiyotda) paydo bo'lmagan yoki u qadar rivoj topmagan ba'zi bir janrlarning yangi zamindagi hayotini kuzatish imkoniyatiga ega bo'lamiz. Binobarin, asosiy lirik janrlarni, adabiy jarayon va an'analar bilan munosabati nuqtai nazaridan tartib bilan tahlil etish asosida, ularning ichki dinamikasi va adabiy jarayondagi mavqeini belgilash hamda shu asosda Navoiy lirik janrlarining taraqqiyot tarixidagi rolini ko'rsatish adabiyotshunoslarning zimmasidagi asosiy vazifa hisoblanadi. Mana yillar osha buyuk mutafakkir lirik she'rlaridagi badiiy tasvir vositalari hamda usullarini Sharq poetikasining an'anaviy qoida va qonuniyatlari nuqtai nazaridan tahlil etish asosida Navoiy badiiy tasvir poetikasi uchun xos bo'lgan yetakchi an'analarni ochib berish, buyuk shoir poetik mahoratining ayrim qirralarini namoyish etishdan iborat. Adabiyotshunos olimlar o'z imkoniyatlari darajasida u yoki bu masalani Navoiy ijodiyotining konkret davrlari va uning ijodiy taraqqiyoti bilan bog'liq holda olib qarashga harakat qilganlar va atroflicha o'rganganlar. Navoiyning

poetika sohasidagi peshqadamligini uning devon tuzish an'anasiga bo'lgan ijodiy munosabatidanoq yaqqol sezish mumkin. Alisher Navoiyning o'zi tomonidan tuzilgan birinchi devon "Badoeul-bidoya" deb ataladi. 1469- yildan keyin tuzilgan bu devon turli janrga mansub 842 ta she'rdan tashkil topgan. Alisher Navoiyning o'zi tuzgan ikkinchi devon "Navodirun-nihoya" deb ataladi. Bu devon 1480 – 1487- yillar orasida tuzilgan. Alisher Navoiy 1492 – 1498 -yillar orasida o'zining avvalgi ikkinchi devoniga kiritgan, shuningdek, keyingi davrlarda yaratilgan hamda turli sabablarga ko'ra avvalgi devonlariga kirmay qolgan barcha janrdagi she'rlarini to'plab, XV asr lirikasining buyuk qomusi bo'lmish "Xazoyinul-maoniy" devonini tuzdi. Bu devon ulug' shoirning butun hayoti davomida yaratgan barcha 16 xil lirik janrga mansub bo'lgan deyarli barcha o'zbekcha she'rlarini o'z ichiga olgan. Navoiy poetik san'atlar uchun manba tanlar ekan, borliqdagi diqqatga sazovor voqea va hodisalarni, birinchi navbatda, tasvir ob'yektining mohiyatini to'la va yorqin ifodalashga chin dildan kirishgan. Hazrat Navoiy hech bir davrda g'azalni e'tibordan chetda qoldirmagn va uning hayotiy taassurotlari va mulohazalari bevosita shu janrda o'zining poetik ifodasini topgan. Demak, Navoiyning butun ijodiy faoliyati jarayonida g'azal boshqa lirik janrlarga nisbatan "hukmron" mavqeda turgan. Ana shu yetakchi mavqeda turish uning son jihatidam (2600ta), mohiyat nuqtai nazaridan ham yuqori pog'onaga ko'tarilishiga imkoniyat yaratgan. Umuman olganda, Navoiy poetikasi hali ochilmagan qo'riq sanaladi. Navoiyning g'azal va ruboiylari, bir so'z bilan aytganda, adabiyotimizning o'n olti xil janridan foydalanib yaratilgan ulkan merosi hali qancha-qancha olimlarga ilmiy izlanish uchun dastak bo'la oladi.

REFERENCES

1. Навоий шеърятда ҳамд ғазалларнинг ўрни, "Тил ва адабиёт таълими" журнали. -Тошкент, 2003. 3-сон, 33-35-бетлар., Бекова Н.
2. "Девони Фони": исследования и издания, Преподавание языка и литературы, 2014, №3, стр. 32-35. Бекова Н
3. Традиция литературного наследия Навои в произведениях Махтумкули. Материалы международной научно-практической конференции, посвящённой 290-летию со дня рождения Махтумкули. 19 апреля 2014г. Бухара-2014. Бекова Н.

TA'LIM JARAYONIDA KLASTER METODIDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS AHAMIYATI

Ilmiy rahbar: Himmataliyev Do'stnazar

Valiyeva Shaxnoza Abrorxujayevna

*Toshkent viloyati, Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Ta'lim muassasining boshqaruv yo'nalishi 2-kurs magistranti*

Annotatsiya

Maqolada ta'lim metodlari, klasterli yondashuv va uning xususiyatlari, ta'lim muassalarining rivojlanishida ta'lim klasteri metodining afzalliklari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Klaster, ta'lim klasteri, metod, axborot manbalari

Abstract

The article discusses teaching methods, cluster approach and its features, the advantages of the cluster method of education in the development of educational institutions.

Keywords: Cluster, education cluster, method, information sources

KIRISH

Ma'lumki, ta'lim olish (ma'lumot olish) jarayoni – bu ma'naviy va aqliy qobiliyatlarni tizimli rivojlantirib borish, bilim va tushunchalarni shakllantirish va olingan bilimdan foydalana olish qobiliyatini tarkib toptirishdan iborat bo'lgan jarayondir.

Bu jarayon ta'lim oluvchining o'zi orqali yoki boshqa shaxsning ya'ni ta'lim beruvchining ko'magida amalga oshirilishi mumkin. Ta'lim olish jarayoni esa turli xil metodlarga(usullarga) tayangan holda kechadi.

O'qitishdan ko'zlanadigan maqsad bu davlat ta'lim standartlarida belgilangan bilim va ko'nikmalarini o'quvchiga yetkazishdan iboratdir. Qachonki o'quvchi tomonidan bilim qabul qilinsa va tushunib yetilsa yoki o'quvchi malaka oshirish uchun mo'ljallangan topshiriqlarni amalda namoyish etib bera olsagina, o'qitish muvaffaqiyatli kechdi, deb hisoblasa bo'ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Metod – grekcha “metodos” so'zidan olingan bo'lib, izlanish yoki bilish yo'li, nazariya, ta'limot ma'nosini anglatadi.

Ta'lim metodini(usulini) - ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchining ma'lum maqsadga qaratilgan, birgalikdagi faoliyatini tashkil qilishning muayyan tizimga va tartibga solingan yo'l-yo'rig'i sifatida ta'riflash mumkin.

Ta'lim modelini esa bir yoki bir nechta ta'lim metodlari yordamida amalga oshiriladigan ta'lim jarayonini amalga oshirish tuzilmasi, deb qarashimiz mumkin.

Ta'lim metodi -bu ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchining ma'lum maqsadga qaratilgan, birgalikdagi faoliyatini tashkil qilishning muayyan tizimga solingan yo'lyo'rig'idir.

“Metod” yunoncha so'z bo'lib “yo'l” ma'nosini anglatadi. Ta'lim metodi ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning aniq maqsadga erishishiga qaratilgan birgalikdagi faoliyatlarining usulidir.

Ta'lim metodlari o'qitishning o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishish usullari hamda o'quv materialini nazariy va amaliy jihatdan yo'naltirish yo'llarini anglatadi.

O'qitish metodlari ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining qanday bo'lishi, o'qitish jarayonini qanday tashkil etish va olib borish kerakligini hamda shu jarayonda o'quvchilar qanday ish-harakatlarni bajarishlari kerakligini belgilab beradi.

Hozirgi vaqtda ta'lim tizimida mavjud bo'lgan resurslardan samarali foydalanish, tashqi va ichki omillarga muvaffaqiyatli qarshilik ko'rsatishga imkon beradigan, maktablarni rivojlantirishning innovatsion yondashuvlaridan biri klasterli yondashuvdir.

Klasterlarni shakllantirishdan maqsad – shahar, tuman va viloyat ichida joylashgan bir xil soha korxonalarini va ular bilan yagona texnologik zanjirda bo'lgan ta'lim, ilmiy, injiniring, standartlashtirish, sertifikatlashtirish va boshqa xizmatlarni uyg'unlashtirish – innovatsion ishlabchiqarishni tashkil etish asosida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga yo'naltirishdan iborat.

“Klaster” nazariyasining asosi bo'lib, Alfred Marshallning XIX asr oxirida yozilgan “Iqtisodiyot prinsiplari” nomli asarida (1890) ixtisoslashgan tarmoq sohalarning alohida hududlarda uyg'unlashishi to'g'risidagi fikr-mulohazalari hisoblanadi. Uning ilmiy xulosalari bo'yicha ixtisoslashgan faoliyat yurituvchi sub'ektlarni hududiy uyg'unlashuvi:

- malakaviy mehnat resurslarining borligi; □ ta'minotchi va qo'shimcha sohalarning o'sishi;

- har-xil firmalarni ishlab chiqarish jarayonining turli bo'g'inlariga ixtisoslashuvining mavjudligiga asoslanganligidir.

Birinchi marta ta'lim klasteri atamasi Maykl Evgeniy Porter tomonidan ilmiy qo'llanishga kiritildi. U ilmiy ishlarida klasterga shunday ta'rif beradi: "klaster - bu bir-biriga bog'langan kompaniyalar, ixtisoslashgan etkazib beruvchilar, xizmat ko'rsatuvchi provayderlar, tegishli sohalardagi firmalar, shuningdek, ma'lum sohalardagi faoliyati bilan bog'liq bo'lgan, raqobatlashadigan, lekin shu bilan birga birgalikdagi ishlarni olib boradigan tashkilotlardir.

Maykl Porter nazariyasiga ko'ra, klaster geografik jihatdan qo'shni bo'lgan o'zaro bog'liq kompaniyalar (yetkazib beruvchilar, ishlab chiqaruvchilar va boshqalar) va

muayyan sohada faoliyat yurituvchi tashkilotlar (ta'lim muassasalari, davlat organlari, infratuzilma korxonlari) guruhidir deb izoh beradi.[1]

Tarmoqlar metodi (Klaster) texnologiyasi mantiqiy fikrlash, umumiy fikrlash doirasini kengaytirish, mustaqil ravishda adabiyotlardan foydalanishni o'rgatishga qaratilgan. Biron-bir mavzuni chuqur o'rganishdan oldin o'quvchilarning fikrlash faoliyatini jadallashtirish hamda kengaytirishga xizmat qiladi.

1. Katta o'lchamdagi qog'oz yoki doskaning o'rtasiga mavzuga doir so'z yoziladi.

2. O'quvchilar ushbu so'z bilan bog'liq xayolga kelgan so'z va jummalarni uni atrofiga yoza boshlaydilar.

3. Yangi g'oyalar paydo bo'lishi bilan xayolga kelgan so'zlar ham darhol yozib qo'yiladi.

4. So'zlarni yozish jarayoni o'qituvchi tomonidan belgilangan vaqt tugaguncha yoki barcha so'z va g'oyalar tugaguncha davom etadi[2].

Klasterlarga ajratishda bir qator qoidalarga ham rioya qilish zarur.

1. Xayolga kelgan hamma narsani ularning mazmuniga e'tibor bermasdan yozib borish.

2. Orfografiya va boshqa omillarga e'tibor bermaslik.

3. Vaqt tugaguncha, iloji boricha to'xtalmasdan yozish.

4. Iloji boricha ko'proq bog'lanishlar hosil qilishga harakat qilish.

5. G'oyalar va so'zlar sonini cheklab qo'ymaslik.

Klaster atamasi ingliz tilidan tarjima qilingan "klaster" - to'da ma'nosini anglatadi.

Shuningdek, klasterni tizim deb ham hisoblash mumkin, ushbu tizim element qo'shilishi natijasida uning ishlashi yaxshilanadigan va tizimdan bir elementni olib tashlash halokatli oqibatlariga olib kelmaydigan maxsus turdagi tizim bo'lib, olib tashlangan element tizim yaxlitlikni buzmaydi. Ta'lim sohasidagi klaster munosabatlarining eng oddiy namunasi - bu maktab va bolalar bog'chasining o'zaro ta'sirini keltirish mumkin[3].

MUHOKAMA

Ta'lim klasterining elementlari - bu tashkilot (universitet, biznes tuzilmasi, ta'lim muassasasi va boshqalar) yoki uning alohida tuzilmalari vazifasini hal qilishda ishtirok etadigan tuzilmalarning kombinatsiyasi bo'lishi mumkin. Ta'lim klasteri ishtirokchilarining tarkibini (uning elementlarini) vaziyatga qarab to'ldirilish mumkin.

Maktab infratuzilmasi - zamonaviy maktab infratuzilmasini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar ro'yxati turli sohalarda ta'lim muassasalari va tashkilotlar, madaniyat, sog'liqni saqlash, sport, hordiq, biznes va boshqa muassasalar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni rivojlantirishni o'z ichiga olishi kerak. Infratuzilma ta'lim makonining

o'Ichamlari va boshqa topologik xususiyatlarini belgilaydi, bu ta'lim xizmatlarining hajmi, ta'lim ma'lumotlarining imkoniyatlari va intensivligi bilan tavsiflanadi[4].

Ta'lim klasteri - bu maktab infratuzilmasini tashkil etish usullaridan biri, klublar - bu infratuzilmaning elementlari.

Klasterni shakllantirish jarayoni sheriklar o'rtasida ehtiyojlar, texnologiyalar haqida ma'lumot almashishga asoslangan. Klasterli yondashuvda klasterning barcha a'zolari uchun turli aloqa vositalari yordamida erkin ma'lumot almashish va yangiliklarni tez tarqatish imkoniyati mavjud.

Klasterli yondashuv metodining rivojlanishini belgilovchi muhim omillaridan biri uning tadqiqot tashkilotlari bilan aloqaga asoslanligidir.

Klaster munosabatlarining asosiy belgilari:

- izchillik;
- yaxlitlik;
- sinergik.

Sinergistik yondashuvni tizimli yondashuvning bir qismi sifatida ham qarash mumkin, bu yondashuvni o'z-o'zini rivojlantirish, o'zini anglash va o'zini o'zi tashkil etish g'oyalari ustun bo'lgan ilmiy tadqiqotning mustaqil sohasi deb ham hisoblash mumkin.

Ta'lim klasteri ichidagi o'zaro ta'sir yo'nalishi - bu ma'lum bir loyiha doirasida va ma'lum bir davr mobaynida klasterning alohida elementlari o'rtasida o'zaro manfaatli munosabatlarni o'rnatish yo'lidir.

E.N.Semikin so'zlariga ko'ra, klaster ta'rifida bir nechta asosiy xususiyatlarni ajratish mumkin:

- klasterda har doim bir nechta element mavjud;
- bu elementlarning barchasi bir hil bo'lishi kerak;
- bu elementlar birgalikda ishlaydi;
- ishni ular bitta elementdan ko'ra samaraliroq bajaradilar;
- natija nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatidan ham farq qiladi; - bu samaradorlikni baholash mumkin bo'lgan ma'lum mezon mavjud.

Ta'lim klasterini yaratish uchun zarur resurslarni ajratish kerak.

Inson resurslari: turli tashkilotlar bilan samarali hamkorlik qilishdan manfaatdor bo'lgan ta'lim muassasalari rahbarlari; maktab klublari yoki kattalar va bolalarning boshqa uyushmalarining ishini tashkil etishga tayyor bo'lgan ijodiy o'qituvchilar.

Axborot manbalari:

- ta'lim klasterining barcha a'zolari va barcha a'zolari to'g'risidagi ma'lumotlar banki;

- ta'lim klasteriga kiritilgan barcha sub'ektlar va tashkilotlarning axborot oqimlarini shaharning umumiy axborot muhitiga kiritish.

Tashkiliy shartlar:

- innovatsion pedagogik faoliyatning markazida to'plangan tashkilot vakillarini o'z ichiga olgan tarmoq tuzilmasini aniqlash, yaratish;

- klublar faoliyatini tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlarni ishlab chiqish va ta'lim klasteri tarkibidagi barcha elementlarning o'zaro aloqasi;

- ta'lim klasterini rivojlantirishning mumkin bo'lgan yo'nalishlari bo'yicha muntazam marketing tadqiqotlari.

Materiallar va texnik shartlar:

Har bir ta'lim muassasasi ma'lum bir loyihani, ta'lim klasteri doirasidagi faoliyat yo'nalishlarini amalga oshirish uchun mavjud moddiy - texnik bazadan foydalanish imkoniyatiga ega[4].

XULOSA

Umumta'lim muassasasining rivojlanishida ta'lim klasterining afzalliklari sifatida quyidagilarni keltirishimiz mumkin:

➤ Ta'lim muassasasi uchun yanada tartibli tizimga (klasterga) birlashish shuningdek, boshqa tashkilotlarni ham jalb etish.

➤ Klasterlarni shakllantirish jarayoni axborot almashishga asoslangan. Sheriklar o'rtasidagi ehtiyojlar, resurslar va texnologiyalar barcha ishtirokchilar uchun turli kanallar orqali erkin ma'lumot almashish va yangiliklarni tez tarqatish imkoniyati mavjuddir.

➤ Klasterning rivojlanishini belgilovchi muhim omillar - uning diversifikatsiyasi va innovatsionligi hamda, klasterning tadqiqot tashkilotlari bilan aloqalaridir.

➤ Turli sohalardagi sheriklar uyushmalarining (klaster ichida) ichki resurslardan samarali foydalanish qobiliyati asosiy ahamiyatga ega.

➤ Klaster ta'lim tizimiga sarmoya jalb etishda ijobiy rol o'ynaydi va h.k[5].

REFERENCES

1. Kuralov, Y. A. (2021). ELEKTRON RAQAMLI IMZO ALGORITMLARINING QIYOSIY TAHLILI (RSA, ELGAMAL, DSA). *Academic research in educational sciences*, 2(5), 428-438.
2. Abdullaevich, K. Y. (2020). Development of geometric creativity of secondary school students by computer. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 9(2), 4572-4576.
3. Boymurodov, A. K. (2020). PROSPECTS FOR THE INTRODUCTION OF INNOVATIVE CLUSTER METHODS IN TEACHING COMPUTER SCIENCE IN THE GENERAL SECONDARY EDUCATION SYSTEM OF TASHKENT REGION. *Theoretical & Applied Science*, (7), 308-311.
4. Боймурдов, А. Х. (2021 г.). ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА АХБОРОТ ТЕХНООГИЯЛАРИ ВА ИНТЕРФОАЛ МЕТОДЛАР ИНТЕГРАТСИЯСИ. *Академические исследования в области педагогических наук*, 2 (3).

5. Abdukarimovich, G. N., & Gofurovich, A. Z. (2021). GENERAL CHARACTERISTICS OF SYSTEMS WITH REDUCED OBJECTS. *WEB OF SCIENTEFIC: International scientefic research journal*, 2(5), 557561.
6. Allamova, S. S., & Sultanov B. (2021). INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE CONTEXT OF A COMPETENCE APPROACH. *Экономика и социум*, 3(82), 755-759.
7. Boymurodov, A. (2020). INTEGRATION OF GENERAL EDUCATIONAL SCHOOLS AND HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN THE INNOVATIVE CLUSTER OF PEDAGOGICAL EDUCATION. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8(8), 1-5.
8. Khurramov, A. J., Seytov, A. J., Azimkulov, S. N., Sherbaev, M. R., .Kudaybergenov, A. A., & Khasanova, S. K. (2021). Optimal control of pumping station operation modes by cascades of the Karshi main canal. *International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology*, 8(4), 17177-17185.
9. Makhmudova, D. M., & Khurramov, A. J. (2021). Improvement of Technique of Designing and Teaching Learning Process in the course “Methods of Teaching Mathematics. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE)*, 9(2), 5244-5249.
10. Melievna,, M. D., & Abdullaevich, K. Y. (2020). METHODOLOGY OF DEVELOPING CREATIVE COMPETENCE IN STUDENTS WITH PROBLEMATIC EDUCATION. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8(4), 142-146.
11. Sultanov, R., & Xalmetova, M. (2021). IKKI G`ILDIRAKLI TRANSPORT ROBOTLARI HARAKATINI DASTURLASH. *ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES*, 2(2), 108-114.
12. Xurramov, A. J., Boymurodov, A. K., & Xoluqulovich, J. A. (2021). EDUCATIONAL TECHNOLOGIES AND THEIR QUALITY ASSESSMENT. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8(12), 162-166.
13. АЗИМКЎЛОВ,, С. (2021). ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ИННОВАЦИОН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ АСОСИДА ТАШКИЛ КИЛИШДА ҚУЛЛАНИЛАДИГАН ЎҚИТИШ УСУЛ ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ. *О‘zMU xabarlari*, 54-56.
14. Хуррамов, А. Ж., Махкамова, М. У., & Юсупов, А. И. (2021). ФОРСАЙТ – ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТНИ КЕНГАЙТИРИШ ОМИЛИ СИФАТИДА. *ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES*, 2(4), 694-701.
15. ЮСУПОВ, М., & АБДРУРАИМОВ, Ж. Ф. (2021). ЧИСЛЕННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ НЕЛИНЕЙНЫХ ЗАДАЧ НАСЛЕДСТВЕННОЙ УПРУГОСТИ. *International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology (IJIRSET)* , 10(6), 6004-6010.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA RAHBARLIK QILISH VA TASHKIL ETISHNING SAMARALI KO'RSATMALARI

Axmadjonova Diloraxon Abdulazizovna

*Toshkent viloyati, Chirchiq davlat pedagogika instituti
Ta'lim muassasining boshqaruv yo'nalishi 2-kurs magistranti*

Annotatsiya

Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rahbarlik qilish va tashkil etishning yo'llari va usullari yoritilgan.

Tayanch so'zlar: maktabgacha ta'lim, rahbar, zamonaviy usullar, uzluksiz ta'lim.

Abstract

The article describes modern methods of leadership and organization in preschool education.

Keywords: preschool education, leadership, modern methods, continuing education.

KIRISH

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarda uzluksiz ta'lim tizimining birinchi bosqichi, maktabgacha ta'lim Davlat jamoat tizimining asosiy bo'g'ini, jamiyatning eng muhim ijtimoiy bo'limidir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tarbiyalash va rivojlantirishda, ularni maktabga tayyorlashda yetakchi rol o'ynaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari oila va jamiyatning bolalarga g'amxo'rlik qilish, milliy hamda mintaqa xususiyatlarini hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash va rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojni qondirish maqsadida tashkil etiladi. Muassasalar mustaqil ravishda, o'z tashabbusi bilan o'z faoliyatiga taalluqli, agar ular qonunchilikka va pedagogik prinsip-larga mone'lik qilmasa har qanday qaror qabul qilishga haqlidir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyaviy-ta'limiy ishlar sifati, bolalar va otaonalar huquqiga jamiyat hamda Davlat manfaatlariga rioya qilish uchun mas'uldir.

Muassasalarning mehnat jamoasi xalqchilik asosida o'z-o'zini boshqarish prinsipiga muvofiq jamiyat faoliyati bilan bog'liq bo'lgan masalalarni hal qiladi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarining asosiy tiplari quyidagi-lardan iborat: yaslilar; yasli-bog'chalar; g) bog'chalar; maktab-bog'chalar.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlar kimga bo'ysunishidan qat'iy nazar xalq deputatlari mahalliy kengashi ro'yxatidan o'tkaziladi. Maktabgacha talim muassasasi ro'yxatdan o'tkazilgach, unga tartib raqami beriladi va u yuridik shaxs huquqiga ega bo'ladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini qaytadan tuzish (qo'shish, olish, birlashtirish, ajratish, bo'linish, qayta tashkil etish) xalq ta'limi bo'limlari, korxonalar, muassasalar, tashkilot tavsiyasiga ko'ra xalq deputatlari mahalliy kengashlari qarori asosida amalga oshiriladi. U bog'cha mehnat jamoasi va xalq ta'limi kengashi bilan kelishilgan bo'lishi lozim. Maktabgacha ta'lim muassasasi turlicha: tipiga, tuzilishiga qarab shtat birliklarini, xodimlar oylik maoshlarini tasdiqlaydi.

Ota-onalar qo'mitasining asosiy vazifalari bolalar bog'chasi Nizomida ko'rsatilib berilgan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari o'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan ko'p variantli tax-miniy dasturlardan birini tanlash huquqiga ega. Maktabgacha ta'lim tashkilotlar tarbiyaviy ta'lim muassasasi bo'lib, ijtimoiy va-zifalar bilan bir qatorda konsepsiya, nizom hamda dasturga muvofiq malakali tarbiya va ta'lim berishni ta'minlaydi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlar o'z dasturi va metodikasini ishlab chiqish hamda amaliy faoliyatida qo'llash huquqiga ega. Ularning tasdiqlangan tartib o'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan belgilanadi. Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachisi bolalarni tarbiyalash va o'qitish bo'yicha qo'llanmalarni hamda metodikani erkin tanlash huquqiga ega.

Maxsus ahamiyatga molik maktabgacha ta'lim tashkilotlarini tashkil qilish va rivojlantirishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun yangi tipdagi, yo'nalishdagi maktabgacha ta'lim muassasalarini tuzish respublika xalq ta'limini boshqarish va sog'liqni saqlash organlari tomonidan belgilanadi.

Maxsus ahamiyatga molik maktabgacha ta'lim muassasalarida ish xususiyati, ularga qabul qilish qoidalari, bolalarga ta'lim berish va ularni tarbiyalashni tashkil qilish tartibi o'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi hamda o'zbekiston

Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan tasdiqlangan tegishli yo'riqnomalar bilan aniqlanadi.

Mudira maktabgacha ta'lim tashkilotlarning tashkilotchisi, rahbari, malakali pedagog, uning faoliyati maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni komil inson qilib tarbiyalash vazifalarini to'la-qonli hal etishga qaratilgan. U bolalar muassasalaridagi ta'lim-tarbiyaviy, pedagogik va gigiyenik talablar muvofiq ravishda amalga oshirilishi

uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlaydi. o'z jamoasida ishchanlik, maqsadga qaratilgan inoqlik vaziyatini yaratadi. Ularga umumiy rahbarlik qiladi. Mudir o'z ishida davlatimiz va Xalq ta'limi vazirligi tomonidan qabul qilingan qaror, qonunlarga amal qiladi va o'z ustida ijodiy ravishda ishlashni amalga oshiradi. Yuksak onglilik va siyosiy yetuklik, prinsiplilik, o'ziga va qo'l ostidagilarga talabchanlik, mudiraga qo'yiladigan asosiy talablardir.

Jamoadagi o'zaro to'g'ri munosabatlar, har bir xodimning mehnat va ishlab chiqarish intizomiga rioya qilishini nazorat qiladi. Rahbarlik mavqeyi mudirani o'z g'oyaviy, ma'naviy-ma'rifiy, siyosiy-huquqiy saviyasini va mutaxassislik mahoratini doimo ongli ravishda oshirishga, pedagogik bilimlarni, bolalarga ta'lim-tarbiya berish nazariyasi va amaliyotini puxta egallashiga, hozirgi bosqichda maktabgacha ta'lim oldida turgan vazifalarni bilishga, o'z bilimlaridan faoliyatida foydalanishga majbur etadi. U dastur, metodik, instruktiv me'yoriy hujjatlarni puxta bilishi va amal qilishi kerak. U pedagogik jarayonning mohiyatini chuqur bilishi, kamchiliklarni darhol bartaraf qilish choralarini ko'rishi lozim.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlar mudirasi xalq ta'limini bosh-qarish bo'limlari tomonidan oliy ma'lumotga va 5 yildan kam bo'lmagan ish stajiga ega shaxslardan tayinlanadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarda kadrlarni tanlash, joyjoyiga qo'yish, tarbiyalash bo'yicha ishni mehnat jamoasi, maktabgacha ta'lim muassasasi kengashining faol ishtirokida amalga oshiradi. Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarlari kadrlarning kasb mahoratini, umumiy ta'lim mahoratini va madaniy darajasini muntazam o'zlashtirib borishiga g'amxo'rlik qiladi, xodimlar malakasini hisobga olgan holda va maktabgacha ta'lim muassasasi manfaatlaridan kelib chiqib, ularni tartibli va o'z vaqtida joydan-joyga ko'chirib turilishini ta'minlaydi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarda kadrlar rezervini shakllantirib, ular bilan doimiy ish olib boradi. Mudira bolalar bog'chasining butun faoliyatiga, bolalar bog'chasini obodonlashtirish, ko'kalam-zorlashtirish ishlariga rahbarlik qiladi. Smeta bo'yicha xarajatlarni to'g'ri taqsimlash, muassasani oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash tartibini to'g'ri tashkil etish, bog'chani rejadagi bolalar bilan to'ldirish, ta'lim-tarbiya dasturining bajarilishi uchun javobgar, yozgi sog'lomlashtirish ishlari, pedagogik va xizmat ko'rsatuvchi xodimlarning bilimi, ishga nisbatan munosabati, ularning mala-kasini oshirish ishlari bo'yicha bosh rahbardir.

Mudira bolalar hayotini saqlash, muhofaza qilish uchun bolalar muassasasida to'g'ri kun tartibi, shart-sharoit yaratadi. Sanitariya va gigiyena qoidalarining bajarilishini nazorat qiladi, yong'inga qarshi tadbirlarni o'tkazadi. Qishga vitaminga boy oziq-ovqat mahsulotlarini g'amlaydi. Bog'cha xodimlarini o'z vaqtida oylik maosh bilan ta'minlaydi. Ish yuritishni qattiq nazorat qiladi. Faol xodimlarni

rag'batlantiradi. Bolalar bog'chasidao'tkaziladigan joriy va kapital ta'mirga bosh rahbardir. Xo'jalik mudiri, ombor mudiri, kir yuvuvchi, bog'bon, duradgor, farrosh, qorovul, elektrik, santexnik, haydovchi bilan yakkama-yakka suhbato'tkazadi.

Ularning ishlari ustidan qat'iy nazorat tashkil etadi.

Tashkiliy-pedagogik jarayonlarga quyidagilar kiradi:

- 1) bayram ertaliklarinio'tkazish va rahbarlik;
- 2) ochiq tadbirlarni tashkil etish va rahbarlik qilish, ochiq tadbirlar va pedagogik jarayonlarni jamoa bo'lib kuzatish va tahlil qilish. Masalan, ochiq mashg'ulot, sayrlarni kuzatish;
- 3) xalq ta'limi bo'limlari tomonidan berilgan topshiriq asosida tajtiyachi va bolalarni ko'rik-tanlovlarga qatnashtirish, yil tarbiya-chisi, san'at bayrami, sport bayramlarinio'tkazish. Mudiraning talim-tarbiyaviy jarayonlarga rahbarligi quyidagi-larda namoyon bo'ladi:
 - a) har bir guruhda ta'lim-tarbiyaviy reja asosidagi ishlarni kuzatish va tahlil qilish, tarbiyachining ish hujjatlarinio'rganish va tahlil qilish: guruhning ta'limtarbiyaviy ish rejasi, tashxis daf-tari, bular —o'tkazilgan ishlarning hisobotidir.
 - b) guruhning jihozlanishini nazorat qilish, bunda guruhlarga qarab burchaklar soni takomillashib boradi

Mudira kvartalda bir marta umumiy ota-onalar majlisini tashkil etadi. Majlisni ota-onalar qo'mitasining raisi olib boradi yoki yor-dam beradi. Mudira 1 haftada 3 marta ota-onalarni qabul qiladi. Bunda ota-onalar tomonidan ba'zi bir muammo, kamchiliklar, bolalar tarbiyasiga oid muammolar hal etiladi.

Mudiraning jamoatchilik va mahalla qo'mitasi bilan ish usul-lari quyidagi tarzda amalga oshiriladi:

1. Ota-onalar va jamoatchilik uchun anjumanlaro'tkazish.
2. Ota-onalar universitetlari tashkil qilish.

Unda oila markazidan vakil, yetuk olimlar, xalq ta'limi bo'limi xodimlari va barcha ota-onalar ishtirok etadilar. Ota-onalar universitetining asosiy maqsadi oila va bolalar tarbiyasi masalalarinio'rganish va kamchiliklarni, muammolarni hal etishdan iborat. Mudira maktab bilan aloqao'r-natib 1 yilga mo'ljallangan rcja asosida ish ko'radi. Bunda bog'-chaning asosiy vazifalari, maktab tomonidan amalga oshiriladigan tadbiriy choralar, bolani maktab ta'limiga tayyorlash, lotin alifbosinio'rgatish ishlari amalga oshiriladi. Bunda mudira va maktab direktorining vazifalari belgilanadi.

Mudiraning ma'muriy xo'jalik faoliyati bu reja asosida konting bo'yicha bolalarni joylashtirish, «Uchinchi ming yillikning bolasi» dasturining bajarilishi ustidan nazorat qilish, maktabgacha ta'lim tizimida belgilangan xarajatlarni o'z vaqtida joy-joyiga qo'yib ish-latishni tashkil etish, bolalarni ovqatlantirishni to'g'ri tashkil etish, yozgi sog'lomlashtirish mavsumlarini tashkil etish, xizmat qiluvchi xodimlarni to'g'ri joylashtirish va ishlash malakalarini oshirish, mehnatni ilmiy asosda tashkil etishdan iborat.

Mudira bog'chani kerakli texnikaviy va xo'jalik materiallari bilan muntazam ravishda ta'minlab turishi, binoni jihozlar bilan (qattiq va yumshoq inventarlar) jihozlashi, binoni o'z vaqtida ta'mirlashi va o'quv-ko'rgazmali qurollar bilan to'ldirib borishi, turli yosh guruhi uchun dasturiy-metodik hujjatlarda tavsiya etilgan (ularni fiziologik, aqliy, axloqiy, mehnat, estetik tarbiyalash maqsadida) bolalar badiiy adabiyoti va pedagogik adabiyotlar bilan ta'minlashi, bolalar maydonchasi va yer uchastkasini to'g'ri, rejali jihozlashi, kadrlarni joylashtirishda ularni bolalar bilan ishlash stajiga qarab, xodimlarning individual xususiyatlarini hisobga olishi, shifokor bilan birgalikda tibbiy ishlarini nazorat qilishi va bolalarni tizimli tibbiy ko'rikdan o'tkazishi kerak.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Maktabgacha ta'lim muassasasining mudirasi amaldagi qo'nunchilik doirasida maktabgacha ta'lim muassasasi pedagogik xodimlari va ma'muriyatini ularning kasbkor va mansab faoliyatlariga asossiz aralashuvga chek qo'yuvchi zarur choralar ko'radi, maktabgacha ta'lim muassasasi jamoasiga nisbatan ma'muriy-buyruqbozlik urinishlariga, uning mustaqilligini cheklovchi buyruqlarga chek qo'yadi, shu masalalar bo'yicha tegishli organlarga murojaat qiladi.

Mudira ishonch qog'ozisiz maktabgacha ta'lim muassasasi no-midan harakat qiladi, barcha shirkat va jamoat korxonalari, muassasalar va tashkilotlarda uning manfaatini himoya qiladi, kreditlar tarqatadi; shartnomalartuzadi, ishonch qog'ozlarini beradi, banklarda hisob va boshqa schyotlarini ochadi, u maktabgacha ta'lim muassasasi uchun zarur bo'lgan jihozlar va boshqa moddiy resurslarni xohlagan korxonalardan, tashkilotlardan, shirkatlardan va ayrim shaxslardan naqd pulga yoki pulo'tkazish yo'li bilan ijaraga olish va buyurtma berish huquqiga ega.

Mudira maktabgacha ta'lim tashkilotlari huquqi doirasida buyruq chiqaradi, ko'rsatma beradi. Bu buyruq va ko'rsatmalar maktabgacha ta'lim muassasasining barcha xodimlari uchun majburiydir. Tarbiyachi-metodist, katta meditsina hamshirasi, xo'jalik mudirining o'z huquqlari doirasida bergan ko'rsatmalari barcha xodimlar uchun majburiydir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotning shaxsiy tarkibi quyida-gilardan iborat:

ma'muriy guruh (mudira, tarbiyachi-metodist, xo'jalik mudiri, katta meditsina hamshirasi), pedagogika, meditsina xizmati ko'rsatish tarmoqlari xodimlari. Maktabgacha ta'lim muas-sasasi ma'muriyati har bir tarkibiy birlikka tegishli moddiy re-surslarni biriktiradi.

Mehnat jamoasi vakolatini amalga oshirishning asosiy shakli umumiy yig'ilishidir. Maktabgacha ta'lim tashkilot umumiy yig'ilishi:

-maktabgacha ta'lim muassasalari to'g'risida Nizom asosidao'zining har bir Ustavini (Ustav deyiladi) ko'rib chiqadi va qabul qiladi;

-maktabgacha ta'lim tashkilotlar kengashini tuzish zaruriyatini aniqlaydi, kengash tarkibini va uning raisini saylaydi;

-yillik va istiqbol rejalarini muhokama qiladi ya tasdiqlaydi, uning bajarilishi haqida ma'muriyat hisobotini eshitadi, pe-dagogik va xizmat ko'rsatish mehnatining samaradorligini oshirish yoilarini belgilaydi;

-jamoa shartnomasini muhokama qiladi va kasaba uyushmasi qo'mitasiga taqdim etadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari kadrlarining lavozimi huquqlari va majburiyatlari, ularning boshqaruv vakolatlari va vazifalar o'z-bekiston Respublikasining qonun hujjatlari, tegishli me'yoriy huj-jatlar, ta'lim muassasasi Nizomi bilan belgilanadi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi mudirasi xalq ta'limi boshqaruv organlari tomonidan oliy ma'umotga ega va besh yildan kam bo'l-magan pedagogik stajga ega bo'lgan shaxslardan tayinlanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida kadrlarni tanlash, joy-joyiga qo'yish, tarbiyalash bo'yicha ishni ma'muriyat, mehnat jamoasi, maktabgacha ta'lim muassasasi kengashining faol ishtirokida amalga oshiradi. Kadrlarni tanlash chog'ida maktabgacha ta'lim muassasasi rahbar o'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Vazirlar Mahkamasining 1991-yil 3-avgustdagi 205-sonli qaroriga, maktab-gacha ta'lim muassasasi Ustaviga amal qiladi. Bunda da'vogarlarining shaxsiy sifatlari va tanlagan sohaga moyilliklari inobatga olinadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari ma'muriyati jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikdao'z-o'zini boshqaruv asosida bolalarni tarbiyalashda yuksak natijalarga erishishga qodir boigan turg'un mehnat jamoasini shakllantiradi; kadrlarni pedagogik va xizmat ko'rsatish mehnati samaradorligini oshirish ruhida tarbiyalaydi, o'z jamoasi, tanlagan kasbi uchun faxrlanish hissini shakllantiradi.

XULOSA

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbarlari kadrlarning kasb mahoratini, umumiy ta'lim mahoratini, umumiy ta'lim va madaniy darajasini muntazamo'stirib borishga g'amxo'rlik qiladi; xodimlar malakasini hisobga olgan holda va maktabgacha ta'lim muassasasi manfaatlaridan kelib chiqib, ularni tartibli vao'z vaqtidajoydan-joyga ko'chirib turilishini ta'minlaydi. Bu maqsadlar uchun ma'muriyat ruhiy-pedagogiko'qitishning huquqiy va iqtisodiy uyg'unlanishini ta'minlaydi; xodimlar malakasini oshirishga bevosita mak-tabgacha ta'lim muassasasida shart-sharoit yaratadi, murabbiylik harakatini rivojlantiradi; mamlakatda va chet ellarda pedagogik va boshqa fanlar erishgan yutuqlar haqida axborot beradi.

Ma'muriyat jamoat tashkilotlari bilan birgalikda maktabgacha ta'lim muassasalari xodimlarini attestatsiyadano'tkazish uchun optimal shartsharoitlarni ta'minlaydi, ulargao'z vaqtida zarur metodik yordam ko'rsatadi. Maktabgacha ta'lim muassasa-sida kadrlar zaxirasi shakllantirilib, ular bilan ish olib boriladi. Ta'limtarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirish maqsadida, umumiy yig'ilish qarori bilan, maktabgacha ta'lim muassasasida yangi pedagogik texnologiyalarni amalda qo'llash ishlari amalga oshiriladi.

REFERENCES

1. A.A. Abdullayev. System of information and communication technologies in the education. *Science and world International scientific journal 2 (№ 5)*, 19-21
2. Abdulkhayevich, A. A. (2020). Challenges, Cluster and Professional Support of Today's Early Educators' through Literacy and Language that Creates a Sense about the Concept of Early Education. *International Journal of Word Art*, (2).
3. Abdullayev, A. A. (2020). System of information and communication technologies in the education. *Science and World*, 5(81), 19-21.
4. Abdullayev, A. A. (2020). Cluster method in the development of critical thinking technology in the lessons in primary school. *Science and World*, 5(81), 16-19.
5. Abdullayev, A. A. (2020). Development of professional skill of teachers in the higher education institutions. *TDPU ilmiy axborotlari*, 10, 191-194.
6. Abdullayeva, M. (2020). Bo'lajak tarbiyachilarning qobiliyatini rivojlantiruvchi asosiy omil. *Zamonaviy fan va talim-tarbiya: muammo, yechim, natija*, 1, 112-114.

**QARSHI BOSH KANALIDAGI № 6 - NASOS STANSIYASINING
EKSPLUATATSION HOLATI VA ENERGIYA SARFI**

“TIQXMMI” Milliy tadqiqot universitetining Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar instituti asisstenti Sarmonov Nodirbek O‘tkir o‘g‘li

“TIQXMMI” Milliy tadqiqot universitetining Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar instituti talabalari

Tursoatov Parda Shuxrat o‘g‘li va Botirov Chori G‘ofur o‘g‘li

Annotatsiya: Elektr energiyasi harajatlari (ko‘p hollarda bu harajatlar yalpi ekspluatatsiya harajatlarining 70...85% ini tashkil etadi) shubhasiz ko‘tarib berilayotgan suv tannarxini oshiradi. Nasos stansiyalarda o‘rnatilgan jihozlar yirik energiya iste‘molchilari hisoblanadi va energiya ta‘minoti to‘xtovsiz bo‘lishini talab qiladi. Masalan, mamalakatimiz qishloq xo‘jaligi tizimidagi nasos stansiyalar uchun respublikadagi barcha iste‘molchilarga beriladigan elektr energiyasining 17-18% har yili ajratilmoqda. Birgina Qarshi Bosh kanali nasos stansiyalarida 2019 yilda 2118,461 mln. kVt·soat elektr energiyasi iste‘mol qilindi va bunga 300 mlrd. so‘mga yaqin mablag‘ sarflandi.

Asosan elektr energiyasini ko‘p talab qiladigan nasos agregatlariga yerik nasos agregatlari misol bo‘ladi, shunday nasos agregatlari bilan jihozlangan Qarshi bosh kanalida joylashgan nasos stansiyalar kaskadini keltirishimiz mumkin

Kalit so‘zlar: Elektr energiya, jihozlar, agregat, nasos, stansiya, tannarx, tejamkor, bino, blok, so‘rish quvuri, kaskad.

Hozirgi kunda Respublikamizning qishloq xo‘jaligi tizimidagi ekin maydonlariga suv yetkazib berish uchun 1500 dan ortiq statsionar nasos stansiyalari xizmat qilmoqda. Nasos stansiyalarda o‘rnatilgan jihozlar yirik energiya iste‘molchilari hisoblanadi va energiya ta‘minoti to‘xtovsiz bo‘lishini talab qiladi. Masalan, mamalakatimiz qishloq xo‘jaligi tizimidagi nasos stansiyalar uchun respublikadagi barcha iste‘molchilarga beriladigan elektr energiyasining 17-18% har yili ajratilmoqda. Birgina Qarshi Bosh kanali nasos stansiyalarida 2019 yilda 2118,461 mln. kVt·soat elektr energiyasi iste‘mol qilindi va bunga 300 mlrd. so‘mga yaqin mablag‘ sarflandi.

Elektr energiyasi harajatlari (ko‘p hollarda bu harajatlar yalpi ekspluatatsiya harajatlarining 70...85% ini tashkil etadi) shubhasiz haydab berilayotgan suv tannarxini oshiradi.

Shu sababli yer maydonlariga nasos stansiyalar yordamida berilayotgan suv tannarxi Respublika bo‘yicha o‘rtacha suv tannarxidan 2 marta va undan ko‘p

bo'lmoqda. Nasos stansiyalardan foydalanishda yuzaga kelgan ushbu holat energiya tejamkorligiga, jihozlarning ekspluatatsion samaradorligiga yetarli e'tibor berishni talab etmoqda. Nasos stansiyalardagi eskirgan, foydali ish koeffitsiyenti ancha pas bo'lgan jihozlarni yangi, tejamkor jihozlarga almashtirish bilan bir qatorda nasos stansiyalardan foydalanish jarayonida ilg'or, zamonaviy tizimlarni qo'llash ham eng muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Asosan elektr energiyasini ko'p talab qiladigan nasos agregatlariga yerik nasos agregatlari misol bo'ladi, shunday nasos agregatlari bilan jihozlangan Qarshi bosh kanalida joylashgan nasos stansiyalar kaskadini keltirishimiz mumkin. Mazkur maqolamizda keltirib o'tgan kaskadlar tizimidagi 6-nasos stansiyasi va undagi nasos agregatlari haqida qisqacha tahliliy fikirlar keltirib o'tganmiz.

Qarshi Bosh kanali 6-nasos stansiyasi Turkmaniston Respublikasining Lebap viloyatiga qarashli hududda Qarshi Bosh kanalining PK 758+15,9 piketida joylashgan.

Nasos stansiyasi 1974 yilda ishga tushirilgan. Hozirgi kunda nasos stansiyasi Qashqadaryo viloyatidagi Tallimarjon shahrida joylashgan Qarshi Bosh kanalidan foydalanish boshqarmasiga qarashli hisoblanadi.

Nasos stansiya binosi blokli turga tegishli, so'rish quvuri temir betondan qurilgan tirsakli ko'rinishga ega. Nasos stansiyasining ish rejimi loyiha bo'yicha mavsumiy (dekabr- fevral oylarida to'liq to'xtatilishi kerak), lekin amalda stansiya yil davomida to'xtovsiz, ko'p hollarda suv berish va suv olish sathi qiymatlari bo'yicha oshirilgan rejimda ishlaydi.

QBKning 6-nasos stansiyasida o'rnatilgan nasoslar turi vertikal o'qiy nasoslardir. Ushbu nasos stansiyasidagi nasoslar noyob nasoslar turkumiga kiradi, bu nasoslar Rossiya respublikasidagi Uralgidromash zavodida ishlab chiqarilgan. Ushbu nasoslar ko'rsatkichlari bo'yicha eng yirik va noyob nasoslardan hisoblanadi.

Qarshi Bosh kanali Qashqadaryo viloyatining Nishon, Qarshi, Koson, Kasbi, Mirishkor, G'uzor va Muborak tumanlaridagi 250 ming gektar yer maydonlaridagi ekinlarni so'g'orish, shuningdek, ichimlik, texnik suv ta'minoti uchun suv yetkazib beradi.

Qarshi Bosh kanaliga Amudaryoning Pulizindon tirsagidan suv olinadi va 7 ta nasos stansiyalaridan tashkil topgan kaskad yordamida daryo suvi Talimarjon suv omborigacha yetkazib beriladi. Kaskaddagi 7-nasos stansiyasi bevosita suv omborni to'ldirishga xizmat qiladi. Qarshi Bosh kanalining Talimarjon suv omborigacha bo'lgan uzunligi 79,6 km ni tashkil etadi. Kaskadning umumiy suv ko'tarish balandligi 6-nasos stansiyasining yuqori byefigacha 132,2 metr ga teng, suv omborning me'yoriy suv sathigacha balandlik 158,9 metrni tashkil etadi (1-rasm). Qarshi Bosh kanali kaskadining me'eriya suv sarfi 175 m³/s, oshirilgan suv sarfi 195 m³/s ga, umumiy

quvvati esa 516 000 kVt ga teng. Qarshi Bosh kanali nasos stansiyalari Qarshi cho‘lidagi xo‘jaliklarning ekin maydonlarini suv bilan ta‘minlash uchun xizmat qiladi.

Shuni aytib o‘tish joizki mazkur agregatlardagi sezilarsiz nuqsonlarham katta iqtisodiy yo‘qotishlarga olib keladi, shunday ekan mazkur nasos stansiyalarning ish faoliyati doimo nazorat ostida bo‘lishi maqsadga muvofiqdir.

1- rasm. Qarshi Bosh kanali nasos stansiyalarining suv ko‘tarish sxemasi

Qarshi cho‘li O‘rta Osiyoning markaziy qismida O‘zbekiston va Turkmaniston davlatlari orasida joylashgan. Qarshi cho‘lining umumiy maydoni

13,6 ming km² bo‘lib, shuning 11,7 ming km² qismi O‘zbekiston hududida, qolgan 1,9 ming km² qismi Turkmaniston davlati hududida, tektonik jihatdan janubiy Tojikiston tektonik depressiyasining Qoraqum cho‘li bilan tutashgan g‘arbiy qismida joylashgan [3].

Nasos stansiyasi tarkibida quyidagi inshootlar mavjud (2- rasm).

1. Suv berish kanali
2. Avankamera
3. Suv qabul qilish kameralari
4. Suv chiqarish inshooti
5. Bosim havzasi
6. Suv tashlash inshooti

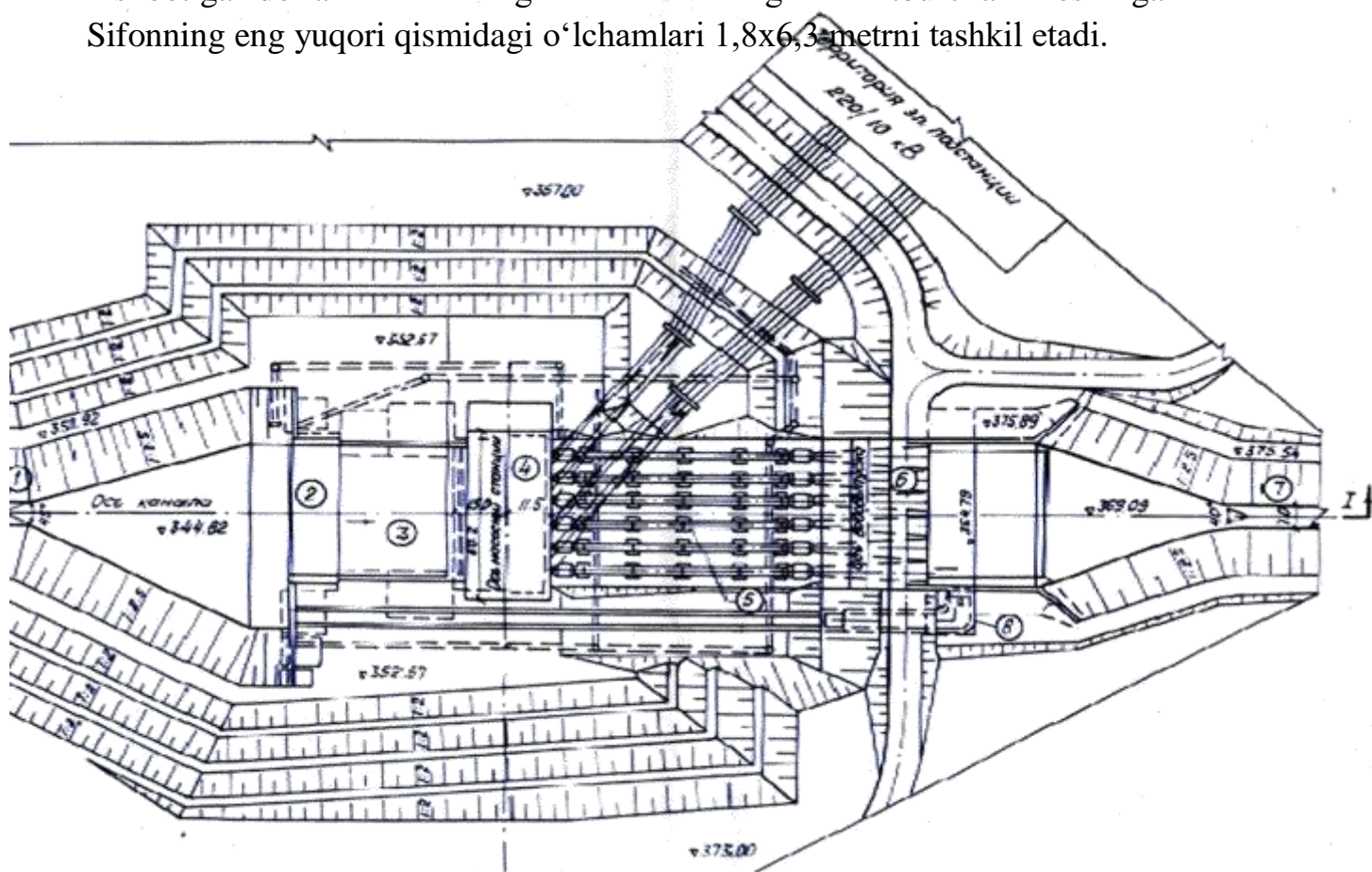
Suv berish kanalining tubi eni 7,0 m, chuqurligi 7,1 m, uzunligi 8,25 km ni tashkil etadi. Kanal 0,00015 nishoblikka ega, yon tomoni qiyaliklari 2,5 ga teng.

Avankamera cho‘mich shaklida bo‘lib, oqizqlarni ushlash panjarasigacha 45°S ga kengayib boradi, undan keyin 36 m masofada to‘g‘ri to‘rtburchak shakliga ega. Avankameraning eni 50 metr, nishobligi 0,2. Oqiziq ushlash panjarasi 120 x 12 mm lik polosalardan payvand qilingan, sterjenlar oralig‘idagi masofa 90 mm, gabarit o‘lchamlari 5,5 x 7,0 m ni tashkil etadi.

Suv qabul qilish kameralari har bir nasos agregati uchun alohida bo‘lib, ajratuvchi devorlar (bichoklar) bilan ajratilgan. O‘lchamlari VxN=6,5 x 7,0 m. Kameralarda yassi, sirpanuvchi ikki seksiyali suv darvozalari o‘rnatilgan.

Ularni ko‘tarib tushirish uchun SD-135 markali, yuk ko‘tarish og‘irligi 16 tn bo‘lgan kranlar o‘rnatilgan.

Suv chiqarish inshooti sifonli turga ega. Bosim quvuridan sifonli suv chiqarish inshootiga doira ko‘rinishdagi kesimdan to‘g‘ri to‘rtburchak kesimiga o‘tiladi. Sifonning eng yuqori qismidagi o‘lchamlari 1,8x6,3 metrni tashkil etadi.

2- rasm. Nasos stansiyasining bosh rejasi

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Ирригатсия Узбекистана, том 3. Современное состояние и перспективы развития ирригатсии в бассейне р. Амудары, «Фан», Т.: 1979, 359 с. илл.
2. Кадастр гидротехнических сооружений. Насосная станция – 6 КМК.
Насосная станция – 7 КМК. Госинспекция «Госводхознадзор», Т.: 2009, 60 с.
3. Мухаммадиев М.М., Уришев Б.У. Энергоэффективные технологии при эксплуатации насосных станций. Монография, Т.: ТГТУ- 2012 й., 115 с. ил.

**ШРИ АУРОБИНДО ҚАРАШЛАРИДА ИНСОН ВА УНИНГ МАЪНАВИЙ
ЮКСАЛИШ ЗАРУРАТИ**

Эрниёзов У.

*Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси катта ўқитувчи*

РАМАТОВ Ж

*Тошкент давлат транспорт университети
кафедра мудури, фалсафа фанлари доктори, профессор*

Тухтабоев Э

*Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси катта ўқитувчи*

Валиев Л

*Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси докторанти*

Жуманиёзова Н

*Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси ассистенти*

Хасанов М

*Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси ассистенти*

Аннотация – Ушбу мақола Шри Ауробинда Гҳошнинг фикрларига қарайдиган бўлсак, инсоннинг илмда ёки бирор бир хунарда қобилиятсизлигининг асосий сабаби унда ирода кучига яхши таъсир ўтказмагани, уни бойитишга ва ривожлантиришга интилмаганидир. Айрим маълумотларга қарайдиган бўлсак инсон миясининг ишлаш функцияси маълум бир миқдорда одам бошининг оғирлигига яъни унинг ҳажми катталигига ҳам боғлиқ бўлар экан. Бу билан биз барча боши катта инсонларнинг мияси яхши ишлайди демоқчи эмасмиз, маълум миқдорда жуда ҳам кам ҳолларда шунга боғлиқлиги билан изоҳланади.

Калит сўзлар: Жамият, шахс, ҳақиқат, адолат ғоя, ижтимоий ҳаёт, Ҳаёт ва материя, инсон ҳаёти, одамзот, ғоя, маърифатпарварлар.

Кириш. Жамиятда ҳар бир шахснинг ижтимоий ҳаёт йўналишини бир мувозанатда ушлаб турувчи кучлар мавжуд бўлади. Улардан бири сифатида кўриладиган инсоннинг олий онгини таъминловчи ирода бўлса, иккинчиси инсоннинг ҳаётий кучига тириклик бахш эталадиган, онгли тупроқ каби сингдирувчи, шахснинг фикр ва ғояларидан ташкил топадиган ҳамда

номукаммал ақлини ишга соладиган иродадир. Шудай қилиб улар мукаммал ирода ва ўзгарувчи ирода ҳисобланади. Инсон ҳаёти одатда ўзининг еҳтиёжлари ва истакларининг ўсишини қондиришдан ҳамда жамият олдида ўзини эътироф этишга ва ҳар соҳада мукаммаллик томон ҳаракат қилишдан иборат бўлиб қолмоқда. Ушбу эҳтиёжларнинг асоси бўлмиш ҳаётий кучнинг биринчи ҳаракати инстинктив ва онгсизликдир. Шуни айтиб ўтишимиз жоизки, ҳозирда инсонларнинг жамиятда адаптация қилиш ва ҳаётни давом эттириш учун яъни мавжудликни тўхтатмаслик учун табиий эҳтиёжларни қондириши кейин эса ўсишга ва жисмоний ҳаракат эҳтиёжини босишга интилиши ўз – ўзидан инсонни яшашга бўлган ҳаракатини жадаллаштириб боради. Бундан сўнг эса ирода эркинлиги шахсни тур хил завқланишларга чорлайди. Ҳайвонот ва ўсимлик дунёсида шуни эътироф этамизки, она табиатнинг турли хил тириклик шакллари битмас – туганмас энергияси қандай қилиб ўзи – ўзидан инстинктив тарзда намоён бўлиши, уни автоматик импульсга қанчалик буйсунишини кўришимиз мумкин. Бу позициядан тўғри сабабиятни танлаб олиш мушкулдир аммо, Ауробиндо Гхош бунинг талқинини тўғри очиб берган файласуфлардан биридир. Аслида инсоннинг бундай чалкашликларга дуч келиши унинг барча муаммоларнинг асл моҳиятини тушунмаслигидадур. Бунга мисол тариқасида немис файласуфи Фридрих Нетшининг “виталистик” фалсафасини мисол қилиб келтиришимиз мумкин. Унинг талиқинига қарасак, вазифа ўзининг асл ва ҳақиқий “мен”ини топаолмаган ва ҳозирда аниқ моҳияти бўлмиш инсоний ҳолатидан суперменини ривожлантиришгача бўлган сабабиятдир.

Аслини олиб қарасак ҳақиқий “мен” одамзотнинг табиатини талқин қилар экан, буни Гхош илоҳий моҳият деб тушунтиради. Бу шундай нарсаки инсонда илоҳийлик уруғини топиш мумкинми? Супермен бу инсоинийлик ҳаёт тарзига тушиб қолмасдан ундан инсон “мен” ни топади ва яна ўз ҳолатга қайтади. Инсоннинг супермени интелектуал ақл ва ирода қилаолмайдиган мукаммал илоҳийликни қарор топишида хизмат қиладиган ягона воситадир. Негадир оддий одам учун супермен ҳақидаги тасаввурнинг ўзи кўрқинчли ва дахшатли туюлади сабаби унинг чин моҳиятини тушуниб етмаганидан ва илоҳий инсоинийликка етиб бормаганидан. Ҳозирги инсонлар ҳаётнинг паст баландлигига зўрға бардош беради, унданданда юқори қийинчиликларга чидаш эса улар учун эришиб бўлмайдиган доvon сифатида кўрилади. Худди Алишер Навоийнинг комил инсон тушунчаси каби унга фақат ҳаракат қилади аммо ундай бўла олмайди, унга қанчалик яқинлашганинг сингари узоклашиб бораверади. Шу йўлларини босиб ўтиб комилликка еришилади. Ауробиндо Гхошнинг айтишича инсон ўз – ўзини енгиш ва ортда қолдириш инсонга ҳузр баҳш этади зероки ўзининг ўзидан устунлик қилиши барча инсонларга ҳам насиб қилавермайди. Биз биламизки оддий инсон табиати тирик табиатдаги ўзига хос ўзгарувчанлик сифатида

қараладиган ҳодисадир. Шу сабабли табиатдаги ўзгарувчанликка биз топилган нуқсон сифатида қарашимиз мутлақо нотўғри. Инсоннинг ғайритабиий қобилияти бу унинг юқори ондан мукамалликка қараб ўтиб кетганлигидан деб баҳолаймиз. Бу мукамаллик ҳали тўғри тартибга солинмаган, она табиатни ҳисобга олиб тирикликни нотўғри ташкил этган, қобилиятларини ва ўз салоҳиятини тараққиётининг тадрижий ривожланишини ўсимлик ва ҳайвонот дунёси билан солиштирганда ҳайвон каби ўз табиатининг имкониятларидан тўлиқ камолотига етмаганини кўришимиз мумкин. Жумлаларни ўқиб бироз тушунмовчиликка келиш мумкин. Бу ерда инсоннинг табиатдаги қобилиятларини ўз имконияти даражаси етгунича фойдаланаолиши ҳақида сўз юритилмоқда аммо, бу қобилиятларни ташқарига инсон тўлиқ чиқариб бераолмайди. Зеро ҳайвонот дунёсида ҳайвонлар оллоҳ томонидан берилган куч – қудратини тўлиқ ҳаракатга келтираолади. Биз қанчалик ҳаракат қилмайлик ўсимлик ва ҳайвонот дунёсининг мукамаллигига эришаолмаймиз. Файласуфимиз шу ерда одамзотнинг нима сабабдан номукамаллик эга эканлигини тушунтирар экан, одамзотнинг икки ёқлама табиатга эгаллигини айтишимиз мумкин, биринчидан ҳайвоний табиатга эга эканлиги яъни ҳаётининг инстинктларини ошириш ва қондириш учун яшаши ҳамда иккинчи табиати унинг онгли равишда ички табиатини ривожлантиришга қаратилган ярим илоҳийликнинг ажойиб кўриниши бўлмиш яхшилик ва гузаллик ҳақида сўз олиб бормоқда.

Одамзот ўз дунёсининг кўзга кўринмаган қобилиятларини эволюция давомида ривожлантирди. Буни Гҳош руҳнинг янги кучи деб номланишини илгари сурди. Бунинг учун инсоният ўз ички дунёсини қайта баҳолаши дунёқарашини янгилаши ва шу билан бутун тирик табиатни ўз кучига буйсундириш орқали белгилайди. Бу янги руҳий куч инсоннинг ҳақиқий камолот йўли, чин бахти ва ҳаёт қонунидир. Шу сабабли инсонлар ўзларининг табиатини ўзгартириш ички ва ташқи дунёқарашининг асосий мақсадига эришиши учун авваллари ўзлари билмаган ўзгаришлари қилиши шарт.

Шри Ауробинда Гҳошнинг фикрларига қарайдиган бўлсак, инсоннинг илмда ёки бирор бир ҳунарда қобилиятсизлигининг асосий сабаби унда ирода кучига яхши таъсир ўтказмагани, уни бойитишга ва ривожлантиришга интилмаганидир. Айрим маълумотларга қарайдиган бўлсак инсон миясининг ишлаш функцияси маълум бир миқдорда одам бошининг оғирлигига яъни унинг ҳажми катталигига ҳам боғлиқ бўлар экан. Бу билан биз барча боши катта инсонларнинг мияси яхши ишлайди демоқчи эмасмиз, маълум миқдорда жуда ҳам кам ҳолларда шунга боғлиқ бўлар экан. Аммо инсон миясининг ишлаш фаолияти 99 % миқдорда билим олишга ва уни бойитишга қаратилган бўлади. Бу эса ирода кучининг бойишига ва қувватланишига сабабчи бўлади худди бизнинг

ошқозонимиз овқатни ҳазм қилиб ундан энергия олганидек ирода билмидан куч олишини тушунишимиз мумкин. Биз учун ирода шахсиятни ўзгартириш учун энг кучли омил сифатида хизмат қилади. Шунинг учун инсонни шахс сифатида камолотга эришишида ирода кучининг ўрни беқиёсдир. Баъзи инсонларда юқори қисмларнинг тириклиги устунлик қилган бўлсада, қуйи ҳаёт одатдагидек ҳокимиятнинг кучли назоратида давом этади. Биз бу жараёни трансформация деб номлаолмаймиз, балки биз уни бир – биринг устунлиги деб айтишимиз мумкин.

Хулосаларимиз шуни кўрсатадики, Гхошнинг фалсафий антропологиясида инсоннинг келиб чиқиши ва инсон онгининг қандай кучга эга эканлиги тасвирланади. Бунда мутафаккир ҳинд жамиятининг энг оғир нуқтаси бўлган табақалинишни умуман рад этадиган усуллардан фойдаланиб, одамлар онгига барча инсонлар бирдек ҳуқуққа ва бирдек насл – насабга тенглигини ҳамда Худонинг олдида бир хил мавқега егалигини кўрсатиб ўтади. Бундай таълимотлар ҳинд файласуфларининг кўпгина қарашларида учрайди яъни табақаланишга қарши ғоялар, файласуф ҳам инсонлар ҳар қандай насл насабидан қатъий назар оллоҳ олдида ҳамда ҳаттоки жамиятда тенглигини исботлашга ҳаракат қилади. Лекин ҳануз ҳинд жамиятининг энг оғриқли нуқтаси бўлиб келаётган ва Ҳиндистонни ривожда тўсиққа айланиб қолган бу ҳолат ҳинд ҳукуматыни ташвишга солиб келмоқда.

REFERENCES

1. Абдурахмонова, З. Ю. (2021). ЗАМОНАВИЙ ЎҚИТИШНИНГ МУАММО ВА ЕЧИМЛАРИДА САМАРАЛИ ЁНДОШУВ. Academic research in educational sciences, 2(CSPI conference 1), 1189-1193.
2. Aripov, N., Kamaletdinov, S., Tokhirov, N., & Abduraxmanova, Z. (2022). Simulation Modeling of Train Traffic Based on GIS Technologies. European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630), 16, 73-82. Ramatov, J.S., & Khasanov, M.N. (2022). HISTORY OF RAILWAY CONSTRUCTION IN UZBEKISTAN: YESTERDAY AND TODAY. Orientalrenaissance: Innovative, educational, naturalandsocialsciences, 2 (6), 925-930.
3. Ramatov, Ж. С., Ҳасанов, М., & Назарова, Н. Ж. (2022). МЕДИАМАДАНИЯТ ВА АХБОРОТДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ ЎРНИ. Academic research in educational sciences, 3(6), 984-988.
4. Ramatov, Ж. С., Ҳасанов, М., & Валиев, Л. А. АУРОБИНДО ГХОШ ҲАЁТИ ВА ИЛМИЙ ФАЛСАФИЙ МЕЪРОСИ.

5. Раматов, Ж. С., Ҳасанов, М., & Валиев, Л. А. (2022). ИНСОН ДУНЁҚАРАШИНИНГНИНГ ДИНИЙ ВА ДУНЁВИЙ ТАЛҚИНИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2 (7), 78-82.

7. Ж. С. Раматов, & М. Н. Ҳасанов (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ЖАҲОН ИЛМ-ФАН ТАРАҚҚИЁТИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ ВА УНИНГ БУГУНГИ КУНДАГИ АҲАМИЯТИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (TSTU Conference 1), 648-653.

8. Журабоев, Носир Юсупович, & Ҳасанов, Миршод Нўймонович (2022). ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ СОҲА РИВОЖИ: ИСЛОҲОТ ВА ИСТИҚБОЛ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 1274-1283.

9. У.К.Эрниёзов, М.Н. Ҳасанов, & Х.С.Машарипов. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ИЖТИМОЙ-АХЛОҚИЙ ТАЪЛИМОТИ ВА УНИНГ АНТРОПОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ. *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 130–136.

10. Ж. С. Раматов, М. Ҳасанов, & Л. А. Валиев (2022). ИНСОН ДУНЁҚАРАШИНИНГНИНГ ДИНИЙ ВА ДУНЁВИЙ ТАЛҚИНИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2 (7), 78-82.

11. J. S. Ramatov, M. Hasanov AL-FAROBİY SIYOSIY DAVRDAGI SIYOSIY VA IJTIMOİY-MADANIY ANVOL // *Pedagogik fanlarda akademik tadqiqotlar*. 2022 yil. 6-son. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/al-farobiy-davridagi-siyosiy-va-izhtimoiy-madaniy-vaziyat> (kirish sanasi: 17.10.2022).

12. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР – ЖАМИЯТИМИЗ БАРҚАРОРЛИГИ ВА ЁШ АВЛОД ТАРБИЯСИНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 973-979.

13 З. Н. Бобошев, М.Н.Ҳасанов, & Э.А.Нуруллаев. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ПЕДАГОГИКА ФАНИНИНГ АСОСЧИСИ СИФАТИДА. *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 108–115. Retrieved from

14. А. А. Усманов (2022). ПОЛОЖИТЕЛЬНЫЕ И ОТРИЦАТЕЛЬНЫЕ СТОРОНЫ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ. *Academic research in educational sciences*, 3 (TSTU Conference 1), 614-616.

15. N. N. Ernazarova, & M. M. Kurbanova (2022). PEDAGOGY AND TEACHER EDUCATION. *Academic research in educational sciences*, 3 (TSTU Conference 1), 272-274.

16. Amirov, S., Rustamov, D., Yuldashev, N., Mamadaliev, U., & Kurbanova, M. (2021, December). Study on the Electromagnetic current sensor for traction electro supply devices control systems. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 939, No. 1, p. 012009). IOP Publishing.

17.Валиев, Л. А. (2022). ГҲОШ ТАЪЛИМ КОНЦЕПЦИЯСИНИНГ ШАХС МАЪНАВИЯТИДАГИ ЎРНИ. Academic research in educational sciences, 3(TSTU Conference 1), 241-244.

18.Валиев, Л. А. (2021). АУРОБИНДО ГҲОШНИНГ ИЖТИМОЙ-ФАЛСАФИЙ ҚАРАШЛАРИДА ИНСОН АҚЛИ. Academic research in educational sciences, 2(2), 808-815.

19.Валиев, Л. А. (2022). ҚАДИМГИ ҲИНДИСТОНДАГИ ДИНИЙ-ФАЛСАФИЙ МАКТАБЛАР ҒОЯЛАРИНИНГ АУРОБИНДО ГҲОШ ФАЛСАФАСИГА ТАЪСИРИ.

20.Раматов, Ж. С., Ҳасанов, М., & Валиев, Л. А. (2022). ИНСОН ДУНЁҚАРАШИНИНГНИНГ ДИНИЙ ВА ДУНЁВИЙ ТАЛҚИНИ. Central Asian Academic Journal of Scientific Research, 2(7), 78-82.

21.Раматов, Ж. С., Ҳасанов, М., & Валиев, Л. А. АУРОБИНДО ГҲОШ ҲАЁТИ ВА ИЛМИЙ ФАЛСАФИЙ МЕЪРОСИ.

22.Валиев, Л. А., & Нурхонов, Б. Ш. Ў. (2021). ИНТУИЦИЯ: АУРОБИНДО ГҲОШ ВА ҒАРБ ФАЙЛАСУФЛАРИ НИГОҲИДА. Academic research in educational sciences, 2(5), 323-329.

23.Валиев, Л. (2020). “БАҲОРИСТОН” АСАРИДАГИ АХЛОҚИЙ ФАЗИЛАТЛАР ВА ИЛЛАТЛАРНИНГ БАРКАМОЛ АВЛОД ТАРБИЯСИДАГИ ЎРНИ. Science and Education, 1(Special Issue 1), 27-26.

24.Valiyev, L. (2020). Moral virtues and the role of Nations in the Education of a developed Generation in "Bahoriston". Science and Education, 1(Special Issue 1), 27-36.

КЛАСТЕР ЁНДАШУВИ - ЯНГИ ТАЪЛИМ СИЁСАТИНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ МУҲИМ СТРАТЕГИК МЕХАНИЗМИ

НАЗАРОВА ДИЛДОРА АСАТОВНА

Ўзбекистон Республикаси

Муқимий номидаги Қўқон давлат педагогика институти

Махсус педагогика кафедраси доценти

педагогика фанлари номзоди

Аннотация: Ўзбекистонда давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида ривожланишида муаммолари бўлган болаларнинг эрта ижтимоий мослашувларига масалалари белгиланган. Янги таълим сиёсатини амалга оширишнинг муҳим стратегик механизми сифатида таълим муассасаларини ўқув кластерига бирлаштириш масалалари кўриб чиқилади.

Калит сўзлар: таълим трансформацияси, инклюзия, модел, таълим-тарбия макони, коррекцион ва ижтимоий қўллаб-қувватлаш, механизм.

Ўзбекистонда таълим трансформациясига йўналтирилган чоратадбирларга мувофиқ равишда давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида махсус таълимдан инклюзив таълимга босқичма-босқич ўтиш асосида ривожланишида муаммолари бўлган болаларни эрта ижтимоий мослашувларига эришиш вазифаси белгиланган. Ижтимоий муносабатларнинг инсонпарварлиги, очиклиги, шаффофлиги, демократлаштириш ва ҳуқуқий-инсонпарвар давлат қуриш даврида таълим соҳасида тенгликка эришиш мақсадида инклюзив таълим тизимини шакллантириш ва тарғиб қилиш долзарб масаладир.

«Инклюзия» тушунчаси Ўзбекистон ижтимоий-маданий маконига ижтимоий тенгликнинг янада юқори - янги даражаси сифатида кириб келмоқда. Мазкур таълим болаларнинг жисмоний ёки руҳий саломатлиги, ривожланиш даражаси, миллати, дини, жинси ёки оиласининг ижтимоий-иқтисодий ҳолатидан қатъи назар, таълим маконида бирлашишини ўз ичига олади.

Инклюзив таълим жамиятни инклюзивлаштириш, инсонпарварлаштириш борасидаги илк босқич бўлиб, уни ривожлантириш янги шаклни яратиш ҳисобланмай, балки таълим тизимини режали тарзда сифатли ўзгартиришни назарда тутди. Яъни инклюзив таълим алоҳида болани ўзгартириш ёки тузатишни эмас, балки ўқув ҳамда ижтимоий муҳитни шу боланинг имкониятларига мослаштиришни кўзлайдиган таълимдир. Бошқача айтганда, у таълимнинг алоҳида бир шакли бўлмай, ўзининг фалсафаси, мазмуни

ва шарт-шароитларининг ҳар бир бола имкониятларига мослашувчанлиги, танлаш имкониятларининг эркинлиги билан тавсифланувчи таълимдир.

Дунёнинг кўпгина мамалакатларида бўлгани каби, бизнинг республикамизда ҳам инклюзив таълимни жорий этиш даврида: “Оддий мактабда ўқитиш учун ногирон болани қандай тайёрлаш лозим?”, “Бундай болаларни ўқитишда қандай муаммоларга дуч келамиз?”, “Бундай таълимни жорий қилиш учун қандай механизмдан фойдаланамиз?” каби кўплаб саволлар туғилади.

«Инклюзив таълим жараёни» тушунчаси, уни жорий қилиш моделлари ҳақидаги мавжуд назарий фикрлар хилма-хил бўлиб, олимлар томонидан мазкур муаммоларнинг ечимига илк ёшдан қришиш лозимлиги, унинг истикболларини асослаб, мактабгача ва мактаб давларида ногиронлиги бўлган болаларга барча болалар уйғун тарзда таълим бериш, унинг ички тизимини шакллантириш тамойилларини ишлаб чиқадилар (3). Шу билан бирга, илмий, назарий маълумотларни ўрганишимиз республикамизда олиб борилган тадқиқотларнинг аксарияти ногиронлиги бўлган болаларни тиббий, ижтимоий, психологик ва коррекцион қўллаб-қувватлаш масалаларига бағишлангани, уларнинг умумий таълимга жалб қилиниши ва ижтимоий мослашувининг энг муҳим жиҳатлари - таълим-тарбия шароитида ҳар томонлама ҳал қилиниши керак бўлган муаммо сифатида етарли даражада ўрганилмаганини аниқлаш учун асос бўлди.

Махсус таълим соҳасида эшитишида муаммоси бўлган болалар таълим-тарбиясини такомиллаштириш муаммоларига оид турли тадқиқотлар олиб борилган, уларда ўқувчиларни ижтимоий ҳаётга тайёрлаш масалалари умумий тарзда ўрганилган бўлса-да, заиф эшитувчи ўқувчиларни инклюзив таълимга тайёрлаш муаммолари илмий-назарий томондан ўрганилмаганлиги боис илмий жиҳатдан асосланган инклюзив таълимга тайёрлаш тизимини яратиш долзарб масала ҳисобланади.

Ҳориж тадқиқотчилари томонидан олиб борилган қатор изланишларда таълимни ривожлантириш йўналиши, жумладан, боланинг ижтимоий мослашувига таълим маконини махсус ташкил этиш орқали эришилиши, уни яратиш масалалари долзарб муҳокама қилиб борилади (4,5).

Тадқиқотчилар таълим маконини таркибининг мавжудлиги, мослашувчан ёки қатъий тузилиши, даражаси, шунингдек, ташкил этилиши каби қатор хусусиятлар билан тавсифлайдилар. Унинг ўзига хос хусусиятлари мавжудлик даражаси, предметларнинг кўплиги, кўп даражали ўзгарувчан эканлигида намоён бўлади.

Инклюзив таълим маконини моделлаштиришда педагогик жамоалар, шунингдек, фаолият субъектлари бўлган ўқувчилар билан ота-оналарни мақсадли тизимли фаолияти психологик қўллаб-қувватлаш ва кўп қиррали ривожлантириш, фарзандларининг таълим маконига ижтимоий-педагогик

мослашишини инобатга олиш муҳим саналади. Шунингдек, таълим маконини моделлаштиришда биз бир-бирига мослашувчан, ўзаро таъсир кўрсатувчи кўп даражали таълим муассасаларини ўз ичига олувчи иерархик тузилма бўлган инклюзив таълим вертикалини танлашимиз муҳим.

Таълим муассасаларини ўқув кластерига бирлаштириш ва мувофиқлаштириш махсус таълим тизимининг самарадорлигини оширишга ёрдам беради. Илмий ва ўқув кластерини аниқлашда энг муҳим мезон унинг барча таркибий қисмлари учун ягона умумий мақсаднинг мавжудлиги бўлиб, у амалда бирлашган илмий-маърифий ва ижтимоий-маърифий лойиҳаларда ифодаланиши мумкин бўлиб, бу даврда иштирокчиларда ижобий фазилатлар, хусусан, ўқувчиларнинг ҳар бирлари учун ва худди шунингдек, кластерга киритилган ташкилотларнинг янги ҳаётий, ижтимоий ваколатлари шаклланади.

Кластер доирасидаги ҳамкорлик ижтимоий ахлоқий меъёрларга мувофиқ, ихтиёрий равишда, ўзаро манфаатларни ҳурмат қилган, имкониятларни ривожлантириш мақсадида ташкил етилади. Мазкур ёндашув асосида таълим тизимини ривожлантириш орқали субъектлар шерикликни кучайтириб, бир-бирига ўзаро таъсир қилгани ҳолда, алоҳида унсурлар, шунингдек, кластернинг афзалликларини ҳам кучайтиради.

Кластер ёндашуви бошқа ёндашувларга нисбатан инкор етиб бўлмайдиган афзалликларни беради ва янги таълим сиёсатини амалга оширишнинг муҳим стратегик механизмига айланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги Фармони. Тошкент ш., 2019 йил 29 апрель, ПФ-5712-сон.

2. Образование 2030. Инчхонская декларация и рамочная программа действий./ ООН. ЮНЕСКО. Инчхон. 2015.

3. Молостова Н.Ю., Шуваева Н.Ю. Современные подходы к определению образовательной среды школы в зарубежных и отечественных психолого-педагогических исследованиях. М.:2013.

4. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. – М.: Смысл, 2001. – 365 с. ;

5. Тарасов С.В. Образовательная среда как социокультурная и педагогическая категория // Вестн. ЛГУ им. А. С. Пушкина. - 2014. - № 1.- Т.3. Педагогика. - С. 5-16.

6. Yildirim K., Yenipinar S. (2017). Psychological unsafety in schools: The development and validation of aScale. Journal of Education and Training Studies, 5(6).

CORRUPTION IS THE FUTURE CUSTODIAN

Davlatova Odinaxon Abduolib kizi

Namangan State University English Philology

Annotation: Today the problem of corruption can be faced in almost every country in the world. Corruption is one of the topics widely discussed in recent years by the international as a transnational crime. In this article we will talk about corruption.

Keywords: Corruption vices, criminal liability, public policy, strategy, round tables.

Looking back at history, in primitive societies, which were the first period of the process of human formation, there were also some manifestations of corruption, during which it was considered natural to pay the tribal elder or military chiefs for the acquisition of a certain privilege. And then, according to the improvement and complication of Public Administration, various forms of corruption also arose, which ultimately became one of the global problems. We know that the concepts of personality, society and the state are closely related. For this reason, a vice that has affected any member of society will certainly not have its effect on the entire society. The emergence and development of corruption hinders the development of this country and resists the reforms carried out by the state. Officials enslaved to the science of corruption abuse the Trust expressed by the state, society, people, putting their interests above the interests of the people and the state. As a result, a whole society suffers. Corruption erodes the state not only in material, but also in spiritual and moral terms, leading to the emergence of a huge border between the people and the state, which is called insecurity. This leads to the fading of feelings of immunity to the motherland and confidence in the future among the people. Abuse of one's own career or service position, illegal use of it in order to obtain material or intangible benefits in the interests of one's own or others, entails criminal liability. As you understand, we are talking about corruption. Today in our society there is a serious struggle against this vice, despite the fact that its consequences are explained to the population through the media, at various meetings, round tables, events, unfortunately, we have not achieved a sharp reduction in corruption. Why can't we get rid of the scourge of corruption? What prevents this?

We know that at least two parties are always involved in corruption. In this case, on the one hand, an official who illegally makes a fortune for himself or a third person, and on the other hand, an official who expects the adoption of a decision that pursues his interests in an active or passive way. Corruption, in a simpler way, can be said to

achieve a selfish goal, as well as something, by bypassing the law in the interests of one's own ego and self-interest. Today, the fight against this vice in our country has become one of the main directions of state policy. Its legal basis, organizational structure and implementation strategy are also clear. Uzbekistan's accession to the United Nations Anti-Corruption convention in this regard was the first important step in the reforms. As a national mechanism for its implementation, the law “on the fight against corruption”, the President's decision “on measures to implement the provisions of the law of the Republic of Uzbekistan” on the fight against corruption” were adopted.

As a result of the effective execution of these, many crimes are exposed, those who are at risk of being committed are prevented. We are following this through the media every day. It's good, of course. But not enough of them. We need to fight corruption more actively. This should be our attention, all of us.

It should be noted that the damage caused by corruption is equal for all states, and this VICE has a negative impact on various spheres of the state, in particular on the reforms carried out on the political, economic, social, cultural fronts, as well as on the country's image and investment attractiveness in the international arena. President of The Republic of Uzbekistan Sh.M Mirziyoyev noted in his address to the Supreme Assembly of the Republic of Uzbekistan on January 24, 2020, “the vices of corruption in our society are in full swing with their various manifestations. If we do not prevent this evil scourge, it is impossible to create a real business and investment environment, in general, not a single network of society will develop”

Corruption... how evil it is. This Vice, which worries the entire world community today, has long been one of the most repulsive factors that have hindered the prosperity of society and the state. Speaking of corruption, it is not surprising that the lexical meaning of this word makes everyone think equally, of course. Let's dwell on this. The term "corruption “is derived from Latin and Means” corruppo “ – ” sale for bribes“,” nausea”. Broadly speaking, it is a practice that is associated with the direct abuse of the rights and valuations granted by an official by his or her career for personal enrichment purposes, in his or her own interest.

Literature:

1. Constitution Of The Republic Of Uzbekistan
2. Fundamentals of state and law
3. Theory of state and law (Odilgoriev X.T). Tashkent” Justice " 2018
4. yuz.uz

SOG'LOM MUHITNI SHAKLLANTIRISHDA RAHBAR FAOLIYATI VA BOSHQARUVNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Ta'lim muassasalarini boshqaruvi 2-bosqich talabasi

Saidqulova Gavhar Odiljon qizi

Ilmiy rahbar: Pedagogika va menejment kafedrasida dotsenti

Musurmonov Raxmatilla

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshqaruv jarayoni, uni to'g'ri yo'lga qo'yishda rahbarning va rahbarlik faoliyatining o'rnini, rahbar boshqaruv jarayonlarini tashkil etishda kerak bo'ladigan xususiyatlar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: rahbarlik, jarayon, faoliyat, tuzilma, boshqarish, maqsad, optimal daraja, vazifa, tashkilot.

Abstract: This article discusses the management process, the role of the leader and leadership activities in its proper implementation, and the features needed to organize the management processes of the leader.

Keywords: leadership, process, activity, structure, management, goal, optimal level, task, organization.

Yer yuzida suv, daraxtlar, o't-o'lanlar, yomg'ir, vulqonlar otilishi-yu ularning qayta so'nishi ham boshqarilishga muhtoj va ularning boshqaruvchisi tabiat hisoblanadi. Bizni, insonlarni, kim va qanday boshqarish jarayonini yo'lga qo'yish va to'g'ri davom ettirish - bugungi kunda dolzarb mavzulardan biridir.

“Boshqaruvga jarayon sifatida qarash kerak. Boshqaruv jarayoni bu - tashkilot resurslarini u tomonidan o'z maqsadlariga erishish uchun shakllantirish va foydalanish bo'yicha uzluksiz, izchil bajariladigan, o'zaro bog'langan harakatlari majmuasidir”. [1:75]

Boshqaruvni yo'lga qo'yishda, avvalo, ishchi - xodimlarni tushunish - yaxshigina psixolog bo'la olish kerak. Bunda har bir shaxs o'z fikrini ochiq ifoda eta olishi, faqatgina rahbarning emas, balki xodimlarning ham istagi bo'lishi darkor.

Chunki hamma ishni qiladigan rahbarning yolg'iz o'zi emas, albatta. Qo'l ostidagilarga suyana oladigan rahbar - har yerda boshi tik bo'ladi.

Bejizga Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev “Ulug' ajdodlarimiz aytganidek, rahbar xalqqa yuk bo'lmasligi, aksincha, xalqning yukini yelkasiga olishi kerak”, - degan hikmatni keltirib o'tmaganlar.

Boshqaruv jarayoni quyidagicha amalga oshiriladi:

- ma'lumotlar bazasini tayyorlash; - prognozlashtirish;
- faoliyatni to'g'ri tashkil etish;

- xodimlarni halol va samarali mehnatga da'vat etish;
- mehnatlarini nazorat qilish;
- boshqaruv jarayonini to'g'ri tashkil etish;
- maqbul qarorlar qabul qilish.[2:69-70]

Biror bir ishga qo'l urishdan oldin, haqiqatdan ham, ana shu narsa-hodisa haqida ma'lumotlarni yig'ib olishdan boshlaymiz. Xoh u kitob yoki tarixiy drama yozish bo'lsin, xoh kino olish. Prognozlash bu oldindan bilish, ilmiy asoslangan bashorat, ya'ni ishning ehtimoliy oqibatlarini hisobga olish kerakligi ham e'tibordan chetda qolmasligi shart. Boshqaruv jarayonini amalga oshirishda maqbul qarorlar qabul qilishni rahbar ishchi guruhi bilan kelishilgan holda yoki ko'proq ularni manfaatini ko'zlab qabul qilishi kerak.

Har qanday boshqaruv ushbu jarayonning mukammal tarzda idora etish ehtiyojini sezadi. Shu maqsadda, tuzilma mas'ul boshqaruvchiga ega bo'lishi lozim. Tashkilotni tuzilma sifatida qabul qilarkanmiz, uning rahbari boshqaruvning aynan ikki asosiy funksiyasini ta'minlovchi shaxs sifatida tushuniladi. Tashkilot miqyosida tahlil qilinganda yuqorida qayd etilgan asosiy funksiyalar quyidagicha ifoda etiladi:

- Maqsadga yo'naltiruvchi funksiya - tashkilotni ma'lum maqsadga olib boruvchi vazifalarni mujassamlashtiradi.
- Tashkiliy funksiya - tashkilot turli bo'limlaridagi mavjud imkoniyatlardan optimal darajada foydalanishdir. [3:11]

Maqsad - bu insonning kelajakka o'ylab qo'ygan loyihasidan kelib chiqib, nafaqat korxonaga yoki tuzilma uchun balki har bir inson o'zi uchun yo'l xarita tuzib olishi maqsadlariga, orzularini qarab qo'yilgan qadamlardan biri bo'lishi mumkin. Bunda korxonaga (inson) yengib o'tishi kerak bo'lgan qiyinchilik, to'siqlar, yutuqlar va boshqalarga tayyor turadi. Tashkiliy funksiyadagi optimal darajadagi foydalanish bu eng yaxshi, eng maqbul usullar orqali ish faoliyati olib borishdir.

“Rahbarlik” so'zi forschadan “yo'lboshchilik” ma'nosini bildiradi, rahbarlik tashkilot rasman mavjud joyda qaror topadi, liderlik esa psixologik munosabatlar jarayonida vujudga keladi. Rahbarning faoliyati huquqiy me'yorlar bilan ta'minlanadi. Ikki yoki undan ortiq shaxslarning muayyan maqsad yo'lida birlashuvi yoki birlashtirilishi guruhni tashkil etadi. Doimiy va izchil faoliyat, tashkilotning maqsadi yo'lida qilingan amaliy ishlar, jahon tajribalari asosida sohaga oid yangiliklarni joriy etish maqsadidagi ertangi kun rejalarining aniqligi rahbar faoliyatining asosini bildiradi[4:122]

Abu Nasr Farobiy o'zining “Fozil odamlar shahri” asarida “Ularning o'zilaridan saylangan rahbar yoki boshliqlar hokimi mutlaq bo'lmaydi, ular odamlar ichidan ko'tarilgan, sinalgan, eng oliyjanob, rahbarlikka loyiq kishi bo'ladilar”, - deya keltirib o'tgan. Necha asrlik isbotlanib, o'z tasdig'ini topib kelgan bu mavzuda ham ajdodlarimiz samarali ijod qilganlar. Bugungi kunda ularning qiymati juda katta.

“Boshqaruv faoliyatini samarali bajarish uchun rahbarga zarur fazilatlardan biri - muvaffaqiyatga intilishdir. Rahbar o‘z oldiga maqsad qo‘ya olishi va uni bajarishga urinishi lozim. Umuman olganda, insonga xos intilishni ikki toifaga bo‘lish mumkin: 1) muvaffaqiyatga intilish; 2) mag‘lubiyatdan qochish. Biron bir qiyin va inqirozli vaziyat paydo bo‘lganda, ba‘zi birlar mazkur vaziyatni hal etish orqali muvaffaqiyatga erishish haqida o‘ylasa, boshqa birov esa talofotga uchramaslik g‘amida o‘zini iloji boricha “ofat”dan olib qochadi”. [5:22]

Darhaqiqat, inson ongida chetda turish, aralashmaslik, qochish kabi vaziyatlarga yetarlicha qarshilik bildirishda o‘zida kuch topilmasligi mumkin. Bunday holda to‘g‘ri qarorga kelish lozim, ayniqsa, u shaxs rahbarlik faoliyatini olib borayotgan bo‘lsa. Hech narsa qiyinchiliksiz, to‘siqlarsiz bo‘lmaydi, shunday ekan oyog‘imiz ostidan chiqqan toshlarga e‘tibor qaratmasligimiz, aksincha u tosh tog‘ bo‘lgan taqdirda ham oshib o‘tishimiz kerak. Rahbarlikning mas‘uliyatidan hayiqmaslik, mansab kursisiga chiqqandan so‘ng esa, o‘zligimizni unutib qo‘ymasligimiz ham muhim.

Rahbarning vazifasi rejalashtirish, ishni tashkillashtirish va vazifalarni bo‘lib berishdan iborat. Undan tashqari rahbar:

- rahbar rejalarni amalga oshirish jarayonini boshqaradi;
- rahbarga bo‘ysunuvchi hodimlar bor;
- rahbarning e‘tibori tizim va tashkillashtirishda bo‘ladi;
- rahbar boshqaruv jarayonini tashkil qiladi, nazorat qiladi. [6:92]

Rahbar vazifalaridan boshqaruvni tashkil qilishda va uni me‘yorda ushlab turishda to‘laqonli hodimlar guruhiga suyanadi. Rahbarlik ta‘siri butun jamoani qo‘llashida, har bir xodimning muammosiga, dardiga o‘z muammosi, dardi deb qarashida ko‘rinadi.

Rahbar shaxsiy sifatlari ichida rahbarlik faoliyati uchun ahamiyatli bo‘lgan quyidagilarni ajratib ko‘rsatish mumkin: Rahbarning o‘z qo‘l ostidagi hodim ichki dunyosini tushunishi, ya‘ni o‘zini o‘qituvchi o‘rniga qo‘ya olishi, uning holatini hisobga olishi, fikrini tinglashi, qiziqish va tashvishlariga sherik bo‘lishi katta ahamiyatga ega. Buning uchun rahbarda yuksak madaniyat, zarur kommunikativ malakalari va axloqiy-hissiy sezgirlik bo‘lishi lozim. [7:88]

Rahbar har tomonlama mutaxassis bo‘lishi lozim, hodimlarini ishini tekshirishda yoki biron bir kelishuv imzolaganda aldanib qolmaslikda, boringki, pora olib, korxonaga kelajagiga xavf tug‘dirmasligi uchun ham ishining eng yuqori darajadagi mutaxassisi bo‘lishi shart.

Bugungi kunda O‘zbekistonda ham rahbarlarni ish faoliyatiga tubdan o‘zgartirishlar, qo‘shimchalar kiritilmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2022yilning 4-avgust kuni davlat xizmatini isloh qilish va boshqaruvda natijadorlikni oshirish chora-tadbirlari yuzasidan videoselektor yig‘ilishida, navbatdagi muhim vazifa - markaziy idoralarni transformatsiya qilish orqali fuqarolarga xizmat qiladigan

ixcham va samarali boshqaruv tizimini yaratish ekanligini ta'kidlab o'tdilar. Bundan buyon, rahbarlik lavozimiga nomzodlar mahallada odamlar bilan ishlagan, ularning muammosini o'z ko'zi bilan ko'rib, hal qilgan kadrlar orasidan tanlab olinadi.[8: <https://yuz.uz>]

Ayni damda bunday talablarga javob bera olish uchun kadrlar tayyorlash ham muhim vazifadir. Bugunning zamonaviy ish texnikasi, innovatsion texnologiyasini hozirgi yosh rahbarlarga, bizga, qunt bilan o'rgatib kelayotgan mutaxassis ustozlarimizga minnatdorchilik bildiramiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.Haydarov. Madaniyat va san'at sohasini boshqarish asoslari. O'quv qo'llanma. "Kamalak" nashriyoti. 2019. 192 b.
2. S.To'ychiyeva. Madaniyat va san'at sohasi faoliyatini tashkil etish va boshqarish. Darslik Toshkent - 2020. 247 b.
3. Mahmudov I. Boshqaruv psixologiyasi. YUNAKS-PRINT. - Toshkent: 2005. -170 b.
4. S.To'ychiyeva. Madaniyat va san'at sohasi faoliyatini tashkil etish va boshqarish. Darslik. Toshkent - 2020. 122-bet
5. Mahmudov I. Boshqaruv psixologiyasi. YUNAKS-PRINT. - Toshkent: 2005. 22-bet
6. S.To'ychiyeva. Madaniyat va san'at sohasi faoliyatini tashkil etish va boshqarish. Darslik Toshkent - 2020.92-bet.
7. O'sha manba 88-bet.
8. <https://yuz.uz/uz/news/ixcham-va-samarali-boshqaruv-tizimini-yaratishvazifasi-qo'yildi>

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI LOYIHAVIY KLASTERNI BOSHQARISHGA TAYYORLASH

Serikbayeva Aqmaral Xusanovna

*Toshkent viloyati, Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Ta'lim muassasining boshqaruv yo'nalishi 2-kurs magistranti*

ANNOTATSIYA

Maqolada bo'lajak o'qituvchilarini tayyorlashga zamonaviy, kasbiy kompetentli yondashuv, innovatsion kompetentlik, pedagogik faoliyat va amaliy-yo'naltirilgan ta'lim asosidagi yondashuvlar va bunda klaster metodining ahamiyati to'g'risidagi fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim tizimi, o'qituvchi, zamonaviy, kompetentli, kasbiy, yondashuv, faoliyat, kompetensiya, kompetentli pedagog.

ABSTRACT

The article presents a modern, professionally competent approach to the training of future teachers, based on innovative competence, pedagogical activity and practiceoriented education.

Key words: Education system, teacher, modern, competent, professional, approach, activity, competence, competent educator.

KIRISH

Bugungi kunda kasbiy ta'lim sohasining mazmunini yangilash, rivojlantirish, takomillashtirish jarayonlari olib borilmoqda, buning natijasi ta'lim standartlarini modernizatsiyalash, ta'lim jarayonini tashkil etishning yangi shakllarini qo'llashga qaratilgan. Mamlakat ta'lim tizimini modernizatsiyalashning bosh maqsadi ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarga to'la javob bera oladigan ta'limning yangi sifatiga erishish belgilangan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Hozirgi kun o'qituvchisiga doimiy o'zgaruvchan sharoitlarda ish olib borishga to'g'ri kelmoqda, bu o'z navbatida uning kasbiy sifatlari takomillashtirilishini talab qiladi. Pedagogik nazariya va metodikalarning doimiy rivojlanishi, pedagogik amaliyotga o'qitish va tarbiyalashning yangi texnologiyalarini ishlab chiqish hamda ularni joriy qilish hozirgi kun o'qituvchisining ta'lim texnologiyalari sohasida qo'shimcha tayyorgarlikka ega bo'lishi zarurligini ko'rsatmoqda [1-5].

Mamlakatimizda ta'limni rivojlantirishning maqsadli dasturiga muvofiq ta'lim tizimii modernizatsiyalash, kadrlarni qayta tayyorlash, o'quv jarayonini axborotlashtirish, axborot makonlarini yaratish kabilarni amalga oshirish zarur. Sanab o'tilgan talablar yangi milliy ta'lim tizimining shakllanishiga, inson kapitalining rivojlanishiga, mamlakatimiz iqtisodiyotiing mustahkamlanishiga olib keladi.

Pedagog kadrlarning bilimlarini, kompetensiyalarining doimiy yangilash va butun ta'lim tizimini takomillashtirish uchun shart-sharoitlarni yaratish lozim. Ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarning joriy qilinishi ta'lim oluvchilarni dolzarb bilimlar bilan ta'minlash uchun o'z kasbiy faoliyatiga yangi yondashuvlarni olib kirish va ularni o'zlashtirishi darajasining ortishiga imkon beradi. Ta'lim tizimini modernizatsiyalash ta'lim oluvchilarning ham ta'lim olish faoliyatidagi o'zgarishlarni ko'rsatadi [6-11].

MUHOKAMA

Bugungi kunda kompetentli yondashuvga tayanib, bu yondashuv nafaqat kasbiy faoliyat kompetensiyalarining shakllanishini, balki bo'lajak mutaxassisning shaxsiy sifatlari yuzaga chiqarilishini ham ko'zda tutadi. Oliy ta'lim standartida bo'lajak mutaxassisga mehnat bozoridagi raqobatbardoshlik, o'z kasbini erkin egallaganlik va faoliyatning turdosh yo'nalishlarida yo'nalishni topa olish imkoniyatlari haqida talablar qo'yiladi – bularning barchasini kompetentli yondashuv sharoitlaridagina yuzaga chiqarish mumkin.

“Kompetensiya” tushunchasining ta'riflaridan kelib chiqib (bu tushuncha esa o'z navbatida hamma tomonidan bir xilda talqin qilinavermaydi), ko'pchilik mualliflar uni mutaxassisning o'zi olgan bilimlarini amaliyotda qo'llay olishga tayyorligi, boshqalari esa muammolarni hal qila bilish qobiliyati tarzida ta'riflaydilar.

Lotinchadan tarjima qilinganda “kompetensiya” so'zi kishi biron-bir masala doirasida yaxshi xabardor ekanligini bildiradigan, tajribaga ega ekanligini ko'rsatadigan tushunchani ifodalaydi. Oliy ta'lim bo'yicha DTS ga muvofiq kompetensiya – bu ma'lum bir sohada muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun bilim, mahorat va shaxsiy sifatlarni qo'llash qobiliyatidir. Kompetentli yondashuv muammosiga murojaat qilish “kompetensiya” va “kompetentlilik” tushunchalarining bir-biridan ajratilishini talab qiladi, chunki, ularning pedagogik adabiyotlarda [6]. Yetarlicha ko'p ishlatilishiga qaramasdan mazkur tushunchalarni hozirgi vaqtlargacha bir xil ma'noda talqin qilish variantlari mavjud emas.

“Kompetentlilik” tushunchasi (lotincha *sompetentia*, *compete* – *birgalikda erishaman, uddalayman, mos kelaman, to'g'ri kelaman* ma'nolaridagi so'zidan hosil qilingan) lug'atlarda bir xilda talqin qilinmaydi, balki “biron-bir narsa haqida fikr yuritishga imkon beruvchi bilimlarga egalik” va “xabardorlik, vakolatlilik”, “obro'ga egalik, to'la huquqlilik” kabi variantlarda qo'llaniladi [2;3].

Kompetentli yondashuv g'oyalari bir qancha xorijiy tadqiqotchi-olimlarning ishlarida ko'rib chiqilgan. Kompetentli yondashuv oliy ta'lim muassasalarida mutaxassislarni kasbiy tayyorlashning maqsadi sifatida kompetentlilikning belgilanishiga asoslanadi. Kompetentli yondashuv ta'lim oluvchilar tomonidan har xil hayotiy va kasbiy vaziyatlarda samarali harakat qilishga imkon beruvchi turli hildagi mahoratning o'zlashtirilishini ko'zda tutadi.

NATIJA

Kompetentli yondashuv oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilari modeli asosiga qo'yiladi va oliy ta'lim bo'yicha DTS doirasida yuzaga chiqariladi. Bitiruvchi modeli uning kasbiy malakasini ta'lim natijalariga umum o'quv fanlari talablari bilan birlashtiradi va buning natijasida bo'lajak informatika o'qituvchisining tayyorgarligi kompetentli yondashuv mantig'ida amalga oshirilishi hamda oliy ta'lim muassasasi bitiruvchisining kasbiy kompetentligi shakllanishiga olib kelinishi lozim.

Kasbiy kompetentlik "o'qituvchi tomonidan uning pedagogik faoliyatini, pedagogik muloqotini va o'qituvchi shaxsini ma'lum bir qadriyatlar, g'oyalar va pedagogik ong tashuvchisi sifatida shakllanganligini belgilovchi bilim, mahorat va ko'nikmalarning zaruriy hajmini egallaganligi" sifatida talqin qilinadi [4].

Pedagogik faoliyatni yetarlicha yuqori darajada amalga oshira oladigan, o'quvchilarning o'qitilganligi va tarbiyalanganligida yaxshi natijalarga erishadigan hamda shaxs sifatida o'zini yuzaga chiqara oladigan o'qituvchi kasbiy kompetentli bo'lib hisoblanadi [12-18].

- kasbiy pedagogik bilimlar bilan;
- kasbiy pedagogik mahorat bilan;
- o'qituvchining ham bilish sohasiga, ham motivatsion sohasiga tegishli bo'lgan kasbiy ahamiyatli sifatleri bilan;
- kasbiy pedagogik pozitsiyasi bilan;
- o'qituvchining xulq-atvorini belgilaydigan (o'quvchilarga, o'ziga, hamkasblariga) barqaror munosabatlari tizimi bilan.

O'qitish jarayonida shakllantiriladigan bilim, mahorat va ko'nikmalar ko'pincha real hayotdagi vaziyatlarda keraksiz bo'lib qo'adi. Ularning bunday o'ziga xosligi bo'lajak o'qituvchilarning eng birinchi o'ringa, moslashuvchan, mobil bilimlari va ulardan turli xil, shu jumladan, tipik bo'lmagan vaziyatlarda ham foydalana olish mahoratining shakllantirilishiga qaratiladigan kasbiy hamda metodik tayyorgarligi mazmuniga bo'lgan o'ziga xos talablarni birinchi o'ringa olib chiqadi [19-24].

Bugungi kunda davr talabi bu o'qitish jarayonlarida zamonaviy metodlarni targ'ib etish hisoblanadi. Bulardan yaqqol misol bu KLASTER metodidir. Klaster shunday tizimki, uni tashkil qiluvchi komponentlarning integratsiyasi har bir subyektning yanada samaraliroq ishlashini ta'minlaydi va istisno buzilishlarga olib kelmaydi. Klaster bir qator ta'lim, ilmiy va ishlab chiqarish subyektlarining muayyan assotsiatsiyaga mexanik birlashishi emas, balki ularning o'zaro yaqindan ta'siri va o'zaro bog'liqligi natijasida yuzaga keladi. Ta'limga nisbatan o'ziga xos yangi yondashuv bo'lgan klaster nafaqat hayot davomida ta'lim olish uchun shart-sharoitlarni ta'minlabgina qolmay, balki ta'limning uzluksizligini ta'minlaydigan tarkibiy qismlar o'rtasidagi mavjud va istiqbolli aloqalarni qayta tiklashga imkon beradi. Klaster mavjud intellektual resurslarni pedagogik ta'limni rivojlantirishning

dolzarb muammolari atrofida integratsiyalash, pedagogik sohada oqilona vorisiylik tamoyilini yo'lga qo'yish, manfaatdor shaxslarning qoniqish darajasi haqida tezkor fikr-mulohazalar bilan bo'lajak o'qituvchilarni amaliy yo'naltirilgan holda tayyorlash bilan bog'liq muhim masalalar atrofida faoliyat olib boradi.

Modernizatsiyalash davrida o'qitishning amaliy-yo'naltirilgan jarayonini shunday tarzda tashkil etish dolzarb bo'lib qoladiki, bunda ta'lim natijasi talabalarda o'qitishning, fikrlashning, tasavvurning, ijodiy qobiliyatlarning, bilishga barqaror qiziqishning o'z ichki motivatsiyasi shakllanishida namoyon bo'lishi kerak. Hayotiy muhim, amaliy jihatdan kerakli bilim, mahorat va amaliy tajribalar tizimini shakllantirish zarur bo'lib, bu bo'lajak bitiruvchilarga hayotga yengil moslashish va unga faol, ijodiy munosabatda bo'lishga imkon beradi. Amaliy-yo'naltirilgan o'qitishning mohiyati ta'lim jarayonining yo'nalishini mazmun komponentlari – umumiy va kasbiy kompetensiyalarning, yangi bilim, mahoratni egallashning va hayotiy muhim vazifa hamda muammolarni hal qilishda ulardan foydalanishning amaliy tajribalarini shakllanishining yaxlitligi asosida tuzishdan iborat bo'ladi. Amaliyyo'naltirilgan ta'lim asosida fundamental ta'lim va kasbiy-amaliy tayyorgarlikning oqilona uyg'unlashtirilishi yotadi. Amaliy-yo'naltirilgan o'qitish - bu o'qitishning bir turi bo'lib, uning asosiy maqsadi bo'lib ta'lim oluvchilarda bugungi kunlarda ish beruvchilar talabi mavjud bo'lgan amaliy ishning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish, shu jumladan, olingan kompetensiyalardan amaliyotda qanday qilib, qaerda va nima uchun foydalanilishi lozimligini tushunishning shakllantirilishi hisoblanadi [25-28]. O'qitishning kasbiy-yo'naltirilgan texnologiyalarining joriy etilishini eng samarali usuli bu talabalarda ularning kelgusi kasbiy faoliyatlarida ahamiyatli bo'lgan shaxsiy sifatning, shu jumladan, tanlab olingan mutaxassislik bo'yicha funksional majburiyatlarning sifatli bajarilishini ta'minlaydigan bilim, mahorat va ko'nikmalarning shakllanishiga yordam beradi. Amaliy-yo'naltirilgan ta'limning yuzaga kelishini kasbiy yo'nalishli va kasbiy yo'nalishga ega bo'lmagan o'quv fanlarini o'rganishning kontekstli imkoniyatlaridan foydalanish bilan bog'lanadi. Ta'lim jarayonida amaliy-yo'naltirilgan texnologiyalardan foydalanish o'quv faoliyatidagi urg'uni o'zgartiradi, ta'lim oluvchilarni reproduktiv faoliyatning ulushi qisqarishi hisobiga intellektual rivojlanishga undaydi. Amaliy-yo'naltirilgan o'qitish doirasida ta'lim oluvchilarning ichki motivatsiyasi rivojlanadi, chunki muhokama qilinayotgan muammoning hal qilinish usullarini erkin tanlab olish imkoniyati paydo bo'ladi; ta'lim oluvchilar o'z kompetentliklarini his qiladilar; o'z mustaqilliklarini boshdan kechiradilar [5]. Bilim, mahorat, kasbiy kompetensiyalarni izlab topish, egallash jarayonining intensivlashuvi amaliy-yo'naltirilgan o'qitishning maqsadi bo'lib hisoblanadi. Amaliy faoliyatga o'zi egallagan kompetensiyalardan foydalana oladigan mutaxassis amaliy-yo'naltirilgan yondashuvning natijasi bo'lib hisoblanadi [29].

XULOSA

Yuqorida aytilganlarni umumlashtirgan holda aytish mumkinki, kompetentli yondashuv – bu hozirgi zamon kasbiy ta’lim tizimini mehnat bozorining talabehtiyojlari bilan bir qatorga qo’yishga intilishdir [30]. Mana shunday yondashuv o’qituvchidan o’quvchiga bilimlarning translyatsiya qilinishini emas, balki amaliy tajribalar, bilim, mahorat va ko‘nikmalar asosida muvaffaqiyatli harakat qilish imkonini beradigan kasbiy kompetentlilikni shakllantirishni ko‘zda tutadi. Pedagog-xodimlar uchun eng muhim vazifa bo‘lib, kompetensiyalarni amaliy jihatdan egallash zarurati sanaladi.

REFERENCES

- [1] Абдушохид Абдурашидович Хасанов, & Шарофат Баходир Қизи Ўроқова (2021). ЦИФРОВИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАТИЗИРОВАННОГО ОБЩЕСТВА. *Scientific progress*, 2 (1), 300-308.
- [2] Abdurashidovich, X. A., & Nigmanovna, M. F. (2019). ACCESS TO ELECTRONIC EDUCATIONAL RESOURCES IN THE EDUCATION SYSTEM. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(12).
- [3] Khasanov A.A. Methods and methods of forming economic education through interdisciplinary communication through information technology. *Education, Science and Innovation // Spiritual-Educational, Scientific and Methodological Journal* 2017, №3, P. 38- 44. 4.
- [4] Uroкова, S. B. (2020). Advantages and disadvantages of online education. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 09(89), 34-37.
- [5] Uroкова, Sh., & Tuhtashev, U. (2019). Trends of electronic education development. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, Vol. 7 No. 12. [6] Hasanov A.A., Gatiyatulina R.M. Interdisciplinary communication as a didactic conditions of increase of efficiency of educational process // *Eastern European Scientific Journal Germany. Auris - kommunikations-Und verlagsgesellschaft mdh* 52016. P. 107-111.
- [7] D. Sharipov, A. Abdukadirov, A. Khasanov and O. Khafizov, «Mathematical model for optimal siting of the industrial plants,» 2020 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT), Tashkent, Uzbekistan, 2020, pp. 1-3, doi: 10.1109/ICISCT50599.2020.9351476.

[8] Ravshanovna, P. N., & Abdurashidovich, K. A. (2019). ROLE OF INNOVATION IN SCHOOL DEVELOPMENT. European Journal of Research and Reflection in

Educational Sciences Vol, 7(12).

[9] Hasanov, A. A. (2020). PECULIARITIES OF PREPARING TEACHERS FOR THE DEVELOPMENT AND USE OF E-LEARNING RESOURCES. *Theoretical &*

Applied Science, (9), p.15-17.

[10] Khasanov A.A. Didactic Foundations of Interdisciplinary Connections at Subject Teaching // Eastern European Scientific Journal. Germany -2018. No. 6. P. 127-130. [11] Хасанов А. А., Маматкаримов К. З. Межпредметные связи как дидактическое условие повышения эффективности учебного процесса // Молодой ученый. — 2016. — №20. — С. 738-741.

[12] Хасанов, А.А. Межпредметные связи и их функции / А.А. Хасанов // Отечественная и зарубежная педагогика. – 2012. - № 2 (5). – С. 130-132.

[13] Saidaxbor BULATOV, Rustam JABBAROV. (2016) №2 National traditional basis of symbol of Khumo. Central Asian Journal of Education. Volume 1, <https://uzjournals.edu.uz/cjedu/> pp-85-87.

[14] Расулов, М. (2021). НАУЧИТЬ СТУДЕНТОВ ВО ВНЕШКОЛЬНЫХ УЧЕРЕЖДЕНИЯХ СОСТАВЛЯТЬ КОМПОЗИЦИИ НА УРОКАХ РЕЗЬБЫ ПО

ДЕРЕВУ. Збірник наукових праць ЛОГОС.

<https://doi.org/10.36074/logos09.04.2021.v2.44>

[15] Akhmedov , M.-U., & Kholmatova , F. (2021). FORMATION OF CREATIVE PROCESSES IN STUDENTS THROUGH TEACHING COMPOSITION IN FINE

ARTS. Збірник наукових праць ЛОГОС.

<https://doi.org/10.36074/logos09.04.2021.v2.03>

[16] Talipov KH. N. Is graphics important in painting? ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 2021, Volume:

11, Issue: 1, pp-984-990. ISSN:2249-7137 DOI: <http://dx.doi.org/10.5958/2249-7137.2021.00117.8>

[17] Talipov N.X, Aliev N.S. THE IMPORTANCE OF PERSPECTIVE IN TEACHING ART TO FUTURE FINE ARTS TEACHERS. AJMR:Asian Journal of Multidimensional Research (A Double Blind Refereed & Peer Reviewed International Journal) ISSN: 2278-4853, Vol 10, Issue 2, February, 2021. DOI: <http://dx.doi.org/10.5958/2278-4853.2021.00051.3>

[18] Жаббаров Рустам Равшанович (2019) Использование педагогического потенциала народных художественных промыслов как средства развития творческих способностей учащихся. INTERNATIONAL SCIENTIFIC PRACTICAL CONFERENCE "Improvement of the state and non-state preschool education sectors: new forms and education content". pp-144-146.

[19] Жаббаров Рустам Равшанович (2016) Ўзликни англашнинг психологик асослари. The organization of innovative activities of the teachers: Problems and solutions. pp-444-445.

[20] Saidaxbor BULATOV, Rustam JABBAROV. (2016) №2 National traditional basis of symbol of Khumo. Central Asian Journal of Education. Volume 1, <https://uzjournals.edu.uz/cjedu/> pp-85-87.

[21] Валиев, А. Н., Туланова, Д. Ж., & Гуломова, Н. Х. (2018). Современные педагогические и инновационные технологии обучения на занятиях по черчению. *Молодой ученый*, (3), 183-184.

[22] Туланова, Д. Ж., & Гуломова, Н. Х. (2018). Технология и условия проведения дидактических игр в процессе преподавания черчения в вузе. In *Образование как фактор развития интеллектуально-нравственного потенциала личности и современного общества* (pp. 89-93).

[23] Valiev, A. (2021). ABOUT THE FEATURES OF THE PERSPECTIVE OF SIMPLE GEOMETRIC SHAPES AND PROBLEMS IN ITS TRAINING. *Збірник наукових праць SCIENTIA*. Вилучено із

<https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/article/view/10540>

[24] Tashimov Nurlan, Samandar Zaitov. (2021) Improving the quality and efficiency of teaching descriptive geometry in a credit-modular system. *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL*.

Volume:11, Issue:2, pp-730-733. DOI : [10.5958/2249-7137.2021.00398.0](https://doi.org/10.5958/2249-7137.2021.00398.0)

[25] Jabbarov Rustam Ravshanovich. (2021) PRIORITIES FOR THE DEVELOPMENT OF PAINTING. *Конференции*, 1(1). SECTION 1, pp-39-49, <https://doi.org/10.47100/conferences.v1i1.952>

Volume:11, Issue:2, pp-730-733. DOI : [10.5958/2249-7137.2021.00398.0](https://doi.org/10.5958/2249-7137.2021.00398.0)

[26] Khalilov Ruslan. The creative technologies for teaching students to work in shortterm colors. *Academicia: An international multidisciplinary research journal* 2021, Volume: 11, Issue: 2, ISSN: 2249-7137. pp-606-610 <http://dx.doi.org/10.5958/2249-7137.2021.00448.1>

[27] Jabbarov, R. (2021). DEVELOPING STUDENTS' CREATIVE ABILITIES

THROUGH TEACHING "LANDSCAPE COLOR PICTURE" IN
HIGHER

EDUCATION SYSTEM. *Конференции*, I(1).

<https://doi.org/10.47100/conferences.v1i1.1088>

[28] Jabbarov, R., & Rasulov, M. (2021). FURTHER FORMATION OF STUDENTS' CREATIVE ABILITIES BY DRAWING LANDSCAPES IN PAINTING. *Збірник*

наукових праць ЛОГОΣ. <https://doi.org/10.36074/logos-30.04.2021.v2.09>

[29] Xalilov, R. (2021). IMPORTANT FACTORS FOR TEACHING STUDENTS TO WORK ON LANDSCAPE COMPOSITION. *Збірник наукових праць ЛОГОΣ*. <https://doi.org/10.36074/logos-30.04.2021.v2.10>

[30] Jabbarov Rustam Ravshanovich. Formation Of Creative Abilities Of Students By Teaching The Genre "Landscape" Of Fine Arts. 2021/4. International Journal of Academic Pedagogical Research (IJAPR) ISSN: 2643-9123. Issue 4, pp-72-76,

Washington DC, USA, <http://www.ijeais.org/ijapr/index.php/ijapr-5-4-2021/>

TEKNOLOGIYA FANI MASHG'ULOTLARINI SAMARALI TASHKIL
ETISHDA SHARQ MUTAFAKKIRLARI ASARLARIDAN
FOYDALANISH

Usmonova Muxlisaxon Sobirovna

Qo'qon davlat pedagogika instituti dotsenti

Tel: 91 149-39-93 e-mail:

usmonovamuxlisaxon@gmail.com

Boybolayeva Odinaxon Abduvali qizi,

Qo'qon DPI talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalq ta'limi tizimiga berilayotgan e'tibor va texnologiya fani mashg'ulotlarini samarali tashkil etishda sharq mutafakkirlarining ayrim asarlari hamda fikrlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim-tarbiya, texnologiya, metod, komil inson, meros, ajdod, odob-axloq, umuminsoniy, qadryat.

Abstract: In this article, the attention paid to the public education system and some works and thoughts of eastern thinkers on the effective organization of technology training are highlighted.

Key words: Education, technology, method, perfect person, heritage, ancestors, manners, universality, value.

Аннотация: В данной статье выделено внимание, уделяемое системе народного образования, а также некоторые работы и размышления восточных мыслителей об эффективной организации обучения технологиям.

Ключевые слова: Воспитание, технология, метод, совершенный человек, наследие, предки, нравы, универсальность, ценность.

Bugungi zamonaviy jamiyatda inson faoliyatining eng keng sohalaridan biri - bu ta'lim hisoblanadi. Oxirgi yillarda ta'limning ijtimoiy roli ortib, dunyoning aksariyat davlatlarida ta'limning barcha turlariga bo'lgan munosabat o'zgardi. Ta'lim ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotning bosh, yetakchi omili sifatida qaralmoqda. Bunday e'tiborning sababi, zamonaviy jamiyatning eng muhim qadriyati va asosiy kapitali - bu yangi bilimlarni izlash, egallash va nostandart qarorlar qabul qilishga qodir bo'lgan inson hisoblanadi. Shunday ekan, hozirgi davrda ta'lim shaxs va jamiyatni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida" gi PF-4947-sonli Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha

chora-tadbirlar to'g'risida" gi PF-5538 sonli Farmoni, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi PF-5712-conli farmonida belgilangan ustuvor vazifalar aynan yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish borasida islohatlarni amalga oshirishni nazarda tutadi.

Jonajon O'zbekistonimiz zaminidan jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shgan, umumjahon miqyosida e'tirof etilgan qanchadan-qancha buyuk mutafakkirlar va qomusiy allomalar yetishib chiqqan. Ajdodlarimizdan qolgan boy meros o'zining o'ta muhimligi va ilmiy salohiyati bilan hanuzgacha butun dunyo xalqlarini lol qoldirib kelmoqda. Vatanimiz tarixining ibrat olsa arzigulik zarvaraqlarini holisona o'rganish va ana shunday meros namunalaridan foydalangan holda komil insonlarni shakllantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi. Komil inson tarbiyasiyada o'zidan o'lmas meros qoldirgan ajdodlar xazinasidan foydalanish bugungi kunning vazifalaridandir.

Birinchi prezidentimiz I.A.Karimov "Buyuk maqsad yo'lidan og'ishmaylik" (O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining o'n ikkinchi sessiyasidagi) nutqida ta'kidlagan: "Xalqimizning tayanchi ma'naviy merosning o'zi bir katta xazina. Bu xazinadan oqilona foydalanish lozim. Ajdodlar vasiyatiga sodiq va munosib bo'lmog'imiz kerak" [1]. Darhaqiqat, ajdodlar merosi o'zligimiz, ma'naviyatimiz, aslimizdir. Tarbiya muammolari, komillik va inson kamoloti masalalarini o'z asarlarida dasturilamal qilgan ajdodlar ijodiga to'xtalsak. Hadisshunos olimlar ichida eng kuchlisi Imom al-Buxoriydir. Uning 20 dan ortiq katta va kichik kitoblari mavjud bo'lib, ular orasidan "Al-jome' as-saxix" alohida o'rinda turadi. Bu shoh asar ahamiyati jihatidan Qur'ondan keyingi ikkinchi diniy manba deb e'lon qilingan. Imom al-Buxoriy o'z asarlarida axloq-odob haqida fikr yuritarkan, odamlarni ota-onani e'zozlashga, ular oldidagi o'z burchlarini mukammal ado etishga da'vat etadi. Inson sifatleri haqidagi qarashlarida jaholat kishiga o'lim keltiruvchi fojea deb qaraladi. U odamlarni to'g'ri so'zli bo'lishga, va'daga vafo qilishga chorlaydi. Munofiq kishining uchta belgisini ko'rsatadi, ular: yolg'on gapirish, va'daga vafo qilmaslik va omonatga xiyonat qilishdan iboratligini aytadi. U insonning kuch-qudratini jismonan paxlavonlikda emas, balki jahil chiqqanda o'zini tuta olishda, deb hisoblaydi. Oilaviy muhitning barqaror, tinch, oila a'zolarining sog'-salomat, to'q bo'lishi, kichiklarga izzatda, kattalarga hurmatda bo'lish ... kabi umuminsoniy axloqiy qadriyatlar uning asarlarida aks ettirilgan.

Hadisshunos alloma at-Termiziy hadislarida odamlarni ahil bo'lishga, jamoaga foyda keltirishga, do'stlik va birodarlikka da'vat etuvchi hadislar ko'p uchraydi. "Barcha musulmonlar o'zaro birodardurlar. Ular hech qachon bir-birlariga yomonlikni ravo ko'rmasliklari kerak. Kimda-kim o'zining musulmon birodariga yordam qilsa,

oxiratda Ollox unga yordam qiladi. Kimda-kim o'z birodari hojatini yengillatsa, Olloh ham uning oxiratinini yengil qiladi”.

Alloma, sog'lom tanda sog' fikr bo'ladi, degan xalq maqoliga amal qilib, yoshlikdanoq sog'liqni saqlashga, vaqtni bekor o'tkazmaslikka da'vat etadi: “Ikki narsa borkim, ko'pchilik ularning qadriga yetmaydi; biri sog'lik, ikkinchi bo'sh vaqt”. Imom at-Termiziyning “Sunan” kitobida keltirilgan kishi ijtimoiy sifatlariga oid fikrlar ko'p uchraydi. Chunonchi: “Xayrli va yaxshi ishlar qilishga da'vat etishing va zulmdan qaytarishing – sening sadaqang”, “Adashgan kishilarga to'g'ri yo'l ko'rsatishing ham – sening sadaqang”, “O'z paqiringdan boshqalarning idishiga suv solib berishing ham – sening sadaqang hisoblanadi”.

Buyuk mutafakkir olimlardan yana biri Muhammad ibn Muso Xorazmiy o'z qarashlarida ta'limda talabaning shaxsiy kuzatishlariga katta e'tibor bergan. U sezgi orqali bilish – qisman bilish, mantiqiy bilishni esa haqiqiy bilish deb hisoblagan. Xorazmiy bilish nazariyasiga muhim hissa qo'shgan. U insonni aqliy kamolga etkazishda ilm-fan va ta'lim-tarbiya birlamchi deb hisoblagan.

Abu Nasr Farobiy esa komillikning asosiy mezoni jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat uchun xizmat qiladigan yetuk insonning asosiy sifatlarini tuzib chiqqan. Farobiy fikricha, insonning eng yuksak xususiyati uning baxtga erishganligidir. Baxtga esa, deydi alloma, faqat foydali bilimlarni o'zida jamlash orqali erishish mumkin. Chunki inson dil rohatining eng yuqori cho'qqisi – bilim olish jarayonidir. Insonning deyarli barcha ijtimoiy sifatleri tashqi ijtimoiy muhit ta'sirida shakllanadi va rivojlanadi. Shuning uchun kishining insoniy sifatlarini shakllantirishda maqsadga yo'naltirilgan ta'lim va tarbiya hamda tarbiyalanuvchining erkin tanlovi yetakchi o'rin egallaydi, deydi Farobiy.

Qomusiy olim Abu Rayxon Beruniy ta'limotida bilim oluvchilarga qalbingni yomon illatlardan, inson o'zi sezishi mumkin bo'lmagan holatlardan, qotib qolgan urf-odatlardan, hirsdan, ochko'zlikdan va shon-shuhratdan saqlashi lozimligini aytadi. U barcha illatlarning asosiy sababi bilimsizlikda, deb bilgan. Bilimlarni o'zlashtirishda kishida bilimga intilish, qiziqish va ijtimoiy muhit o'rnini alohida ta'kidlaydi. Beruniy faxrlanishni yaxshi xulq ma'nosida ishlatib, “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarida shunday deydi: “Faxrlanish – haqiqatda yaxshi xulq va oliy fe'llar oldin ketishi, ilmu-hikmatni egallash va imkoniyat boricha mavjud nopokliklardan tozalanishdir. Kimda shunday sifatlar topilsa, hukm uning foydasiga va kimda bular yetishmasa, hukm uning zarariga bo'ladi”. Beruniy inson kamolatida uch narsa muhimligini ta'kidlaydi. Bu hozirgi ma'rifat, ilm-fanni ham e'tirof qiluvchi – irsiyat, ijtimoiy muhit va to'g'ri tarbiyadir. Beruniy nazarida inson kamolga yetishining muhim omillari ko'p bilimga ega bo'lish va yuksak ahloqiylikdir.

Ibn Sino boshqa mutafakkirlar kabi o'zining komil inson to'g'risidagi qarashlarini falsafiy, ijtimoiy fikrlari bilan bog'liq holda ifodalagan. Olimning ijodida “komil inson

tarbiyasi to'g'risida" gi qarashlariga to'xtalsak. Abu Ali ibn Sino kamolotga erishishning birinchi mezonini sanalgan bilimlarga erishishni da'vat etadi. Buning sababi shundaki, ilm-fan tabiat va jamiyat qonuniyatlarini ochib, avlodlarga yetkazadi. Bu maqsadga yetishish uchun inson duch kelinadigan qiyinchiliklardan qo'rqmasligi zarur, deydi. "Ey birodarlar: Odamlarning botiri mushkilotdan qo'rqmaydi. Kamolot hosil qilishdan bosh tortgan kishi odamlarning eng qo'rqog'idir"². Zero bilimli kishi jasur, o'limdan ham qo'rqmaydigan, faqat haqiqatni bilish uchun harakat qiladigan bo'ladi, deydi u fikrini davom ettirib. Ibn Sino insonning shakllanishida uning atrofini o'rab turgan muhit alohida ahamiyat kasb etishini, ana shu muhit insonning atrof dunyoni bilishigina emas, balki uning xulqida ijobiy yoki salbiy jihatlarning tarkib topishiga ham ta'sir etishini uqtiradi. Shu bois ham bolalarni tarbiyalashda ehtiyotkor bo'lish, ularni yomon ijtimoiy muhitdan uzoqroq saqlash zarur deb hisoblaydi. Ibn Sinoning ta'lim-tarbiya va ahloqqa oid qaysi asariga ahamiyat bermaylik bu asarlarning bugunga qadar barkamol avlodlarimizning ta'lim-tarbiyasida, ularning zamon talablariga javob bera oladigan dono, bilimli va kuchli bo'lishlaridagi ahamiyati kattaligiga amin bo'lamiz.

Yetuk mutafakkir Yusuf Xos Hojib ta'limotida ham inson komilligi, kamoloti masalalari keng o'rin olgan. Olimning eng mashhur "Qutadg'u bilig" (Saodatga eltuvchi bilim) ta'lim tarbiyaga oid, har tomonlama komil inson qilib tarbiyalaydigan yetuk ma'rifiy asari, pand-nasihatlar yoshlarni chin ma'noda komillikka yetaklovchi asardir. Asarda ahloqiy xislatlar – insoniylik, rostgo'ylik, ishonch, to'g'rilik, soflik, mehr-muhabbat, vafo, insof, sodoqat, aql-zakovat, halollik ... kabilar ulug'lanadi. Faxr va iftixor bilan ayta olamizki, jonajon zaminimizdan jahon sivilizatsiyasi rivojiga hissa qo'shgan allomalar, faylasuf olimlar juda ko'p yetishib chiqqan. Ularning merosidan foydalanib, milliy mentalitimizni, qadriyatni an'analarimizni, ma'naviyatimizni, insoniy go'zal hislatlarimizni, tafakkurimizni, samimiy dunyoqarashlarimizni yanada boyitish hamda o'zlashtirish mumkin. Bu har bir qalb uchun faxrga aylansin!

Zahiriddin Muhammad Bobur temuriylar sulolasining eng buyuk vakillaridan biri, Hindistonda «Buyuk mog'ullar» deb nomlanuvchi saltanatini qurgan, turkiy, arab-musulmon, fors-tojik, hind madaniyati, badiiy-falsafiy, ijtimoiy-siyosiy, axloqiy va diniy-tasavvufiy fikriga katta hissa qoshgan mutafakkirdir. Bobur o'zining «Boburnoma» asarida oz davri ijtimoiy hayoti voqeligini, inson shaxsi xususiyatlarining yaxshi va yomon tomonlari, Andijondan - Hindistonga qadar bolgan ulkan hududda yashagan xalqlarning ijtimoiy jihatlari shaxsiy kuzatishlari, ilmiy tadqiqotlari asosida organgan va yozib qoldirgan. Xullas, temuriylar davri madaniyat, sanat, adabiyot singari ijtimoiy, siyosiy, falsafiy fikrlar taraqqiyotida ham oziga xos bir bosqich boldi.

Texnologiya fani mashg'ulotlarida yuqoridagi mutafakkirlarning fikrlaridan hamda asarlaridan foydalanish orqali talabalarni mustaqil fikrlashga, tejamkorlikka,

bilimli va komil inson bo'lib yetishishida hamda o'z kasbining mohir ustasi qilib tarbiyalashda dasturul amal bo'lib hizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. "Buyuk maqsad yo'lidan og'ishmaylik" O'zb.Res. Oliy Kengashi XII sessiyasidagi nutqi 1993 y.
2. Abu Rayxon Beruniy. "Tanlangan asarlar" 1 tom Toshkent Fan 1968 y 151-b
3. Sobirovna, U. M., & Irodaxon, T. (2022). *TEXNOLOGIYA FANI MASHG'ULOTLARINI SAMARALI TASHKIL ETISH METODLARI. PEDAGOGS* jurnali, 21(1), 41-44.
4. Sobirovna, U. M. (2022). Improving the educational system for children with disabilities. *The Peerian Journal*, 4, 20-22.
5. Yusufkhodjaeva, F., Usmanova, M., Sattorova, D., & Khamdamova, V. *THE USE OF ICT IN SCHOOL EDUCATION. computer*, 1, 104.
6. Maryam, I., & Mukhlisa, U. The Use of Interactive Methods in the Orientation of Students to Entrepreneurial Activity. *JournalNX*, 7(03), 223-226.
7. Tojiyevich, R. X., Juraevich, X. A., & Toshpo'latovich, Y. O. (2022). Theoretical Justification Of The Dimensions Of The Working Part Of The Combined Aggregate Cutting Grinder. *Journal of Positive School Psychology*, 6(9), 3663-3667.
10. Ёулдошев, Уткир, and Уктамжон Жуманкузиев. "Определение ведущих педагогических закономерностей и основополагающих принципов формирования информационной культуры детей школьного возраста." *Общество и инновации 2.5/S* (2021): 68-76.
11. O'Ktam, O., Li Jumanqo'Ziyev, and Islombek To'Lqinjon O'G'Li. "МАКТАВ О 'QUVCHILARINING AXBOROT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY QONUNLARI VA TAMOYILLARI." *Academic research in educational sciences 2.CSPI conference 1* (2021): 1073-1077.
12. Ёулдошев, Уткир, and Уктамжон Жуманкузиев. "Определение ведущих педагогических закономерностей и основополагающих принципов формирования информационной культуры детей школьного возраста." *Общество и инновации 2.5/S* (2021): 68-76.

QANDLI DIABET KASALLIGINING II TIPI BO'YICHA KASALLANISH HOLATLARI

Gavhar Abdukarimovna Dushanova

*Sharof Rashidov nomidagi SamDU biologiya fakulteti
Genetika va biotexnologiya kafedrasi mudiri dots.*

Rajabboyeva Marjona Odinaevna

3-bosqich talabasi

E-mail: marjonarajabboyeva4@gmail.com

Annotatsiya: Hozirgi kunda qandli diabet kasalligini ko'plab insonlarda kechayotganini ko'rib kelmoqdamiz. Biz shu kasallikni davolash, oldini olish, kasallik darajalarini bilish va tekshiruv jarayonlarini yanada osonlashtirishimiz kerak. Qandli diabet kasalligiga kasallik ta'sir etuvchi omillar bo'lmaganda rivojlanmaydi, lekin moyillik yuqori bo'ladi. Qandli diabet kasalligi asoratlari oqibatida ichki organlar yetishmovchiligi kelib chiqadi. Qandli diabet kasalligi hozirgi kunda dolzarb muommalardan biri bo'lib kelinmoqda. Kasallikka qarshi kurashishdan ko'ra uni oldini olish afzalroqdir.

Резюме: В настоящее время мы видим, что многие люди страдают диабетом. Нам необходимо упростить лечение, профилактику, обнаружение и диагностику этого заболевания. Сахарный диабет не развивается при отсутствии факторов риска, но склонность к нему высокая. Отказ внутренних органов возникает в результате осложнений сахарного диабета. Сахарный диабет – одна из проблем современности. Лучше его предотвратить, чем с ним бороться.

Abstract: Nowadays, we see that many people are suffering from diabetes. We need to make it easier to treat, prevent, diagnose, and diagnose this disease. Diabetes does not develop in the absence of risk factors, but the tendency is high. As a result of the complications of diabetes mellitus, internal organ failure occurs. Diabetes mellitus is one of the current problems. It is better to prevent it than to fight against it.

Kalit so'zlar: Giperglikemiya, glukometr, testpaloskasi, giperkortitsizm, insulin, tespaloskasi, glukometr ruchkasi, ateroskleroz, stenokardiya, genetic geterogenlik, endokrinologiya,

Ключевые слова: гипергликемия, глюкометр, тест-полоска, гиперкортицизм, инсулин, тест-полоска, глюкометр-ручка, атеросклероз, стенокардия, генетическая гетерогенность, эндокринология,

Key words: Hyperglycemia, glucometer, test strip, hypercorticism, insulin, test strip, glucometer pen, atherosclerosis, stenocardia, genetic heterogeneity, endocrinology,

Key words: Hyperglycemia, glucometer, test strip, hypercorticism, insulin, test strip, glucometer pen, atherosclerosis, stenocardia, genetic heterogeneity, endocrinology,

Qandli diabet (lot. diabetes mellitus, «saxar kasalligi») — glyukoza ning o'zlashtirilishi buzilishi bilan bog'liq bo'lgan va insulin gormonining nisbiy yoki mutlaq yetishmovchiligi yuzaga keladigan endokrin kasalliklar guruhi. Buning oqibatida giperglikemiya — qonda qand miqdorining turgun oshishi kuzatiladi. Kasallik surunkali kechishi, shuningdek uglevod, yog', oqsil, mineral va suv-tuz metabolizmi buzilishi bilan xarakterlanadi.

Сахарный диабет (лат. мочеизнурение, «сахарная болезнь») — глюкоза группа эндокринных заболеваний, связанных с нарушением всасывания и приводящих к относительному или абсолютному дефициту гормона инсулина. Этого В результате наблюдается гипергликемия – неуклонное повышение количества сахара в крови. Хроническая задержка болезни, а также углеводная, жировая, белковая, минеральная и водно-солевая характеризуется нарушением обмена веществ.

Diabetes mellitus (lat. diabetes mellitus, "sugar disease") — glucose a group of endocrine diseases associated with malabsorption and resulting in a relative or absolute deficiency of the insulin hormone. Of this As a result, hyperglycemia is observed - a steady increase in the amount of sugar in the blood. Chronic delay of the disease, as well as carbohydrate, fat, protein, mineral and water-salt characterized by metabolic disorders.

Kasallik darajalari: Kasallikni jiddiyligiga qarab tasniflash juda muhim sanaladi. Asosan glikemiya darajasiga qarab farqlanadi. Darajalanish tashxis qo'yishda yordam beradi va asoratlarni oldini olishda muhim rol o'ynaydi. Tibbiy yozuvlarga qarab kasallik qanday kechayotganini, asoratlar og'ir-yengilligini bilib, farqlash mumkin.

1-daraja: Kasallanish orasida eng yaxshi ko'rsatkich hisobanib, har qanday davolash jarayoni kasallikni ana shu darajaga tushirishga qaratilgan bo'ladi. Qand miqdori insulin bilan butunlay qoplanadi, glyukoza darajasi 6-7 mmol / l atrofida, glyukozuriya (glyukoza ni siydik bilan ajralishi) uchramaydi, boshqa ko'rsatkichlar ham me'yorda boladi. Kasallik fonida rivojlangan patologiyalar uchramaydi, asoratlar kuzatilmaydi. Bunday natijaga davolash kursiga to'liq amal qilish va parhez tutish yordamida erishiladi.

2-daraja: Bu darajada insulin qand miqdorini biroz qoplay olmayotganidan dalolat beradi. Ko'zlar, buyraklar, yurak, qon tomirlari, oyoqlarda, nerv tolalarida shikastlanishlar mavjud bo'ladi.

3-daraja: Bu darajada kasallik faol rivojlanayotgani va uni dori-darmonlar bilan ushlab turib bo'lmasligi kuzatiladi. Glyukoza miqdor 3-14 mmol / l atrofida, glyukozuriya doimiy bo'ladi, yuqori proteinuriya kuzatiladi, shikastlangan organlar asta-sekin belgi berishni boshlaydi. Ko'rish o'tkirligi tez pasayib ketadi, gipertoniya kuzatiladi, oyoqlarda va barmoq uchlarida sezuvchanlik kamayadi.

4-daraja: Bu darajada mutlaq dekompensatsiya kuzatiladi va qilgan muolajalar (agar bo'lsa) umuman foyda bermayotganidan dalolat beradi. Glyukoza miqdori jiddiy raqamlargacha (15-25 mmol / l va undan kop) ko'tariladi, qand miqdorini tushirishga urinish yaxshi samara bermaydi. Siydik orqali oqsil ajralishi yanada faollashadi. Buyraklar yetishmavochiligi yuzaga keladi, terida yaralar va gangrene uchrashi mumkin. Komaga tushish xavfi o'ta yuqori. Qonda glyukoza miqdori biroz oshgan va 7-10 mmol / l atrofida boladi, glyukozuriya uchramaydi. Boshqa ko'rsatkichlar ham biroz me'yordan oshgan bo'ladi.

Уровни заболевания: важно классифицировать заболевание в соответствии с его тяжестью. считается. Отличается в основном в зависимости от уровня гликемии. Оценка диагноза помогает в постановке и играет важную роль в предотвращении осложнений. Медицинский просматривая записи, зная, как протекает болезнь, являются ли осложнения тяжелыми или легкими, можно отличить.

Уровень 1: Любой, считается лучшим показателем среди заболеваний лечебный процесс направлен на снижение болезни до этого уровня. Сахар количество полностью покрывается инсулином, уровень глюкозы в районе 6-7 ммоль/л, глюкозурия (выделение глюкозы с мочой) не происходит, другие показатели тоже нормально. Развитых патологий на фоне заболевания нет, осложнений не наблюдается. Такой результат достигается с помощью полного соблюдения курса лечения и диеты.

Уровень 2: На этом уровне инсулин немного не в состоянии компенсировать уровень сахара в крови. указывает. Глаза, почки, сердце, кровеносные сосуды, ноги, нервные волокна будут травмы.

Уровень 3: На этом уровне заболевание активно развивается и не поддается медикаментозному контролю. Количество глюкозы составляет около 3-14 ммоль/л, глюкозурия постоянная, наблюдается высокая протеинурия, поражение органов постепенно начинает указывать. Быстро снижается острота зрения, гипертония наблюдается снижение чувствительности в голенях и кончиках пальцев.

Уровень 4: На этом уровне наблюдается абсолютная декомпенсация, что свидетельствует о том, что лечение (если оно проводится) совсем не помогает. Количество глюкозы повышается до серьезных цифр (15-25 ммоль/л и более), попытки понизить уровень сахара не дают хорошего эффекта. Выделение белка с мочой становится более активным. Возникает почечная недостаточность, могут возникнуть язвы на коже и гангрена. Риск впасть в кому очень высок. Количество глюкозы в крови несколько повышено и составляет около 7-10 ммоль/л, глюкозурия отсутствует. Остальные показатели несколько выше нормы.

Levels of disease: It is important to classify the disease according to its severity is counted. It differs mainly depending on the level of glycemia. Grading diagnosis it helps in putting and plays an important role in preventing complications. Medical by looking at the records, knowing how the disease is progressing, whether the complications are severe or light, can be distinguished.

Level 1: Any, considered the best indicator among diseases the treatment process is aimed at reducing the disease to this level. Sugar the amount is completely covered by insulin, the glucose level is around 6-7 mmol / l, glucosuria (excretion of glucose in the urine) does not occur, other indicators is also normal. There are no developed pathologies against the background of the disease, complications are not observed. Such a result is achieved with the help of full adherence to the course of treatment and diet.

Level 2: At this level, insulin is slightly unable to compensate for blood sugar levels indicates. Eyes, kidneys, heart, blood vessels, legs, nerve fibers there will be injuries.

Level 3: At this level, the disease is actively developing and cannot be controlled with medication. The amount of glucose is around 3-14 mmol / l, glucosuria is constant, high proteinuria is observed, damaged organs gradually begins to indicate. Visual acuity rapidly decreases, hypertension is observed, the sensitivity in the legs and fingertips is reduced.

Level 4: Absolute decompensation is observed at this level and indicates that the treatments (if any) are not helping at all. The amount of glucose rises to serious numbers (15-25 mmol / l and more), trying to lower the sugar level does not have a good effect. Protein excretion through urine becomes more active. Kidney failure occurs, skin ulcers and gangrene may occur. The risk of falling into a coma is very high. The amount of glucose in the blood is slightly increased and is around 7-10 mmol / l, there is no glucosuria. Other indicators are slightly above the norm.

Qand kasalligining yoshga bog'liq xususiyatlari

Yoshi	Qonda qand miqdori (o'lchov birligi - mmol / l)
Bir oygacha	2,8-4,4
14 yoshgacha	3,2-5,5
14-60 yoshda	3,2-5,5
60-90 yoshda	4,6-6,4
90+ yil	4,2-6,7

- ortiqcha vazn (BMI> 25 kg / m²),
- harakatsiz hayot tarzi,
- ilgari NTG yoki ro'za tutuvchi giperqlikemiya aniqlangan bo'lsa,
- arterial gipertenziya (BP> 140/90 mm Hg),
- yuqori zichlikli lipoprotein xolesterin (HDL xolesterol) 1,7 mmol / l,
- tana og'irligi 4,5 kg bo'lgan bolani tug'adigan onaning xavfi,
- polikistik tuxumdon.

Odamlarda 5,2 l gacha qon bo'ladi. Qon quyuc qismi –plazma(55-60) va shaklli elementlari(40-45)va shaklli elementlardan tashkil topgan.

Qonda 80-100mh% gacha glyukoza glikogen, fruktoza va oz miqtorda glyukamin bo'ladi. glyukozaning bir qismi a'zo va to'qimalarga tarqaladi boshqa qismi esa jigarda glikogenga aylanadi. plazma tarkibida o'rtacha 90-92% suv 7-8% oqsillar, 0,9% tuzlar 0,1% glyukoza 0,8% yog'lar bo'adi.

Возрастные особенности сахарного диабета**Возраст Уровень сахара в крови (единица измерения - ммоль/л)**

до месяца	2,8-4,4
до 14 лет	3,2-5,5
в возрасте 14-60 лет	3,2-5,5
в возрасте 60-90 лет	4,6-6,4
90+ лет	4,2-6,7

- избыточный вес (ИМТ > 25 кг/м²), • малоподвижный образ жизни, Если ранее были выявлены НТГ или гипергликемия натощак, • артериальная гипертензия (АД>140/90 мм рт.ст.),
- холестерин липопротеидов высокой плотности (холестерин ЛПВП) 1,7 ммоль/л,
- риск рождения матерью ребенка с массой тела 4,5 кг,
- поликистоз яичников.

Крови у человека до 5,2 л. Густая часть крови состоит из плазмы (55-60) и форменных элементов (40-45) и форменных элементов.

До 80-100% глюкозы в крови составляет гликоген, фруктоза и небольшое количество глюкамина. Часть глюкозы распределяется по органам и тканям, а другая часть превращается в гликоген в печени. Плазма содержит в среднем 90-92% воды и 7-8% белков, 0,9% солей, 0,1% глюкозы, 0,8% жиров.

Age-related features of diabetes

Age Blood sugar level (measurement unit - mmol / l)

up to a month	2.8-4.4
under 14 years	3.2-5.5
at the age of 14-60	3.2-5.5
at the age of 60-90	4.6-6.4
90+ years	4.2-6.7

- overweight (BMI > 25 kg / m²), • sedentary lifestyle, If previously NTG or fasting hyperglycemia was detected, • arterial hypertension (BP > 140/90 mm Hg),
- high-density lipoprotein cholesterol (HDL cholesterol) 1.7 mmol / l,
- the risk of a mother giving birth to a child with a body weight of 4.5 kg,
- polycystic ovary.

Humans have up to 5.2 liters of blood. The thick part of blood consists of plasma (55-60) and shaped elements (40-45) and shaped elements.

Up to 80-100% of glucose in the blood is glycogen, fructose and a small amount of glucamine. Part of the glucose is distributed to the organs and tissues, and the other part is converted into glycogen in the liver. Plasma contains on average 90-92% water and 7-8% proteins, 0.9% salts, 0.1% glucose, 0.8% fats.

Glukoza oksidaza usuli

Qon shakarini aniqlashda glyukoza oksidaza usuli uning fermenti tasirida oksidlanish reaksiyasiga asoslanadi. Bunday holda vododrod peroksidi hosil bo'ladi, u konsentratsiyasi glukoza miqdorini aniqlaydigan xromogen moddasini dog' qiladi,

Глюкозооксидазный метод

Глюкозооксидазный метод определения сахара в крови основан на реакции окисления под действием ее фермента, при этом образуется перекись водорода, окрашивающая хромогенное вещество, концентрация которого определяет количество глюкозы.

Glucose oxidase method

The glucose oxidase method for determining blood sugar is based on the oxidation reaction under the influence of its enzyme. In this case, hydrogen peroxide is formed, which stains the chromogenic substance whose concentration determines the amount of glucose.

Samarqand shahar 2-sonli oilaviy poliklinika bemorlarni qonidan analiz natijalari, ularning yoshga bog'liq bo'lgan xususiyatlari.

Yoshi	Qonda qand miqdori (o'lchov birligi - mmol / l)
36-46	4.1-8.8mmol/l
50-65	13.2-12.4mmol/l
66-75	11.3-13.0mmol/l
76-87	14.0-4.2mmol/l

Xulosa: qondagi glukoza miqdorini aniqlash, eng avvalo qandli diabet kasalligini erta aniqlash. Kasallik qancha erta aniqlansa uni davolash yo'llari ham shuncha oson bo'ladi. Kasallik yoshga bog'g'liq bo'lib bu asosan kattalar o'rtasida jadal kechmoqda yoshlar o'rtasida esa kamdan kam hollarda uchramoqda. Hozirgi kunga kelib kasallikni o'rganish maqsadida bir qancha chora tadbirlar ko'rilmog'da. Bunday chora tadbirlar o'z samarasini berib kelmoqda. Davolash uchun eng yaxshi usullardan foydalanilmoqda. Qandli Diabet kasalligi butun jahonda dolzarbligini yuqori o'rinda

turganligi sababli ham butun jahon ushbu kasallikka davvo toppish borasida bir qancha ishlarni amalga oshirmoqda.

Вывод: определение количества глюкозы в крови, прежде всего, раннее выявление сахарного диабета Чем раньше выявлено заболевание, тем проще пути его лечения, а между ними встречается редко. На сегодняшний день проводится ряд мероприятий по изучению заболевания. Такие меры приносят свои плоды. Для лечения используются лучшие методы. В связи с высокой актуальностью диабета во всем мире, во всем мире ведется большая работа по поиску лекарства от этого заболевания.

Conclusion: determining the amount of glucose in the blood, first of all, early detection of diabetes. The earlier the disease is detected, the easier the ways to treat it. and in between it is rarely found. To date, several measures are being taken to study the disease. Such measures are bearing fruit. The best methods are used for treatment. Due to the high relevance of diabetes in the whole world, the whole world is doing a lot of work to find a cure for this disease.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

- 1.Ibragimov Tohir "Qandli diabetni yengish mumkinmi" Toshkent-2019 148 b
- 2.Mamadaliyeva Z. R. Saidmurodova Z tirik organizmlarda mikroelementlarni ahamiyati.samarqand-2015 yil 34 b
- 3.Sabirova R,A.Biologik kimyo.Toshkent,Ijod print.2020 yil.187 b.
- 4.Ismoilov S.I.Endokrinologiyadan tanlangan maruzalar Toshkent-2005 yil 105 b
- 5.Salomatlik kutubxonasi //Ilmiy Jurnal-toshkent 2015 yil 23 b
6. Ибрагимов Тахир «Можно ли побороть сахарный диабет» Ташкент-2019 148 б
7. Мамадалиева З. Р. Саидмуродова З. Значение микроэлементов в живых организмах.Самарканд-2015 год 34 б
8. Сабирова Р, А. Биологическая химия.Ташкент, Ижод печать.2020 год.187 с.
9. Исмаилов С.И. Избранные экспозиции из эндокринологии Ташкент-2005 год 105 б
10. Библиотека здоровья // Научный журнал-Ташкент 2015 год 23 стр.

**ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИДА АДОЛАТ ВА ҚАДРИЯТЛАРНИНГ
АҲАМИЯТИ**

Раматов Ж.С.

Тошкент давлат транспорт университети

“Ижтимоий фанлар” кафедраси муdiri

Жуманиёзова Н.С

Тошкент давлат транспорт университети

“Ижтимоий фанлар” кафедраси катта ўқитувчи

Тухтабоев Э.

Тошкент давлат транспорт университети

“Ижтимоий фанлар” кафедраси катта ўқитувчи

Ҳасанов М.Н

Тошкент давлат транспорт университетининг

“Ижтимоий фанлар” ўқитувчи

Аннотация – Ушбу мақола фуқаролик жамиятида адолат ва қадриятларнинг аҳамияти ахлоқ, маънавият, ахлоқ соҳалари билан боғлиқ бўлган ноаниқ ва кўп қиррали илмий категория сифатида жамиятга жуда хилма-хил адолат ғояларини тақдим этилишини илмий жихатдан таҳлил қилинган. Замонавий илм-фан адолатни ҳодиса сифатида ўрганиш зиддиятли деб ҳисоблайди, бу унинг ривожланишининг ҳозирги босқичида жамиятда моделлаштиришнинг муаммоли-лойиҳавий табиати билан изоҳланади.

Калит сўзлар: Цивилизация, категория, ҳақиқат, адолат ғоя, адолат модели, Сократ, Платон, Аристотел, классик либерализм, Маърифатпарварлар.

КИРИШ. Адолат ғояси жамиятда дунё вужудга келган пайдан бошлаб вужудга келган, айниқса жамиятнинг маънавий, диний ва ахлоқий соҳаларида яққол намоён бўлган. Цивилизациянинг асосий муаммоларидан бири ҳар доим адолат тўғрисидаги долзарб масала бўлиб келган: жамиятнинг ижтимоий тузилишида, шахснинг шахсий ҳаётида адолат ва муносабатлардаги қадрият тамойиллари ҳар доим ўринни эгаллаб келган.

Адолат ҳодисаси фалсафий тафаккур пайдо бўлганидан бери илмий асосга эга бўлди, фан, фалсафа бир вақтнинг ўзида ахлоқ, маънавият, ахлоқ соҳалари билан боғлиқ бўлган ноаниқ ва кўп қиррали илмий категория сифатида жамиятга жуда хилма-хил адолат ғояларини тақдим этди. Замонавий илм-фан адолатни ҳодиса сифатида ўрганиш зиддиятли деб ҳисоблайди, бу унинг ривожланишининг ҳозирги босқичида жамиятда моделлаштиришнинг

муаммоли-лойихавий табиати билан изоҳланади. Агар адолат ғояси ривожланишининг тарихий-фалсафий томонига мурожаат қилсак, бу ғоя, шубҳасиз, самарали бўлади.

Цивилизация тарихи адолат муаммосини ижтимоий ва шахсий муносабатлар соҳасидаги ахлоқий қадриятлар ҳолати сифатида тавсифлайди, шунинг учун адолат феноменини ўрганиш адолат ғоясининг генезисини таҳлил қилишга уринишдир. Маънавият, ахлоқ ва маданият учлигининг мужассамлашган ифодасига асосланган ижтимоий мазмун ва маънога эга мавжуд қадриятлар тизимини ташкил этади. Ғарб анъаналарининг баъзи бир кадр-қимматини тан олган ҳолда, Ўзбекистон учун замонавий шароитда ижтимоий адолат ғояси ушбу ҳодисанинг маънавий ҳаётнинг ижтимоий қонунлари доирасида, фалсафий ва диний ғоялар доирасидаги тарихий ривожланиш тажрибасини ифодалайди, чунки улар мавжуд эди. Мамлакатимиз ижтимоий-маданий тузилмасида замон ва маконда барқарор позицияни эгаллади. Бироқ, сиёсий сабабларга кўра, мамлакат ҳокимияти ва ҳукумати меросга эътибор бермаяпти, адолат қадриятларини маълум сиёсий элитанинг ўрнатилган манфаатлари фойдасига ўзгартирмоқда.

Бизнингча, адолат ҳодиса сифатида ижтимоий-маданий илдизларга эга. Адолатни сўзнинг этимологияси нуқтаи назаридан кўриб чиқсак, унинг асосини «ҳақиқат» сўзи, ахлоқий-ахлоқий категория («ҳақиқат изловчи», «солиҳ», «тўғри» деган сўзлардан иборат эканлигини кўрамиз) тоифаси, шунинг учун рус тилида «адолат» ва «ҳақиқат» синонимлар сифатида кўриб чиқилади, бу эса адолатни ҳодиса сифатида «ижтимоий адолат» тушунчасига нисбатан прогенетик, прекоцептуал деб тахмин қилиш ҳуқуқини беради. Концепциянинг ўзидан фарқли ўларок, бу ҳодиса тарихий жиҳатдан тақлиф қилади, аксиологик (қиймат) ўлчовда у жамиятдаги адолатнинг ҳақиқий кучини тавсифлайди. Шундай қилиб, адолат инсон томонидан амалга оширилади, ўйланади ва бошдан кечирилади. Унинг лексемаси этимологияни, тарихий ғояларни ва ижтимоий адолатнинг замонавий модификацияларини акс эттиради.

Социализм мафкураси доирасида вужудга келган совет адолат модели 1917 йилдан 1993 йилгача давом этди. 2019 йил феврал ойида Левада маркази директори Лев Гудков сўнгги икки йил ичида Иосиф Сталиннинг рекорд даражадаги машҳурлиги ҳақида маълум қилди. Гудков Сталинга бўлган ишончнинг ўсиши ва Совет Иттифоқининг идеализация қилинишини халқнинг охир-оқибат адолат топиш истаги билан изоҳлайди. Руслар сиёсий жиҳатдан пассив бўлиб қолмоқда, айниқса Москвада, норозилик марказдан узоқроқ ҳудудларга кўчди. Совет даврида адолат ғояси меҳнатга сиғиниш, ишчилар синфининг расмий тенглиги, яъни унинг учта таркибий қисми: зиёлилар, ишчилар ва деҳқонлар (совет халқи) тақсимоти соҳасида тушунилган.

социалистик қадриятларга асосланган имтиёзлар, ўша пайтда жамиятнинг аксарият қисмига яқин. Ўша даврда адолатнинг ривожланиши ғоявий-фалсафий асосга эга эди, аммо амалиёт жамият менталитетининг ажралмас қисми сифатида совет адолат модели ғояларини амалда бекор қилди. Аста-секин, социалистик жамиятнинг асосий тамойили ҳам бузилди: «Хар кимдан қобилиятига қараб, хар ким ўз ишига кўра», шунинг учун адолатнинг ахлоқий қадриятлари тизими охири-оқибат бутунлай йўқ қилинди ва адолатсиз унутилди.

Совет адолат моделининг бир қатор ғояларини янги Россиянинг маънавий ҳаётига яшовчанлигини исботлаган бир қатор ғояларнинг интеграцияси, эҳтимол, бу ҳодиса жуда самарали бўлиши мумкин, чунки Совет модели узоқ муддатли фаолият кўрсатган. адолат - объектив воқелик факти бўлиб, у ижтимоий тараққиётнинг ўзи асосидир. Совет лойиҳаси: «Инсонни инсон томонидан эксплуатация қилинмагунча, ижтимоий адолат бўлиши мумкин эмас» деган тамойилга асосланади. Эксплуатацияни енгган жамият ижтимоий адолатли бўлиши керак! Адолатнинг бундай ифодаси рус православ анъаналарида ва популизмда учрайди.

Совет адолати модели ҳанузгача ижтимоий қўллаб-қувватланиб, замонавий дунёда ҳақиқатан ҳам мавжуд бўлган анъана бўлиб қолмоқда ва дунёнинг кўплаб мамлакатларида ўзининг узоқ вақтдан бери мавжудлигини исботлади. Замонавий Россияда унинг кейинги ривожланиши, биринчи навбатда, мафкуравий сабабларга кўра, ҳеч қандай истикболга эга эмас, чунки Совет қадриятларига қайтиш даргумон. Юқорида айтилганларнинг барчаси, асосан, замонавий Россияда адолат феномени, маданий коднинг элементи сифатида, эндигина шаклланаётганлигини тушунтиради.

Адолат, ахлоқий қадрият сифатида, тегишли жиҳатларда тартибга солувчи тамойил сифатида фаол равишда амалга оширилиши керак. Адолат инсоннинг жамият ва давлатга бўлган ишончи шаклини олади, бу одамларга яқин ва тушунарли ахлоқий қадриятлар тизимига асосланади. «Эски»ни «янги» адолат тушунчалари билан алмаштириб, уларнинг қадрият мазмуни ижтимоий-маданий вазият ўзгарганидек ўзгарди. Замонавий Ўзбекистон учун бу жамиятнинг маданий кодекси ўзида Ғарб ва Шарқ цивилизацияси томонидан тўпланган адолат қадриятларининг барча бойлигини тўплаши кераклигини англатади. Ижтимоий адолат жамият ҳаёти ва ривожланишининг иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий шароитлари ихчам шаклда акс эттирилган ҳодисалардан биридир. Тарихий ҳаракат субъектлари айнан ижтимоий адолат призмаси орқали ўзларининг мавжуд бўлишларининг реал шароитларини, ушбу жамиятда шаклланган шахслараро муносабатлар тизимини, ўзларининг ижтимоий мавқеини, ижтимоий бўлиниш тизимидаги ўрнини баҳолайдилар.

Шундай қилиб, ижтимоий адолат ғояси ижтимоий тараққиётнинг ўзига хос двигателига айланиши мумкин. У энг хилма-хил кучларни сафарбар этишга ва уларни мавжуд ижтимоий муносабатлар тизимини ўзгартиришга, жамият иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий тузилишининг бошқа моделларини излашга ҳаракат қилишга қодир. Сиз хоҳлаганча ва баланд овозда гапиришингиз мумкин, чунки одамлар яхши яшай бошладилар, аммо фактлар ўжар нарсалар: маълум, энг катта эмас, балки ўзбек жамиятининг энг нуфузли гуруҳи яхшироқ яшай бошлади. Демак, азалий саволлар туғилиши муқаррар: «Бугунги кунда ижтимоий адолат деганда нима тушунилади? Ҳозирги вақтда оммавий онгда ижтимоий адолатнинг тарихий турларидан қайси бири устунлик қилади? Ижтимоий адолат замонавий жамиятимизнинг асосий ижтимоий кадриятларидан бири деб айтиш мумкинми ёки йўқми? У ёки бу ижтимоий адолат ғоясининг шаклланишига қандай омиллар таъсир қилади? Турли ижтимоий муҳитларда ижтимоий адолат ҳақидаги ғоялар қандай фарқланади? Бу саволларга жавоб беришга уринишда, менинг фикримча, мунозара давом этиши керак.

Сократ, Платон ва Аристотел шу ва бошқа саволларга жавоб беришга ҳаракат қилишди. Суқрот жамоат ҳаётида одамлар нафақат мавжуд қонунларга риоя қилишлари ва худолар амрларига бўйсунушлари, балки ҳақиқат ва адолатга ҳам риоя қилишлари кераклигини таъкидлади. Аристотелнинг таъкидлашича, адолат шахсга муносабатнинг маълум бир усули ва давлат барқарорлигининг энг муҳим шартидир. Қонунлар шахсий масалаларда ҳамма учун тенг адолатни кафолатлаши керак, - деб таъкидлайди Перикл ва индивидуалликни эгоизм билан эмас, балки унинг қарама-қарши томони - алтруизм билан боғлаш кераклигини таъкидлайди. Шу билан бирга, қадимги юнонча адолат тушунчаси анча индивидуалдир. Платон эса адолат ҳақидаги коллективистик тушунчани ҳимоя қилади: давлат манфаатларини илгари сурадиган ҳамма нарса адолатлидир. Бу яхшилик, эзгулик ва адолатдир. Давлат манфаатларига таҳдид соладиган ҳамма нарса ёвузлик, иллат ва адолатсизликдир. Афлотун адолатни нафақат ҳар бир фуқаро эга бўлиши керак бўлган, балки ҳар қандай сиёсатнинг ҳаёти ҳам шунга мувофиқ ташкил этилиши керак бўлган энг олий фазилат деб ҳисоблади. индивидуализмни эгоизм билан эмас, балки унинг қарама-қарши томони, алтруизм билан боғлаш керак. Шу билан бирга, қадимги юнонча адолат тушунчаси анча индивидуалдир. Платон эса адолат ҳақидаги коллективистик тушунчани ҳимоя қилади: давлат манфаатларини илгари сурадиган ҳамма нарса адолатлидир. Бу яхшилик, эзгулик ва адолатдир. Давлат манфаатларига таҳдид соладиган ҳамма нарса ёвузлик, иллат ва адолатсизликдир.

Ижтимоий адолат ғоясининг ривожланишига классик либерализм асосчилари ҳисобланганлар (Т.Гоббс, Ж.Локк, С.Милл ва бошқалар) салмоқли

ҳисса қўшдилар. Улар ижтимоий адолат муаммосини инсоннинг табиий ҳуқуқлари доирасида кўриб чиқдилар. Жамият адолатли деб тан олинди, унда ҳар бир киши ўзининг шахсий бойлигининг қайси улушига ва ишлаб чиқариш фаолияти учун қанчалик фойдали эканлигига қараб ижтимоий тузилмада маълум ўринни эгаллайди. Адолатли жамият - бу жамият ҳаётининг барча жабҳалари қонун билан тартибга солинадиган, муайян хатти-ҳаракатлар учун жазо муайян жамиятда мавжуд бўлган ҳуқуқий нормаларга мос келадиган, протестант ахлоқи амал қиладиган ва адолат, биринчи навбатда, ҳалоллик бўлган жамиятдир (Б. Франклин).

Маърифатпарварлар - Ф.-М. Волтер, Ж.-Ж. Руссо, К.Монтеске, Д.Дидро ва бошқалар адолат ҳақида гапирар эканлар, сўз, виждон, йиғилиш эркинлиги каби ҳуқуқларга эътибор қаратдилар. «Табиат ҳолатида одамлар тенг туғиладилар, лекин улар бу тенгликни сақлай олмайдилар: жамият уни улардан тортиб олади ва қонунлар туфайли улар яна тенглашадилар (Монтеске «Қонун руҳи ҳақида»). Ижтимоий адолат мавзуси немис классик фалсафаси вакиллари томонидан батафсил кўриб чиқилди. И. Кантнинг «Соф ақл танқиди ҳақида» асари унинг моҳиятини ёритишга бағишланган. Унинг учун адолат жамиятни ташкил этишнинг асосий вазифаси бўлиб, у давлат ҳокимиятининг барча ҳаракатларида биринчи ўринга чиқиши керак. «Адолат – виждон ҳуқуқидир» ва бошқа барча вазифалар унга бўйсунди. Утопикларнинг асарларидаги ижтимоий адолат мавзусини алоҳида кўриб чиқиш керак, чунки айнан шу нарса уларнинг келажакдаги жамиятни тартибга солиш ҳақидаги барча назарий далилларида бошланиш нуқтаси бўлган. Бундан ташқари, амалий амалга оширишда у жисмоний ва ақлий меҳнатдаги одамларнинг тенглигини (Г. Бабеуф) ва ижтимоий тенгликнинг иқтисодий шартларини (Р. Оуен) қўллаб-қувватловчи қатъий текислаш (Т. Кампанелла, Ж. Мел) вариантларига айлантирилди. «Ҳуқуқ тенг бўлиш ўрнига тенгсиз бўлиши керак» деган машҳур ибора (К.Маркс «Гота дастурининг танқиди») ижтимоий адолатни марксистик тушунишнинг калитидир. Охир оқибат, улар Маркс томонидан «ҳақиқий инсонпарварлик» деб таърифланган коммунизмни ижтимоий адолат тамойилига мувофиқ қурилган жамият деб ҳисобладилар. Худди шу нуқтаи назардан у ижтимоий адолат муаммосини кўриб чиқди ва В.И. Ленин кенг халқ оммасининг ижтимоий қайта қуриш учун курашида адолат ғояларининг ролига алоҳида эътибор қаратди.

Йигирманчи асрда Ижтимоий адолат муаммоси билан кўплаб хорижий тадқиқотчилар (П.Сорокин, Т.Парсонс, Ж.Ролс ва бошқалар) ҳар томонлама ва ҳар томонлама шуғулланган. Ижтимоий адолат масаласини ҳал қилиш аста-секин ахлоқий текисликка ўтмоқда. Шунини таъкидлаш керакки, ижтимоий адолат мавзуси назарий муаммо сифатида маҳаллий илмий адабиётларда 70-80-йиллар охирида фаол муҳокама қилина бошлади. XX аср. Ижтимоий адолат муаммосини

ҳал қилиш меҳнатга кўра тақсимлаш муносабатлари билан боғлиқ ва ўлчов сифатида кўриб чиқиладиган сезиларли миқдордаги асарлар пайдо бўлади (А.П. Бутенко, ТИ Заславская, Л.Н.Коган, З.А.Бербешкина ва бошқалар). мувофиқлик меҳнат ҳиссаси ва ҳақ тўлаш, бўлиш тамойили ва ахлоқий баҳолаш мезони сифатида, айирбошлаш ва тақсимлаш жараёнларини бошқариш механизми сифатида намоён бўлади.

Назарий жиҳатдан, ижтимоий адолат муаммосининг турли жиҳатлари машҳур совет файласуфларининг асарларида кўриб чиқилган ва бу рўйхат жуда таъсирли: Л.М. Архангелский, Н.А. Головкин, Б.Т. Григорян, В.Г. ва бошқалар келтириб ўтиш жоиз.

Ижтимоий адолат муаммосига мурожаат қилиш нафақат илмий қизиқиш, балки бу даврда совет жамияти ривожланишининг воқеликлари билан ҳам кўзғатилди ва бошланди. Ривожланган социализмнинг охириги босқичидаги ижтимоий муносабатларда, одамларнинг оммавий онгини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятларида кузатилиши мумкин бўлган қарама-қаршиликларнинг бутун чигаллиги ижтимоий адолат каби нозик мавзуга мурожаат қилганда тўлиқ намоён бўлди.

REFERENCES

1. Kadamovich, Y. J., Muzaffarova, I. G., Maxmudovich, Y. B., Boxtiyarova, S. S., & Xabibullayevich, S. S. (2020). Social justice as a condition of socio-spiritual stability in society. *Journal of Critical Reviews*, 7(5), 816-818.
2. Ramatov, J.S., & Khasanov, M.N. (2022). HISTORY OF RAILWAY CONSTRUCTION IN UZBEKISTAN: YESTERDAY AND TODAY. *Orientalrenaissance: Innovative, educational, naturalandsocialsciences*, 2 (6), 925-930.
3. Ramatov, J. S., Xasanov, M., & Nazarova, N. J. (2022). МЕДИАМАДАНИЯТ ВА АХБОРОТДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ ЎРНИ. *Academic research in educational sciences*, 3(6), 984-988.
4. Ramatov, J. S., & Baratov, R. U. (2018). НОВЫЙ ПОДХОД ПОДГОТОВКИ КАДРОВ С ВЫСШИМ ОБРАЗОВАНИЕМ В УЗБЕКИСТАНЕ: ПЕРСПЕКТИВА И ИННОВАЦИИ. *Theoretical & Applied Science*, (4), 89-91.
5. Baratov, R. U., & Nazarova, R. (2022). YOSHLAR HAYOTIY STRATEGIYASINI SHAKLLANTIRISHDA TA' LIMNING O' RNI. *Academic research in educational sciences*, 3(TSTU Conference 1), 830-833.
6. Ramatov, J., Umarova, R., Baratov, R., Jurabayev, N., & Artikova, B. (2022, June). Constructive and optimal solutions for the formation of a stable ecological situation in the Aral Sea region of Uzbekistan. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2432, No. 1, p. 030113). AIP Publishing LLC.
7. Baratov, R. (2021). Prospects of Higher Education System (on the Example of Uzbekistan). *International Journal on Orange Technologies*, 3(3), 128-131.
8. Рашит Ўсарович Баратов (2022). ТРАНСПОРТ ТИЗИМИДА ТАЪЛИМ ИСЛОҲОТЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (TSTU Conference 1), 90-95.

9. Baratov, R. U. (2019). INTEGRATION OF A SCIENCE, FORMATION AND MANUFACTURE IN THE COURSE OF PROFESSIONAL TRAINING. In ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ПОЛИТОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФИЯ, ИСТОРИЯ (pp. 51-54).
10. Абдурашидова, Нилуфар Абдурашидовна, & Ҳасанов, М. (2022). ЁШЛАР ДУНЁҚАРАШИДА ДИН ВА АХЛОҚНИНГ ЎЗАРО МУТАНОСИБЛИГИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (10), 1226-1235.
11. Ramatov, J.S., Valiev, L.A., Xasanov, M.N. XIX ASRDA HINDISTONDAGI IZHTIMOII - FALSAFIY JARAYONLAR // ORIENSS. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/hih-asrda-indistondagi-izhtimoiy-falsafiy-zharayonlar> (kirish 12/11/2022).
12. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). ШАХС ДИНИЙ ДУНЁҚАРАШИНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ИЛМНИНГ АҲАМИЯТИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (7), 35-39.
13. Жуманиёз Султонович Раматов, Машкура Инамжанована Рахимова, & Миршод Нўмонович Ҳасанов (2022). МАФКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА ИСЛОМИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 1031-1036.
14. З. Н. Бобошев, М.Н.Ҳасанов, & Э.А.Нуруллаев. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ПЕДАГОГИКА ФАНИНИНГ АСОСЧИСИ СИФАТИДА . *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 108–115. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/new/article/view/623>
15. Ж. С. Раматов, М. Ҳасанов, & Лочин Азаматович Валиев (2022). АУРОБИНДО ГҲОШ ҲАЁТИ ВА ИЛМИЙ ФАЛСАФИЙ МЕЪРОСИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 1161-1169.
16. J. S. Ramatov, M. Hasanov AL-FAROBİY SIYOSIY DAVRAN VA IJTIMOİY-MADANIY ANVOL // *Pedagogik fanlarda akademik tadqiqotlar*. 2022 yil. 6-son. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/al-farobiy-davridagi-siyosiy-va-izhtimoiy-madaniy-vaziyat> (kirish sanasi: 12.11.2022).
17. М.Н.Ҳасанов, А.А.Азимбаев, Ҳалилов Ў., & Каримов Б. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ШАХС МАЪНАВИЙ КАМОЛОТИГА ДОИР ҚАРАШЛАРИ . *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 147–153. Retrieved from <http://www.wsrjournal.com/index.php/new/article/view/629>
18. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). МАФКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА АХЛОҚИЙ ТАРБИЯНИНГ АҲАМИЯТИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 952-956.
19. Ramatov, J.S., & Khasanov, M.N. (2022). ANALYSIS OF THEORETICAL MODEL OF INNOVATION INVOLVEMENT IN EDUCATIONAL PRACTICE. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 937-942.
20. Раматов, Ж. С., Муратова, Д., Султанов, С. Ҳ., Тухтабоев, Э., Кушаков, Ф., & Ҳасанов, М. Н. (2022). ИЖТИМОИЙ АДОЛАТ ВА ҚАДРИЯТЛАР ПЛЮРАЛИЗМИ. *World scientific research journal*, 8(1), 102-108.
21. Ж. С. Раматов, Л. А. Валиев, & М. Н. Ҳасанов (2022). АУРОБИНДО ГҲОШ ТАЛҚИНИДА ИНСОН БОРЛИҒИНИНГ АНТРОПОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 688-695.

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	NUTQ VA UNING INSON HAYOTIDAGI O'RNI	3
2	MODEL OF HUMAN CAPITAL ASSESSMENT OF THE ENTERPRISE	10
3	MODEL OF HUMAN CAPITAL ASSESSMENT OF THE ENTERPRISE	19
4	O'ZBEKISTONDA OLIB BORILGAN GENDER SIYOSATI INSON HUQUQLARI KAFOLATLANISHINING MUHIM MEZONI	30
5	INGLIZ TILI O'RGANISHDA FANLARARO ALOQADORLIKNING MAZMUN MOHIYATI	33
6	BINO VA INSHOOTLAR KONSTRUKSIYASIGA TEXNIK VA IQTISODIY TALABLAR	41
7	AVTOMOBIL YO'LLARI VA UNDAGI INSHOOTLARNI LOYIHALASH JARAYONLARINI AVTOMATLASHTIRISH ASOSLARI	46
8	BINO VA SANOAT INSHOOTLARI QURILISHINI ILMIY O'RGANISH TDTr UNIVERSITETI OLIMLARI NIGOHIDA	52
9	BINO VA INSHOOTLAR KONSTRUKSIYASI	54
10	KO'PRIKLARNI LOYIHALASH	58
11	YANGI O'ZBEKISTONDA CHET TILLARNI OMMALASHTIRISH VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH	63
12	ИСЛОМ ДИНИ ВА ҚАДРИЯТЛАР ТИЗИМИ	71
13	ИСЛОМ ДИНИНИ ҲОЯЛАРИНИ ТАРҒИБ ЭТИШНИНГ АХЛОҚИЙ АҲАМИЯТИ	77
14	UMUMTA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM KLASTERINING O'QITUVCHI KASBIY QOBILIYATIGA TA'SIRI VA ANAMIYATLI JIHATI	82
15	BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING BILIM VA KO'NIKMALARINI INTEGRATSION SHAROIT ASOSIDA OSHIRISH	88
16	KLASTER ASOSIDA OILAVIY MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA INNOVATSION TA'LIM TARBIYA JARAYONINI TASHKIL ETISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA	92
17	БЛИЖАЙШИЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ХИРУРГИЧЕСКОГО ЛЕЧЕНИЯ ДЕТЕЙ С АСЕПТИЧЕСКИМ НЕКРОЗОМ ГОЛОВКИ БЕДРЕННОЙ КОСТИ ПОСЛЕ БЕСКРОВНОГО ВПРАВЛЕНИЯ ВРОЖДЁННОГО ВЪВІХА БЕДРА	98
18	PEDAGOGIKANING YOSHLAR TARBIYASIDAGI O'RNI	108
19	KREATIV PEDAGOGIKA – PEDAGOGIKAGA YANGICHA YONDASHUV	112
20	БУГУНГИ КУНДА ЁШЛАРНИ ДУНЁҚАРАШИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ	118

21	ТАЪЛИМНИ ИНСОНПАРВАРЛАШТИРИШ ФАЛСАФИЙ МОҲИАТИ	124
22	РОЛЬ ЭТИМОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА АНГЛИЙСКИХ ЗАИМСТВОВАННЫХ БАЗОВЫХ ТЕРМИНОВ В ОБЛАСТИ ЭКОНОМИКИ	130
23	THE INFLUENCE OF THE HUMAN FACTOR ON THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE ARAL SEA REGION	135
24	ЙЎЛ – КОММУНИКАЦИЯ ВА ТРАНСПОРТ ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЖТИМОЙ АҲАМИЯТИ	142
25	МАЙДА ШОХЛИ ҲАЙВОНЛАРДА БРУЦЕЛЛЁЗНИНГ АЛЛЕРГИК ТАШХИСЛАШ ВОСИТАЛАРИ ТАЖРИБА НАМУНАЛАРИНИ СИНАБ КЎРИШ НАТИЖАЛАРИ	151
26	OTM TALABALARINI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORGARLIGINI KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIKASINING SHART SHAROITLARI	159
27	ZAMONAVIY TA'LIM KLASTERI SHAROITIDA BOSHLANG'ICH SINFLARDA RUS TILI FANINI O'QITILISHINI TAKOMILLASHTIRISH	166
28	ONA TILI DARSLARIDA TA'LIMIY O'YINLARNI TASHKILLASHTIRISH VA ULARDAN FOYDALANISH MOHIYATI	170
29	NAVOIY POETIKASI	174
30	TA'LIM JARAYONIDA KLASTER METODIDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS AHAMIYATI	179
31	MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA RAHBARLIK QILISH VA TASHKIL ETISHNING SAMARALI KO'RSATMALARI	185
32	QARSHI BOSH KANALIDAGI № 6 - NASOS STANSIYASINING EKSPLUATATSION HOLATI VA ENERGIYA SARFI	192
33	ШРИ АУРОБИНДО ҚАРАШЛАРИДА ИНСОН ВА УНИНГ МАЪНАВИЙ ЮКСАЛИШ ЗАРУРАТИ	197
34	КЛАСТЕР ЁНДАШУВИ - ЯНГИ ТАЪЛИМ СИЁСАТИНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ МУҲИМ СТРАТЕГИК МЕХАНИЗМИ	203
35	CORRUPTION IS THE FUTURE CUSTODIAN	206
36	SOG'LOM MUHITNI SHAKLLANTIRISHDA RAHBAR FAOLIYATI VA BOSHQARUVNING O'ZIGA XOS JIHATLARI	208
37	BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI LOYIHAVIY KLASTERNI BOSHQARISHGA TAYYORLASH	212
38	TEXNOLOGIYA FANI MASHG'ULOTLARINI SAMARALI TASHKIL ETISHDA SHARQ MUTAFAKKIRLARI ASARLARIDAN FOYDALANISH	220
39	QANDLI DIABET KASALLIGINING II TIPI BO'YICHA KASALLANISH HOLATLARI	225
40	ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИДА АДОЛАТ ВА ҚАДРИЯТЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ	233